

1997 -10- 15

1997/5

HONISMERET

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

NYTÁRA
Folyóiratok
Szeged
JATEK

Krizba látképe, 1978.

Négyfalusi csángók az 1920-as évekből

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	A nemzetiségi politika hagyománya Európában és Magyarországon (<i>Halász Péter</i>).....	3
EMLEKHELYEK	Irodalmi emlékek a Vas megyei Csöngén (<i>v. Szerdahelyi Pál</i>).....	9
	Emlékház a Maros megyei Makfalván (<i>Fülöp Irén</i>).....	15
HAGYOMÁNY	Egy régi céhszokás, a borral keresztelés (<i>Lukács László</i>).....	18
	A halálhoz kapcsolódó szokások az öcsényi beás cigányoknál (<i>Kalányosné László Julianna</i>).....	19
	A népdalgyűjtő, zeneszerző Franjo Ksaver Kuhač (<i>Frankovics György</i>).....	21
	Markó királyfi alakja a délszláv népköltészetben (<i>N. László Endre</i>).....	23
	Az Alsó-Garam-menti női piros csizma (<i>Csókás Ferenc</i>).....	26
EMLEKEZZÜNK	A szovjet megszállás két első hete Szarvason (<i>Pásztor Emil</i>).....	29
	A szigetbecsei németek elhurcolása (<i>Fejesné Schwarcz Erzsébet – Holndonner Mária</i>).....	34
	Csávolyi megemlékezés a kitelepítésekről (<i>Dr. Mándics Mihály</i>).....	37
	Romániai ötvenhatosok nyomában (<i>Tószegi Zoltán</i>).....	38
TERMÉS	Döbröközi Laczkfyak I. Lajos szolgálatában (<i>Dr. Gelencsér Gyula</i>).....	43
	Városhidvég libertinusai (<i>Demeter Zsófia</i>).....	45
	Déryné vendéglátó Pécsen (<i>Márfi Attila</i>).....	52
	Högyes Endre és Hajdúszoboszló (<i>Dr. Juhász Imre</i>).....	56
	Örmények Erdélyben (<i>Tófalvi Zoltán</i>).....	58
A HONISMERET FORRÁSAI	A honismereti mozgalom országos kibontakozása (<i>Töltési Imre</i>).....	62
KILÁTÓ	Konferencia a finnugor népek folklórjairól (<i>Földvári Sándor</i>).....	70
KRÓNIKA	Kisebbségek a mai Magyarországon (<i>A. Gergely András</i>).....	72
	Nyolcvan dolgoz munkásév köszöntése – Balassa Iván születésnapjára (<i>Csona Zsigmond</i>).....	77
	Denderle József 85 éves (<i>Sas Péter</i>).....	79
	Nagy Sándor emléktáblát avattak Nagyváradon (<i>Tavaszi Hajnal</i>).....	80
	A széphalmi Kazinczy-emléksarnok (<i>Keregyártó Mihály</i>).....	81
	Molnár Balázs (<i>Balassa Iván</i>).....	82
KÖNYVESPOLC	A kárpátaljai honismeret (<i>Botlik József</i>).....	86
	Erdélyi Géza: Gömör vármegye klasszicista építésze (<i>Kovács Dániel</i>).....	90
	Kazai Magdolna: A lugosi Magyar Kisebbség bibliográfiája (<i>Dankó Imre</i>).....	92
	Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai (<i>Tóth Gabriella</i>).....	94

Krupa András: Tájházak, gyűjtemények, falumúzeumok a magyarországi szlovák településeken (<i>Viga Gyula</i>)	95
Ujváry Zoltán: Egy földműves szólásai és közmondásai (<i>Dankó Imre</i>)	96
Limes, 1988–1996. (<i>Dr. Bodri Ferenc</i>).....	97
Interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (<i>Viszóczky Ilona</i>) ...	99
Szánássy Árpád: A komáromi hírlapírás kétszáz éves története 1789–1989. (<i>Hegedűs Béla</i>)	99
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	101
A HONISMERET ÉVFORDULÓNAPTÁRA, 1998. (<i>Mezey László Miklós</i>) ..	104

Első borító: Prázsmári (Tartlau, Prejmer, Brassó megye) németek. Hátsó borító: Csicsman (Čičmany, Trencsén megye) festett szlovák házak (Halász Péter felvétele)

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER

KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VIGA GYULA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

A. Gergely András, az MTA Politika-tudományi Intézetének tud. főmunkatársa, Bp. – **Balassa Iván** néprajzkutató, Bp. – **Bodri Ferenc dr.** újságíró, Esztergom – **Botlik József** történész, teológus, Bp. – **Csoma Zsigmond**, a Mezőgazdasági Múzeum főtanácsosa, Bp. – **Dankó Imre**, a KLTE ny. docense, Debrecen – **Demeter Zsófia**, a Szent István Király Múzeum főtanácsosa, Székesfehérvár – **Fejesné Schwarcz Erzsébet** tanár, Szigetbecse – **Földvári Sándor**, az OSZK egykori tud. kutatója, Pécel – **Frankovics György**, a JPTE BTK tanára, Pécs – **Fülöp Irén** tanár, Makfalva – **Gelencsér Gyula dr.** ny. matematikatanár, Szentendre – **Halász Péter**, a MMI tud. főmunkatársa, Bp. – **Holndonner Mária** tanuló, Szigetbecse – **Juhász Imre dr.** múzeumvezető, Hajdúszoboszló – **Kalányosné László Julianna** tanár, Ócsény – **Kerékyártó Mihály** ny. szakoktató, Ózd – **Kováts Dániel dr.**, a

Comenius Tanárképző Főiskola ny. tanára, Szeged – **Lukács László**, a Szent István Király Múzeum osztályvezetője, Székesfehérvár – **Mándics Mihály dr. ny.** ÁMK igazgató, Csávoly – **Márfi Attila**, a Baranya Megyei Levéltár igazgatóhelyettese, Pécs – **Mezey László Miklós**, az OSZK szerkesztője, Bp. – **N. László Endre ny.** múzeológus, Barcs – **Pásztor Emil ny.** főiskolai tanár, Eger – **Sas Péter** művészettörténész, Bp. – **v. Szerdahelyi Pál ny.** esperes, Szombathely – **Tavaszi Hajnal**, a Református Egyházkerület Levéltárának munkatársa, Nagyvárad – **Tófalvi Zoltán** újságíró, Marosvásárhely – **Tóth Gabriella** tanár, Bp. – **Töltési Imre**, a HNF Országos Titkársága egykori munkatársa, Bp. – **Viga Gyula**, a Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese, Miskolc – **Viszóczky Ilona**, a Petőfi Múzeum muzeológusa, Aszód.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel/fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Előfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A nemzetiségi politika hagyománya Európában és Magyarországon¹

1. Célom nem a téma átfogó feldolgozása, hanem annak a gondolatnak a felvillantása, hogy a sokat emlegetett európai normák és az Európához való csatlakozás a Kelet-Középeurópában olyannyira fontos nemzetiségi politika és nemzetiségi kérdés tekintetében a helyzet nem úgy áll, hogy egyértelműen nekünk kellene felnőnünk az európai színvonalra, hanem épp fordítva: az elmúlt évszázadokban, sőt évezredben mi mutathattunk volna példát nemzetiségi tolerancia tekintetében Európának. Mutathattunk volna – mondom –, ha Európa egyáltalán figyelt volna ránk, vagy törődött volna azzal, hogy milyen példát mutatunk neki.

Ha a magyarság és az európaiság összefüggésében vizsgáljuk ugyanis a nemzetiségi politika kérdését, akkor nyugodt lélekkel kimondhatjuk, hogy az úgynevezett *Európa csak a XX. század második felére nőtt fel többé-kevésbé ahhoz a megértő nemzetiségi politikához, amit akár a középkori, akár a XX. századi Magyarország, akár a XVI-XVII. századi Erdélyi Fejedelemség – nemcsak deklarált –, de alkalmazott is.*

Ebben a rövidre szabott előadásban igyekszem sarkosan csoportosítani a tényeket és az eseményeket. Egy nagyobb lélegzetű tanulmányban természetesen árnyaltabban, a részletek aprólékosabb elemzésével készült képet lehetne rajzolni. Ám a nagy összefüggéseket, az európai és a magyar nemzetiségi politika lényegét érintő eltéréseket az a differenciáltabb kép sem másítaná meg, az összefüggéseket az sem fordítaná a visszájukra.

2. Az első évezredfordulón Európa nemzeti-nemzetiségi képe meglehetősen zavaros. A Lajtnál túl a Rajnáig a Keleti Frank Birodalom vegetál az utolsó Karolingok alatt. Túl a Morva vizén Svatopluk Nagy-Morvaországának romjai, a csehek földjén 12 lazán összefüggő törzs él a frank uralkodók fennhatósága alatt. A lengyel törzsek a X. század elején alakították államukat. A keleteurópai szarmata pusztákon normann eredetű varég törzsek uralkodnak szétszórva, apró szláv törzseken.

A Balkán félszigeten a bizánci császárság alatt szerb és horvát törzsek, bolgárok, szlávok, vlahok találhatók. A Dunától északra és a Kárpátoktól keletrre kunok kóborolnak, akik hol a bizánci birodalomba, hol a Kievi fejedelemségbe törnek be.

Itália darabokban: a római császári korona Arnulf frank királynál, a lombard vaskorona friauli Beregnál. Velence önálló, Romagnában a pápa az úr. Toszkána önálló grófság. Nápoly görög gyarmat, Szicília arab tartomány.

A Pireneusi félszigeten gót eredetű királyságok és az arab kalifátus vívják háborújukat.

A Rajnán túl Nagy Károly gall hagyatékán a gótok maradékai élnek, kialakulóban van Normandia. A szigeten az ó-gall és a kelta-brit őslakosság összeolvadóban van az anglo-saxo néppel, de szervezetté fejlődésüket megakadályozza a dán hódítás, egészen Hódító Vilmos normannjainak beözönléséig.

A Skandináv félszigeten folyik a törzsi háború, kibontakoznak, majd eltűnnek a királyság körvonalai.

Ez a helyzet a feudalizmus hajnalán, melyről találóan jegyzi meg Jászai Oszkár: „A valódi egység ebben az időben az egyedüli, melyet az eszmék többsége felfogni képes, az egyedüli, melyhez a szokások és érdekek hozzáfűznek nem a törvények, a haza, a faj, a nyelv egysége volt, hanem egyszerűen az egyetlen, legfőbb úrhoz való hűség”.

Ebben az időszakban Európa legfiatalabb népe, a magyar, politikailag egységes államot alapított a Kárpát-medence gyérszámú szlávval, kevés avar- és bolgár törökkel lakott területén.

Miként alakult a jelentősebb európai országok nemzeteinek további sorsa?

A mai Angliában a kelta őslakosságot a római hódítás csak kevésbé érintette. A VI. században lezajlott angolszász benyomulás nyomán hét germán állam alakult ki, míg a félreesőbb

¹ Elhangzott a XXIII. Honismereti Akadémián, 1995 júniusában Szombathelyen.

vidékeken, a hegyekben független brit törzsek éltek. A szervezett formák kialakulását erősen késleltette a dán betörés, bár később ezek a hódítók beolvadtak az angolszászokba.

1066-ban franciasodott normannok törtek meg az angolszász uralmat, s bár a köznép angol, a hivatalnokok és a uralkodó réteg nyelve a XIII., az udvar nyelve a XV. századig a francia marad. Az angolszász hódítás elől a brit őslakosság egy része a sziget nyugati sarkába szorult (walesiek, cornwalliek), a bretonok pedig két évszázadon keresztül folyamatosan menekültek a kontinensre. A IX. században Nominoe egységes nemzetét szervezte népét és elfoglalta Felső-Bretagne-t is. Utóda, Nagy Alán ellenállt a normann hódításnak is, és azok csak 919-ben tudták elfoglalni, amikor is a nép egyrésze elpusztult. De már húsz év múlva fegyveres szabadságharcban verik ki a normannokat Bretagne-ból. A normann hódítás azonban annyira meggyöngyöztette a breton szellemi életet, hogy egyre kevésbé tudott ellenállni a gall behatásnak.

A mai Németországban a különböző germán törzsek sokáig megtartották nyelvüket. A német uralmat a XIII., XIV. században is frank, aleman, bajor stb. nyelvre fordítják.

Britanniában néhány kalandor a XIV. században elfoglalta a törzsi anarchiával küzdő Ír-földet. A hódítók beolvadtak ugyan, de a XVI. században már maga Anglia lép fel az írek ellen a legkegyetlenebb beolvasztó szándékkal. „Az ír kérdés, mint a centralizált és abszolút angol királyi hatalom küzdelme a törzsi szervezetben élő írekkel, jelentkezett” – írja Jászi Oszkár (A nemzeti államok kialakulása. Bp. 1912.). Az ír telepeket mindenhol erős angol településgyűrűvel vették körül.

Bretagne, bár nyelvét jórészt elvesztette, erősödő francia befolyással ugyan, de önálló volt a XV. század végéig. Különösen V. János idejében erősödött meg az ország gazdaságilag is, és amíg Franciaországban Jenna d'Arc a felszabadító háborút vívja, Bretagne semleges maradt.

3. A XV. század tekinthető azon fordulónak, amikor Nyugat-Európában döntően kialakultak az erőviszonyok. Ezzel tulajdonképpen lezárult a hódítások kora és megkezdődött az asszimiláció, vagyis a határokon belül kisebbségbe került népek és nemzetek beolvasztása.

Magyarországon ázsiai eredetű népünk ehhez a kérdéshez egészen másképp nyúlt, mint a tőle nyugatra eső, de egyáltalán az európai nemzetek. A türk kultúrkör politikájára jellemző, hogy a legyőzött népeket *nyelvüket, kultúrájukat, vallásukat nem semmisítik meg*, hanem laza kapcsolatot vesznek fel velük, s csupán vezetőiket teszik hűbéresükké. Így őriztük meg magunkat a bolgár, a türk, a szavir, a kazár birodalomban, s így csatlakoztak hozzánk a kabarok, székelyek, úzok, besenyők, majd később a jászok és a kunok. Ezek a hozzánk csatlakozó *rokonnépek nagyfokú autonómiát kaptak* (székely határőrszervezet, jász kun főkapitányság). De ugyanilyen függetlenséget élveztek az erdélyi és a szepességi szászok, vagy a XII. században meghódított horvátok is.

Szent István királyunk tehát elsősorban nem a keresztény hitéből, hanem az Ázsiából hozott uralmi berendezkedés szemléletéből eredően hirdetett türelmet az idegenekkel szemben és írta telmeiben az oly sokszor idézett szöveget: *Gyöngye az egy nyelvű és egyerkölcsű ország.*

A honfoglaláskor itt talált szlávoknak nem adhattunk autonómiát, mert sem területileg, sem szervezetiileg nem voltak egységesek. Nem tarthatták meg önállóságukat saját fejedelmük alatt, mert ilyen sem volt. Ugyanez volt a helyzet a tatár hódítás elől bekéredzkodó kunok nyomába jövő volt alattvalóikkal az oláhokkal, akik vezető és saját szervezet nélkül szívárogtak be az országba. Csupán a déli határszélen ismerhető fel néhány önkormányzattal rendelkező oláh (vlah) terület. Hogy erre a szándék máshol is meg lett volna, mutatja, hogy kezdetben csak királyi engedéllyel lehetett Erdélybe oláhot telepíteni, s mikor a kun Tekomir fia, Basarab megalakította az első oláh vajdaságot, a korábban Észak-Erdélybe menekült oláh- és egyéb szláv csoportok egyrésze átment Moldvába.

A XV. századig tehát a magyarság éppen ezzel a nemzetiségek számára autonómiát biztosító politikával tudta megőrizni politikai hatalmát. Ez a politika akkor jutott csődbe, amikor megindult a Balkánról a török elől menekülő népek (elsősorban oláhok és szerbek) hatalmas és rendezetlen tömege.

A középkori államok Európában nem nemzeti államok voltak, így Magyarország sem az volt. Az uralkodó és az egyes nagybirtokosok adópolitikai szempontból szívesen telepítettek

idegeneket az országba és birtokukra. Így például a török elől a XV. század második felében menekülő szerbeket Brakovich György és Kinizsi Pál ezrivel telepítette a birtokára.

Talán még ez sem jelentett volna katasztrófát, ha a nagymennyiségű idegen nép beözlésével nem követi a török és az osztrák pusztítás, mely az Alföld és Dunántúl magyar népének nagy részét fizikailag kiirtotta, és Erdély kivételével mindenhol megbénította a magyarságot.

4. Ortega írja, hogy Európában az államok nem azért lettek egynyelvűek, mert egynyelvű népek állottak össze és alakítottak országot, hanem azért, mert egy fennálló állami és nemzeti keretet egyik, vagy másik nép politikai, kulturális vagy számbeli hegemoniája egynyelvűvé tette. Ez a megfogalmazás az európai nemzetiségi politika alaptörvényének tekinthető. Ellentétét, a magyar nemzetiségi politikát Szekfű Gyula fogalmazta a legtalálóbban: „a magyar nemzetállam sem fizikailag nem nyomta el nemzetiségeit mint az angolok, sem gazdaságilag, mint a poroszok s később a csehek, sem nyelvileg, mint a franciák, belgák.”

Nézzük most meg, miként érvényesült ez a kétféle nemzetiségi alapelv a továbbiakban.

Anglia a XVI. században lép fel központosított államapparátusának teljes erejével az írek beolvasztásáért. Minden ír tartozott borotválni a bajuszát, levágni hajfürtjeit, levetni ír köpenyét és ruházatát, angolul beszélni s gyerekeit angolul taníttatni. Az eredmény: a XIX. század végére Írországnak a lakosságnak már csak 34 %-a tud írul. Hasonló eszközökkel érte el Anglia, hogy Walesban a XIX. század végére a lakosságnak már csak 32,4, Skóciában 4,6 %-a ismerte eredeti anyanyelvét.

Ebben az időszakban (XVII. század első fele) tette I. Rákóczi György Erdélyben az általa kinevezett oláh ortodox püspök kötelességévé, hogy „a szegény oláhságnak a maguk született anyanyelvén prédikáljon”, minden szertartást oláh nyelven végezzen.

1581-ben adhatja ki Geszti Ferenc dévai főkapitány Tordai Mihály oláh püspökkel az első oláhnyelvű bibliafordítást. János Zsigmond református püspöke 1567-ben rendeletileg kötelezi az oláh papokat, hogy az istentiszteletet szláv helyett oláh nyelven tartsák.

Magyarországon ezen időszakban az államnyelv a latin és a német volt. A magyar államnyelv kérdése, először az 1790/91-es országgyűlésen merült fel, Bécs akkor is azonnal a nemzetiségi nyelveket kezdte támogatni. A török alól „felszabadult” magyarság olyan helyzetbe került, hogy még ha próbált volna erőteljes nemzeti politikát folytatni, az Ausztria leghevesebb ellenállásába ütközött volna. Helyesen mutat rá Asztalos Miklós: „a török okozta vérvesztés az ausztriai kormány miatt nem tudta többé a magyarság kiheverni.”

A mohácsi vész idején Erdélyben a lakosságnak mindössze 25 %-a oláh s ez az arány 1720-ra is csak 48 %-ra nő. Egyáltalában: a középkori Magyarország lakosságának 77 %-a volt magyar s a török pusztítás és az azt követő német „felszabadítás”, telepítés, majd a Rákóczi szabadságharc következtében a XVIII. század második felére már csak három millióan voltunk, szemben ötmillió nemzetiséggel. A XVII. században a zsoldba fogott horvátokból, szerbekből, vlachokból, rácokból, bunyevácokból és egyéb kevert délszlávokból a bécsi kormányzat által kialakított határőrvidékek megakadályozták, hogy Délmagyarországon a török kiűzése után az elpusztult magyarok helyét a magyarság foglalja el.

Erdélyből a székelység Mária Terézia fégyveres vérengzése elől tömegével menekült Moldvába, ugyanakkor a két oláh fejedelemség belharcai miatt az oláhok ezrével jönnek át engedélyezve, vagy tiltva a határon, Temesközbe s onnan a Marostól északra.

5. Eközben Európában az uralkodó nemzetek tüzzel s vassal irtották nemzetiségeiket: szellemileg és fizikailag egyaránt. A XIX. század elején az oroszok betiltják a lengyel nyelv használatát a hivatalos életben. A XVIII. század végére Elzász-Lotharingia, a történelmileg német terület teljesen elfranciasodik. A XVIII. század végére kihál Anglia őslakóinak nyelve.

Körülbelül abban az időben, amikor Anglia erős terrorral lépett fel az ír nyelv eltiltása és megszüntetése érdekében, rendeli el Pázmány Péter a pozsonyi gimnáziumokban a magyar, a német és a tót nyelv oktatását. Valamivel később (1686), hagyja meg Apaffi Mihály a kinevezett oláh püspöknek, hogy Gyulafehérvárott, Hunyad és Máramarosban oláh nyelvű iskolát tartson fenn, a fehérvári oláh nyomdát újra üzembe helyeztesse, s pópának csak oláhtul tudó embert alkalmazzon.

A XIX. század második felében Oroszország is meghirdeti nemzeti politikáját. Katkow szavaival: „Oroszországnak állami egységre, és erős orosz népességre van szüksége.

Alkossunk ilyen népességet a minden lakosra nézve közös nyelv, közös hit, és a szláv közösség alapján. Mindent, mi utunkba fog állni, fel fogunk dönteni.”

Lengyelországban kötelező tanítási nyelvvé teszik az orosz.

A XIX. század derekán Belgiumban a francia nyelvet tették hivatalossá. Erről az időszakról olvassuk: „Így történt meg, hogy két millió ember felett oly nyelven uralkodnak, parancsolnak, bíraskodnak, melynek egy szavát sem értik, vagy minden percben félreértik.” (Oetker, Fr.: Der Sprachen- und Rassenstreit in Belgien. Preussische Jahrbücher, 1872. 263. old.)

Schleswig-Holsteinben 1888-ban 160 000 dántól tagadják meg a németek, hogy gyermekeiket anyanyelvükön oktathassák.

1872-ben Bismarck eltiltja a lengyel iskolákból a lengyel nyelvet, 1884-ben kiutasítanak Poroszországból minden lengyelt.

II. Miklós cárnak összes lengyel alattvalói orosz nyelven kénytelenek hűségesküt tenni, a lengyel nyelvet száműzik a templomokból is. Besszarábiában az oroszok betiltanak minden románnyelvű lapot.

1862-ben a brabanti esküdtszék hét flamandot ítél halálra, s végeztet ki anélkül, hogy az elnök, a közbíró, az ügyvédek egy szót is értettek volna a nyelvükön.

1880-as törvény értelmében az iskolában – szünetben is – bretonul beszélő gyermekeket szigorúan büntették.

Ukrajnában az oroszok betiltották a nemzeti iskolákat. Besszarábiában az ortodox papoknak a románok számára is oroszul kellett misézniük.

A sors fíntoraként: az ismét Németországhoz került, de már elfranciásodott Elzász-Lotharingiában betiltották a francia nyelv használatát (1871).

6. A XIX. század második felében Magyarországon felmerül a magyar nyelv tanítását heti néhány órában a nemzetiségi iskolákban is kötelezővé tévő törvénytervezet gondolata. A nemzetiségek tiltakozása miatt azonban az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 11. és 55. szakaszai még kötelező nyelvnek sem írták elő a magyart.

Amikor aztán az 1879. évi XVII. törvénycikk vére kötelezővé teszi az államnyelv oktatását, Európa tüzzel-vassal már gyakorlatilag asszimilálta nemzetiségeit, s a vért még le sem törölte kezéről, máris mély megértéssel fogadta a Kárpát-medence nemzetiségeinek fűlsiketítő lármáját, amellyel azok a magyar állam tétova lépéseit fogadták.

Az 1868. XXXVIII. törvénycikk 44. §-a Európában egyedülálló módon, megadja minden egyénnek a lehetőséget, hogy hivatalos érintkezésben a saját anyanyelvét használja.

Az anyaországukból irányított nemzetiségi izgatók azonban rendkívül ügyesen kihasználták a szinte korlátlan sajtószabadságot. Tevékenységük eredményeképpen a szabadságharc és az abszolutizmus miatt a magyarokkal rokonszenvező Európa a századfordulóra ellenséges érzelmű lett. Jól mutatja be ezt a folyamatot Jeszenszky Géza Az elveszett presztizs (Bp. 1986.) című munkájában.

A magyar kormány événte nagy összegekkel támogatta a tisztán kisebbségi, ortodox és egyesült egyházakat, s eltűrte, hogy az erdélyi kisebbségi bankintézetek a legszorosabb pénzügyi kapcsolatot tartsák fenn anyaországukkal.

A helyzetet helyesen ismerte fel és fogalmazta meg Bajza József: „Magyarország elnemzetiségesevéért nem a magyarság hibás. Csak abban, hogy mikor a hatalom birtokába került, elmulasztotta a helyzet súlyosságának felismerését és a preventív védekezést.” Magyarország tehát nem volt hajlandó (vagy képes) követni az erőszakos denacionalizásnak az Európában oly nagyszerűen bevált, magyar népek által nyújtott példáját. Mindez azonban semmit sem használt az ellenséges propagandával szemben, mert nem tudott hasonló intézkedés és ügyességű ellenpropagandát alkalmazni.

7. A századfordulóra Európa államalkotó népei már nagyjából hegemon helyzetben vannak, már ami az állami egységet illeti. De a hamu alatt izzik a parázs.

Jellemző példa Spanyolország, amelyet sokan az egyik legegységesebb nyelvű államnak tartanak. Pedig a kasztíliai külön irodalmi nyelv, közel áll hozzá az aragóniai és andalúziai. Catalónia és Valentia nyelve a délfrancíához áll közel. Galicia és Asturia népei Portugáliával beszélnek közös nyelvet. Andalúziában néhány vidéken a beszélt nyelv inkább arabos, mint

spanyol, az andalúziaiak nem is értik. Asturiában, s Galiciában sok helyen egyik völgy lakói nem értik a másik völgy nyelvét. A catalánok ki nem állják az aragonit s mindketten lenézik Castiliát.

Schleswig-Holsteinben a dán nyelvet már csak a porosz állam által állandóan üldözött vándortanítók oktatják.

1909-ben a breton képviselők nem tudják elérni, hogy breton gyermekek bretonul tanulhassanak az iskolákban. Ez az a Franciaország, mely oly együttérzéssel hallgatja a mi nemzetiségeink panaszkodását amiatt, hogy gyermekeiknek heti néhány órában magyarul kell tanulniuk. Pedig ekkoriban divatos közmondás Franciaországban: „Les pommes de terre pour le cochons, les épiluchures pour les Bretons.” Magyarul: A krumplit a disznónak, a héját a bretonnak.

1906-ban százhuszezer lengyel gyermek sztrájkol a németnyelvű hitoktatás ellen.

Az orosz iskolapolitikáról írja Dr. Th. Scheimenn 1908-ban „A tanítás után a lengyel gyerekek családjaikhoz visszatérve, hol oroszul sem nem beszélnek, sem nem értenek, elfeledik azt a néhány betanult szót és frázist, s nem tudnak sem oroszul, sem anyanyelvükön sem egyebet.”

7. Tudom, hogy ezeket az adatokat tulajdonképpen nem volna szabad így egymás mellé tenni, hiszen mindegyik országban, mindegyik népcsoport esetében mások voltak a föltételek és az összefüggések. Azt is tudom, hogy azért sem hasonlíthatók össze indulati torzulások nélkül ezek a jelenségek, mert minden nemzetnek, nemzetiségnek a maga sérelme fáj a legjobban.

Nem is érdemes röffel, dekával latolgatni ezeket a dolgokat. Elég ha a végeredményt tekintjük. A XX. század elejére Európa legtöbb országában elfogytak, vagy legalábbis meggyöngültek a nemzetiségek, a Kárpát medencében pedig olyannyira megszaporodtak és megerősödtek, hogy erőteljes és eredményes elszakadási akcióba kezdhettek.

Csak a XX. század második felére érkezett el Európába a demokratizálódási folyamat odáig, hogy a különböző nemzetiségek kulturális, gazdasági, politikai autonómiához jutva – ha még egyáltalában fel tudnak támaszkodni – ismét esélyessé váljanak a megmaradásra.

Amit az Árpádházi magyar királyok a legtermészetesebb módján megadtak minden beköltöző szásznak, kunnak, jásznak, azt a XX. században a fejlett demokráciával rendelkező nyugat-európai országok, mint demokráciájuk vívmányát emlegetik.

Jászi Oszkár, akit nem lehet a magyarság iránt különösebben elfogult történetírónak nevezni, megállapítja, hogy Kossuth alkotmánytervének a nemzetiségekre vonatkozó passzusai több mint ötven esztendővel megelőzték például az osztrák szociáldemokrata párt legradikálisabb nemzetiségi programját. Nem rajtunk múltott, hogy Kossuth elképzelései nem valósulhattak meg.

Végezetük föltehetjük a kérdést: *melyik nemzetiségi politika a célravezetőbb tehát?* Azt amit Európa alkalmazott, a nemzetiséget tüzzel-vassal beolvasztani törekvő; vagy a mienk, amely autonómiát, önrendelkezést adott a betelepült népeknek csaknem egy évezreden keresztül? Hiszen Európában létrejöttek a nemzeti, vagy legalábbis nemzetinek tekinthető államok, Magyarország pedig elvesztette területének túlnyomó részét, s a magyar nemzet egyharmada is idegen fennhatóság alá került.

A történelem ugyan nem ismer *mi lett volna ha és hogyan lett volna jobb* kérdésfeltevéseket, mégis úgy érzem, hogy a mi nemzetiségi politikánk – bármily öngyilkosnak tűnik is – hosszú távon talán célszerűbb.

Hiszen a nemzetiségeiket tüzzel-vassal irtó, erőszakkal beolvasztó országok sem váltak igazán egységes nemzetűvé, nyelvűvé. Sőt: éppen most, a XX. század során lobbannak fel a lángok az elfojtott nemzetiségi öntudat paraszából. Spanyolországban ahogy megszűnt a Franco féle fasiszta diktatúra, a katalánok, baszkok azonnal hozzáláttak nemzetiségi autonómiájuk újjászervezésének. És ne csak a terrorista módszerekkel dolgozó baszk széparatistákra gondoljunk, hanem az aprólékosan kidolgozott katalán önkormányzatra, valamint a belgiumi németek, a dániai németek, az Oland szigeti svédek önrendelkezésére, különösen pedig a dél-tiroliak megnyugtatónak tűnő berendezkedésére, kik 40 éven át harcoltak az olaszokkal, amíg kivívták mostani, mindenki számára példamutató helyzetüket.

Nem lehet közömbös ugyanis egy ország boldogulása szempontjából, hogy állampolgárainak kisebb vagy nagyobb része mennyire tekinti hazájának azt az országot, amelyben él.

A történelmi Magyarországon a szepességi vagy az erdélyi szászok, bármennyit is veszekedtünk, sőt esetenként harcoltunk egymással, több mint hét évszázadon keresztül kitartottak szülőföldjükön és tudjuk milyen jelentősek voltak az ország szempontjából azáltal, hogy értettek a bányászathoz, az iparhoz, fejlett gazdasági kultúrát hordoztak a középkorban, majd a svábok, a kapitalizmus kialakulása idején is. A korszerűtlen, idejétmúlt nemzetiségi politikájú szlovák és a román uralmat azonban nem bírták 70 esztendeig sem, visszatelepültek több évszázada elhagyott hazájukba. Vajon mit nyert a szlovák és a román állam azáltal, hogy így léptek egyet az általuk olyannyira áhított nemzetállam felé, de elvesztették Dél-Erdély és a Szepesség, vagy Gömör hagyományos német bányász és iparos rétegét.

Biztos vagyok benne, hogy hosszú távon első királyunk elvei a helyesek, éspedig nemcsak humánus, de reálpolitikai szempontból is. Európa nyugati része már felnőtt toleranciában és belátásban erre a szintre. Itt az idő, hogy Európa keleti részén lévő, ebben a században alakult államok is kinőjék nacionalista gyermekbetegségeiket és felemelkedjenek a Szent Istváni szellem magaslataira.

Halász Péter

Bukovinai székely pár, Izmény (Hajdú D. Dénes felvétele)

Irodalmi emlékek a Vas megyei Csöngén

Ugyan ki gondolná, hogy ez a Vas megye észak-keleti szögletében, Kemenesalján, a cseri dombok tetején gubbasztó kicsi falu oly hihetetlenül gazdag irodalmi emlékekben? S ez a kis település immár kétszáz éve eljegyezte magát a magyar irodalommal, s neve belekerült az irodalomtörténetbe is.

*

Csőngei lelkészi szolgálatom több mint egy évtizede alatt fedeztem fel a legrégibb helyi irodalmi emléket, amikor egyik elődöm, Szűts István költő munkásságának a nyomaira bukkantam. Érdemesnek tartom megemlékezni róla, mivel – korának mértéke szerint – irodalmi értékű verseket és műfordításokat alkotott.

Szűts István 1768-ban született Ajkán, Veszprém megyében. Tanulmányait a soproni evangélikus líceumban, majd a pozsonyi teológián végezte, s 1788-ban a Somogy megyei Iharosberényben kezdte meg lelkészi szolgálatát. Hét év múlva, 1795-ben került innen Csöngére, ahol 12 évig szolgált, majd 1807-ben Téten választották meg lelkésznek.

Egészen fiatalon kezdett irodalommal foglalkozni. Még csak 19 éves, amikor napvilágot lát első verskötete Pozsonyban, egy év múlva pedig első műfordításai jelennek meg. Ezt követte az *Erköltsi és elegyes Versek Gyűjteménye* (1791), a *Horfort és Klárika* (1809), továbbá a Sopronban kiadott *Ahítatosságra való könyv* (1800), valamint a Szombathelyen kinyomtatott *Nagyságos Kisfaludy György utolsó szava* (1802) című műve, és az 1812-ben Győrött megjelent kötete, *A szép Lélek* címmel.

Verseinek és elbeszéléseinek nagyobb része műfordítás. Elsősorban filozofikus hajlamú német költők műveiből ültetett át magyarra, akik közül többen nagy hatással voltak Csokonai Vitéz Mihály költészetére is. Zachariae, Höltz és Kleist költészetét éppen Szűts István fordításában ismerhette meg az ifjú Csokonai.

Kellő önkritikával méltatja saját munkásságát, amikor így nyilatkozik: „Tsak úgy kell nézni ezen Munkát, mint az én magánosságombeli Gyakorlásaimnak gyümölcstét, mikor tudniillik sokan az ő óráikat hijábalóságokra vesztegetnék, akkor én hasznosabbnak ítélem, ha Versezéssel recreálok magamat. Ezen kívül voltak Leányasszony Tanítványnéim is, kik a Strófákban gyönyörködven, nem kevésé ösztönöztek, hogy írjak nékiek Verseket...”

Reggeli és esti dicséretei, műfordításai, valamint újévi és temetési énekei gyöngyszemekként tündökölnék versei között. Méltó, hogy mi is számon tartsuk őt az irodalom csöngei Pantheonjában.

*

Úgy tűnik, abban az időben gyakori vendégek voltak a múzsák a csöngei evangélikus paplakon, mert a költészet múzsái után a tudomány múzsái ihlették meg Szűts István utódját, Horváth Zsigmondot, akit a Magyar Tudományos Akadémia – munkássága elismeréséül – tagjává választott.

Horváth Zsigmond 1782. január 20-án látta meg a napvilágot egy kemenesaljai kis faluban, Kisköcskőn. Nemesi családban ringott a bölcsője. A híres soproni evangélikus líceumban végezte középiskolai tanulmányait. Kis János akkori soproni lelkész, a későbbi nemesdömölki lelkipásztor és püspök fedezte fel tehetségét a Soproni Magyar Társaságban, s ő plántálta belé az irodalom szeretetét. Tanárai támogatásával külföldi utakon vett részt, majd 1802. október 12-én beiratkozott a jénai egyetem teológiai fakultására, ahol többek között a hírneves filozófus, Schelling előadásait is hallgatta. De járt Erfurtban, onnan a reformáció fellegvárát, Wartburgot is felkereste. Majd Weimarban Herdert, Schillert és Goethét látogatta meg.

Salzmannak, a neveléstudomány egyik megalapozójának az előadásai is nagy hatással voltak rá, olyannyira, hogy hazatérése után két évig nevelőnek szegődött el. 1806. január 20-án, a 24-ik születésnapján szentelték lelkésszé, és a csöngői (akkor csengei) gyülekezet hívta meg papjának, s itt 18 évig végezte a hívek pásztorolását. De ebben az Isten háta mögötti kis faluban is tartotta a baráti kapcsolatot Kis Jánossal, atyai jótevőjével, s neki köszönhető, hogy falusi magányában sem unatkozott, hanem tollat ragadott. Érdeklődési köre a teológiától a földrajztudomány felé fordult: a Kis János szerkesztésében és kiadásában megjelent *Nevezetes Utazások Tárháza* című sorozatban megírta Cook kapitány Föld körüli útját (1810), majd Mc Cartney kínai követi beszámolóját (1818), továbbá Meermann észak-európai utazásait (1819). Győrről adták ki 1813-ban *Ámerikának haszonnal mulattató esmeretése* című 306 oldalas munkáját, melyet teljes terjedelmében a csöngői paróchián alkotott.

Innen 1824-ben a Zala megyei Kővágóörsre került, ahol Kis János nyomdokaiba lépett, mint kései utóda. De négy év múltán a zalavidéki egyházmegye jegyzői tisztségét ruházták rá, majd 1831-ben Zala vármegye táblabírája lett. Gazdag nyelvkincsre lelt Zalában, ezért felkérésre bekapcsolódott a Magyar Tájszótár munkálataiba. Az itt kifejtett tudományos munkájának elismeréséül, Kis János közbenjárására, a Tudományos Akadémia 1833. november 15-én levelező tagjai sorába fogadta. A tudós férfiú 1845. október 17-én hunyt el. Az Akadémián Toldy Ferenc tartotta felette a gyászbeszédet, melyben többi között kijelentette: „Az irodalomtörténet a helyen, melyet egy áldatlan korban elfoglalt, őt is javalással fogja említeni.”

Megérdemli, hogy mi, a mai „áldatlan korban” emlékezzünk tudós munkásságára. Méltó lenne, ha az utókor neki is, Szűts Istvánnak is emléktáblát emelne a csöngői paróchia falán, hogy emlékü ne menjen veszendőbe.

*

Nem messze a paróchiától, még ma is áll egy meglehetősen elhanyagolt, romos ház, mely valaha jobb napokat látott, s annak idején az Andrassy-család birtokolta. Ebben a nemesi kúriában vendégeskedett több ízben is, az 1800-as évek első tizedében az író és költő Kisfaludy Károly, aki tudvalevőleg kezdetben festőművésznék készült, s csak később lett belőle poéta, míg testvérbátyja, Sándor egész életében csak a költészetnek hódolt.

Kisfaludy Károly katolikus nemesi családban született a Győr megyei Téten 1788-ban, édesanyja életében került a születése. 1799-től a győri bencéseknel tanult, de rossz tanulmányi eredményei miatt apja kiveszi az iskolából, s ekkor katonának szegődik. Hányatott élete során megfordul Bécsben, Olaszországban, s végül Pesten telepedik le. Egyetlen testvére, Teréz nevű nővére révén kerül Vas megyébe, aki Farkas Gábor nyug. vönöcki kapitány felesége volt. A bohém természetű Károly gyakran meglátogatta szeretett Trézsi nővérét, aki úgyszólván egyetlen pártfogójaként nyújtott neki menedéket csendes vönöcki otthonában. Ott írta meg *Vallomások* című művét, s dolgozta át *Tatárok Magyarországon* című első szomorújátékát. Innen járt át a szomszédos Csöngére, ahol rokonai éltek. Ilyen „búfelejtő”, vidám rokon látogatásra indult 1810-ben és 1811-ben is, amikor már hónapokon keresztül ette tétlenül nővére és sógora kenyerét, s élvezte vendégszeretetüket, hogy közben Csöngére átruccanva tiszteletét tegye a rokon Andrassy családnál. A rokoni szálakon kívül még régi barátság emléke is fűzte őket egymáshoz, mivel Andrassy Terézia apja és ő is huszártisztként szolgáltak, s egyszerre hagyták ott a katonaságot, hogy a tisztí mundért felcseréljék a falusi étellel, az otthon nyugalmával. De Károly elhatározását egy családott szerelem is motiválta. Feleségül akarta ugyanis venni a teljesen vagyontalan, vönöcki Heppler Katalint, szerelmében azonban csalódott, mivel a számító lány kikoszorázta. Apja pedig kitagadta őt, mivel a lány kedvéért lemondott huszártiszti rangjáról, s mivel apja szerint „bolondos házasságra készülődött”.

Károlyt egyébként a Csöngén élő rokonához, Andrassy Teréziához is eszményi barátság fűzte, ugyanannyira, hogy őt egy szép festményen meg is örökítette. A náluk töltött szép napok és búfelejtő, boldog órák emlékét akarta ezzel halhatatlanná tenni. A képe dátum nélkül csak ennyit írt rá: „Kisfaludy pixit”, azaz Kisfaludy festette. A festmény aztán később az evangélikus paróchiára került, ugyanis nagynevű elődöm, Hutter Zsigmond Andrassy Terézia leszármazottját vette feleségül. Leányuk, Hutter Katinka, Székesfehérvárra került férjhez, s gyakran járt haza Csöngére, és sokszor volt vendégem a paróchián, amikor szívesen

mesélt szülei elbeszélése nyomán a régi emlékekről. Elmesélte azt is, hogy „a paplak mesélő hangulatú vendégszobájának a mályvarózsás falán függött ez a Kisfaludy Károly festette kép, mely nagy becsben állott a családban”. Katinka szerint Mária Antoniette udvarhölgyeire emlékeztetett Andrássy Terézia arcképe.

Aztán csakhamar végeszakadt a vönöcki és csöngei szép napoknak, amikor Károly nővére, Trézsi meghalt, de Kemenesaljának is búcsút kellett mondania, s Pestre költözött. Nem sok időt töltött ott, mert hamarosan meghalt. A Kerepesi úti temetőben van a sírja. A sors iróniája, hogy sírját Heppler Katalin virágai borították el, – a költő szerelmének végzetesen elkésett viszonzása képpen...

Andrássy Terézia pedig csáfordi és jobaházi Tóth Ferenc cs. és kir. őrnagyhoz, csöngei földbirtokoshoz ment férjhez, s az ő házasságukból született az a Tóth Róza, akibe a 16 éves Petőfi 1839 nyarán reménytelenül szerelmes lett. De ez már egy másik történet! Így kötődött ehhez a csöngei nemesi kúriához, egyetlen családhoz – földrajzilag egyetlen épületben, csupán időben közel 30 esztendő távolában – két költő életének emléke...

*

De hogyan is került az ifjú Petőfi Sándor Csöngére, s milyen szálak kötötték őt ehhez a nemesi kúrához? Erről szól a következő történet!

A még csak 16 esztendőös Petőfi Sándor otthagyta a selmeci iskolát, apja pedig kitagadta. Ő akkor Székesfehérvárott élő, Mihály nevű nagybátyját kereste fel, s onnan 1839. május 6-án érkezett Asszonyfára rokonlátogatóba, Salkovics Péter tagosító mérnök családjához.

A serdülő ifjú rövid élete talán legszebb nyarát töltötte itt. Hamarosan, a tanév végeztével hazajött a soproni evangélikus líceumban tanuló két rokon fiú is: a mezőberényi születésű Orlay Petrics Soma, a későbbi hírneves festőművész, valamint Salkovics Károly, a mérnök öccse.

Soma és Petőfi között meleg rokoni, baráti kapcsolat szövődött, Salkovics Károly viszont a csöngei Tóth Róza öccsével, a Petőfivel egyidős Józseffel barátkozott, aki gyakran ájtárt hozzájuk Asszonyfára, de a három fiú is gyakori vendége volt a csöngei Tóth udvarháznak. Az első csöngei látogatásuk alkalmával ismerte meg Petőfi Tóth Rózát, aki iránt szerelemre lobbant. Élete első szerelméhez egymás után írta a szerelmes verseit. Az elsőt 1839. május 29-én keltezte Rózához. Érzelmeit nem merte bevallani a nála pár évvel idősebb leánynak, aki részéről érzelmei nem találtak viszonzásra. A szerelmes ifjú azonban szorgalmasan kereste az alkalmakat, hogy első szerelmét minél többször láthassa. S kedvéért járt át minden vasárnap a csöngei templomba is, annál is inkább, mert Rózák is, Petőfi is evangélikusok voltak. Petőfinek törzshelye volt a templomban: az istentisztelet alatt mindig fent ült a karzaton, közvetlenül az orgona melletti padban, bal felől, s onnan figyelte, szemezte a lányt, aki a templom oldalkapuja melletti, jobbkéz felőli, farúccsal díszített nemesi padban, szemlesütve ült szüleivel, s csak lopva vetett pillantást a karzaton ülő ifjakra, köztük Petőfire is.

De hogy Petőfi nem csak Rózát nézte, szemezte egész idő alatt a templomban, hanem a lelkész igehirdetéseire is figyelt, annak bizonyossága az a latin nyelvű bevésés, melyet Petőfi a padjának könyöklő támlájára vésett rá sajátkezűleg a bicskájával: „Spes confisa [...] Deo [...] nunquam recedit.” (Az Istenben bízó reménység sohasem szűgyenít meg.) Az akkori lelkész, Kapcsándy István, aki 1825. április 18-tól 1843. február 5-én bekövetkezett haláláig gondozta a csöngei híveket, idézte gyakran ezt a mondatot latinul a prédikációban, s ez ragadta meg Petőfi figyelmét is. Ez a bevésés ma is elég jól olvasható a csöngei templom karzatán.

Egyébként Róza édesapja, csáfordi és jobaházi Tóth Ferenc nyugalmazott huszárornagy és földbirtokos volt akkoriban a csöngei evangélikus eklézsia felügyelője, inspektora, azaz a lelkész oldalán annak világi elnöke, aki nem jó szemmel nézte Petőfinek Róza iránti vonzódását és versirogatását, egyáltalán lánya körül való sündörgését. S ezt amúgy kapitányosan tudtára is adta a Rábaközben tagosító Salkovicsnak, az meg a feleségének írt szigorú hangú levelet, hogy Somát és Károlyt – a tanév ügyis közeledvén – küldje vissza Sopronba, Sándornak meg adjon pár forintot, s menjen, ahová akar, belőle úgysem lesz egyéb komédiásnál. Salkovicsné ezt a levelet felbontotta a zongorára tette, ahol Petőfi megtalálta, elolvasta, s bánatát elpanaszolta Somának is. Sándornak tehát mennie kellett. A két rokon fiúval együtt utazhatott Sopronba lovaskocsival. Ő is tovább tanulhatott volna a líceumban,

A szerző Weöres Sándorral és Károlyi Amyval a Tessedik akác alatt

de a tanulás helyett inkább a katonaságot választotta. Elkéseredésében beállott a 48. gyalogezredbe katonának, szívében a csöngői első szerelem rózsás emlékeivel, s a csalódás, a viszonzatlan szerelem minden keserűségével. Róza aztán két év múlva, 1841. november 23-án férjhez ment egy ezer holdas földesúrhoz, Mórítz Ferenchez.

Sem Kisfaludy Károly, sem Petőfi Sándor csöngői tartózkodásának emlékét sajnos nem örökíti meg emléktábla a kúria falán, csak Petőfi emlékét őrzi három emléktábla, három szobor és egy emlékszoba Ostffyasszonyfán. A diófából faragott Antal Károly alkotása, a bronz- kompozíciót Simon Ferenc, a gipszszobrát Kisfaludy Strobl Zsigmond készítette. Meg kell említenem, hogy egyik hívem, Balogh Béla őrzött apai-nagyapai örökségként egy széket, amelyen a családi hagyomány szerint Petőfi szokott ülni a Tóth kúriában, s később ajándékozás révén került a Balogh család tulajdonába. Amikor a hetvenes években berendezték a Petőfi emlékszobát Ostffyasszonyfán, közbenjárásomra Balogh Béla oda ajándékozta ezt a Petőfi-széket az emlékszobának.

*

Mintegy 80 évi hallgatás után a múzsák ismét visszatértek Csöngére, amikor egy csodagyerek, Weöres Sándor személyében – ahogy Bónyi Adorján írta a Pesti Hírlap vezércikkében – újabb „csillag” tűnt fel a magyar költészet egén, legelőbb is Csöngén, „Cina” bölcsőhelyén.

Weöres Sándor 1913. június 22-én született Szombathelyen, mégis Csöngét tekintette szűkebb hazájának, mivel itt, szülei otthonában töltötte gyermekéveit és ifjúkorát. S bár úgy emlékszik ráta például Kosztolányi Dezsőhöz és Babits Mihályhoz írott leveleiben, hogy Csöngé „sánta idők zsákjában felejtett kis vasi falu”, meg egy „elátalkodott szarkafészek”, ahol nem lehet mást csinálni, mint csak „falhoz verni az időt”. Mégis élete végéig szoros szálakkal kötődött Csöngéhez, s bármerre sodorta az élet, sohasem szakadt el e tájtól.

Valóságos csodagyerek: már 4-5 éves korában megismerkedik a betűk és számok csodálatos világával, rendkívüli műveltségű édesanyja – pécsi táblabíró leánya – pedig tanítja németre és franciára. Hatéves csak, amikor elődöm, a már említett Hutter Zsigmond könyvtárából Shakespeare műveit kéri kölcsön olvasni, s közben mohón falja a szintén tőle kért lexikonokat is.

Az elemi iskola után a szombathelyi reáliskolában végzi középiskolai tanulmányait, s az irodalmár Pável Ágostonnál lakik. Még csak 15 éves, amikor megjelenik első verse, az Öregek,

melyre Kodály Zoltán is fölfigyel és megzenésíti. Rossz tanulmányi eredményei miatt a győri realba íratják át, végül Sopronban tesz érettségi vizsgát. A pécsi egyetem bölcsészkarán folytatja felsőfokú tanulmányait, ahol esztétikából ledoktorál. Pécsen jelenik meg 1934-ben első verseskötete, a *Hideg van*. 1935-ben a Baumgarten irodalmi díjjal tüntetik ki, ennek összegéből távol-keleti útra megy. Ekkor már rendszeres kapcsolatban áll atyai pártfogóival, Babbitssal és Kosztolányival. Egyetemi tanulmányai végeztével Pécsen lesz könyvtáros, majd Budapestre kerül. 1947-ben megnősül, Károlyi Amy költőnőt veszi feleségül.

Gyakran hazajár Csöngére, s itt barátai, költőtársai is rendszeresen meglátogatják. Szombathelyről kijár hozzá Pável Ágoston, Bárdosi Németh János és sok más irodalmár. Pécsről Várkonyi Nándor jön el hozzá, de sűrűn megfordul itt a bakonytamási papfiú, az író Tatay Sándor, Pestről meg Berda József. De 1934-ben vendége volt a magyar népzene fejedelme, Kodály Zoltán is.

„Cina” egyik legtermékenyebb költőnk volt, aki rengeteg verssel és műfordítással ajándékozta meg a magyar irodalmat. A Rákosi-féle diktatúra ugyan őt is elhallgattatta, 1951-ben elvesztette állását, versei sem jelenhettek meg, 1949-1956 között csak gyermekverseit és műfordításait publikálhatja, ebből él szűkös kenyéren. Míg nem 1956-ban megjelenhetett a száműzetése éveinek gyümölcse, *A hallgatás tornya*. 1970-ben *Egybegyűjtött írások* címmel két kötetben, majd *Egybegyűjtött műfordítások* címmel 3 kötetben adják ki addigi életművét. 1970-ben Kossuth-díjjal ismerték el költői munkásságát, 1975-ben Herder-díjjal jutalmazták Bécsben. 1983-ban Szombathely díszpolgárává választotta szülővárosa. Élete utolsó négy esztendejében sokat betegeskedett, s 1989. január 22-én halt meg Budapesten, 76 éves korában. Gyászjelentését felesége adta ki a következő szavakkal: *Weöres Sándor hazatért. Engedjük el Isten nevében! Károlyi Amy.*

Mégsem térhetett haza, a szó földrajzi értelmében, bár sokszor kifejezte ezt a kívánságát verseiben is, engem pedig mint a „szülőföldjének papját” arra kért, hogy „kis Csöngéje” földjében én temessem majd el a csöngői temetőben lévő ősi családi kriptába. Felesége azonban sajnos nem tartotta tiszteletben férje utolsó kívánságát, hanem Budapesten, a Farkasréti temetőben temettette el, azzal az indokkal, hogy majd ő is melléje legyen temetve. Mint a költő több mint egy évtizeden át volt lelkipásztorának, erről csak a Szentírás szava jut eszembe, amikor a feltámadott Krisztus ezeket mondja Péternek: *„Bizony, bizony mondom neked, amikor ifjabb voltál, felövezted magadat, és odamentél, ahová akartál, mikor pedig megöregszel, kinyújtod kezedet, és más övez fel téged, és odavisz, ahová nem akarsz.” (János ev. 21, 18.)*

A Weöres Sándor emlékház kialakításában több megyei szervezet segített anyagilag, de az oroszlánrészt a MMK (Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szombathely) vállalta magára, sőt az állandó emlékkiállítás is ez hozta létre. Ezt az irodalmi emlékhelyet a Rába u. 11. szám alatt Domokos Mátyás irodalomtörténész avatta fel 1995. október 8-án. Két helyiségben, nyolc tárlóban, asztalokon és szekrényekben láthatók a költő művei, kéziratai, kéziratban lévő hagyatéka, bútorai, használati tárgyai. De a kiállítás még korántsem teljes, a gyűjtés – vele a tárlók bővítése – tovább folytatódik. A Savaria Tourist, a Vas megyei Idegenforgalmi Hivatal pedig vendégszobát is szándékozik kialakítani az emlékházban, ha valaki meg szeretne szállni itt, hogy hosszabb időt tölthessen ezen a gazdag irodalmi emlékhelyen. Az emlékházat márványtábla jelöli.

Szeretnék ezen a helyen is mindenkit biztatni – elsősorban az irodalom és a honismeret művelőit és szerelmeseit –, hogy látogassanak el Csöngére, keressék fel az itt található emlékhelyeket, időtessenek el az irodalmi emlékházban, ahol minden „Cina” emléket idézi.

Az emlékház falán még egy emléktábla áll, amely egy világhírű zeneszerző látogatásának emlékét örökíti meg. **Kodály Zoltán** járt itt 1934-ben. E látogatás regényes történetét mondom el az alábbiakban.

Weöres Sándor még csak tizenöt éves, amikor megírja az *Öregek* című versét, amely a Pesti Hírlap egyik vasárnapi mellékletében jelent meg 1928-ban. Kodálynak is kezébe került az újság, megtetszett neki a vers, s elhatározta, hogy megzenésíti. Levelet írt az ifjú költőnek, s engedélyt kért tőle a megzenésítéshez és kóruselőadáshoz. Az engedély birtokában megzenésített vers ősbemutatóját Kecskeméten tartották, majd másodszorra Szombathelyen

adták elő, Vásárhelyi Zoltán vezényletével. A bemutatóra lejött Szombathelyre Kodály is a feleségével.

Az Öreges szombathelyi előadását követően mintegy másfél évvel, az ifjú költő meghívta „Kodály mestert” Csöngére. Meghívó levelében arra is felhívta a híres zeneszerző figyelmét, hogy Csöngén bőséges szöveg- és dallamanyag él még a nép ajkán. Kodály elfogadta a meghívást, s örömmel vállalta az utat 1934-ben. Budapestről vonattal utazott Celldömölkig, ahová a költő apja, idősb Weöres Sándor hintót küldött a neves vendég elé. Sándor is elébe ment a hintóval, és személyesen fogadta Kodályt a celli állomáson. De a szülei is a híres embernek kijáró tisztelettel fogadták, s magyaros vendégszeretetben részesítették. Kodálynak a Csöngén töltött napjaira így emlékezik vissza az ifjú poéta: „Kodály meghallgatta az akkor még élő öregembereket, öregasszonyokat, az ő fejükben és szájukon élő dallam- és szövegkincset. Magnó vagy fonográf nem volt vele. Jegyezgetett, kottázott, de így is bőséges anyagot tudott Csöngén összegyűjteni ...Egyik nap jött, nálunk töltötte az éjszakát, és másik nap már ment is vissza Pestre. Hogyha hosszabb ideig maradt volna, bizonyosan még sokkal több anyag gyűlt volna össze. A falubeliek szívesen produkálják magukat, nem őrzik féltékenyen a fejükben rejlő folklórkincset. Voltak ott a kocsmában harmincan-negyvenen. Nagyrészt öregemberek, öregasszonyok, de voltak köztük fiatalabbak is. És persze nem tudták ők azt pontosan, hogy Kodály mire kíváncsi. Volt ott például olyan anya is, aki a kislányával azt produkálta, hogy »Éjjel az omnibusz tetején...«, amihez Kodály természetesen nagyon fanyar képet vágott, de azért udvariasan végighallgatta...”

Kodály látogatása „utóhatásának” is köszönhető, hogy Weöres Sándor ezután már intenzív, gyümölcsöző munkakapcsolatban maradt a Mesterrel. Így vall erről: „Alig volt olyan esztendő, hogy Kodálytól ne kaptam volna egy pár tucat – olykor több száz – kis dallamot, amihez szöveget kért. Ez egy egész életen keresztül tartott.” Íme, a csöngei poéta versei, valamint a Csöngén gyűjtött, a kemenesaljai nép lelkében és száján élő népdalok így gazdagították és termékenyítették meg Kodály zenei munkásságát, s vele a magyar népzénet. Nem volt hát hiábavaló Kodály csöngei útja!

*

Még egy olyan régi emlékhely is áll Csöngén, amelyről meg kell itt emlékeznem. Aki Csöngére látogat, nem kerülheti el. Ugyan nem valaha-volt költőről, íróról van szó, hanem egy olyan tárgyi emlékről, amely ma is él, pedig immár több mint kétszáz esztendő!

Vas megye legöregebb akácfáját találjuk Csöngén! Ott áll az evangélikus templom udvarában, szemközt az Istenháza oldalsó bejáratával, a templom és paplak között félúton, s vigyázza immár több mint két évszázada az oda betérőket s onnan kijövőket, tavasztól őszig árnyékot adva az alatta beszélgetőknek.

De nem csak matuzsálemi kora teszi híressé, hanem származása is. Ugyanis a híres szarvasi evangélikus pap, Tessedik Sámuel nevéhez és munkásságához fűződik az eredete, aki azzal szerzett magának országos hírnevet, hogy meghonosította az Alföldön az akácot, hogy megkösse vele a homokot. De hogyan került ez az akác Csöngére?

A csöngei szájhagyomány és a régi egyházi protocollumok tanúsága szerint a csöngei evangélikus eklézsia akkori papja, Dótyz Pál, aki évente, az egyetemes egyházi közgyűlések alkalmával, Pest-Budán rendszeresen találkozott Tessedikkel, egyik éven kért és kapott tőle öt fiatal akácfa csemétét, amelyeket a templomépítés évében, 1784-ben, annak emlékére ültettek el, négyet a faluban, egyet a templomudvarban. Közülük azonban négy már rég elszáradt, – akárcsak az a szarvasi akác, melyet Tessedik szobra mellé ültettek volt –, de *ennek az ötödik, hatalmas fának néhány ága még ma is él, s évről évre kivirágzik, itt, a templomkertben.* A helyi hagyomány azt tartja, hogy ennek az a titka, miszerint a templom oltára alatt egy bővizű forrás található a mélyben, s ennek egyik vastag ere táplálja ezt a vén fát.

A kivénhedt akác mellett – lehulló magvaiból, természetes szaporodás útján – kinőtt már a „szépunoka” is, az öreg akáctól származó fiatal csemete. Alig néhány éve a fa zöld hajtásaiból is szaporítottak dugványozással egy párat. A kísérlet jól sikerült, s a csemeték azóta is szépen fejlődnek. Így biztosítva van az utánpótlás: a vén fa tovább élhet kései utódaiban.

Vas megye legvénebb akácfája sok vihart megélt életében, s nem csupán árnyat adott az alatta pihenni vágyóknak, hanem egy ideig még templom gyanánt is szolgált hatalmas

lombkoronájával. Amikor ugyanis 1813. július 13-án a templom egy nagy zivatarban, villámcsapástól kigyulladt és leégett, az új templom felépüléséig ennek az akácnak a lombosára alatt tartották a „szabadtéri” istentiszteleteket.

De magát a fát is többször érte villámcsapás, s vastag ágait viharok tépázták meg, és ezek nyomai ma is látszanak, de a fa átvészelte mindezt és ma is él! A törzse pedig olyan vastag, hogy három felnőtt ember tudja csak átkarolni, a törzse közepén látható odúban, a fa belsejében siklófészek található. A hetvenes években még kis siklókat láttam ki-be csúszni-mászni a fészekből, az odú nyílásán keresztül.

A vén akác irodalmi emlékfának is nevezhető, mert koronája alatt állt minden vasárnap, istentisztelet előtt és után, 1839 nyarán az ifjú Petőfi Sándor, hogy ne csak a templomban szemezzzen Tóth Rózikával, hanem itt kint is, közelebből láthassa első szerelme tárgyát. Ennek az akácnak a lombjai alatt hűselt az 1808-1811 körüli években a rokonlátogatóba érkező Kisfaludy Károly is. Alig néhány évtizede pedig alatta járt az „idevalósi” Weöres Sándor, aki a fa szomszédságában ma is álló, evangélikus elemi népiskola padjában tanulta a betűvetést, és az akáccal szemközt templomba járt vasárnapról vasárnapra istentiszteletre, úgy is, mint iskolás gyerek, de úgy is, mint egyházházhoz hű evangélikus, lévén apja a helybeli gyülekezet felügyelője, azaz világi elnöke. S Cina életében sokszor megfordult a parókián, így a templomudvarban is. Fénykép őrizi emlékét annak a látogatásának is, amikor alig néhány évvel halála előtt keresett fel engem feleségével, Károly Amyval, Bata Imre társaságában, és kérésére az öreg akácfa alatt örökítettük meg ittjártát. (A szülői házon kívül fontos volt számára látni ezt az öreg akácot is, valamint a paplakot, a templomot, az iskolát, – és a temetőt, benne a családi kriptával. – Ma már a csöngői temetőben találjuk apja és anyja sírját is.) De a vén akác lombjai alatt hűselték vendégei is, mint Tatay Sándor, Pável Ágoston, Várkonyi Nándor, Berda József, Simon István és Bárdosi Németh János. A csöngői akácot a szombathelyi Savaria Múzeum 1970-ben védetté nyilvánította, de sajnos nem jelzi tábla a védettséget.

*

Legyen áldott Csöngye valamennyi nagy fiának és ide látogatott neves vendégeinek az emléke, és legyenek áldottak mindazok, akik ezt az irodalmi zarándokhelyet, a magyar irodalom csöngői pantheonját meglátogatták.

v. Szerdahelyi Pál

Emlékház a Maros megyei Makfalván

Makfalva nagyon régen lakott terület. Ezt bizonyítják a határában feltárt régészeti leletek, mint: bronz tükör, bronz balta, bronzkori cserépedény maradványok, római pénzek, római követ út maradványok, valamint a népvándorlás korát idéző helynevek, például Gyepűkapu, Embergypü, Vésznek, Hajmék vára, Tatársír, Tekintő, Makavára, stb.¹

A falu ma már a harmadik helyén áll. Kezdetben Váruta tövében a Kis-Küküllő bal oldalán telepedtek meg, valószínűleg Makavára őrségének tagjai. A település tűzvész által elpusztult és lakói áttelepedtek a folyó jobb oldali teraszára a XV. században Csörgőszeg és Földfakadás nevű domboldalakra. A XVII. században földcsuszamlás pusztította el a települést és ekkor telepedtek át a falu mai helyére.²

A településsel kapcsolatos első írásos emléket 1876-ben találta meg Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár, amikor levéltári kutatásai során rábukkant Héderfáji Barlabási Lénárt erdélyi alvajda 1507. évi levelére, amely egy „Georgium Dosa Siculum de Makfalva in sede Maros existente.”-ről tesz említést.³ Valószínű, hogy Dózsa Györgyről, az 1514-es parasztháború vezérééről van szó. Az említett alvajda közli a szebeni magisztrátussal, hogy a makfalvi Dósa

¹ Makfalva helynevei: Fülöp Dénes, 1976. fokozati dolgozat

² Uo.

³ Székely Oklevéltár, Kolozsvár, 1890. III. 164. old.

György volt az, aki a minap tartott medgyesi vásár alkalmával több szebeni kereskedő áruját elvette erőszakkal, s a csetepatében néhány kereskedő életét is vesztette. Javasolja a városi tanácsnak, hogy forduljon levélben a székelyek előkelőihöz és kérje őket, hogy Dósát ne tűrjék meg maguk között. Büntessék meg, hogy a történetek miatt a székelyek és a többi lakos közötti jó viszony továbbra is fennmaradjon.

Így tehát írásos bizonyíték áll rendelkezésünkre, amely szerint székely Dósa György 1507-ben a marosszéki Makfalván lakott. Igen ám, de Istvánfi Miklós 1622-ben, Kölnben kinyomtatott *Historiam de rebus Ungaricus* című közismert munkájában Dózsa szülőhelyét Dálnok mezővárosában,⁴ (...e Deluoko oppide...) tünteti fel. Itt azonban sokakban kétely merült fel a helység „Deluoko” eltorzult nevével kapcsolatban, ugyanis a máig fennmaradt kéziratban nehéz különbséget tenni a szerző *n* és *u* betűi között. Az említett esetet Szabó Károly, sőt Márki Sándor is előírásnak minősítette. Utólag Benda Kálmán foglalkozott a kéziratban előforduló betűk összehasonlításával és hasonló megállapításra jutott. Ugyancsak előírást igazol az a tény is, hogy a *Dictionar istoric din Transilvania Localitate* című fejezetében, amely levéltári latin szövegek alapján készült,⁵ ilyen nevű kihalt vagy elnéptelenedett helység sem található.

Így merült fel sokakban a kérdés: ki volt az a férfi, akinek a nevét a korabeli források latin, német, vagy olaszos formában Székely Györgynek, Siculusnak, Zeghiusnak, Seggiusnak, Zechel, Jörg Zökl, Ceculusnak, Cecolnak, Scytának tüntetnek fel? Vajon a két helységben (Dálnok-Makfalva) szereplő Dózsa fenntartás nélkül egy személynek vehető? A kérdés egyértelműen még nem dőlt el. A történelmi kutatás feladata feltárni népünk nagy fiának életútját születésétől a vérpádig. Bizonyára ez az út elvezet majd Dálnokon-Makfalván, Medgyesen, Bellgrádon, Budán, Cegléden, Temesvárig. Megjegyzendő, hogy a helyi néphagyomány nagyon élénken megőrizte az őrzí ma is Dózsa makfalvi voltát.

Amint láttuk a Héderfáji Barlabási Lénárt levél makfalvi Dózsáról, az Istvánfi Miklós történelmi munkája pedig dálnoki Dózsa Györgyről tesz említést. E kettősség kérdésével, a Dózsa monográfia kapcsán Márki Sándor történész, a kolozsvári egyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja foglalkozott először, de nem tudta végérvényesen tisztázni.⁶ Feltevése szerint Dózsa György nagypapa, valamint apja Tamás és annak testvére Ádám, a XV. században már Dálnokon élt, ahová az ősi Marosszékből valami oknál fogva áttelepedtek. Később, alkalmasint apja halála után, György visszaköltözött a Székelyföld másik végére, Makfalvára.

Révai Nagy Lexikona a *Dózsa* címszónál, hasonlóan Márkihoz, a Dózsák szülőhelyét a marosszéki Makfalvát tünteti fel: „Régi székely család, amelynek tagjai a makfalvi predikátumot viselik” – írja ez a forrásmunka is.⁷

A Dózsa család történetével foglalkozik Kővári László,⁸ valamint Komáromi András.⁹ Munkáikból kitűnik, hogy a Dózsa család története a XIV. századig vezethető vissza, amikor is Debrecen és Uzapanyit környékén éltek. A XV. században tűntek fel Dálnokon, Makfalván, Szentimrén, Kibéden és más erdélyi helységeken. Ezek a dokumentumok említik Dózsa Tamást, 2 fiát Györgyöt és Gergelyt, valamint nővérüket Katát. Úgy tűnik, hogy a makfalvi és dálnoki Dózsák ugyanazon család tagjai voltak.¹⁰

Pataki József Dózsa György életútjáról szóló tanulmányában felhívja a figyelmet, hogy az általa átnézett 1602-es Bástá-féle összeírásban Dálnokon, sőt egész Kézdiszéken egyetlen Dózsát sem talált. Makfalván és Marosszék más falvaiban viszont jó néhány Dózsa nevű lófő-székely élt. Az 1614-ben készült összeírás alapján ugyanerre az eredményre jutott.

⁴ Pataki József: Dózsa György életútja – Korunk, 1971. 8. sz. 1147. old.

⁵ Incin Coriolan: *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*. Ed. Academiei, 1967. T. k. 289. old., IV. 28. old.

⁶ Uo.

⁷ Márki Sándor: Dózsa György és forradalma. Bp. 1886. 1-10. old.

⁸ Révai Nagy Lexikona V. 711. old.

⁹ Kővári László: Erdély nevezetesebb családjai - Kolozsvár, 1854.

¹⁰ Komáromi András: Debreceni nádor és a Debreceni család. Bp. 1889.

Megjegyzi azonban, hogy mindkét összeírásban Dálnokon több, székely-lófőt tartanak számon.

A Dózsa kutatás újabb eredményeként Bartha Gábor, Érszegi Géza, Székely Ferenc tudományos kutatók közölték Thúróczi Miklós Erdély alvajdájának egy bizonyos Vass Péter ellen folytatott vizsgálata iratait, akit 4000 forint ellopásával vádoltak. A vádlott azt állította, hogy az eltulajdonított pénz egy részét a Temesközben lévő Cseri várában és más véghelyen Székely Györggyel és a vég helyek némely más zsoldosával „hiábavaló és haszontalan módon elverte”, magyarul elmulatta.¹¹ A kérdés csupán az, vajon azonos-e az itt említett Székely György a parasztháború vezérével és hiteles-e a vádlott állítása.

A makfalvi Dózsa család jelentős szerepet vállalt Erdély politikai és közéletében. Így makfalvi Dózsa András, aki résztvett 1690-ben a Teleki Mihály ellenes összeesküvésben. Tőle származik a „Dózsa hitre mondom” esküszó.¹² A család jeles képviselője volt Dózsa Dániel író, és Dósa Elek jogtudós, a makfalvi Wesselényi kollégium támogatója, aki az 1848-1849-es tevékenységéért várbörtönre ítéltetett.¹³

Makfalva népe hűségesen ápolja a Dózsa hagyományt. A hajdani Dózsa-kúria egy kis néprajzi gyűjteménynek adott otthont. Itt őrizzük múltunk egy darabját, melynek kitörölhetetlen része a Dózsa hagyomány.

Fülöp Irén

Katolikus templom, Felsőörs (Nagyrány Ildikó)

¹¹ Pataki József: I.m. 1148. old.

¹² Bartha Gábor, Érszegi Géza: Ki volt Dózsa György? Népszabadság 1. VI. 11.

¹³ Orbán Balázs: Székelyföld leírása. Bp. 1864. IV.K. 25-28. old.

Egy régi céhszokás, a borral keresztelés

Fejér megyében már több mint két évtizede gyűjtjük a népi írásbeliség dokumentumait. Így került elő Naszádos Ferenc csákvári fazekasmester XIX. század közepén keletkezett feljegyzése házának építéséről, az ugyancsak csákvári Varga József méhészeti megfigyeléseit rögzítő füzet az 1910-es évekből, valamint Reisz József lajoskomáromi földműves gazdasági naplója a két világháború közötti évtizedekből. Mindezek értékes adatokat őriztek meg számunkra a népi építkezés, méhészkedés, földművelés és állattartás megismeréséhez.

Jóval ritkábban kerül elénk olyan feljegyzés, amely a régi iparosok életére, munkájára vagy céhszokásaira vonatkozik. Ezért a népi írásbeliség emlékei közül most olyan kéziratos feljegyzést mutatok be, amely egy XIX. századi céhszokás gyakorlatát bizonyítja. Céhszokások előfordulását Fejér megyében és Székesfehérváron már eddig is ismertünk. Tudtuk például, hogy 1844 óta a fehérvári csizmadiáknak a városban céhházuk is volt, ahol gyűléseiket tartották. Új céhmester választásakor zenekísérettel, a népek péksüteményt szórva vitték a céhládát az új céhmester házába. Farsang idején a város céhei zenés felvonulást tartottak, ahol egy-egy mesterség képviselői külön kocsikon jelentek meg. A felvonulást esti lakoma és tánc követte. Ám olyan részletes és pontos leírást egy céhszokásról sem ismertünk Fejér megyéből, mint Listár Ferenc polgárdi takács feljegyzése a takácsinasok felszabadításáról.

A takácsoknak mintakönyvük volt, amibe a bonyolultabb minták rajzait gyűjtötték. A Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattárában egy könyvet őrzünk, amely a takácsmesterséggel kapcsolatban több szempontból is figyelemre méltó. A könyv Listár Ferenc polgárdi takácsmesteré volt a XIX. század közepén. Nyomatott része egy 48 oldalas takács tankönyv: *Útmutatás a takács mesterségre. A takács mesterségen levő ifjúság számára írta nemes Bereczky János, takács mester, s' a' tek. Jász 's két Kun kerületben a takács mesterségnek rendes tanítója Kis Kun Szabadszállásán. Pesten, 1829.* A könyv kérdés-felet formájában a takácsmesterség tudnivalóit tartalmazza. Második részében „mellyben a' takács mesterségnek jelesebb, és titkosabb műveinek készítése foglaltatnak” megtalálható azoknak a motívumoknak a pontos és részletes leírása, amelyeket a régi Fejér megyei takácsmesterek is emlegettek: „A' magyar Sávolyosról, vagy kotzkás formáról. A' forgatásos veres formáról.” A könyv nyomtatott részéhez egy utólag hozzákötött, kézzel írott rész kapcsolódik, amelyben vőfélyversek, dalok mellett témánk szempontjából a „Takács mesterség meg tanuló ifjak vagy inasok fel mondó versei Szabaduláskor, a régi szokásban” című, sajnos befejezetlen, egyoldalas feljegyzés a legfontosabb. Ez a feljegyzés a Fejér megyei takácscéhekben gyakorolt, az inasok felszabadításához kapcsolódó szokás előfordulását bizonyítja. Azt, hogy a takácsinasok felszabadításához népszokás-szerű cselekmény, *borral keresztelés* kapcsolódott, az ácseszéri takácslegény, Tánács Mihály *Életpályám* című könyvéből tudtuk: „A felszabadulás is a Csesznekhez tartozó szombathelyi fiókcéhben történt, ami ebből állt: valami különös tárgyra fordíták figyelmemet a szoba főlepen, s véletlenül egy pohár borral gyakonöntöttek, a szabaduló levelet kezembe adták, aztán Paczek Antal uram erszényére ebéd következett. Evvel én céhbéli becsületes takácslegény lettem...”

Listár Ferenc kéziratos feljegyzése alapján a polgárdi takácsinasok felszabadulásához kapcsolódó szokáscselekményt ismerhetjük meg:

K(érdés): Nem volt e kendnek atya mester ajtaján való kilépés ártalmára.

F(elelet): Igen nem volt. Ott kin sem Otben sem.

K: Hol tanulta kend a kend Betsületes mesterségét kinél avagy medig.

F: T.N.Sz.F.V. megyében a Sármelléki járásbeli Betsületes Öreg cében Polgárdi mezővárosban N.N. házánál.

K: Voltak-e kendnek Szabadulásakor t. kereszt atyai.

A: Igen is Voltak.

K: Kik voltak nevezett szerint.

F: Akorbeli Dékány legény jó Barátom, Kovácsics Imre, és II-dik Csizmadia János, III-dik Bakos Ferencz.

K: Mit adot kend első ajándékot kereszt atyainak?

F: Attam keresztelő bort egy pint bort a melyet a magam kétt karjával atya mester uram házánál bevittem és ott velök tisztességesen elis költöttem. Attam legény igazságot 8. kr. Koszorú váltságot 8. kr. Iró garast egy garast, Székbér egy kr. És a mi hozzá tartozandó, mind a B.N.N. Öreg Cében mind a B. Kis társaságban tehetségem szerint beszolgáltattam.

K: Mire való a koszorú váltság.

F: A koszorú Váltság arra való hogy engem az én kereszt atyáim felkoszorúztak, és oly szabadnak mondtak mind önön magokat.

K: Mire való a legény igazság.

F: A legény Igazság arra való, hogy én bujdozásomban vagy vándorlásomban... Itt félbeszakadt a feljegyzés, de ennyiből is látjuk a polgárdi takácsinas felszabadulásához kapcsolódó szokáscelemekényt. A könyvhöz kézzel rajzolt takács mintakönyv kapcsolódik. Második rajza fölé ezt írta a mesterségére büszke takács: „Ész kel ide Nem erő 1844-dikbenn.” A népi írásbeliség szempontjából nagy jelentőséggel bíró könyv jelenleg Fülén a Sárréti Tájház Szőttekes és hínzések Fejér megyéből című kiállításán látható.

Lukács László

A halálhoz kapcsolódó szokások az őcsényi beás cigányoknál

Az 1940-es évek végén, ha valaki meghalt ott kinn a Paskumban, a Belső legelőn, „bejöttek a faluba, vettek koporsót, szemfüdelet, lovaskocsival kihozták, felöltöztették a halottat, koporsóba tették, és elhelyezték a gunyhóban. Télen a konyhában voltak, de nyáron csináltak az udvaron a kemence mellett egy nagy tüzet, és ott voltunk. A halott benn volt, mi meg kinn. A gunyhóban égett a lámpa. Hogy ki öltöztette fel? Öltöztette az, aki nem félt tőle. Amíg meghozták a koporsót ott hagyták az ágyban. Kijött az orvos és mondta, hogy meghalt intézkedjenek.

Két napig fönn kellett hogy legyen az a halott, mert akkor ez volt, mi pedig virrasztottunk két éjszaka. Nem volt halottasház. Nem volt ott kinn gyászruha, hogy gyászba teszem mindenemet, amilyen ruhája volt, abban volt. Elég baj volt nem? Mert akkor sem adták ingyen a koporsót! Pénz kellett rá, ha nem volt, összepótolták. Most nekem van, összeszedjük, ne oszt eridj vegyed, ha lesz visszaadod.

Ilyenkor harag nem volt, hát persze, hogy ott volt mindenki a virrasztóba. Amikor már kezdett lemenni a nap összegyűltünk ott a gunyhónál és addig ott voltunk, amíg a kakas ne kukorékolt, már majdnem kelt a nap. Ha volt rá pénz, hoztak egy kis bort, reggelre pálinkát. Egész éjjel fönn voltunk, az emberek ittak egy-két pohárral, de ittak az asszonyok is. Úgy köszöntünk, hogy *Jercsel drágul dom.* (Bocsásson meg neki az Isten – és így is köszöntünk el.”

Ez a köszönési szokás ma is él, gyakoroljuk.

Amikor a virrasztóban megkínálják az embert egy pohár borral, nem illik visszaautasítani, mert a halott lelki üdvéért kell inni, a halottnak a megnyugvásáért kell elfogadni az italt. A halott tekintélyéért, ha csak egy kortyot is. Hagyni kell a pohár aljában, majd le kell önteni a földre. Ez a halott részére van. A teste a földre kerül, ez a korty öneki van szánva. Ekkor

mondjuk azt, *Primásköl drágul dom* (a lelke a mennyországba kerüljön, a lelke megnyugvást találjon.) Nem illik az egész pohár tartalmát a földre önteni. Ahányszor isznak, minden alkalommal ezt teszik a régi öregek.

A virrasztáson való részvétel nem illem, hanem kötelezettség. Aki nem tesz ennek eleget, kibeszélik a távolléte okát.

Napfelkelte előtt illetlenség hazamenni. A kakas kukorékolásával egy új nap kezdődik, a nap megjelenésével egy másik nap virrad, a halottnak ez a napja végetért. Mindeddig bolyong a halott lelke. Ezzel hozzák összefüggésbe a lámpaégetést, gyertyagyújtást. Egész éjszaka égni kellett, most égetik a villanyt, hogy világosság legyen, mert a szellemek, a visszajáró lelkek a világossághoz nem mennek. Ha mégis, akkor széllel jönnek, elfújják a lámpát, gyertyát, és teljes egészében megjelennek a halottak.

„Ha a szellem be akar jönni [1959-ben halt meg az adatközlőm apja], az ajtót nyitogatta a halott apa szelleme. Úgy védekeztek ellene, hogy egy rongyba sőt kötöttek és a kilincse akasztották. Nemcsak virrasztáskor tette ezt, hanem a haláltól számított 6 hétig minden este besötétedéskor már ráakasztotta a kilincse. Megjelölve hogy tette rá, ha elmozdul tudja, hogy megjelent a halott szelleme. Virradatkor vették le. Mindez az 1980-as évek elején élő hagyomány volt még.”

Úgy védekeznek még, hogy ne járhasson vissza a halott lelke, hogy temetéskor a sírra a lapát nyelével háromszor keresztet ütnek, lényegében lezárják a sírt, megszentelik. Ez is élő hagyomány.

A virrasztóban Paskumban is, és napjainkban is, bevett szokás, hogy korosztályonként és nemenként külön csoportokban ülnek a résztvevők. Több virrasztáson magam is láthattam, hogy még véletlenül sem ülnek a férfiak a nőkkel együtt, főleg jóidő esetén nem, mert akkor ma is az udvaron tartózkodnak.

Ma már nem olyan szigorúak a szabályok, mint 50 évvel ezelőtt. Nem kell virradatig maradni. Ha mégis valakinek el kell menni, mert reggel munkába megy, mindenképpen éjfélre odahaza kell lennie, mielőtt elindulnak a lelkek.

A közeli hozzátartozók, családtagok reggelig virrasztanak még ma is. Végigbeszélgetik az éjszakát. Elmondják a halotról milyen volt életében, elmondják a jót is, rosszat is. Megbeszélik, hogy mit főznek a temetés napján, ki az aki elvállalja a főzést. Itt ajánlkoztak a sírásóra a férfiak, tudniillik ezt nem kellett kérni, felajánlották maguktól. Nem segítség, hanem komoly, felelősségteljes munka. Testvér, közeli hozzátartozó sírásó nem lehet, ez íratlan szabály. A halott férfi legközelebbi hozzátartozójának kötelessége ezt intézni, a nők nem avatkoznak bele. Sírásó fiatal férfi nem lehet, nem is választanak maguk közé. Inkább az idősebb korosztályt, úgy 35 évtől, de túl öreget sem. Lehetőleg olyat, aki már volt sírásó, ismeri a temetkezés körüli szertartást. A sírásás szinte tudományág volt a cigányoknál. Ismerték egymás munkáját. Szakszerű, pontos, kimunkált, fontos a sír mérete, hogy az sarkos legyen, sima, szinte fényesre simították az oldalát. 1,80 cm a mélysége, nem több. Ezzel is megadták a rangot, a tiszteletet a halottnak, kimutatták mennyire értékelte a közösség azt, akit odatemettek. Fiatal lány, legény esetén, panda alá temették, a sír oldalába készítettek a koporsó számára helyet, hogy ne nyomja a föld a túlvilágon a halottat. Cölöpöket ástak le, azt ledeszkázták és erre került a föld. Ha tehetősebb család temetett, mindezt téglából rakták ki, bevakolták, kimeszelték, tetejére tölgy- vagy akácfaágakból készült deszkát tettek.

Ha földbe temettek, a sírásóknak kötelességük volt úgy temetni, hogy ne zuhogjon a koporsó! Amikor kezdték a sírt ásni, azt a földet külön tették. Az utolsó három ásónyom földet elkülönítették, apróra elmorzsolták, hogy amikor leteszik a koporsót, ebből a finom földből eresztették rá lapáttal óvatosan először a koporsó széleihez engedték a fölből. Tapintatlanság, durvaság volt, ha valamely sírásó belemerítette a lapátot a földbe, rádobta a koporsóra, az pedig zuhogott. Őt többet nem hívták még akkor sem, ha nem volt ki a négy fő.

Ma már elterjedt a faluban, hogy nem a közösségből kerülnek ki a sírásók, hanem a temetkezési vállalatra bízzák a temetés lebonyolítását. De a család férfi tagja, aki bonyolítja mindezt, ellátja a sírásókat útmutatóval.

Ki főzhet a temetés napján? Itt is íratlan szabály, hogy közeli hozzátartozó, kisgyerekes anya, aki pelenkát mos, nem főzhet. Adtak és ma is adnak ezekre a dolgokra, élő hagyomány.

Komaasszony főzhet, olyan asszony legfőképp, akinek van már egy bizonyos szintű elismertsége, hogy sok emberre el tudja készíteni az ételt. Mert nemcsak a szűk családnak, sirásóknak, hanem a vidékről jött hozzátartozók részére főznek.

Adatközlőim egybehangzóan állítják és ma is ez a gyakorlat, hogy háromféle ételt készítenek. Az esetek többségében halat tésztával, meg túrós tésztát. Ezen kívül van aki babot tésztával, meg csibepörköltet. Adatközlőim így mesélnek erről: „amikor a halottat kivitték a temetésre lovaskocsival Pascumból, amikor elindult a kocsi – egy vödör vizet borítottak utána, a vödört ott kellett hagyni. Eltemették, jöttek haza. Csináltak egy nagy tábortüzet, vizet tettek egy teknőbe, törülköző kendőt mellé. Fogtak egy parazsat, hátradobta a többieknek és azok is megfogták, megmosták a kezüket és kész. Utána vagy a gunyhóban ettek, vagy kinn.”

Ugyanez az esemény 1981-ben feltűnik a faluban is. „Temetés után – kukoricakapálás idején – tüzet raktak az udvarban. Amikor megjöttek kikaptak egy parazsat a tűzből, megfújták, beledobták a bádoglávörba a vízbe, ebben mosták meg a kezüket, hogy védjék a halottat a rossz szellemektől, hogy ők maguk is megtisztuljanak.”

Ezután ettek. Először a halott részére mertek az ételből, csak utána ehet a többi. A halottnak is terítenek. A tányérban kell hagyni néhány kanál ételt a halott részére. Külön elássák az előre kimert ételt, külön a tányérokban és az asztalon megmaradtat. A halott etetése fontos. Nemcsak a temetés napján főznek, hanem a halál után 6 héttel ún. halotti tort rendeznek, ahol újra megfőzik a halott számára kedves ételt, ugyanúgy elássák. Olyan helyre assák el, ahol nincs közel szemétdomb, állat nem kaparhatja ki. Közben ezt mondják „akik ettek jól laktak, egyenek azok is, akik nem ettek!”

Mit tesznek a halott mellé a koporsóba? Dohányt, pipát, gyufát, kalapját. Egy üveg bort, ha azt szerette, vagy pálinkát. Cipőt nem húznak a lábára, de mellé teszik. Volt aki a temetés közben pénzt szórt a sírba.

A temetőben meghatározott helyre temették a cigányokat. Több sorból állnak a sírok, de a gyakorlat azt mutatja, hogy az utolsó két sorban találhatók egymás mellett a cigányok. Az igaz, hogy a faluban elszórtan élnek, de a temető önmagáért beszél.

A halott itatása név- és születésnapján ma is általános gyakorlat. Először iszik egyet az üvegből az aki viszi az italt, a többi a kereszt elé a sírra önti. Halottak napján több síron láttam elégett cigarettát, én magam is teszek egy meggyújtott, de el nem szívott cigarettát annak a rokonnak a sírjára, akiről tudom, hogy életében dohányzott, piros almát, fenyőfaág gyertyával, szaloncukorral megtalálható a síron karácsony idején. *A halott etetése a halál évfordulójakor még most is élő hagyomány*, itt csak a szűk családi kör vesz részt, de ügyelnek arra, hogy idegen is üljön az asztalnál. Ekkor is elássák az ételt.

A gyász színe a faluba beköltözés után feketére változott, a nők egy évig gyászolnak.

A halál körüli hiedelmek, babonák, szokások most is élnek a népem körében. Mivel korban már én is elértem azt az idős kort, ha meghal egy beás, szólnak, hogy menjen virrasztóba, módomban áll személyesen is megélni és lejegyezni a történeteket is.

Kalányosné László Julianna

A népdalgyűjtő, zeneszerző Franjo Ksaver Kuhač

A horvát zenei élettől elválaszthatatlan az eszéki születésű Franjo Ksaver Kuhač zenei munkássága, aki korának jeles népdalgyűjtőjeként magas kitüntetésekben részesült, zenei munkássága örökre Eszékhez és Zágrábhoz köti, ám iskoláit tekintve Budán szerzi meg a zenetanári diplomáját.

Koch József és Piller Teréz gyermekeként látja meg a napvilágot Szlavónia fővárosában, Eszéken, 1834. november 20-án. Iskoláit szülővárosában, a ferencesek gimnáziumában végzi. Magánúton gitározni, hegedülni és harmonikázni tanul. Miholjácson Beck József tanítótól a

tanítói hivatásra tudatosan készül és idejét a zene tanulmányozásának szenteli, elsajátítva a hegedülést és a zongorázást, illetve orgonán és harmóniumon is megtanul játszani.

Pécsre kerülve 1851-ben segédtanítóként tanít, s a következő évben Budán a Hangászegyesületi Zenedében kezdi meg tanulmányait, s ezzel egyidőben a Tanítóképzőn sikeres vizsgát tesz, tanítói képesítést szerez. A magyar fővárosban egyházi zenét és egyházi éneklést tanul, dicséretben részesült zeneszerzéséért.

Székesfehérváron tanítóskodik, majd 1854-ben visszatér szülővárosába, Eszékre. Három éves pedagógus szolgálat után állásából elbocsátják, de a kapott végkielégítés összegét zenei továbbképzésre használja fel: Lipcsébe, Weimarba, majd Bécsbe utazva zenét tanul.

Eszék ismét befogadja fiát – aki zongorát tanít – s a város német származású polgárságának az *Esseker Liedertafel* énekkarvezetőjét helyettesítve megalakítja a *Horvát énekeket előadók körét*, amelyből a későbbiekben a város énekkara nőtt ki, majd Kuhač nevét vette fel. (Vélhetően ekkor horvátosítja nevét.) A klasszikus gimnázium tanáraként kisebb terjedelmű műveket komponál, egyúttal tamburazenekarokat vezet.

Koch Fülöp pécsi kanonok nagybátyjának hagyatéka döntően meghatározza a fiatal zeneszerző, zenepedagógus további életútját, ugyanis 12 ezer forintot örökölt, ami abban az időben hallatlan nagy összegnek számított. Anyagilag immár függetlenné válva népdalok gyűjtésébe kezd, lejegyezve a melódiákat, egyben népi zeneeszközöket is gyűjtve.

Munkásságának ezen éveiről a következőket írja: „tizenkét éven át, minden évben öt-hat hónapot nemcsak Szlavóniában gyűjtve, hanem Horvátországban is, faluról-falura járva, de Magyarországon, a szlovén országokban, a horvát tengerparton, Isztriában, Dalmáciában, a Dalmát-szigeteken, Montenegróban és az összes szlávok lakta délen közel 4 ezer ének melódiáját gyűjtöttem fel, no nem valamiféle gyakorlati célból, hanem hogy minél nagyobb anyag birtokosává válhassak a tudományos írásaim megírásához.” Négykötetes népdalgyűjtésben *Južno-slovjenske narodne popievke* címmel közel 1600 népdalt közöl, 1878 és 1881 között.

A siker nem marad el, 1864-ben kitüntetésben részesül, majd még abban az évben (1864) a zágrábi *Narodni zemaljski glazbeni zavod* (Országos Nemzeti Zeneintézet) tiszteletbeli tagjává nevezi ki. A zágrábi akadémia levelező tagjává fogadja; a magyar tudományos élet a millicentenáriumi ünnepségeken (1896) kimagasló munkásságát bronz érdeméremmel jutalmazza; a bécsi császár dicséretben részesíti; a montenegrói fejedelem *Danilo-érdemmel* tünteti ki.

Kuhač azonban sem Belgrád, sem Budapest ajánlatát nem fogadja el, ahol állás várja, ugyanis – vélhetően Strossmayer püspök javaslatára – 1871-ben Zágrábba költözik, ahol haláláig (1911) tartózkodik. 1878-ban saját költségén korszakalkotó munkásságba kezd, megjelentetve a *Južnoslovjenske narodne popievke* (Délszláv népelemek) terjedelmes négy kötetét. Halálát követően (1941) a zágrábi Jugoszláv Tudományos Akadémia megjelenteti az ötödik, de a már szerényebb kötetet, amelyben szépszámu nyugat-magyarországi horvát énekek is találhatók, különösen motívumaiban becsesek a „koledák”, valamint a Cattaróban gyűjtött – szintén hasonló – karácsonyi- és újévi köszöntők.

Kuhač horvát népdalokat gyűjtött többek között a pécsi Szent Ágoston-téren, Siklóson, a somogyi Vízváron, de legtöbbször hazánk nyugati részein, az ottani horvátoktól, akik – az első világháború után Magyarország testéből leszakítva – napjainkban három országban élnek. Kuhač 1878-ban a zágrábi európai színvonalú irodalmi lapban, a *Vienac*-ban írásban számol be a Magyarországi horvátok között (*Medu ungarskim Hrvatima*, 41-43. szám) címmel, amelyben ismerteti a magyarországi horvátok zenei hagyományát, zenei eszközeit.

A kópházi – Sopron melletti – agilis tanító, Mihovil Nakovič vélhetően Kuhač ösztönzésére már egy évvel korábban horvát nyelvi (helyesírási) reformot hajt végre. A tankönyvíró, az énekkarvezető, a népdalgyűjtő Nakovič a nyugat-magyarországi horvátok kimagasló egyénisége.

Franjo Ksaver Kuhač munkássága mindezek mellett csaknem 200 megjelent zeneművet tartalmaz. Tevékenységét saját értékelésével zárjuk „...szakmában nemcsak a horvátokért (szerbekért, szlovénokért, bolgárokért), hanem a németekért, magyarokért és az olaszokért dolgoztam.”

Frankovics György

Markó királyfi alakja a délszláv népköltészetben

*„...Markónak aranyát
a szultán azért adta,
nehogy a mérges hős
mizlikbe szabadlaja.
Igyon csak rubinbort
nagy csaták bős hőse!
Könnyebben megbocsájt,
ha jó kedve lesz tőle...”
(Népballada töredék)*

Egyetlen népnek sincs sok olyan, annyi mesével övezett, legendává magasztosított hőse, amilyen Markó királyfi a délszláv népeknél.

Immár hatszáz esztendeje születnek róla a nép ajkán dalok és népballadák, melyek szépségére már a nagy német költőfejedelem, Goethe is felhívta a világ figyelmét! Ezeknek a daloknak, balladáknak se szeri, se száma. Már halála előtt halhatatlanná vált, mert népe szívébe zárta. Benne látta szabadságszeretetének, nemzeti erényeinek megtestesülését. A legendává magasztosult, de tragikus sorsú Markó (Márk) királyfit minden délszláv nép a magáénak, csak a magáénak érzi! Főként a köznép fogadta őt a szívébe. Róla dalol a menyegzőkön, aratáskor és szüretkor, kukoricafosztás alkalmával, de búcsúkon és vásárokon is. Róla regéltek a múltba néző, meselátó öregek a pásztor- és tábornüzek mellett a fiataloknak, a kemence mellett a melegszívű nagyanyák az unokáiknak. Róla daloltak a tüzes délszláv leányok és legények, amikor tambura és dudaszó mellett *kolot* táncoltak.

Róla beszél mindmáig a nép, hogy a szegények, elesettek legönzetlenebb támogatója volt, népe igazságának, szabadságának bajnoka, aki minden erejét népe és hazája szolgálatának szentelte. A délszláv folklór kutatói több száz olyan dalt, népballadát gyűjtöttek össze, melynek ő a főhőse!

A bennük szereplő történelmi alakok mellett igen sok a mesés, a csodás elem.

Ilyen például, hogy Markó királyfi kerek háromszáz esztendeig élt és küzdelmei során egy tündér segítette... Egymaga küzd három pogány sereggel... Levágja Murád szultán tizenkét legvitézebb bajnokát... Kardjával mindig derékban hasítja kettő ellenfeleit... A fellegekbe hajított tollas aranybuzogányával leszállítja onnan a vesztére törő tündért, s rákényszeríti, hogy halott bajtársát támassza fel... A mi csodált Hunyadi Jánosunknak, Szibinyáni Jáknak elrabolt menyasszonyát – ezer veszély között – ő hozza vissza... Csodás erejű a buzogánya, de Sárác nevű lova is, mely hű társa minden megpróbáltatásban, beszélő- és jóstehetséggel van felruházva.

Markó alakja belekerül a pogánykorból fennmaradt tündérregékbe. De ezek a tündérek is a délszláv néplelek szülöttei, s nagy szerepet játszanak a népi alkotásokban, dalokban és balladákba egyaránt. A délszlávok, akárcsak északabbra élő testvéreik, „vila”-nak nevezik a tündért. Ezek a tündérek a néphit szerint sok-sok ideig a jávorfa levelében nevelkednek, a hegyi kígyó óvja, dajkálja, s a lány, illatos szellő melengeti, ringatja őket mindaddig, amíg csodálatos szépségű leánnyá nem serdülnek. Ezek a tündérek pihekönnyű, áttetsző fehér ruhát viselnek, hosszú hajuk szabadon hull alá. Senkinek nem vétenének, amíg nem akad olyan vakmerő halandó, aki háborgatja, vagy kihívó viselkedésével megsérti őket. De ha valaki meglesi vagy zavarja a tündéreket, amikor a hegyen vagy az erdei tisztáson dalolva a „kolo”-t lejtik, az illetőt megvakítják, kezét-lábát megbénítják, vagy nyilukkal tüstént átlövik a szívét. Szárnyuk csak akkor látszik, ha felrepülnek. Az emberi Szenvedés megindítja őket, csak általuk ismert csodákkal gyógyítják a sebeket, megvigasztalják a szomorúkat. Egyébként csak játszanak, énekelnek és táncolnak, de néha vadásznak, vagy mennykövekkel labdáznak.

A leghíresebb közülük *Ravijolja*, aki később Markó királyfi oltalmazó, segítő tündére lett. Ők ketten az ihletői több népköltészeti alkotásnak. Prózába áttűtetve ezek egyike így hangzik:

Lóhátról vadászott a szép Mirocs erdőségben a két testi-lelki jó barát, Markó királyfi és Milos vajda. A nyári hőség elálmosította Markót és az így szólt a barátjához:

– Pajtás, nagyon elnehezültek a pilláim. Kérlek, énekelj valami szépet, nehogy szégyenszemre elaludjak jó lovam hátán!

– Szívesen teljesíteném a kívánságod, drága barátom – felelte Milos, – de éjszaka együtt voltam a hegyen Ravijolja tündérrel, s a kelleténél jóval több bort ittam. A tündér meg is fenyegetett, hogy az erdejében ne merészeljek boros fővel dalolni, ha kedves az életem.

De Markó ezen csak nevetett:

– Amíg engem látsz, ne félj te Ravijolja tündértől! Még ő se merészel bántani, ha Sarac lovam hátán ülök és kezem ügyében van tollas aranybuzogányom!

Milos még szabadkozott:

– Azzal fenyegetett, hogy egyik nyilával a torkom, másikkal a szívem lövi keresztül, ha megszegem a parancsát... De ha nagyon akarod...

Csodálatos, erdőt-mezőt, közelt és távolt átzengő, sziklákat visszhangra csábító, a tenger vizét megborzosgató hangján dalolni kezdett vitéz őseiről, akik oly dicsőségesen uralkodtak a makedónok országában... De hiába énekelt olyan szépen, hogy elhallgattak a madarak, el a dalos szellő, Markó bizony elszunyókált táltosa nyergében. Meghallotta azonban a tündér és szörnyen megharagudott, mert Milos hangja még a tündérékéénél is szebb volt! Egyszeriben a Mirocson termett és nyilával először a vajda torkát, majd a szívét lőtte át! A lováról lebukó Milos halálutájában így kiáltott fel:

– Jaj, szegény anyám szívébe is gyilkos nyilat röpítettél, Ravijolja tündér... Isten veled, Markó... Lám, a tündér beváltotta szavát...

Egyszeriben elröppent az álom Markó szeméből! Bűnét szánva-bánva zokogott halott bajtársa mellett, majd iszonyú haragra lobbant, s fogadkozott, hogy bosszút áll a tündéren. Kérlelte a lovát:

– Drága, szép táltosom, földi testem szárnya, most utól kell érnünk a gyilkos tündért!... Ha segítesz nekem, színezüst patkót kapsz és sáaranyból zablát, térdedig terítelek selyemmel, bársonnyal, térdedtől patádig lóg majd színarany rojtozata... De ha nem teljesíted a kívánságom, kioltom két szemed pompás ragyogását, villámnál sebesebb lábad összezúzom. S olyan nyomorult lesz te is akkor, amelyen én Milos nélkül vagyok!...

Megszólal erre Sárác:

– Hős gazdám, megértelek, ezért nem haragít meg a fenyegetésed... Ami tőlem telik, azt megteszem érted. Ül csak fel a hátamra!

Hallotta a tündér Markó fogadását, s mit a táltos mondott. Tudta azt is, hogy a királyfi az egyetlen, akin még az ő bűvös fegyvere sem fog, s menekült előre, hol sebesen futva, hol pedig repülve. A magas hegy csúcsán állt csak meg pihegve, de rémülten látta, hogy a táltos, hátán Markóval, óriási ugrásokkal száguld feléje!... Gyorsan felröppent hát és elrejtőzött a felhők közé.

Markó sasszeme elől azok sem rejthették el a tündért. Iszonyatos erővel hajította feléje sáaranyból készült tollas buzogányát, s az éppen a vállán találta Ravijolját. Annak így megbénult a szárnya, a magas felhőkből éppen a királyfi lovának lába elé zuhant. Amikor az halálos ütésre emelte a kezébe visszahullott buzogányt, a rémült tündér könyörögni kezdett az életéért, de Markó szívét meg nem lágyíthatta:

– Ahogy te nem kegyelmeztél barátomnak, én sem kegyelmezek neked! Csak akkor hagylak életben, ha gyógyíróddal feltámasztod Milost!

– Markó, őseid istenére esküszöm, feltámasztom a barátod, ha meghagyod az életem! De engedj el, hogy megkereshessem azokat a gyógyfűveket, melyekből gyógyírt készíthetek az ő két sebére.

A királyfi tudta, hogy Milos életét csak a tündér csodafírja adhatja vissza, így hát elengedte, hiszen tisztában volt azzal, hogy bárhová is menekülne, Markó a táltosán mindenütt utolérné, megtalálná.

Nemsokára vissza is tért egy helyi kristályból készített kis tégellyel, benne a csodabalzammal. Amikor azzal bekente a halott hős sebeit, annak arcába mindjárt visszatért

az élet színe! Felült, majd talpra ugrott és máris Markó ölelő karjaiban találta magát. Míg ők boldogan örvendeztek egymásnak, a tündér eltűnt... De hát törődött is vele a két dalia, a pogánnyal vívott véres csaták hőse.

Itt a mesés történet vége, s Ravijolja tündérről még annyit, hogy később ő lett Markó királyfi segítő tündére.

Sok-sok más dal és mesés történet száll szájról-szájra a királyfi gáláns kalandjairól is, mert éppen olyan nagy nőcsábász volt a néphit szerint, mint a mi Mátyás királyunk. Sok szép hajdon szívet sebezte meg, de még többet tett boldoggá szerelmével. Bűnei közt emlegetik, hogy ellenségeit sokszor csellel ejtette el, néha indokolatlanul kegyetlen, indulatos, s olyankor nem ismert sem istent, sem embert. Ezek a bűnök csak még inkább emberközelbe hozzák őt! Ha csupán egy kitalált mesealak lett volna, ezek a mesék, mondák csak az erőnyeit csillogtatnák meg. De bűnei, fogyatékoságai mind-mind eltörpülnek fényes lovagi erőneyei mellett, s így eszménnyé magasztosított alakja átragyog hét évszázad kódén.

A történeti valósághoz már jóval közelebb állnak azok a mondák, melyek a török szultánnal való kapcsolatát festik. Tény az, hogy a szultán – a maga módján – megbecsülte őt, és inkább a szövetségesekként, mint meghódolt fejedelemeiként kezelte őt. Becsülte őszinte szókimondásáért, hogy udvarában a befolyását szerencsétlen nemzete sorsának enyhítésére használta fel, határtalan nemeslelkűséggel gyámolította a szegényeket, de leginkább a harcokban tanúsított hősiességéért. Talán – egy bizonyos fokig – tartott is tőle, tudva azt, hogy könnyen ellene lázíthatná az összes meghódolt délszláv népet.

Az már mesés elem, hogy amikor Markó haragos volt, a szultán rémülten hátrált előle, s ilyenkor hol ezer, hol száz arannyal engesztelte őt ki. Tudta azt, hogy a gyaurlós nagyon szereti a bort, s az megszelídíti. Ilyenkor a szultán még a saját szolgálait is óvatosságra inti: Vigyázzatok magatokra, mert Markó megint haragos kedvében van!... Talán kevesebbet, talán többet ivott a kelleténél... Kerüljétek őt el, nehogy széttaposson, vagy miszlikbe szabdaljon benneteket!

Markó – a legenda szerint – határtalanul szerette „édes, agg anyácskáját”, s ha módja volt rá, nem csupán kikérte bölcs tanácsát, hanem meg is fogadta azt.

Egészen más apjához, Vukasin királyhoz való kapcsolata, aki hajsza hűjén megöli a bajnokot, majd beéri azzal, hogy megátkozza őt! De hát mi is történhetett, hogy a király – korábban imádott – fiának majdnem a gyilkosa lett? Az ok magyarázatában a monda már közelebb jár a történeti valósághoz, mint a meséhez.

Dusán cár halála után Márk királyfi, azaz kraljevics Márk nem az apját, Vukasin királyt (a valóságban nem király, hanem knyaz, azaz herceg) támogatja, hanem a cár kiskorú fiát, Urost segíti trónra. Ezen háborodott fel annyira Vukasin, hogy Markónak a templomba kellett menekülnie előle, a papok oltalma alá, nehogy az apja megölje. Így annak csak az átkait hallhatta. A nép szerint a királyfinak ez a tette igazságszeretete legékezebb bizonyítéka. Az már történeti tény, hogy Uros halála után mégiscsak Vukasiné lett a trón. Apja halála után a nép imádott, istenített Markóját szerette volna királynak, de a főurak és főpapok Lázárt segítették trónra. Ezen aztán Markó annyira megsértődött, hogy Makedóniába vonult vissza. Annak uralkodója lett, s évekig hősieken visszaverte a török hatalom minden támadását.

Márk, azaz a nép imádott Markója csak 1380-ban hódolt meg a töröknek azzal a kikötéssel, hogy szerb vérei ellen soha nem emel fegyvert. Ebből az is kitűnik, hogy abban az időben bizonyos fokig sikerült megőriznie népe függetlenségét. Nagyon nehéz szívvel szolgálta a törököt. Amikor Bajazid szultán 1394-ben a havasalföldi román fejedelemség ellen indított hadat, a döntő rovinai csata előtt Markó így imádkozott: – Uram, Istenem, segítsd diadalra a keresztények fegyverét, s add, hogy ne kelljen fegyveremmel az ő véruket ontanom! Engedd, hogy én essem el ebben a csatában elsőként! Kívánsága teljesült, hiszen ő maga kereste a halált. Mindjárt a csata elején elesett és Bajazid szultán csúfos vereséget szenvedett. A hős elesett, de meghalhat-e igazán, aki már életében legenda volt? Kisebb mértékben a történelem, nagyobb mértékben pedig a hálás népi emlékezet tette őt halhatatlanná. Magáénak vallja – kelettől nyugatig – minden délszláv nép. Szinte félistenné magasztosult az emlékezetükben, a róla szóló mondákban, balladákban, a róla költött dalokban.

Amikor a Dráva és a Mura mentén – a folyami aranymosás múltjával kapcsolatban – a mosott aranyhoz fűződő mesék, mondák után is kutattam, ott is felbukkant a múlt kódéból Markó királyfi aranyos alakja, aki széles bőrvéből aranypénzt osztogatott a vidék szegényeinek. Később kezembe kerültek azok a délszláv népmesék és mondák, melyeket Đuro Franković, pécsi egyetemi tanár és néprajzkutató gyűjtött össze, s nagy örömmre, ezeknek is egyik főszereplője a halhatatlan kraljevics Markó.

De próbáljuk csak a pontos időbe és a szerb történelembe belehelyezni Márk királyfi személyét. A könnyebb megértés kedvéért az 1321-es esztendővel kezdem. Ez ugyanis a szerb történelem fénykorának kezdete.

Dusán István (1321-1355) Nagy-Szerbia megalapítója és leghatalmasabb uralkodója volt. A görögöktől elfoglalta Makedónia nagy részét, meghódította Albániát, s Bosznia kivételével az egész szerbek lakta földet egyesítette uralma alatt. 1346-ban a szerbek és görögök cárijának kiáltotta ki magát. Gyengekezű fia, V. Uros (1355-1367) alatt szétesett a birodalom, s ő maga pedig gyilkosság áldozata lett. A trónra Mrnjovics Vukasin (1367-1371) került, ki a törökök ellen vívott drinápolyi csatában esett el. Fiainak mellőzésével Grebljanovics Lázár (1371-1389) kinyezt ültették trónra a főurak. 1387-ben fényes győzelmet aratott a törökökön, majd Tvrtko bosnyák királlyal és Sismon (Simon) bolgár cárral szövetségbe lépett a törökök ellen. E nagy délszláv szövetség azonban rettenetes vereséget szenvedett Rigómezőn, 1389. január 15-én. S ezzel meg is szűnt Szerbia önállósága.

Ebben a csaknem hetven esztendőt felölelő időszakban élt Márk királyfi. Amikor Dusán cár halálát követően annak fiát, V. Urost – saját apjával szembehelyezkedve – trónra segítette, Márk körülbelül húsz-, amikor meghalt, hatvanötéves lehetett. 1380-ig, tehát behódolásáig, Márknak elég ideje volt a török elleni hadakozásra, s arra is, hogy félelmetessé tegye a nevét.

Markó királyfi meghalt, de ott él az idők végezetéig minden délszláv nép szívében. S ez csak a legnagyobb hősöknek kijáró jutalom.

N. László Endre

Ezt a mesét Markó (Márk) királyfiról az 1980-as évek elején hallottam Bolhón egy Balatinc Pál nevezetű kerékgyártótól, aki horvát nemzetiségű, de horvátul már alig tudott, viszont Markóról sokat mesélt nekem, miközben pompás szerszámnyeleket készített. Akkor körülbelül 65-70 éves lehetett. Egy barcsi horvát nemzetiségű víz- és villanyszerelő (Gregoricz József) is sokat mesélt nekem Markóról. Franković György egyetemi tanár vagy két tucatnyi mesét, történetet gyűjtött össze róla, de ez nincs köztük. Találtam róla anyagot az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen című sorozatban, de még a mi Révainkban is.

Az Alsó-Garam-menti női piros csizma¹

Az Alsó-Garam-mentén közel a Duna-kanyarhoz, kb. 15 km körzetben 7 magyar falu alkot egy néprajzi tájegységet Kéménd középponttal. A Garam jobb oldalán: Bény, Kéménd, Kőhídigyarmat, Bart, a folyó bal oldalán pedig Kisgyarmat, Garampáld és Kicsind községek vannak. Ez a *kurtaszoknyás* falvak csoportja.

A ránk maradt hagyomány szerint, már a múlt században viseltek a bényi és környékbeli falvak leányai piros csizmát. Napjainkig történő fennmaradása a Csókás család hagyományápoló szeretetéhez fűződik.

Csókás István (szül. 1834 – megh. 1916) és neje Székely Katalin (szül. 1840 – megh. 1924), 4 fiúgyermekük és 3 leányuk volt. A harmadik fiút, Ferencet Esztergomba vitték csizmadiainasnak, ahhoz a mesterhez, aki a bényieknek is készítette a csizmákat. Amikor fölszabadult, elment Pápára, majd Ausztriába, s ott mint csizmadiaesegéd a szakmát még jobban elsajátította. A lábbeliszabászatot is kitanulta, méret után papírból mintákat tudott

¹ Elhangzott 1996 júliusában Vácott, az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők Országos Találkozóján. (Szerk.)

Nevigyánszky Lajos piros csizmát varr
(Fotó: Hála József, 1996)

Nevigyánszky Lajos, általa készített piros csizmákkal
(Fotó: Hála József, 1996)

készíteni, a bőrre fektette, körülrajzolta és kivágta a kívánt nagyságot. Évtizedig volt osztrák környezetben, megtanulta a nyelvet, megnősült és visszatért családjával Esztergomba. Egy leányuk született, Margit névre keresztelték.

Csókás Ferenc első, osztrák származású felesége meghalt. Másodszor is megnősült, a bényi Kukorovics suszter leányát, Cilit vette feleségül. Ebből a házasságból család nem született. Esztergomban csizmadiaműhelyt létesített. Műhelyében több segéd dolgozott és inas tanult. Többször hazajött meglátogatni szüleit, testvéreit. Emlékezett rá, hogy gyermekkorában piros csizmát viseltek a lányok, menyecskék. Az egyik látogatáskor kérdezi édesanyját: „Édesanyám, hogy-hogy most nem viselnek a lányok piros csizmát?” „Hát úgy fiam, kihaltak azok a suszterok, akik csinálták és amik voltak már elhúsolódtak. Gyere csak föl a padlásra a rúdon még lóg egy pár öreg piros csizma. Megmérte Borcsa húgának a lábát és elvitte magával a csizmákat is. Szétszedte darabokra az egyiket és annak alapján készített papírból mintát. Húgának lábméretére elkészítette az első pár piros csizmát, teljesen az ősi *forगत* mintára (ez azt jelenti, hogy mindegy, hogy jobb, vagy bal lábára húzza a viselője). Borbála leányzó húsvét vasárnapján ment benne először a templomba.

Árpád-házi királyaink alatt kései román stílusú templomunk búcsúnapja október 8-án a Magyarok Nagyasszonya ünnepén van. Ekkor már a kislányok és sok nagyleány piros csizmában ment az ünnepi nagymisére, 50 év eltelte után. A következő években már elterjedt az egész tájegységen. A menyasszonyi öltözet szoros tartozéka lett. Az esztergomi műhelyben a 7 falun kívül Martosra is vittek eladni piros csizmákat, régen ők is viselték és újra divat lett. Sajnos az I. világháború után a trianoni szerződés Esztergom vármegyét két részre osztotta. Párkány járás Csehszlovákiához került, és így az Alsó-Garam-menti kurtaszoknyás tájegység is.

A bényi születésű Csókás Vince esztergomi nagybátyjánál volt csizmadiainas és segédül is műhelyben dolgozott. Kénytelen volt a nagybácsikájától elbúcsúzni. Hazajött Bénybe és műhelyt nyitott. A kezdet nagyon nehéz volt, mivel a piros bőrt az újonnan létrehozott

határon, az Ipoly folyón keresztül kellett átcsempészni. Majd több év eltelte után a Párkányban létesült bőrszövő üzeméből meg lehetett vásárolni. Így a Garam-menti leányok továbbra is büszkén lépegettek, táncoltak a piros csizmáikban.

Majd a II. világháború, 1945 után magyar nemzetiségünkre szomorú évek következtek, a hontalanság éve. A piros bőr hiánya miatt nem volt utánpótlás, a meglévők elhasználódtak és lassan felváltotta a barna vagy a fekete csizma.

Csókás Vince csizmadia mester leányát Máriát Nevigyánszky Lajos vette feleségül. Ő Zselizben tanult és segédül Léván dolgozott. Házassága után apósa műhelyében dolgozott, ahol még a II. világháború előtt elsajátította a piros csizma készítését is.

Az 1970 és 1980-as években 4 népcsoportja is volt a falunak. A múlt hagyományaiból merítve gazdag folklórélet folyt. Az I. csoportunk megkapta a Kiváló Népművészeti Érdemrendet. Ekkor már csak 4 pár használható öreg piros csizmánk volt.

1987-ben megszületett a gondolata, hogy létre kellene hozni a csizmadiaműhelyt. Nevigyánszky mester sógorommal felkerestük a régi csizmadiamesterek padlásait, összeszedtük a sámfákat, kaptafákat és szerszámokat. Előkerült a háromlábú suszterszék is, 45 év után.

Többek segítségével Szlovákia legnagyobb cipőgyárából sikerült piros bőrt vásárolnunk és a többi anyagokat is beszereztük.

1987-1988 telén 3 csizmadia munkája eredményeképpen a télutói műsoros estét már az új piros csizmákban mutattuk be. Ez alkalommal a mesterek is megtisztelő, megérdemelt köszöntésben részesültek: Babár László, Németh Lajos és Nevigyánszky Lajos.

Jelenleg már csak Nevigyánszky mester úr él közülük. 1995-ben ünnepeltük a 77. születésnapját, amikor népviseletben köszöntötték a tájegységünk leányai, polgármesterei, családja és rokonai. Idős kora ellenére dicséretes, hogy 9 hónap alatt 70 pár piros csizmát készített el a tájegységünk folklór csoportjainak.

Csókás Ferenc

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
és a HONISMERETI SZÖVETSÉG
országos vetélkedőt hirdet középiskolások
(gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképző intézet) számára

„A MÁRCIUSI IFJAK”

címmel.

A vetélkedő célja, hogy a fiatalok gyarapítsák történelmi ismereteiket, erősödjön hazaszeretetük, nemzeti érzésük, magyarságtudatuk, valamint ismeretekkel gazdagodva méltón ünnepelhessék az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóját.

A vetélkedőre 3 fős csapatok nevezhetnek be

1997. OKTÓBER 31-IG

a Honismereti Szövetségnél (Budapest, 1250 Pf.: 23.)

A jelentkezéskor kérjük tüntessék fel a küldő iskola nevét, pontos címét, a csapat névsorát, a felkészítő tanár nevét. A területi döntőbe a feladatfüzet eredményes megoldása alapján jutnak be a csapatok.

A feladatokról, a vetélkedő fordulójának időpontjáról a jelentkezés visszaigazolásokor tájékoztatjuk a csapatokat.

A vetélkedő legjobb csapatai értékes díjazásban részesülnek.

A vetélkedő céljával egyetértő civil szervezetek, alapítványok, intézmények, egyének csatlakozását és támogatását szívesen fogadjuk!

EMLÉKEZZÜNK

A szovjet megszállás első két hete Szarvason

Édesapám, Pásztor Pál nyug. postatisztviselő (1887-1970) ötvenhét éves korában kezdett naplóirásba, 1944. január elején. Egy pepita kockás füzet borítójára ezt a címet jegyezte: *Időjárási, kertészeti s egyéb események időrendi leírása*. Nyugdíjazása után a kertészkedés, az olvasás és a naplóirás tartozott a legkedvesebb foglalatosságai közé. Több mint huszonhat éven át, egészen haláláig folytatta a följegyzéseket, szinte egyetlen nap kihagyása nélkül. Apróbetűs soraival sok-sok füzetet megtöltött az évek során.

Szülővárosából – a Békés megyei Szarvasról – alig mozdult ki ebben az időszakban, de naplója hűségesen tudósít mindenről, amit ott átélt, tapasztalt és gondolt, vagyis napi beszámolóit jóval túlnőttek az időjárási és kertészeti tárgyú följegyzések körén.

Pásztor Pál (1887-1970), a napló írója

Apám a naplót egyrészt saját magának írta, állandó emlékeztetőként, másrészt pedig családbeli utódainak és az utókornak: ha lesz, aki ezeket a sűrűn teleírt füzeteket valamikor kézbe veszi és elolvassa. Magam csak negyedszázaddal a halála után láttam neki a takarékoságból margókat sem hagyó naplófüzetei végigolvasásának.

„Bárkinek a kezébe is fog kerülni írásom – olvasom egy helyütt a naplóban –, azon keresztül a múlt képe híven fog tükröződni. Egy-két kivétellel minden nap eseményeit s lelkiállapotomat s ebből eredő érzésvilágomat a leghívebben iparkodtam papírra vetni. Sokszor fáradtan róttam a sorokat, amikor nehéz testi munka után este kezembe vettem a tollat. Az íráshibák, helytelen szó- és mondatfűzések erre mutatnak egyes helyeken...”

Apámnak az volt az elve, hogy napi beszámolóit „csakis a közvetlen és azonnali leírás alapján válnak időállókká”, ezért az egy-egy napra vonatkozó följegyzéseket ritkán hagyta másnapra.

A következőkben csupán két hétre kiterjedő szemelvényeket közlök a naplóból, amelyek arról szólnak, milyen volt Szarvason a szovjet megszállás kezdeti időszaka. Városunkba komolyabb ellenállás nélkül jöttek be – kelet felől – a szovjet csapatok, az 1944. október 6-át követő éjjel. (Apám a szlovák nyelvi ismeretei révén többé-kevésbé meg tudta értetni magát az orosz katonákkal.)

1944. október 6. „...nagy zűrzavar volt a városban. Katonák és menekültek jöttek. Hernyótalpas német autók dagasztották az utca sarát, s az itt lévő németek is elkészülöttek innen. A népen izgalom vett erőt, s megtelt az utca kíváncsikodókkal. Német, magyar

katonák jártak-keltek az utcákon, s kerestek lakást a házakban. Hozzánk is akart vagy 8 német jönni, de csak egy altisztnek tudtam lakást adni. Ezt előjegyezték.

Most már igazi hadszíntér a környékünk. Bármikor kaphatunk bombatámadást is, mert most sok itt a katona. Különbőféle hírek vannak közzájón; egyesek már azt mondják, hogy az orosz páncélosok Kondorosig törtek előre. Délelőtt valószínűleg Békéscsabát bombázták. Erősen hallatszott a bombák robbanása. Estefelé növekedett a forgalom. Autók zúgtak, s szekerek dübörgése hallatszott. A menekültek és katonák sorának végét nem lehetett látni.

Este kimentem szétnézni. Nyolc óra már elmúlt, a hold a láthatár fölé emelkedett. Ekkor már csökkent a forgalom. Alig volt ember az utcán. A házak ajtaja tárva-nyitva. Ürességtől kong a legtöbb épület, amelyben katonák laktak előbb. A gimnázium és a gazdasági tanintézet tájéka is csendes. Szokatlan volt ez előttem. Gondoltam, megnézem a pályaudvar környékét is, hogy kik utaznak; de alig jutottam az új templomhoz, kézfegyverek dörrenése hangzott, majd több egymás utáni fegyverzaj, valami gyorstüzelő fegyverből.

Nem mentem tovább, hanem visszafordultam, hogy a hirtelen változó helyzet otthon találjon. Útközben három katonával találkoztam, akik Csorvásnál szakadtak el csapatuktól. Ezek mondták, hogy az oroszok reggel benn lesznek Szarvason. Hazafelé tartva mindenütt találkoztam magyar ekhós kocsikkal, akik a kövezett úton álldogáltak kiindulásomkor, most pedig már ők is vonultak Öcsöd felé.

A helyzet mindig súlyosbodott. A rádió még bemondta a légi veszélyt, a sziréna is megszólalt, de akkor már fejük felett zúgtak a gépek. Közélszében kézfegyver hangja is hallatszott. Gépzúgás géppuskakattogással és kézfegyver hangjával egész közelről hangzott. Lementünk hát a pincébe, s az erős robbanásokat ott hallgattuk. Később a riadót lefújták, de alig hagytuk el az óvóhelyet, újabb és erősebb robbanás hallatszott több oldalról. Ekkor már gondoltuk, hogy az egész éjjelt bizonytalanságban fogjuk tölteni a pincében. Levittük hát a három kerti széket, s abban helyezkedtünk el."

"Gyönyörű szép holdvilágos este volt. A levegő erősen lehűlt, fázott a lábam, másként elég kényelmesen voltunk a pincében. Nálunk nem volt német katona, s azok is, akik a környéken helyezkedtek el, az éj folyamán eltűntek. A ritkán előjövő szünetekben ki-kínéztünk az udvarra, de a dolgokon nem tudtunk eligazodni. Sok bomba a közelünkben esett le.

Nehezen vártuk, hogy [október 7-én] megvirradjon, és megtudjunk valamit. Harckocsik állandóan vonultak. Repülőgépek berregtek; a bombák dübörgése hol itt, hol ott erősen hangzott. A kora hajnal derengő fényét örömmel üdvözlöttük. Kínéztünk az utcára, s beszédbe elegyedtünk az egy-két járőkelővel. Ezekről hallottuk, hogy az oroszok már benn vannak. Egyesek ki is mentek a főutcára, s ezektől változó híreket kaptunk. Egyik azt mondta, hogy egy orosz katona a zsebóráját vette el, mások az oroszok jóindulatát emlegették."

"Délről délben is meg nem szűnő erős ágyúzás hallatszott. Térképről kerestük, mely város fekszik ezen a részen. Bárhol is volt, nagy harc lehetett ottan. Minthogy tegnap éjjel óta nincs villanyunk, a mai este még a tegnapi is rosszabbnak ígérkezik. Nehezen vártuk az estét, hogy lefeküdhessünk. Lefekvés után azonnal elaludtunk."

Október 8. „Reggel kíváncsian keltem fel: szerettem volna a valót tudni, de még korán volt kimenni a városba. A szép és csendes éjszaka után erősen harmatos, hűvös reggel lett. Több oldalról szólt az ágyú. A szomszédok már összesúgtak. Mindegyik tudott valami új hírt mondani. Egyik azt mondta, hogy az oroszok senkit sem bántanak, a másik pedig rablásukról és fosztogatásukról tudott. Hogy magam is meggyőződjem a tényekről, kimentem a községbe. (...) Most már mindenütt látni orosz katonákat. Török, tatár, kirgiz és a jó ég tudja, miféle ember van itt egy tömegben. Autók, motorkerékpárok s lovak járnak a járdán. Lovasok, páncélos járművek dübörögnek az utakon. Néhány ember bátortalanul csoportot alkot. Orosz nőket is látni itt-ott."

"Vasárnap van. Gyönyörű szép napos az idő. (...) Elég közelről s majdnem minden irányból erősen hallatszik az ágyúzó."

"Most katonák járnak kettesével házról házra; katonát és fegyvert keresnek. Hozzánk is bejött kettő. Átnézték mindent. Szekrényt, ágy alját, fiókokat. Egy szájharmonikát vittek csak el, de helyette egy kisebbet itt hagytak. Azonban nem mindenütt ment az átvizsgálás ilyen simán. Utcánk másik részén részeg katonák garázdálkodtak. Erőszakoskodtak s italt kértek,

alig tudtak tőlük szabadulni. Utcánkban sok házban csak nők vannak. Ezek nagyon sok izgalomnak vannak kitéve még akkor is, ha hozzájuk nem nyúlnak.

Nem is lenne itt semmi baj, ha az az átkozott ital nem lenne. De a Hangya italmérését, valamint az Árpád Szálloda italkészletét igénybe vették a katonák. Ki parancsol most ezeknek, akik már évek óta naponként szembenéznek a halállal?

Mindenki várakozásteljes állapotban van, összetartana, mint veszélyben szokás, de segíteni senki sem tud egymáson. Akik itt maradtak, bánják, hogy nem menekültek el, pedig akkor sem lenne jobb sorsuk, s lakásukat is feldúlnák. Hiszen így is, míg az ember ajtót nem nyit, majd betörik az ajtót. Átvetik magukat a kerítésen, övék minden tárgy. Holmi kisebb emléktárgyakat, különösen zsebórát szívesen magukhoz vesznek. Legyőztek minket. Nem állhatunk ellen."

Október 10. „Reggel kiábrándultunk abból reményünkől, hogy az éjszaka a környékünkön nyugodtan telt el. Az éjjel ugyanis N. szomszédhoz (a másik utcáról kerítésen átmászva) betörték. A kamrában keresgéltek egyet-mást. Revolvert szegeztek nekik, s beteg fiúgyermekükre, akit kislánynak néztek, egy orosz katonára is feküdt. A házban csaknem örületig fokozódott az izgalom. Ehhez hasonló dolgok több helyütt is történtek. Az eseményeket egymásnak elmondva csak növelik az izgalmat.

A nők már futnak s bújnak, ha csak távolról is orosz katonát látnak. Rongyos vagy viseltes ruhában jár mindenki. A nők nem festik magukat, hajukat nem hullámosítják. Általában véve öregnek akar látszani mindenki. Utcánk felénk eső részében több helyen csak nők vannak a háznál, még az öregek is félnek a katonáktól. A bor még mindig tart a Hangyában. Vödörökben, kantákban hordják a katonák az italt."

„Este felé a déli égbolton villámszerű felvillanások látszóttak. Napközben, inkább csak reggel, ágyúszó hallatszott. Az emberek ezt különféle képpen magyarázták. Egyesek már visszavonulásról beszéltek, pedig a tény az, hogy az oroszok már átlépték a Tiszát, Budapest felé tartanak."

Október 11. „(...) A kövezett utak mentén mindenütt hatalmas autók állomásoztak. Mellettük mentem el, senki sem tartóztatott fel. A gyorsan megtett úton is azonban sok tapasztalatot szereztem. Mindenütt a pusztulás szomorú képe tárult elém. Kifosztott üzletek felszakított rolói, beszakított ajtajai ásítottak felém. A nagy gyógyszertár berendezése szétszórva."

Október 12. „(...) Egy tűzoltó szedte össze az embereket, házról házra járva. A dobos pedig doboszóval közölte a parancsot. Mint a főbe ütött, nem tudtam a helyzetet mindjárt áttekinteni, hanem mint pontos, lelkiismeretes ember, megragadtam a lapátot, s jelentkeztem a község házában. Már sokan voltak ott a társadalom minden rétegéből. Azt a csoportot, amelyben én álltam, rögtön menesztették. Nem volt időm melegebb ruhát vagy valami élelmiszert venni magamhoz. Megnyugodtam abban, hogy néhány órai munkáról van csak szó, s a csapattal útnak indultam, könnyedén, nyáriasan öltözve. A piactéren áthaladva egy csoport magyar hadifogollyal találkoztunk, akik egy nő kosarából diót kapkodtak magukhoz. Áthaladva a községen észrevettük, hogy itt nagyobb kirándulásról van szó. A [hat-hét kilométerre levő] vasúti hídhöz vezényeltek.

Szép őszi idő volt. Békányál (!) úszott a levegőben. Minden reménységünk az időben volt. A hídhöz érve egy vasúti kocsiból gerendákat cipeltünk távolabbi helyre. Ezt elvégezve már esteledett. Az orosz katonák főztek. Az étel szaga egyesek orrát csiklandozta, de nem maradtunk ott. Elvezettek egy tanyába, ahol mindenki belátása szerint helyezkedett el a szalmakazal tövében.

Az eső apró szemekben esni kezdett; újabb helyet kerestünk a tanya eresze alatt, bár nagyobb esőnél ez sem felelt volna meg. Szerencsére az eső elállt, s egész éjjel jó idő volt. Ismét felkerestük a szalmakazalt, és annak oldalából szalmát húzgálva megcsináltuk vackunkat. Hajnalban ránk szállt a harmat; fájni kezdtünk.

Október 13-a volt. Jó, hogy útnak indítottak, s így menet közben felmelegedtünk. Utunk a mezőtúri országút kompjához vezetett. Itt már sokan voltak szarvasiak. Egyesek jóval túl voltak a 60 éven. Itt az autók részére az újonnan épített hídra vezető utat csináltuk. Egyik helyről a másikra lapátoltuk a földet.

Dél felé a mi csoportunkat sorakoztatták. Név szerint 58 embert feljegyeztek, s ezzel a csoporttal keltem útra én is. Most már a reménység kis szikrája is elhamvadt. Ki tudja, mikor megyünk haza. Szerettünk volna a kompnál maradni: onnan az embereket éjjelre hazaengedték. Sajnos, minket Mezőtúrra, a Berettyó vasúti hídjához vittek. Ide érve már esteledett. Egynéhány házhoz helyeztek el minket. Én egy istálló padlására kerültem, de minthogy széna nem volt a padláson, azért csak a porba feküdtem le, s fejem alá gyűrtem kalapomat. A cserepes padlást nem melegítette fel az istállóban lévő jószágok lehelete, s hajnalban fájni kezdtem, s görcs húzta lábikrámat.

Október 14-én korán reggel sorakoztattak, s kimentünk a Berettyó hídjához. Itt gerendákat cipeltünk, vasúti kocsikból híd tartó vasakat raktunk ki, s néztük a hídon reggel meginduló s egész nap tartó román vonulást. A Berettyó rendes hídján még nem lehetett átmenni, azért a csak kissé megrongált vasúti hídon bonyolódott le a forgalom.

Szálnalmas látvány volt a román sereg vonulása: egyesek mezítláb jöttek, lábukat törte a bakancs. Soknak cafatokban lógott a nadrágja. Megtört, apró emberekből állt a sereg. A hídnál dolgozó oroszok mind erős, kitermett emberek voltak. Ruházatuk erős, maguk jól tápláltak. A román sereget követő kocsik, amelyeket gazdáktól rekviráltak, hízott libákkal, disznókkal voltak megrakva.

Gyalogság, autók, szekerek így vonultak egész nap felettünk, míg mi a híd alatt dolgoztunk. Vertük a pilléreket. A nehéz kőrisfa tuskót hatan emeltük, s egy szuszra tízet vertünk rajta. Száz ütés után váltottak fel minket. Ilyen változó munka után borult ránk az este, hogy előbbi padláslakásunkban pihenhessünk. Már másztunk fel a létrán, amikor nagy ordítás támadt. Egy román fogta ránk fegyverét, s lábunknál fogva cibált le a padlásról. Szerencsére orosz vezetőnket könnyen megtaláltuk, s annak erélyes fellépésére meghunyászkodott a román.

Október 15. „Vasárnap volt. Békében harangok szava hívta a hat napon munkálkodó embert megpihenni. Most csak gondolatban tudtunk hazakerülni, hogy aggódva csekély vagyonunk és gazdaságunk sorsa felett, keserves pillanatokat szerezzünk magunknak.

A víz felett köd lebegett. Fáztunk és éhesek voltunk. Kenyeret ugyan már előbb is adtak, de mert száraz volt, egymagában nehezen ment le. Egy asszony egy kosár birsalmát adott nekünk; a szükséges vitamint ez szolgálta, de a kenyér útját nem tette síkosabbá. Ha csajkánk és evőeszközünk lett volna, az imitt-amott felállított orosz konyhákon egy kis meleg ételhez hozzájuthatott volna az ember. Én egyelőre nem akartam a tizennyolc év óta folytatott vegetárius étkezéstől eltérni: kenyéren táplálkoztam s vizet ittam.

Amikor a románok átvonultak, a Berettyó oldalán lévő kertészetekből szőlőt szedtek; ezt látva a mi csoportunkból is terepszemlére mentek egyesek, s dús vitaminforrást fedeztek fel. Bőven hoztak paradicsomot, paprikát, répát és karalábét, s ezzel tettük a sokszor már penészes száraz kenyeret élvezhetővé. A kenyerek ugyanis még a magyar vagy német csapatoktól maradtak vissza.

Nappali telepünk az út menti nagy kőrákás volt. Ide helyeztük spárgával összekötözött kenyerünket, lapátainkat. Mindenféle munkát végeztünk. Éhségtől kimerülve nehezen vártuk az estét. A pihenőhöz azonban sokszor csak éjfél tájt jutottunk hozzá. Most már lekerültem a padlásról, s megkérve a háziasszonyt, a szobában a kanapén feküdtem le. Fejem alá egy pár ócska ruha került, de reggel a görcs újból húzta a lábamat, mert takaró hiányában lábam átfázott. A reggel azonban így is csak eljött.

Október 16-a lett. Újból kezdődött a nagy munka. Szerencsénkre az idő nagyon kedvezett nekünk. Napközben szép őszi idő volt, amolyan igazi vénasszonyok nyara, melyre kedvesen emlékezik az ember mindig. A táj is szép volt, a messzeségben még egy kis délibáb is játszott. Szóval a táj szép volt, csak az állapot volt keserves.

Estefelé már azt hittük, hogy pihenni térhetünk, de kivezényeltek a vasúti pályára, s csákányokat kiosztva megkezdtük a tankok s egyéb járművek által letaposott kövek kiszedését a sínek közül. Nehéz munka volt. Ránk borult a sötét éjszaka, csak néhány lámpás pislákoló egyesek kezében. Csaknem éjfélig dolgoztunk.

Éjjeli szállásunkra térve már a vacsora is elhűlt. Ugyanis egyes házak kényszerítve lettek 10-10 ember részére valamit főzni. Így egyik helyen leves, más helyen paprikás krumpli,

esetleg csirkepaprikás is került elő. Az éjjeli alváásra csak éjfélkor került sor, s már reggel 6 órakor talpon kellett lenni."

Október 17. „A remény kis szikrája minden reggel felvillant. Ez alkalommal élénkebben. Az éjjeli munkát megismételtük. A vasúti pályát teljesen megtisztítottuk, s próbaképpen egy megterhelt vonat szaladt rajta keresztül. Még elhordatták velünk a híd állásfáit is. Délben már kenyeret sem kaptunk. Vártuk a további intézkedést. Félünk, nem visznek-e Gyomára, mert oda is sokan mentek. Négy óra tájban azonban összegyűjtöttek minket, s közös engedélylevéllel hazafelé indultunk. Soha szívélyesebben kezet nem szorított ellenség ellenséggel, mint mi. Elbúcsúztunk s útnak indultunk.

Mezőtúr népe a rokonszenv megnyilatkozásával enyhítette utunkat, s a rég elhagyott otthon hívott, de lelkünk mélyén ott volt az aggodalom: mi történt azóta odahaza? Ilyen váltakozó érzelmek hatása alatt tettük meg az utat hazáig. Az öregek sokszor elmaradtak, míg azután mindnyájan beleszoktunk a mindnyájunknak kedvező ütemű menetbe. A vasúti hídon orosz őrség tartóztatott fel. Igazolás után azonban átengedett. A rövidített út s a sötétség miatt bizony egyesek néha elesetek, de az otthonra való gondolat mindig talpra állította őket. Így érkezünk haza körülbelül 9 óra tájban."

Október 18. „Az a szép idő, amely távollétünkben kedvezett nekünk, kezdett borongóssá válni. A 17-i erős déli légáramlás idehozta a párákat, s többször esett az eső.

Már korán reggel két nemzetőr munkába hívott. Mutatom nekik, mi volt munkánk jutalma. Ugyanis vasárnap (...) betörték lakásomba, ott berendezkedtek, és egyes apróbb tárgyakat elvittek. Pénzem egy része is hozzájuk került. Borotváló készletem, két szemüvegem, lázhőmérőm, zsebóráim eltűnt. Ruháimban egyelőre kár nem esett. A berendezkedés csak pillanatnyilag tartott, bizonyára más parancsot kaptak, s mint a szomszédok mondják, a sok orosz katona autón elment. Kertünkben is járkáltak, és a sok gyümölcsöt összeszedték, de hát ez nem baj, csak másként ne kellemetlenkedjenek. Meg lennének elégedve, ha éjjeli pihenésünk nyugodt lenne, de hát többnyire felöltözve alszunk.

Dél előtt bementem a postahivatalba, és szolgálatra jelentkeztem. Egy férfi tisztviselő és sok nőkölléga volt benn. Munkájuk még nincs. Helyben végeznek távbeszélő-kapcsolást."

Október 20. „...a jövő képe szomorúan tekint felénk. Egész nap izgalomban telik el. Alig végez az ember valami komolyabb munkát. Mindig kellene az emberek munkára, de minthogy nem biztos, hogy mennyi időre kerülnek el otthonuktól, mindenki iparkodik magát a munkából kivonni. Ma kissé távolabbról hallatszott az ágyúszó, s ez kissé megnyugtató. Nagyon kellemetlen s reánk nézve végzetes is lehetne, ha községünkön keresztül hullámozna a harcér."

„Korán esteledik, s minthogy sem petróleum, sem más világítóeszköz nincsen, egy ideig a sötétben beszélgetünk, azután lefekszünk. Pihenésünk azonban nem nyugodt. Felöltözve fekszünk le, mert a harc közvetlen közelünkben folyik, és sohasem tudja az ember, nem kell-e menekülni. Ma éjjel is arra ébredtem, erősen ropognak a puskák közelünkben. Ilyen körülmények közt nemigen piheni ki magát az ember. Nemrég volt, mégis már a messze múltba eltemetve látszik az az idő, amikor este lakását bezárva, mint egy várban, biztonságban lehetett az ember.

Hol van már az az idő, amikor a hosszú estéket csendben munkálkodva, olvasással tölthette az ember? Mennyi munkaidővész el tétlenül! Pusztul minden, s a jövő képe ezer pusztuláson keresztül tűnik elő reménytelennek. Időtartamban még csak kéthetes a megszállás, mégis úgy tűnik fel, mintha hónapokról lenne szó.

A nehéz munka néhány napját már kihevertem; most már naponként néhány órára bemegyek a postára, így valószínűleg más munka alól felmentést kapok."

Nem folytatom édesapám naplójának idézését: ennyi szemelvény is jól megvilágítja, milyen volt Szarvason és környékén a szovjet megszállás kezdeti időszaka. Ezt a két hetet – tizenkilenc éves diákként – magam is otthon, Szarvason éltem át, s a mezőtúri Berettyó-hídnál is ott dolgoztam apám közelében.

Édesapám naplója mintegy „alulnézetből” ábrázolja szülőföldünk és hazánk történelmének azt a szakaszát, amelyet azután négy és fél évtizeden át hivatalosan „felszabadulás”-nak neveztek. Apám sohasem emlegette az akkori eseményeket ezzel a névvel, ezzel a szóval.

Pásztor Emil

A szigetbecsei németek elhurcolása

Szigetbecse község a Csepel-szigeten található Budapesttől 48 kilométerre. 1360 lakója magyar és németajkú. Német neve Wetsch.

A falu története a XIV. században kezdődött. Alapítói a Becse Gergely nemzetség tagjai. Magyar lakóit a török elpusztította, akik megmaradtak elmenekültek a szomszédos Makádra. Helyükbe a XVIII. században először szerbek, majd németek költöztek. A német lakosságot Savoyai Jenő telepítette ide Stayerországból.

1946-ban és 1948-ban az itt élő német családok nagy részét kitelepítették Németországba. Helyükbe Csallóközből kitelepített magyarok érkeztek.

Szigetbecsén a XX. századi fotográfia legismertebb alkotóművészeinek André Kertésznek van emlékmúzeuma. A művész 1894-ben született, gyermek és ifjú korában sok időt töltött Szigetbecsén. Első felvételein megjelenik az itteni táj és lakói. Egy időskori interjúban így nyilatkozik: „Becse sem a rokonok miatt lett meghatározó, hanem, mert olyan közel kerülhettem a természethez és azokhoz, akik közt ez történt velem. Később akár Esztergomban vagy Harasztiban, akár Franciaországban vagy New Yorkban fényképeztem tájat vagy embert, a becsei táj és a becsei emberek születtek újjá minden képemen.”

Szeretnénk honismereti munkánkkal a gyermekeink szívében is elültetni ezt az érzést, ezt a meleg szeretetet, amellyel a művész kötődött egész életén keresztül Szigetbecséhez, gyermekkorra színhelyéhez. Az elmúlt évben tanulóink falu és családtörténeti kutatást végeztek. A kiírt pályázaton első helyezést ért el Holndonner Mária 7. osztályos tanuló a „Lerner család története” című munkájával. 2. helyezett lett Lerner Zsuzsanna 5. osztályos tanuló (Szigetbecse, Petőfi u. 24.) „Az én falum” című pályaműve.

Fejesné Schwarcz Erzsébet

Lerner János 1920-ban kötött házasságot Faith Máriával. Hét gyerekük született. Először Katalin 1922-ben, majd Mária, 1926-ban, János 1928-ban, Ilona 1930-ban, Péter 1933-ban, Teréz 1936-ban (ő 6 hetes korában meghalt), Anna 1937-ben.

A szülők földműveléssel, szőlőtermeléssel foglalkoztak. A nagyobb gyerekeknek sokat kellett segíteni a ház körüli munkákban és a földeken. Féderes kocsival hordták a gyümölcsöt a csepeli piacra.

Amikor a gyerekek nagyobbak lettek, kitört a háború. A megélhetés egyre nehezebb lett. Bevezették a jegyrendszert. Csak jegyre lehetett kapni kenyeret, zsírt, cukrot, lisztet, cipőt stb-t.

A háború nagy szerepet játszott a család életében. 1944 nyarán már sokat zavarták a falu nyugalma a repülők. Közelebb jött a front. Bombáztak, légiriadó volt. Sokszor a szőlőbe, a fák alá menekültek. Világítórakétákat dobtak le, az emberek féltek és a pincébe menekültek.

A Duna vonalán a szovjet csapatok többször is megkísérelték az átkelést. Különösen a sziget déli részén számos kisebb akciót hajtottak végre. Éjjel szinte életre keltek a nagy kukoricatáblák, eltűntek a magyar járőrök, olykor a civilek is. November 19-én délelőtt erősebb átkelés történt Dömsöddel szemben, a szovjet csapatok aknavető- és géppuskatűze hatásosan zárta le a védelem mozgását. Szigetbecse alól a gránátvetők lőtték az átkelés helyét, csak az esti órákra sikerült a szovjet erőket a Duna dömsödi partjára visszavetni.

De itt Becsén nem bombáztak, nem lövöldöztek. Dunántúli munkaszolgálatos katonák voltak a faluban, Lerneréknél is lakott 15-20. Alighogy elvonultak a magyar katonák, másnap 1944. november 22-én bejöttek az oroszok. Szinte minden családhoz beszállásolták őket. Harci szempontból egy darabig nyugalom volt, majd megkezdődött a nagy támadás Budapest ellen.

Január végén a német csapatok megjelenése a Dunánál ismét visszahozta a frontot. Újból hadművelési terület lett a Csepel-sziget, s a helyreállított ráckevei hídon újabb és újabb szovjet csapatok özönlöttek a szigetre. A front visszatérése újabb szenvedéseket hozott a sziget déli és középső községeire.

Szigetbecse és még 6 falu lakóit a szovjet parancsnokság áttelepítette a Kis-Duna bal partjára. Félő volt, hogy a német tüzérségtől, bombázástól a polgári lakosság sokat szenved. Szomorú volt a hét község lakóinak búcsúja a szülőföldtől, a szülőháztól. A kiűrités 1945. január 29-én történt: hideg volt és sűrű köd. A hó nagy pelyhekben esett. A kiűritést sokan nem hitték el, nem készültek fel, így kapkodva sietve, kis csomaggal indultak útnak. A kisgyermeket, betegeket kéziszánon húzták, hosszú és szomorú sor kígyózott keletnek. Északról hideg szél fújt, nyugaton a Duna jobb partján félelmetes harci zaj kísérte a havas csoportokat. Szigetbecse lakói Somlyóba mentek. Ide menekült a Lerner család is.

A hadrakelt szovjet hadsereg 1944. december 22-i keltezésű parancsa a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szól, egyértelműen elrendeli az összes német származású munkaképes személy mozgósítását! A szovjet parancs értelmében a férfiak 17-től 45, a nők 18-tól 30 éves korig voltak kötelesek jelentkezni. A parancs kilátásba helyezte – a háborús törvények szerint – a felelősségrevonást hadbíróági ítékezés alapján, a parancs ellen vétők családtagjai és a bűntársak számára a szigorú megtorlás lehetőségét nem zárta ki.

1944. december 28-án egy orosz katona és egy helybeli ember terelte a népet a községházára. Kezükben volt egy lista 118 névvel. A Lerner családból az akkor 22 éves Katalinnak és a 18 éves Máriának kellett munkára jelentkezni. Azt mondták nekik, hogy 2 hétre mennek a bankházi repülőtérre dolgozni. Vinni kellett 2 heti élelmet, meleg ruhát, cipőt, ágyneműt. A kiskunlacházi vasútállomásra kellett menniük. Az utat gyalog tették meg, batyuikat lovaskocsival vitték oda.

Pár napig egy parasztházban voltak elszállásolva. Az a sírás-rívás ami ott volt! Kiskunlacházáról még úgy indultak, hogy a nők külön voltak, de Ceglédbercelen már vegyesen voltak nők, férfiak összezsúfolva a marhavagonokban. Tettek a vagonba egy kályhát, kukoricaszárral fűtöttek egy kicsit. A hazai kosztot ették, amíg tartott belőle: sonkát, szalonnát, kenyeret. Majd sárgarépakonzervet, szárított kenyeret kaptak enni. Vízről nem gondoskodtak. Ha megállt a vonat le-leszálltak vízért. Egy-egy korty jutott a kulacsból mindenkinek.

Január 3-án indultak el, és február 2-án értek Oroszországba. Amikor kiszálltak a vagonokból alig bírtak menni. 2 hétig a lágert takarították, utána osztották szét az embereket munkára: bányába, földekre.

Manci először takarítónő volt, majd a bányába került szivattyút kezelni. Egyszer baleset érte: egy nagy kőben megbottlott és egy mély árokba zuhant. Alig tudott járni, de dolgoznia kellett, gerendákat hordani. Azóta is beteg a lába.

Kati az első évben mezőgazdasági munkán volt. Kaptak egy kanál káposztát és azzal kellett dolgozni 8 órát. A krumplit a hó alól szedették ki velük, és hogy legyen mit enniük, a krumplit bedugdosták a ruhájukba. Akinél észrevették, hogy lopott, azt jól elverték. Az első év borzasztóan nehéz volt. Le is fogytak szinte a felére. Nagyon csúnyák lettek, rossz volt egymásra nézni. Koldulni és lopni jártak ennivalót, mert az éhség fájt, sőt sokan éhen is haltak. Amíg volt ruhájuk azt adogatták el, hogy vehessenek rajta ennivalót.

Kipróbálták az állatok munkáját is. A lányoknak kellett szántani. Ők húzták az ekét a lovak helyett. Mindig sírtak, hogy mikor kerülnek haza, hazakerülnek-e egyáltalán. Kati egyszer azt mondta, hogy csak az első három év lesz nehéz, meglátjátok. Majd megverték érte, de neki lett igaza. Építkezésnél is dolgozott, de legtovább a bányánál. Nagyon beteg lett. 40-41 fokban, tifuszból szenvedett. Gyógyszer nélkül kellett meggyógyulnia. Alig állt a lábán, már újra küldték a bányába dolgozni. Szívlapáttal kellett a szemet és a követ lapátolni. Három műszakban dolgoztak, a bánya vizes volt, rájuk fagyott a ruha mire a lágerbe visszaértek. Előfordult, hogy leültek a hóba és sírtak, hogy haljanak meg, fagyjanak meg inkább, de legyen vége ennek a sok szenvedésnek.

Kíváncsiak lettek, hogy miért kell ennyit szenvedniük. Az oroszok azt mondták, hogy azért vitték őket ki Oroszországba, mert németek, és amit a németek tönkretettek a háborúban, azt nekik kell helyrehozni.

A munkahelyen nagyon kellett vigyázni, sokszor voltak életveszélyben. Kati a kubikusoknak segített. Nem volt lámpa, a fiú nem látott, messzire kellett az éles követ dobni,

a kezét úgy megvágta, hogy lógott a két ujjá. Így lett nyomorék. Más alkalommal meg a csillét tölték a lábára, összezúzták, de láza nem volt, így kórházba nem került. Dagadt volt, de kiküldték úgy dolgozni. Az utolsó két évben már fizetést is kaptak, lehetett ennivalót, ruhát venni.

3 évig semmit sem hallottak itthonról. Eltitkolták, hogy a szüleiket, testvéreiket kitelepítették. Anyukájuk Kelet-Németországból Becsére írt az egyik sógornőjének, aki innen továbbította Oroszországba a leveleket. Azért nem akartak Németországból írni, mert féltek, hogy lányaiknak bántódásuk esik, ha tudnak róla, hogy őket kitelepítették.

1945 júliusában Magyarország minden járásában, ahol jelentősebb számban éltek németek, háromtagú felülvizsgáló bizottságot állítottak, akik a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól felszólítást kaptak, hogy készítsék elő 450 000 magyarországi német kitelepítésének tervét. Így vált gyors iramban kollektív büntetéssé e népcsoport számára a „felelősségrevonás”, amelynek alapja az 1941-es népszámlálás volt. Mindenki szülőhelyének elhagyására ítéltetett, aki az akkori népszámláláskor német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta magát. Ennek értelmében 1947 augusztusában Lerner János családját is kitelepítették Kelet-Németországba. Ilonka itthon maradt. Becsén öt kiskorában a szomszédok, Kirchner Mártonék elkönnyörögték a szülőktől, mert nekik nem volt gyermekük. Így szakította szét a háború a családot három részre. Először Pirnába kerültek, majd Himmelmühlben, egy volt börtönben kaptak lakást. Az anya a kórházban konyhán dolgozott, később egy fonodában. Az apa először bányában, idősebb korában pedig vágóhídon dolgozott. Aztán Jani fiúk vett egy házat, és ő vette magához a szüleit.

Péter átszökött Nyugat-Németországba, mert nem tudott tanulni, elhelyezkedni – mivel nem akart a pártba belépni. Nyugaton először lágerbe került, majd parasztnál dolgozott. Később sokat tanult, s egy gyárban helyezkedett el. Letelepedett, megnősült Nyugaton. Az esküvőjére elment Anna testvére, aki ott megismerkedett egy fiúval és oda ment férjhez. Azóta is ott él Kölnben.

Amikor az Oroszországban élő szigetbecsiei között kihirdették, hogy hazajönnek, senki nem akarta elhinni. Csak néztek egymásra: „Jól hallottuk, hogy nem kell lemenni a bányába?”

Debrecenben megvizsgálták őket, kaptak igazolást és 20 Ft-ot. Ezzel indultak haza 1949. november 5-én, 5 évvel azután, hogy elvitték őket, „kétheti” munkára.

Haza, de hová? Se szülő, se otthon. Ilonka jószágos nevelőszülei fogadták be őket. Ők rendezték meg a két lány esküvőjét is 1950. január 1-jén. Manci az Oroszországban megismert taksonyi fiúhoz, Wágner Gáspárhoz ment férjhez. Katinak pedig már előzőleg udvarolt egy becsei fiú, Manger István, ő lett a férje.

Itthon nyáron egy cséplőgép mellett dolgozott, ahol lisztet kapott fizetségül. Ezzel a lisztel, a 20 Ft-tal és a rokonoktól kapott legszükségesebb holmikkal kezdték közös életüket Kirchner Mártonék nyári konyhájában.

Manciéknak egy rokon adott egy szobát Ráckeven. Édesanyjaék küldtek csomagot Németországból, küldték haza az itthonról kivitt, megmentett stafírungot, ruhákat, de 400 Ft vámot kellett fizetni érte. Miből, a 20 Ft-ból? A rokonok adtak rá pénzt, hogy ki tudja váltani a csomagot. Még ilyen esetben sem adott az állam vámmentességet.

1957-ben lehetett először kimenni Németországba a szülőket meglátogatni. Elsőként Kati látgatta meg őket, majd hamarosan Manci és Ilonka is a családjával. Nagy volt az öröm, hogy a szülők nemcsak a lányaikat láthatták viszont, hanem megismerhették unokáikat is. Aztán a szülők egyre sürűbben jöttek haza. Mivel nagyon szerettek itthon lenni, Manci hazahozatta őket. Befogadónyilatkozatot írt, és ő intézte az engedélyeket a minisztériumban. 17 év után sok utánjárással visszatértek. Itthon viszont semmit sem követelhettek vissza.

Ilonkaéknál laktak egy darabig, majd a család és a szomszédok segítségével építettek egy kis házat. A tőlük elvett telket vásárolták vissza a tanácstól, arra épült a kis ház.

Annyi hosszú, keserves év után 1970-ben a szülők 50. házassági évfordulóján újra együtt volt a család. Boldogan ünnepelték meg az aranylakodalmat.

A szülők már meghaltak. A papa 1980-ban és 3 évre rá a mama is. A gyerekek, akik azóta már mind nyugdíjasok még mindannyian élnek. Manci itt él Becsén, 4 gyereke és 10 unokája van. Jani Berlinben lakik, neki 3 gyereke és 7 unokája van. Ő is tervezi, hogy vesz házat itthon.

Ilonka szintén itt él, 2 gyereke és 4 unokája van. Péternek 1 fia és egy unokája van. Ő Kölnből Németországban belül egyre közelebb költözött Magyarországhoz. 2 éve vett egy házat itt a Kis utcában, hiszen mindig is hazavágyott. Most az év nagy részét itthon tölti. Anna Kölnben él, 4 gyereke és 7 unokája van.

Csak nekünk nincs családunk – mondja szomorúan Kati néni. „Nem lehet elfelejteni se jót, se rosszat. Azt a szenvedést, amin mi keresztülmentünk nem kívánom senkinek, hogy átélje.”¹

Holndonner Mária

Felhasznált irodalom: *Szebeni Ilona:* Haza fogunk menni. – *Zielbauer György:* Magyarországi németek elhurcolása 1944/45., A kollektív büntetés első állomása. – *Kozma Ferenc:* Keserves utak. – *Pataki Ferenc:* A ráckevei járás felszabadulásának története a visszaemlékezések tükrében.

Csávolyi megemlékezés a kitelepítésekről

Materiális és morális veszteségeink sorában, amelyeket országunk e hamarosan végetérő XX. században elszenvedett, úgy gondolom feltétlenül megemlítendő a *hazai németek* és a *felvidéki magyarok* ötven évvel ezelőtt megindult és 1946-1948 közt végrehajtott *kitelepítése* is, – a munkatáborokba hurcolásokról nem is szólva – a maga tragikus következményével.

A Csávolyi Honismereti Baráti Kör invitálására a közelmúltban (1997. február 23-án) az idetelepült felvidéki magyarok *megbeszélést* tartottak a Falumúzeumban. A jól sikerült megbeszélés tárgya a helyi önkormányzat által az év pünkösdjén tervezett községi megemlékezésre készülő, *Szülföld üzenete* című emlékkiállításra való anyaggyűjtés, esetleg kiadvány megjelentetése volt. A meghívó szellemének eleget téve sok értékes fénykép, megsárgult kordokumentum került elő, amit szívesen kölcsönöztek a kiállításra. Valamennyi a *sorsfordulóra*, a *szülföldre* emlékeztet. A németekről bőven van helyi anyagunk. Kisebbségi Önkormányzatunk segíti törekvéseinket Csávoly község – az őshonos magyar mellett – nemzetiségek (bunyevác/horvát s német) által is lakott település volt. 1944 őszén a front elől menekült el községünkben csaknem 250 fő a helyi németek közül Németországba. 1947 nyarán az ittmaradt németek egy részét kitelepítették zömében Waiblingen város környékére. A kitelepített 553 fő 190 településen szóródott szét. Ma már tudjuk, mit veszített ezzel hazánk. A részletekről a községről megírt könyvemben írtam. A falunak rendszeres a kapcsolata a kitelepítettekkel a ma még meglévő családi, rokoni, baráti kapcsolatok által. A kitelepítettek közül többen a tengerentúlra mentek szerencsét próbálni.

A németek helyébe 1947-1948-ban *Csehszlovákiából* „lakosság-csereegyezmény” keretében Csallóköz 19 településéről kitelepített, szorgalmas felvidéki magyarokat fogadott be falunk nagy szeretettel. A 436 fő Felvidékről érkezett zöme Naszvad (Nesvady) településről származik. A Szlovákiában maradt magyarokkal – a még meglévő rokoni kapcsolatok révén – rendszeresek a találkozások. A települések közül többen „*testvér/város s falu*” kapcsolat keretében ápolják e kapcsolatokat s hagyományait kölcsönösségi alapon. Az idei, 50 éves jubileum alkalmából ezek a találkozások megszorodnak. 1946-ban *hívásra*, szervezeten telepedett le községünkbe mintegy 100 fő a közeli *Borota községből*. Ebben az időszakban *hívás nélkül távolabbi helyekről* is több család szivárgott be a faluba. Volt, akiket Délvidékről, Erdélyből űztek el. Így került ide néhány székely család is. Az *idemenekültek* száma megközelítette a százat. Közülük később sokan elköltöztek a falunkból. Jöttek helyükbe az elmúlt években mások a déli végekről.

Községünk életének sorsfordulója az 1947-es esztendő! Ekkor megváltozott a község etnikai képe is. Többségi magyar község lett. Akkor hivatalosan is „telepes községként” emlegették a falut. Ma már négy népi kultúra olvadt itt össze. Átvették az emberek egymás szokásait. A vegyes házasságok természeteseek. Békességben élnek egymás mellett. Közösen készülnek a

¹ A család történetét elmesélte Manger Istvánné Lerner Katalin.

Polgármesteri Hivatal által szervezett megemlékezésre, amikor is emléktábla állítását is tervezik, hogy ezek a szörnyűségek ne menjenek feledésbe és soha többé ne ismétlődhessenek meg.

Ami a helyi Falumúzeumban megrendezésre kerülő kiállítást illeti – nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül – valamennyi szülőföldjéről elűzött csoport helyet kap.

A Honismereti Baráti Kör továbbra is vállalja a közreműködő segítséget mindazoknak, akik partnerként tekintenek az Egyesületre. Így a helyiek mozgósításában is segíteni kíván a Bácsalmás városában sorra kerülő *A szülőföldjükről elűldözöttek emlékműve* avatására. Ismereteink szerint ilyen emlékmű még nincs sehol sem a világon.

Dr. Mándics Mihály

Romániai ötvenhatosok nyomában

Hat éve készülünk a különös „kirándulásra”, hogy az 1956-os magyar forradalommal és szabadságharcral szolidarizálók, az erdélyi, romániai szervezkedések, szervezetek, reformkísérletek tagjaival – akiket futószalagszerűen ítél el a román kommunista diktatúra – végigjárjuk az egykori börtönöket, a megsemmisítő kényszermunkatáborokat, a duna-deltai, Duna menti román „gulág”-okat.

Akiket 1956 és 1960 között „hazaárulás”, „államellenes összeesküvés”, „lázítás és bujtogatás”, „fegyveres felkelés”, „a társadalmi rend elleni összeesküvés” címen ítél el a román kommunista „igazságszolgáltatás”, azok számára a fizikai megsemmisítést jelölte ki „osztályrészül”, a hatalom, s egyre-másra mondták ki a halálos ítéleteket, az életfogytiglani, 15, 20, 25 évi kényszermunkát jelentő büntetéseket. A hazaárulással, fegyveres összeesküvéssel vádolt „ötvenhatosok” ügycsomójára rendszerint ráírták a kivégzéssel egyenértékű „ítéletet”: „borítékban” szabadulnak, azaz élve nem hagyják el a börtönöket!

Az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról, a magyar történelem e kivételes „csillagórájáról” – mely Magyarországot a huszadik században a legnagyobb világpolitikai szerephez juttatta – a világ legkülönbözőbb országaiban és a legkülönbözőbb nyelveken több száz oldalas dokumentum- és tanulmánykötetek jelennek meg, az ENSZ New York-i levéltárától kezdve a nagy-britanniai Foreign Office magyarországi helyzettel kapcsolatos feljegyzéséig szinte mindent ismerünk. Ugyanakkor a forradalmi események szomszédos országokra, az ott élő 3,5 milliós magyarságra gyakorolt hatása jórészt ismeretlen, fájdalmasan kívül rekedt az érdeklődési körön. Sokan kétségbe vonják, hogy 1956 ürügyén az erdélyi magyarság körében kivégzések voltak! Még az erdélyi magyar közvélemény is alig tud valamit arról, hogy a Szoboszlai Aladár magyarpécskai római katolikus plébános nevével fémjelzett perben, „államellenes összeesküvés” vádjával bíróság elé állított 57 személy közül 11-re mondták ki a halálos ítéletet, közülük 10-et ki is végeztek: Szoboszlai Aladár és Ábrahám Árpád római katolikus plébánost, báró Huszár József volt kolozsvári földbirtokost, Orbán Károly marosvásárhelyi, dr. Kónya István kézdivásárhelyi, dr. Fintánar Alexandru aradi ügyvédet (aki a szervezet által a pluralizmus jegyében megkísérelt Keresztény Munkáspárt alapszabályzatát kidolgozta), Tamás Dezső csíksomlyói származású tisztviselőt, Tamás Imre, ugyancsak csíksomlyói származású temesvári tanítót, Orbán István csíktapolcai földművest, Lukács István magyarpécskai kereskedőt. Drăgănița-Mogyorós Máriát is halálra ítélték, később a büntetést életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. A perben 15 évre ítélt báró Bánffy István szerint a temesvári színházban kihirdetett ítélet után, 1957. szeptember elsején már a temessági erdőben lemészárolták a halálraítélteket. A másik változat szerint az aradi, a harmadik változat szerint pedig Románia leghírhedtebb börtönében, a földalatti Zsiláva zérós-cellájában hajtották végre a kegyetlen ítéletet. Tény: a hozzátartozók ma sem tudják, hol pihennek szeretteik földi maradványai, nem tudják őket emberhez méltóan eltemetni! Orbán István fia, a 17 éves korában 25 évi kényszermunkára ítélt Orbán Péter, a zsilávai börtön kazamatáiban kereste azt a helyet, ahol édesapját kivégezhették. Negyven éve folyik a bürokrácia polipjaival folytatott küzdelem, negyven éve nem kapnak semmilyen választ a kérdéseikre!

Az „érmihályfalvi-csoport” 31 elítélte közül 1958. december 3-án a szamosújvári börtönben kivégezték a nagytudású, Bernben tanult Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkészt – az Ér melléke „messiását”, aki 1944 őszén megmentette Maléter Pál életét! –, dr. Hollós István tanárt, volt hadbíró századost. 1959-ben, ugyancsak a szamosújvári börtönben végezték ki Szígyártó Domokost. A szekuritáté vallató szobáiban, a börtönben elszenvedett kínzások nyomán rettenetes körülmények között vesztette életét a dr. Dobai István nemzetközi jogász által összeállított „ENSZ-memorandum” két vádlottja: Kertész Gábor és Nagy József. Egy bizonyos Barbu nevezetű krajovai festő, valamint egy Cenat nevű román elítélt többször is elmondotta: perújrafelvételkor bármikor tanúskodnak arról, hogy az előbb említett két vádlottat a legkegyetlenebb kínzásokkal – élve valósággal feldarabolták – tették el láb alól, s ezt a szégyent, hogy így bántak politikai foglyokkal, nem hagyják a román nemzet becsületén.

A csíkszentdomokosi születésű Bíró Károlyt a Luciu-Giurgeni-i kényszerszermunkatábor körzetében (a Duna menti „gulág”-ok egyike) szökés közben 1963 júliusában lőtték agyon. A periprávai kényszerszermunkatáborban (a Duna-Delta világtól elzárt pokla!) halt meg Demeter István. A börtönbeli szenvedések, embertelen bánásmód, éhezés következtében az 1964-es szabadulás után nemsokára meghalt Molnár Béla, Kolumbán Bendegúz, Nyitrai Sándor, Bőjthe Sándor, Adorjáni Dezső, Csatlós Csaba református lelkész, illetve teológus, valamint Grósz József, Bocz Ádám, Deák Géza periprávai „golgotátjáró”. A börtönben halt meg az „érmihályfalvi-csoport” egyik résztvevője, a 25 évi kényszerszermunkára ítélt Tordai János géplakatos. A Szoboszlaj-per áldozatai közül már csak néhányan vannak életben. Meghalt Kovács Béla, Kovács Balázs, Müller Jenő, Ráduly Géza, Ráduly István római katolikus plébános.

Ennyi áldozat emléke egyenesen kötelezett arra, hogy felkeressük az egykori szenvedések stációit. Az RMDSZ országos vezetősége 1996 egyik legjelentősebb kezdeményezésének, az 1956-os forradalom legméltóbb romániai megemlékezésének tartotta e sorok írójának kezdeményezését, hogy ne csak végigjárjuk az egykori gulágokat, hanem minden mozzanatról film is készüljön. A budapesti DEKO FILM 36 óras, a Román Televízió magyar adása pedig 15 órás filmösszeállítást, dokumentumfilmet készített a „halálmenet” megismétléséről. A „kirándulók” között volt dr. Csiha Kálmán, az erdélyi református egyházkerület püspöke (10 év nehéz börtönre ítélték), Mózes Árpád evangélikus püspök (18 évre ítélték), Kiss Béla, evangélikus püspökhelyettes, dr. Dobai István nemzetközi jogász (életfogytiglani kényszerszermunkára ítélték), Varga László, református lelkész, a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt tiszteletbeli elnöke (életfogytiglani kényszerszermunkára ítélték), Fülöp G. Dénes, a marosvásárhelyi Vártemplom lelkésze (11 évre ítélték), Veress Sándor, a Kis-Küküllő menti röpcézők (még 1957 januárjában is a magyar forradalmat éltető és rendszerellenes röpcédulákat terjesztettek!) vezetője (20 évi börtönre ítélték), Kacsó Tibor, a „fegyveres felkeléssel” vádolt csíkszeredai csoport vezetője (25 évi kényszerszermunkára ítélték), Puskás Attila biológus, aki Október 23-a címen azokban a jelentőségteljes és várakozással teli napokban verset írt, s azt terjesztette (20 évre ítélték), az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége és a Székely Ifjak Társasága, valamint a „Palotás-csoport” számos tagja, akiket annak idején 15-25 év közötti börtönbüntetésre ítélték.

A román igazságügyi minisztérium engedélyével végre bejuthattunk a marosvásárhelyi szekuritáté hírhedt vallató pincéibe, a helyi börtön celláiba. A börtönlátogatáson résztvevő 44 elítélt elmondotta: a legtöbbet ezekben a cellákban szenvedtek! Mint, amikor megnyílik a zsilip, úgy ömlött a vallomáslakat mindarról, amit a magyar forradalom után elszenvedtek. A „leghumánusabb” tett az lett volna, ha agyonverik a letartóztatottakat. Ehelyett a kínzások, vallatások legrafináltabb, az inkvizíción messze túllevő módszereit alkalmazták. Nyitrai Mózes, homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész családjából négy személyt tartóztattak le: az édesapát, az édesanyát, a teológus Leventét és az alig 15 éves Csongort. A túlszűfoltosság miatt a 15 éves gyereket bedugták a priccsel alá, a betonra. Három hónapig csak a „küblire”, a dolgát elvégezni engedték ki. Három hónap után nyomorék lett. Az éjszakai, reflektorokkal végzett kihallgatások, az elviselhetetlen börtönkoszt a pusztító létet is kétségessé tette. Ha ez sem oldotta meg a letartóztatottak nyelvét, akkor örülteket raktak be a cellákba. Bartos Károly, Pirlea Emil, Bihari Imre, Buzan Teodor, Fábíán Márton, Aleonte Nicolae, Gherghe Florea, Singeorzan Dumitru vallató tisztek és verőlegények nevét egy egész életre megjegyezték. A börtön keresztfolyosóján, amikor megpillantották a fegyőrt, különös izgalom vonult végig a

társaságon: mintha a 40 évvel ezelőtti szenvedés, megalázás kitörülhetetlen emlékei irányították volna a különös menet lépteit.

1956 sajtós cezúra nemcsak a romániai magyarság, hanem a románság történetében is. A magyar forradalom és szabadságharc híreit az erdélyi magyarság közvetítette a románság, a szászok és zsidók felé. Néhány napig valóban a román-magyar megbékélés felemelő tanújeleit láthatták Temesvár, Brassó, Bukarest, Jászvásár lakói. 1956. október 30-án a temesvári diáktüntetésen több ezren vettek részt. A jelképes 12 pontos követelés, a 3000 letartóztatott, a zömmel román anyanyelvű egyetemi hallgató szolidarizálása a magyar forradalommal önmagában jelzi: milyen erős volt azokban a napokban a magyarsággal való együttérzés. Sajnos, „Erdély elrablásának” rémképével sikerült megtéveszteni még a szolidarizálókat egy részét is. Ezt bizonyítja a Magyarországon is kitüntetett Paul Goma, Párizsban élő román író Szamosújvár című visszaemlékezése is: „...az én első vallatom – akit mondjuk Vasilé-nak hívtak – meg is mondta: azért, amit tettél, „normális időben” legfennebb két pofont és egy kiadós lelkifröccsöt kaptál volna. „Normális időben”. De akkor éppen Magyarország „idejében” voltunk. Azt mondta: a mostani körülmények arra kényszerítenek bennünket, hogy itt tartsunk még egy ideig. Hogy elítéljünk, hogy azok a gazemberek, ott, kinn, tudják, mi vár rájuk, s ne merjenek a fronton mozogni.”

Az egykori elítélt 40 év távlatából is mindenre éberem figyel, ami a börtönök világában történt. Bár sok minden javult, a zsúfoltság tekintetében igen-igen nagy a hasonlóság a korábbi állapotokkal. Akkor ketten-hárman is aludtak egy-egy priccsen, ma „négyemeletes” ágy sor fogadja a „látogatót”. A negyven évvel ezelőtti zsúfoltság illusztrálására elmondották: a Szoboszlai perben 15 évre elítélt báró Bánffy Istvánnal szerettek együtt aludni, mert este lekapcsolta a műlábat (amelyet éppen úgy bilincsbe vertek, mint az ép lábat!), s így jobban fértek az ámúgy is keskeny és kényelmetlen priccsen. Az erdélyi, romániai magyar irodalom történetéhez az is szervesen hozzátartozik, hogy a két költő, Páskándi Géza és Páll Lajos egy ágyban aludtak, és kiszabadulásuk után egymásnak joggal dedikálhatták a köteteket: „Legjobb ágyasomnak szeretettel...”.

A börtönlátogatás szomorú emlékeket idéző pillanata volt a helyi törvényszék épületének megtekintése. A bűnvádi eljárások, periratok, visszaemlékezések szerint csak a marosvásárhelyi bíróságon 514 személy ellen hoztak ítéletet. Itt ítélték el az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetségének 75, a „Palotás-csoport” 24, a Székely Ifjak Társasága 9, a Puskás Attila nevével fémjelzett csíkszeredai tanárok, diákok 11 fős csapatát, a Kis-Küküllő menti „rópcézók” 6 személyből álló csoportját, a Kacsó Tibor nevéhez kapcsolt „fegyveres felkelés” 3 tagját, a csíkszeredai mezőgazdasági szakközépiskola 21 tanulóját (valamennyien román anyanyelvűek!). Ezek a tárgyalásokon a mellényszabóból gyorsalpalással „hadbíró őrnaggyá” előléptetett Macskássy Pál elnökölt, aki szadista kéjjel osztogatta a súlyosabbnál-súlyosabb büntetéseket. Visszaemlékezések szerint több mint 80 személyre mondta ki a halálos ítéletet! (Micsoda cinizmus, hogy kolozsvári halotti jelentésében ez olvasható: „A jóságos és emberszerető férj, szomszéd, igaz barát...” Előkerül báró Bánffy István hozzáfűzött megjegyzése is: „Döglöttél volna meg hamarabb!”

A börtönlátogatók csoportját fogadta Fodor Imre, Marosvásárhelyi polgármestere is, akinek az édesapját az 1956-os forradalmi eszmékkel való azonosulásáért – „a társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával – pontosan Marosvásárhelyen ítélt el 25 évre és teljes vagyonelkobzásra a kommunista hatalom. E per egyik vádlottja volt a később 10 évre ítélt dr. Csiha Kálmán református lelkész, az erdélyi református kerület jelenlegi püspöke. Az ő rövid íghirdetése után indultunk Szamosújvár felé.

A Mária Terézia idejében épült börtön nyomasztó hangulatát azóta sem tudom feledni. A földalatti kazamatákban, abban a cellában, ahol Rózsa Sándor is raboskodott, hihetetlen körülmények között töltöttek nehéz hónapokat az ötvenhatosok. Veress Sándor, a Kis-Küküllő menti rópcézók elsőrendű vádlottja öt hónapot töltött Rózsa Sándor cellájában. Most bokáig vízben járva próbáljuk felidézni az elkülönítő megpróbáltatásait: – Bennünket azért raktak ide, hogy elpusztítsanak! Öt napban csak egyszer kaptunk ételt, a többi napokon csak vizet és 10 deka kenyert. Nappalra felvonták a priccseket, egész nap sétálni kellett a bűzös, vizes cellában. Nem engedték, hogy leüljünk, beszéljünk. Ma sem tudom, hogyan vészeltem át az öt hónapot. Az én börtönbüntetésem annyira megviselte a feleségemet, hogy évek óta ágyban fekvő beteg, jómagam itt „szedtem fel” a parkinson-kórt. Számomra Szamosújvár az emberi megaláztatás mélypontját jelenti, amit szeretnék elfelejteni.

Mózes Árpád evangélikus püspök mutogatja sorstársainak: melyik cellában szenvedett. Amikor megérkeztek, pokróccal leterítették a fejüket, s Goiciu börtönparancsnok üvöltözése közepette vonultak be a cellákba. Két hétig rabtársai pokrócban rakosgatták egyik helyről a másikra. 1956 után az erdélyi magyar evangélikus egyházat lefejezték. A mintegy 30 000 lelket számláló felekezet négy lelkészét és négy teológus hallgatóját zárták börtönbe.

Amikor az utolsó szó jogán megkérdeztem a minket elítélő törvénybíró, magyarázza meg: mivel veszélyeztettük Románia területi épségét? Mire cinikusan annyit válaszolt: nem veszélyeztettük, de veszélyeztettük volna, ha lett volna rá lehetőség! 18 évi kényszermunkára ítélték. Magyar lelkészek tucatjai raboskodtak a szamosújvári börtönben, mégis a szenvedők névsorában csak egyetlen magyar név szerepel. Sérelmeztem is a jelenlegi börtönparancsnoknak. Ebben a börtönben mondotta a két világháború közötti Marosvásárhelyen szolgáló román lovassági tábornok: a magyarokat mind ki kell irtani!!!

57 napot ült az elkülönítőben dr. Dobai István nemzetközi jogász, akire az ügyész előbb halálos ítéletet mondott, majd ezt az ítéletet változtatták életfogytiglani börtönbüntetésre. A szamosújvári „fantomcella” lakója is volt, ahonnan nagyon kevesen szabadultak. Tbc-s fertőzést kapott, s mikor gyógyszert kért, egyszerűen megtagadták tőle. Csak a cellatársai követelésére (további fertőzéstől tartottak) vitték át a dési börtönbe, ahol a tbc-s betegek számára berendezett külön cellában helyezték el. Egy lelkiismeretes román orvosnő mentette meg az életét. A magyar elítéltekkel szembeni ellenséges hangulatot példázza, hogy minden este végig kellett hallgatnia az alsó és felső rabtársa beszélgetését arról, hogyan fojtják majd meg.

Csak a filmfelvétel tudja visszaadni azt a döbbenetet, amely az arcokra kiült, amikor az egykori kivégző helyet is felkerestük. (Azóta ki tudja hányszor átfestették, újravakolták, kimeszelték, hogy a véryomokat eltüntessék! Ma élelmiszer raktárként szolgálja a börtön a mindennapi életet.) Itt végezték ki Sass Kálmánt, dr. Hollós Istvánt és Szígyártó Domokost, román és szász halálraítélt társaikkal együtt. A közeli temetőben márványtábla jelzi: hányan és hányan haltak meg, szenvedtek nehéz börtönéveket a kommunista diktatúra 45 éve alatt.

Másnap Zsilavát, Románia leghírhedtebb börtönét kerestük fel. Bár hivatalos engedélyünk volt, a börtönparancsnokkal több mint egy órát vitatkoztam arról, hogy miért fontos a börtönlátogatás, s mindennek dokumentumfilmen való megörökítése. Zsilava, a Bukarest környéki 13. számú erőd, 1877 után, a török birodalomtól való függetlenség elnyerése után vált börtönné. Földalatti kazamatái elnyelték a jalkiáltásokat, hörgéseket, a kivégző osztagok sortüzeinek hangját. Jancsó Csaba, akit a társával együtt azért hoztak ide, mert 17 évesen megkoszorúzták az 1848-49-es szabadságharcosok sepsiszentgyörgyi emlékművét, a könnyeivel küszködik, amikor az elszenvedett verésekre, megaláztatásokra emlékezik. Orbán Péter teljesen összetörtén, magatehetetlenül ejti ölébe a kezét: valószínű itt végezték ki az édesapját.

Zsilaváról a duna-deltai pokolba, Periprávára vezet az utunk. Tulceáról csak hajóval lehet megközelíteni. 2 400 000 lejt fizettünk, hogy a magánhajó elszállítson. A hajóút oda-vissza 18 óra. Az Igazságügyi Minisztériumban azt mondták: az egykori kényszerláborok helyét is belepte az enyészet. Ennek meghazudtolására megtaláltuk az egykori „gulág” romjait a maga mellbeverő valóságában. Profi filmezők először jártak a mocsarak közötti talpalatnyi földön. Közel negyedszázados újságírói, pár éves tévészerkesztői pályafutásom legnagyobb élménye! Lay György, az EMISZ egykori brassói elítélte a beomlott tetejű kovácsműhely falán megtalálta azt a három lópatkót, amelyet a táborba érkezésekor készítettek. Az egykori – ma teljesen elhagyatott – tiszti és legénységi lakások között megtaláltuk azokat a gumi-bocskorokat, amelyekben a rabok éveken át, esőben, sárban, dermesztő hidegben vágták a nádat. Magam is őrzök egy ilyen gumibocskort.

Rábukkantunk arra a náddal fedett barakkra, amelyben 1963-ban, 1964-ben az úgynevezett árnevelési tanfolyamokat tartották. Itt próbálták az elítélteket meggyőzni a marxizmus és a szocialista „humanizmus” felsőbbrendűségéről. Az „óvodát” – így hívták az elítéltek az árnevelést – szívből utálták valamennyien. Arra is volt példa, hogy 100-150 ember – mintegy vezényszóra félre fordította a fejét –, amikor a marxizmusról, a szocializmusról papoltak. Azokat is rendszerint kiközösítették, akik ilyen előadások megtartására vállalkoztak.

Hogy hangulatosabbá tegyék az „óvodát”, színpadszerűséget is építettek. A hátsó falát teljesen épen maradt falfestmény díszíti. Jobb oldalt traktor töri fel a Delta szűzföldjét,

baloldalt hattyúk úszkálnak a Duna vizében, középen pedig új hajtást indít a magasba a kiszáradt tölgyfa. A színpad előtt trágyává rothadt a szalma, amin valamikor a rabok aludtak.

35-40 év távlatából abszurd drámának tűnik az egész. Szögesdrótok közé szorítva, örökkel, kutyákkal, gépfegyverrel körülvéve dolgoztatták itt a romániai értelmiség színe-javát. Innen megszökni nem lehetett, hiszen a Delta mocsaraiban menthetetlenül odaveszett mindenki, aki szökni próbált. Peripráva, Grind, Sfistofka homokos talaja sok-sok kiszenvedett rab lesóványodott testét zárta magába. Reggel a parancsnokság előtti „appelplatz”-on lévő vényomokról sejtették a rabok, hogy az éjszaka folyamán ismét elhunyt rabtársukat boncolta a raborvos.

Az elhagyott, beomlott tetejű épületek a huszadik század legszörnyűbb mementói közé tartoznak. Ártatlan emberek ezrei raboskodtak itt, építették a töltéseket, szenvedtek közülük sokan mártírhalált. Nincs felmentés! Recsket, Pariprávát, Grindet, Salciát, Stoienești-t, Luciu-Giurgeni-t nem lehet soha elfelejteni! Lebonthatják a még meglévő falakat, elhordhatják a téglát, az itt készült dokumentumfilm – minden bizonnyal – bejárja a kerek világot. Vallomások sora teszi hitelessé mindazt a golgotajárást, amit 1956 erdélyi eszmetársai magyarságukért, emberségükért végigszenvedtek.

Ezek a gondolatok kavargtak az emlékezetemben, amikor 1997. február 8-án este, háromnegyed kilenckor megnéztem Erdélyi János rendező, Pap Ferenc operatőr, Koncz Gabriella vágó és Kovács György producer nagysikerű, *Sorsod sötétlő árnyak közt* című dokumentumfilmjét.

Nem véletlen, hogy a 28. magyar filmszemle jeles alkotásai között emlegetik. Az egykori erdélyi elítéltek mintegy a világ arcába mondják szavakkal nehezen kifejezhető élményeiket. 1956 szelleme Erdélyben ma is elevenen él, százak és százak vállalták a börtönélet megpróbáltatásait, többen közülük a mártíromságot, hogy kifejezhessék együttérzésüket a magyar forradalommal. 22 egykori elítélt könnyes szemekkel és elszorult torokkal követte a 140 perces dokumentumfilmet, a maga életét. Ez volt a 28. magyar filmszemle talán legsikeresebb, legemberibb vetítése...

Tótfalvi Zoltán

Az Ózdi Honismereti Pályázat díjai

Ünnepélyes keretek között osztották ki az ózdi honismereti pályázat díjait, amely immár a XVII. volt a sorban. A Bükk Művelődési Ház éttermében megjelenteket Nagy Károly, az Ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör vezetője, Alkotó Díjas helytörténész köszöntötte. Ezt követően Gacsikné Kovács Erzsébet közművelődési felügyelő ismertette a pályázatok szakmai értékelését.

Felnőtt kategória:

I. díjat nyert Az Ózdi Nyolvasztómű története című pályamunka. Szerzője Vass Tibor nyug. múzeum-vezető.

II. díjat nyert: Ózd (Lakóhelyismereti munkáltató tankönyv) című dolgozat. Szerzője: Döbör Istvánné tanító.

III. díjat nyert: Szolgálatok az Uppony-i hegységben című pályamunka. Szerzője: Bánfalvi László kereskedelmi ügyintéző.

Ifjúsági kategória:

I. díjat nyert a Tehénpásztorok a borsodi Barkóságban című pályamunka. Szerzője: Bánfalvi Levente az Ózdi Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola 3/b osztály tanulója.

II. díjat nyert Régi idők gyermekei című pályamunka. Szerzője: Sárközi Emőke, a Vasvár Úti Általános Iskola 7/b osztályos tanulója.

III. díjat nyert Uraji élet című pályamunka. Szerzője: Vasas Rita, a Vasvár Úti Általános Iskola 7/b osztály tanulója.

Pénzjutalomban részesült: Nagyapám életútja című pályamunka. Szerzője: Laczkó Szilvia, a Vasvár Úti Általános Iskola diákja.

Az elismeréseket Malinkó János, a polgármesteri hivatal művelődési és sport ügyosztály vezetője adta át.

Kerékyártó Mihály

Döbröközi Laczkfyak I. Lajos szolgálatában

1997. február 27-én volt 600 éve annak, hogy Zsigmond király emberei Kőrösudvarhelyen felkoncolták a csellel odahívott Csáktornyai Laczkfy II. Istvánt és Simontornyai Laczkfy III. Istvánt. Ezzel végetért a híres Laczkfy-család történelmi szerepe Magyarországon, amelynek több tagja kiválóan szolgált I. Károly és I. Lajos király törekvéseit.

Karácsonyi János bebizonyította, hogy a Laczkfyak a Hermán nemzetségből származtak, amelynek első tagjai Gizella királynéval jöttek Magyarországra. A Kerekegyházi Laczkfy-család Temes megye északi részéből származott.¹ A Laczkfy-család első neves tagja, Kerekegyházi I. Laczk 1323-ban fordult elő először közéleti szereplőként Magyarország főurai között. I. Károly király nagyra becsülte, kedvelte képességeiért és hozzá való hűségéért, ezért hivatalokat adott neki. Volt székely ispán (1328-1344), csanádi és megyesi főispán (1339-1340), beszercei főispán (1333-1337). Első felesége nem ismert, a második Szeri Pósa Margit volt. Hét fiúgyermek született: I. István, I. András, I. Miklós, I. Mihály, II. Laczk, Pál és I. Imre, akiknek számos leszármazottjuk volt.²

A Laczkfyak összesen 7 várat és mintegy 250 települést birtokoltak és közülük sokan magas tisztségeket töltöttek be az Anjou-uralkodók korában. Voltak birtokaik Arad, Bihar, Csanád, Fejér, Hont, Hunyad, Somogy, Tolna és Zala vármegyében.³ Ezeket a javarészt kiváló szolgálataikért kapták a királytól. Különösen a hadviselésben jeleskedtek. Különböző előneveket vettek fel aszerint, hogy melyik várat, települést birtokolták. Ennek megfelelően volt közöttük Csáktornyai, Döbröközi, Kerekegyházi, Kovácsi, Németi és Simontornyai előnevű.⁴ A továbbiakban a Döbröközi előneveükről lesz szó.

Döbröközi Laczkfy I. András ismeretlen időpontban született és 1359. szeptember 25 – október 31-e között halt meg.⁵ Kerekegyházi I. Laczk másodszülött fia volt. Különböző magas tisztségeket töltött be. Volt székely ispán (1345-1352) és egyidejűleg beszercei és brassói főispán; brassói, máramarosi és szatmári főispán (1349-1356); I. Lajos király nápolyi helytartója (1350-1352). Hazatérése után macsói bán (1353-1354); a királyné tárnokmestere (1355); erdélyi vajda (1356-1359). Közben volt baranyai, bácsi, soproni, szerémi, valkói, vasi és veszprémi főispán is. Felesége Némethy Erzsébet volt.⁶ Gyermekei voltak: György, aki 1368-ban fordult elő a közéletben. Később hű maradt a királynéhez és Zsigmond királyhoz. Volt macsói bán (1392-1393). Apja tisztsége alapján Vajdafynak nevezték. Arról nevezetes, hogy elfogta Hédervári Kont Istvánt. Két lánya volt: Kaplay Lorándné és Tamásy Jánosné. Meghalt 1399 előtt. I. András másik fia III. Imre, aki 1377-ben fordul elő először a közéletben. 1386-ban csatlakozott a Horváti-párthoz. Garay Miklós és Losonczy László elfogták Újlak ostrománál és Zsigmond király kezére juttatták. Sorsa ismeretlen, valószínűleg megölték.⁷

Döbröközi Laczkfy I. András fontos feladatot kapott I. Lajos trónralépése után, melyet sikeresen végrehajtott. A király ugyanis 1342-1343-ban az ő vezetésével hadat indított Dusan István szerb király ellen, hogy annak Macsó irányába való terjeszkedését megakadályozza. Az összecsapás megtörtént, Laczkfy I. András győzött, de egy lándzsa eltalálta és négy fogát

¹ Karácsonyi János: A Laczkfyak története. Történelmi és Régészeti Értesítő. 1887. I. 8. – A továbbiakban Karácsonyi: A Laczkfyak.

² Karácsonyi: A Laczkfyak: i.m. 8-9; Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1901. I. 92. II. 172. – a továbbiakban: Karácsonyi: Magyar nemzetségek.

³ Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 179-181. old.

⁴ Karácsonyi: A Laczkfyak: 6. old.

⁵ Magyarország kronológiája I. köt.

⁶ Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 173. old.

⁷ Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 177. old.

kitörte. Sőt, az életét is egy szerviense megtette meg.⁸ 1345 nyarán I. Lajos király hadjáratot rendelt el a moldvai tatárok ellen, mivel félő volt, hogy azok hamarosan betörnek a Székelyföldre. E hadjárat vezetője Döbröközi Laczkfy I. András volt, aki székely seregével betört Moldvába és véres csatában, súlyos csapást mért a tatárokra. Elfogta a tatár sereg vezérét, a kán vejét Atlamost, akit lefejeztetett, s sok kincset, értéket zsákmányolt tőle.⁹ Ezt a fényes haditettet örököltette meg Arany János a Szent László című művében, amely így kezdődik:

*Monda Lajos a nagy király:
Eredj szolgám, Laczfi Endre,
Küldj parancsot, mint a villám,
Köss nehéz szablyát övedre;
A tatártól nagy veszélyben
Forog Moldova, ez a vég hely;
A tatárra veled menjen
Tizezernyi lófő székely.*

Arany János e művében csakúgy, mint a Toldi trilógiában pontatlanul írta a nevét.¹⁰

A személyére vonatkozó források több változatban jelzik, hogy használta a Döbröközi előnevet. Például Medgyesi Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak története 1000-1903. Bp. 1902. 125. old.: Máramaros vármegye főispánja-Laczki András (1349-1353); uo. 231. old: Veszprém vármegye főispánjaként jelölve: Debregezthi András (1351-1353). Pesty Frigyes: Baranyai főispánok. Századok. 1870. 7. füzet 484. old. (kiegészítés): Andreas de Debregezth (1352-). Dudás Ödön: Bács-Bodrog vármegyei főispánok. Századok. 1871. 7. 441. old.: András de Debregezth (1352-). A források azonban nem informálnak arról, hogy mikortól meddig volt tulajdonában Döbrököz.

Döbröközi Laczkfy II. Miklós, akinek az apja Laczkfy I. István volt, ismeretlen időpontban született és 1369. február 17-e előtt hősi halált halt a Lajk (Vlajk) oláh vajda elleni csatában. Résztvett a nápolyi és a litván hadjáratban. VI. Ince pápa 1355., majd 1357. évi kétszeri kérésére I. Lajos királyi sereggel Itáliába küldte, ahol visszahódította Ordelaiffi Ferenc és társai által a pápától elfoglalt területeket, visszavette elrabolt javait, melyért a pápa köszönetet mondott a királynak. Ezt követően volt székely ispán (1360-1366), máramarosi, szatmári és ugocsai főispán (1336-) és erdélyi vajda (1367-1369) a haláláig.¹¹ Lajos király 1368. októberében-novemberében hadjáratot indított az ellene fellázadt Lajk (Vlajk) havasalföldi vajda ellen. A Székelyföld felől támadó seregét Döbröközi Laczkfy II. Miklós vezette, aki átkelt a Jablonica folyón és elfoglalta az oláhok erődítményeit, sáncait. Harcba bocsátkozott és kemény harcot vívott az oláh vajda seregével. Győzelmet aratott felette, sok embervesztést okozott neki, megfutamította Dragomir kapitányt. Végzetes hibát követett el azonban az előrenyomulás során. Elővigyázat nélkül haladt előre. Nem vette észre, hogy csapdák, sűrű bozótok, szűk szakadékok közé szorult a serege. Az erdőkből, hegyekből – az oláhok számára előnyös helyzetből – váratlanul erős oláh rohamot kapott, melynek során sok emberét elvesztette. Sőt, ő maga is hősi halált halt alvajdájával együtt. Életben maradt katonái csak nehezen tudták a holttestét kimenteni az oláhok kezei közül. Holttestét Esztergomba szállították, ahol szerzetesek temették el.¹² Majdnem minden róla szóló forrásban szerepel a Döbröközi előnév.

Döbröközi Laczkfy II. András, akinek apja II. Miklós volt, születésének és halálának helye, ideje nem ismert. Nagybátyjaival együtt csatlakozott Nápolyi László pártjához. 1396. év végén résztvett Csáktornyai Laczkfy II. István és Simontornyai Laczkfy III. István nagybátyjai

⁸ Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Bp. 1988. 91. old.

⁹ Magyarország történelmi kronológiája I. 208. old. és Karácsonyi: A Laczkfyak: 11. old.

¹⁰ Arany János: Költői művei I. Bp. 1981. 245. old.; Toldi trilógia. Bp. 1981. 115., 117., 118., 178., 179., 180., 222., 562., 567. old.

¹¹ Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi: 140. old.; Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 175. old. Magyarország történelmi kronológiája I. köt.

¹² Pallas Nagylexikon. XI. 160. old.; Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 175.; Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. 158-159. old.

Zsigmond király elleni összeesküvés szervezésében, amelynek célja Nápolyi László trónrajuttatása volt. Nagybátyjaival együtt törbeccsáltak Zsigmond király emberei, amikor 1397. február 27-én Kőrösudvarhelyre mentek, ahol nagybátyjait felkoncolták, az ő életét azonban meghagyták. 1399-ben még életben volt, mivel résztvett a tolnai nemesek Lőrinc-napi gyűlésén. 1401-ben azonban már őt is hűtlenné nyilvánította Zsigmond király és elkobozta összes vagyonát.¹³

Egy 1398. december 27-én kelt oklevél szerint: „A birtokokat hűtlenségük miatt Symon Torna-i Dénes vajda fia Istvántól, Chaktorna-i István fia István vajdától és Lackh fia István fia Miklós vajda fia Andrásról – más helyütt: Debregezhai Lackh fia István fia Miklós vajda fia Andrásról – vette el ...Gonosztetteik és hűtlenségük miatt mindkét István életét veszítette, valamennyi birtokuk és ugyancsak Andrásé is elkoboztatván királyi kézre került.”¹⁴

Így ért véget a híres Laczkfy-család történelmi szerepe. Karácsony János szerint az utolsó Laczkfy valószínűleg Laczkfy I. Miklós fia IV. László volt, aki 1399-ben fordult elő a közéletben. 1421-ben aradi főispán volt 1426 előtt meghalt.¹⁵

Döbrököz lakossága sokáig nem tudott arról, hogy szülőföldjükhöz, lakóhelyükhöz ilyen történelmi személyiségek kötődnek. Nagyon örültek, amikor ezekről tájékoztattam az érdeklődőket. Öröndetes, hogy egyre nő azok száma, akik érdeklődnek Döbrököz viszontagságos, de mégis felemelő története iránt. Ez a tény arra ösztönöz, hogy a helytörténeti kutatómunkát folytassam, mert az ilyen feltárt tények, események nemcsak bizonyos kíváncsiságot elégítenek ki, hanem fontos szerepük van a szülőföld, a haza szeretetére való nevelésben.

Dr. Gelencsér Gyula

Városhidvég libertinusai

A ma Fejérhez, 1950 előtt Somogy megyéhez tartozó község, Szabadhidvég egy részének, Városhidvégnak különleges jogállású, hősi katonai érdemeire sokáig büszke lakóiról szeretnék szólni. A terület a herceg Batthyány család enyingi uradalmához tartozott 1870-ig, Batthyányi Fülöp haláláig.

Hídvég a Sió átkelőhelyének védelmében és a vámszedésben játszott szerepe miatt a török időkben sem néptelenedett el, sőt a török határőrvidéknek is fontos palánkja volt.¹

Fennmaradt a hidvégieknek 1649-ben földesurukhoz, gr Batthyány Ádámmal írott panaszelevele.² „...jelentjük... urunknak siralmas busulással elégtételt állapotunknak némi-nemű részét, mely sok esztendőtil fogva nem volt, noha üressek sem voltunk mind ezideig az niomorultságnak terhetül”. A panasz oka ekkor nem a török földesúr jelenléte, hiszen az megszokott és folyamatos lehetett. A falun belül a Sió vize lehetett a határ a török és a magyar földesúr érdekeltsége között, a panaszosok ugyanis leírják, hogy a „török és magyar” egyaránt a „Város rétének” nevezi a rétet, a vízen inneni rész azonban a töröké, a többiből pedig éppen a bepanaszolt újonnan települt mezőkomáromi jobbágyok akarják kiszorítani a hidvégieket. Abban kérik tehát földesuruk segítségét, hogy újonnan telepített saját mezőkomáromi jobbágyai foglalásától óvja meg őket, mert „mi mind ekkoráig bizonyos nem bizonytalan reghtől fogván valo Jobbadgi vagyunk, az Tatár noha pusztította az országot varosokat és falukat, de mi mégis Isten kegyelméből el nem pusztultunk.” A levelet „fé haitassal”, „örökös Jobbadgi hidveghi polgárok”-ként írták alá.

¹³ Karácsony: Magyar nemzetségek II. 176., 177., 179.; Mályusz Elemér: Zsigmond-kor Oklevéltár I. 354., 584., 620. old.

¹⁴ Mályusz Elemér: uo.

¹⁵ Karácsony: Magyar nemzetségek II. 177.

¹ Farkas Gábor: Szabadhidvég története. Székesfehérvár, 1962. 6-10 old.

² Fejér Megyei Levéltár (FL): Az enyingi Batthyány uradalom iratai (BUI) 22. 1649.

E folyamodvány szolgál annyi tanulsággal, miszerint itt eredetileg örökös jobbágysággal régtől megtelepített, egykor várral erősített, a török és a magyar földesúr által egyaránt adóztatott helységről volt szó.

1688-ban a település egy részén, nevezetesen a kastélyhelyhez tartozó, tehát a kuriális jogállású földön gr. Batthyány libertinus, azaz szabados katonáit telepítette le. Batthyány Ádámot, a Dunán inneni részek főkapitányát 18 hidvégi katonája szabadította meg a török fogságból, s így hálából nyerték a felszabaduló Hidvégen hajdú szabadsághoz némiképp hasonló szabadalmaikat.³ Nem kollektív nemességet nyertek azonban, hanem a szabad paraszti jogállást.⁴ Batthyány Ádámnak, a török uralom alóli felszabadító háborúk egyik vezérének, majd horvát bánnak, nem csupán a hála lebegett a szeme előtt. Ezekben a háborús években a saját, gyorsan mozgósítható katonaság, a földesúr számára éppen olyan fontos volt, sőt a stratégiai pontokon bizonyosan fontosabb is, mint a jobbágnyi erő. Így került sor a Batthyány-birtokokon több – uradalmunk területén egy – kiváltságolt telepítésre, közülük azonban a hidvégi libertinusok közössége őrizte meg legtovább, a XIX. század végéig különleges helyzetét. A település, illetve mára már településrész nevét Városhidvéggé különböztették meg a jobbágyságtól, melyet Kis-hídvégnek, majd Faluhídvégnek neveztek. Faluhídvég jobbágjai 1767-ben urbáriumot kaptak.⁵

A kiváltságlevél értelmében⁶ a teleses „sereg” csak fegyverrel és levélhordással tartozott, paraszti szolgálattal, hegyvámmal és a földesúri kilenceddel nem. A kastélyhelyhez való szántók, szőlők, rétek, erdők és halászóvizek jutottak ekkor birtokukba. Házat a kuriális földön szabadon építhettek, s azt örökíthették is. A híd vármját és a kocsmáltatást egy évig, a mészárszéket visszavonásig engedte át a földesúr a katonanépnek, amíg „a hely valamennyire felépül.” A vám és a mészárszék éves jövedelméből két havit a kapitány kapott, míg a kocsmáltatás az egy év türelmi idő után Szent Mihály naptól karácsonyig illette a hidvégi szabadosokat.

Az 1688-ban megállapított, a sereg számára átadott kastélyhelyet körülárkolták. Egy 1857-es irat szerint ez eredetileg kerekítve 147 hold belső telket, 479 hold szántót, 59 hold kaszálót, valamint 385 hold legelőt, tehát összesen kerekítve 1070 holdat tett ki.⁷ 1826-ban megjegyzik, hogy „a kastélynak helye most is látszik.”⁸

Az eredeti kiváltságoltak, tehát Batthyány Ádám mellett katonáskodók nagy része – Iványi Emma szerint – 1687-ben telepedett le Hidvégen, legtöbben Veszprémből és Orzáról érkeztek, illetve a régi hidvégi lakosok álltak közéjük katonának.⁹ Batthyány Ádám még 1688-ban Csákváry Mártont nevezte ki kapitányukká, reá ruházván a rendcsinálás feladatát a helyi közösségbe nehezen illeszkedő, szabadabb és szabadosabb életet élő „seregnél”.¹⁰ A kiváltságok hírére a városhidvégi katonarenden élők száma folyamatosan nőtt, 1694-ben 70 katonát (34 lovas és 36 gyalogost), valamint 83 „lakost” írtak össze.¹¹ 1857-ben 46 lovas és 70 gyalogos szerepelt az összeírásban.¹²

Szinte telepítésétől kezdve nehezen őrizte szabadságait a sereg. A XVII. század utolsó évtizedei már a fokozott robotkövetelések, a jobbágyterhek növekedésének ideje, amit csupán a felszabadító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc bizonytalansága odázott el a következő század elejéig. A földesurak sorra tettek kísérleteket arra, hogy a kiváltságoltjaik életterét mind szűkebb határra szorítsák, lehetőleg tőlük jobbágysági szolgáltatásokat követeljenek.¹³

Városhidvéggnek már 1694-ben meggyűlt a baja a bérlővel, aki Faluhídvég úrbéres határából

³ Csánki Dezső: Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai sorozatból. Bp. é.n. 171. old.

⁴ Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok, 1960. 288. old.

⁵ Farkas, i.m. 17. old.

⁶ Magyar Országos Levéltár (OL.) P. 1321. 9. csomó, 1688.

⁷ FL. BUI. 9. 1857. február 13.

⁸ OL. P. 1328. 4. csomó. 1826. Földmérői leírás.

⁹ Iványi Emma: A hidvégi „tumultus” (1696). In: Somogy megye múltjából 3. Kaposvár, 1972. 75-79. old.

¹⁰ Zimányi, i.m. 300. old.

¹¹ Zimányi, i.m. 301. old.

¹² FL. BUI. 9. 1857. február 13.

¹³ Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári paraszttömegmozgalom. Soproni Szemle, 1955. 3-4. sz. 300-301. old.

igyekezett kiszorítani, illetve itteni földjeikért adóztatni a seregbelieket. 1696-ban a környező megyék közötti határvita részeként követelte tőlük két megye is a porciót: Somogynek, ahová ekkor tartozott Városhidvég, befizették, Tolna megye pedig katonasággal követelte azt rajtuk. A katonanép fegyverrel állt ellen, a „tumultust” vizsgálat és a megyehatárok pontos meghatározása követte.¹⁴ A kiváltságosoknak a földesúr, ekkor már Batthyány Ádám özvegye, 1713-ban szolgáltatott igazságot:¹⁵ megerősítette kiváltságait, csak fegyveres szolgálattal, levélhordással és „lóval való késéssel” tartoznak, ám tizedekben települt önállóságukról, kapitányukról, a kastélyföld szabad használatáról, vámszedésükről már nincs szó, a mézárskéket is már csupán az adott évben bírhatják. Házaik és költözésük ügyében az urasági tisztek rendelkeznek felettük.

A városhidvégiek harca a XVIII-XIX. század folyamán szabadságjogaik és az általuk jobbágyi szolgálattól mentesen bírt föld körül forgott. Szabadságukkal nem is volt baj: kiváltságait 1766-ban¹⁶ és 1767-ben, az úrbérrendezés kapcsán felvett összeírás is megerősítette.¹⁷ Az egykori „kastélyföld” azonban mind összességében szorult, a kiváltságoltak megszorodott utódai egyre nehezebben éltek meg rajta. 1703-ban 21 házhelyet és „50 ember alá való” szőlőt, 1720-ban egy kalkatura földet, 16 kapás szőlőt, és külön adott legelőt használtak. Földjeiket az 1757-es térkép egy tagban ábrázolta.¹⁸ Az 1757. évi földkönyv szerint saját határukbeli egy nyomásuk mellé a második nyomást Faluhidvég határában művelik. Rebecen és Csergerendán irtanak, Nyéken és Horhiban árendálnak földet, melyekért munkanapokkal, kilenceddel és tizeddel szolgálnak. Faluhidvég határában van legelőjük.¹⁹ 1724-ben kaszálót, szántóföldet és birkajáró földet Faluhidvég határából csak külön szolgálatért kaptak.²⁰ 1767-ben 103 telkes és 39 zsellér lakót írtak össze.²¹

A katonáskodó szabadosok mellett más okból kiváltságoltak is éltek itt. Koma Pál és testvére részére 500 ft kölcsön fejében adott szabadságot Batthyány Ádám 1699-ben.²² Még 1815-ben is foglalkozott leszármazottaik, akkor enyingi lakosok ügyével a tisztség: szabadságukat újra és újra el kellett ismertetniük, hiszen az 500 ft kölcsönt nem kapták vissza.²³

A szerződésben meghatározott szolgálatnak a városhidvégiek megfeleltek. Elsősorban természetesen katonáskodtak: az 1741. és az 1744. évi „burkus háborúkor” és az 1797, valamint az 1809. évi insurrectiókor összesen 209 katonát állítottak.²⁴ Az 1803-ban besorozott 19 ember mindegyike városhidvégi református. 1816-ban három hat éve leszerelt katona jutalmat kért szolgálataiért, amit meg is kaptak. Megjegyzi azonban a jutalmazó herceg, hogy más uradalombeliek csak 50 ft jutalmat kaptak, nekik mégis megadja a 85 ft-ot.²⁵ A levélhordás az uradalmi körök között és az uradalmon kívülre is mindennapos feladatuk volt. 1809-ben a gönyői postamester adott igazolást arról, hogy a hidvégi küldönc a Lajta áradása miatt nem tudott Bécsbe menni.²⁶ 1845-ben városhidvégiek három társukat kísérték rabként Kaposvárra, mert „a Németújvárra küldött irományokat égetten hozták vissza.”²⁷ A rabkísérés és az állathajtás fegyveres biztosítása is feladatuk volt.²⁸ Igen gyakran állították őket őrségbe, bármi fontos, vagy értékes dolog őrzéséről kellett gondoskodni. Jellemző, hogy 1766-ban a parasztság „fözlöndülése alkalmatosságával” is ők őrizték a földesúri házakat Enyingen, tehát végső fokon a földesúri érdekeket a jobbágymozgalommal szemben.²⁹

¹⁴ *Iványi*, i.m. 80-85. old.

¹⁵ OL. P. 1313. Inscriptiós kötet, 1688-1724. 410-411. old.

¹⁶ OL. P. 1321. 9. csomó

¹⁷ OL. P. 1321. 23. csomó. 1820.

¹⁸ Ugyanott

¹⁹ FL. BUI. 21. 1847. Uradalomleírás, benne az irat másolata.

²⁰ OL. P. 1336. 3. csomó. 1820.

²¹ *Farkas*, i.m. 17. old.

²² *Iványi*, i.m. 85. old.

²³ FL. BUI. 10. Koma Ádám kérelme, 1815. október 1., 1816. június 20.

²⁴ *Zimányi*, i.m. 301. old.

²⁵ FL. BUI. 10. 1816. július 30. Hercegi rendelkezés.

²⁶ OL. P. 1322. 17. csomó. 1809.

²⁷ FL. BUI. 3. 1845.

²⁸ Pl. FL. BUI. 5. 1832. november 23. 10. 1835. december 19.

²⁹ *Zimányi*, i.m. 290. 301.

1832-ben foglalták össze a katonáskodáson kívüli rendszeresen tett szolgálatukat: naponta adtak 1-1 gyalogost az enyingi kassza és a fogház őrzésére, a telet kivéve a robotosok mellé is. Hetente kétszer adtak 1 lovas Lepsénybe a postához, alkalmatosan álltak ki lovasok a hivatalos levelek kézbesítésére, lovas és gyalogos kellett a rabkíséréshez és parádéra, amikor a herceg vagy a fő kormány tagjai az uradalomba érkeztek.³⁰

A katonarenden élők közül többen kerültek uradalmi szolgálatba. 1777-ben Szabó István, aki addig már két éve mezőkomáromi hajdú volt, a megyeri katonai szolgálatért folyamodott.³¹ A szabadosok közösségét sújtó porciófizetés alól kívánt mentesülni és megélhetést is keresett Toldi Pál városhidvégi katona, ugyanezért olyan állást kért, amellyel az uradalmi libériaviselés jár. Meg is kapta a ruhát, mert a jáger mellé osztották be őrnekek, tehát immár uradalmi szolgálatba állt.³²

A városhidvégek szabadabb jogállásuk, korán általánossá váló lótarításuk miatt hamar bekapcsolódtak a külső-somogyi fuvarozásba.³³ A XIX. században kereseti lehetőséget jelentettek számukra az ármentesítések, a Sió-szabályozás és a vasútépítés, valamint a Sárvíz és a Sió való vontatás. Szabadabb vállalkozási lehetőségeik és viszonylagos földbőségük a XVIII. század végén és a következő század elején jobb életlehetőségeket, magasabb életszínvonalat biztosított számukra. Ez 1847-ben még falujuk képén is meglátszott: a 97 szabados ház többsége „kéményes”, utcái „meglehetősen rendben” vannak. A 67 lovas és 42 gyalogos közül azonban már 19-en házatlan zsellérek, azaz más házában laknak.³⁴

A XIX. század a városhidvégi nagy per korszaka: 1814-től egész per-folyammal adtak munkát az uradalmi ügyvédeknek. Urbéri-, irtás- visszaváltási, legelő-, szőlődezsma-váltási perek folytak össze. Ügyüket bátran, néha kerülő utakon védelmezték, s emiatt az örökös pereskedés miatt a mindennapi földhasználatban számtalan hátrány érte az egykori katonanépet. Összeférhetetlenségük, rendtelenségük és rendszabályozhatatlanságuk miatt igen sok „rendészeti ügy” keletkezett, gyakran voltak az enyingi uradalmi börtön rabjai és őrei is városhidvégek. A fürge uradalmi ispán fia, később hírneves író, Vas Gereben (Fürge, 1823-Bécs, 1868. polgári nevén Radálkovich József) az uradalom és községei életéről, mint gyermek- és ifjúkori emlékeiről, munkáiban gyakran megemlékezett. Regényeiben a békétlenkedő, hírhedt kocsmái verekedő, a megbírságot, tilosban legeltető, valamint a sárgabériás urasági hajdú is rendszerint városhidvégi. „... a mint Enyingről Mezőkomáromon át idejön az utas, Hídvéget éri, hol nem jobbágyok laknak, hanem szabadosok, kik háborús időben katonasorba állanak föl kegyelmes herczegük zsoldján; békében pedig az egész környéknek megszokott rémei...”³⁵

A XIX. század végén a hidvégek által használt rebeci erdőn állítólag Savanyú Jóska tanyázott, aki suttyógyerek korában bojtár volt a péli öregjuhásznál.³⁶ Az uradalom mindenestre szokás szerint pénzzel kárpótolta juhászait, vagy más szolgálatbeli jeit, ha „szegény legényeknek élelmi szereket adni kénytelenítették”.³⁷

1813-ban Batthyány Fülöp herceg határozata váltotta ki a városhidvégek panaszát. Heimlich tisztartó utasította őket, hogy a 80 ft-ban megváltott dézsmát ezután nem készpénzben, hanem természetben szedik be.³⁸ Ezt az alkalmat használta ki az uradalom arra, hogy 1814. január 17-re, Kaposvárra összehívott úriszéken a herceg mint felperes a városhidvégi urbéri rendezést kezdeményezze, s „el várja az alperes hidvéghi lakosoknak jobbágyi köteleességből származandó meg alázásokkal telyes engedelmességeknek...”

³⁰ FL. BUI. 9. 1832. július 3.

³¹ FL. BUI. 23. 1777. Folyamodvány.

³² Ugyanaz

³³ Galgóczi Károly: Magyarország, a Szerb Vajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 120-122., 244.; *Knézy Judit*: A somogyi parasztság gazdálkodásának és táji csoportjainak változásai 1850-1814. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984/85. 384. old.

³⁴ FL. BUI. 21. 1847. Uradalomleírás.

³⁵ *Vas Gereben*: Nagy idők, nagy emberek. Bp. 1906. 32. old.

³⁶ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár 9334. Tihanyi Lajos visszaemlékezése Szabadhidvégről.

³⁷ FL. BUI. 9. 1868. október 13.

³⁸ OL. P. 1321. 9. csomó. 1813. FL. BUI. 13. 1913. január 21.

kijelentését.³⁹ A herceg a jobbágyi szolgálatot azért tartja bevezethetőnek, mert a katonaságra már semmi szükség nincsen. A városhidvégiek panaszukkal a vármegyénél jelentkeztek s ügyükben a Somogy megyei főbíró, Tallián Boldizsár az uradalom direktorához és a herceghez is folyamodást írt. Hivatkozott arra, hogy a kontraktuális helységek ügyében a Helytartótanács 1768. évi állásfoglalása az irányadó, mi szerint azokat szerződéses kötelességükön felül nem szabad terhelni. Szerinte nem is célszerű a városhidvégieket megharagítani mert „többszöri tumultusok, nevezetesen az 1800-ik esztendőben az insurgensek által okozott tumultus alkalmatosságával, de e mellett más és többszöri katona állítás idejékor a Fölséghez és Hazához különös hívségeket be bizonyították”. Ezért azt ajánlja, hogy a tizedet engedjék el nekik, még akkor is, ha azt az úriszék természetben beszédni rendeli.⁴⁰ Ugyanakkor fordultak a városhidvégiek is a herceghez. Folyamodásukból megtudhatjuk, hogy a dézsma megváltását 80 ft-ért Batthyány Lajos engedélyezte nekik, s most az értéket fel is akarják emelni és természetben kívánják beszédni. Ekkor még nem az elengedést kérik, csak a 80 ft-os pénzbeli fizetés további meghagyását.⁴¹ Nyilván elutasították kérésüket, mert augusztus 17-én ősi szerződésükre és az 1768-as rendelkezésre hivatkozva a tizedszedést egészében kifogásolják.⁴²

Ilyen előzmények után Tallián bíró Somogy megye részéről 1815-ben is tiltotta a dézsmaszedést, szinte könyörgött az uradalomnak, hogy azt ne tegye, mert neki annak megakadályozását írták elő.⁴³ Heimlich tiszttartó azonban – „mint ha a tilalmakról semmit sem tudtam volna” – írja – elrendeli a dézsmáltatást. Leírásában külön kiemeli, hogy nemcsak a tized (amit a Veszprémi Püspökségtől árendált az uradalom), hanem a kilenced beszedését is elrendelte. Ennek a kijelentésnek itt azért van hangsúlya, mert 1688-ban Batthyány Ádám a városhidvégiek szabadalomlevelében csak a kilenced beszedésétől tekinthetett el. A tizedet, mint egyháznak járó, de annak bérlete miatt az uradalom által szedett adót nyilvánvalóan eddig is behajtották.⁴⁴ A dézsmálás persze nem ment hangos jelenetek nélkül. Az 1816. évi Somogy megyei főbíró által vezetett helyszíni szemlén a dézsmáláskor tett illetlen szavai miatt meg kellett a hangadónak követnie az uradalmi ispánt.⁴⁵

A városhidvégieknek az 1767. évi összeírás szerint faizásuk nem volt, helyette a Sió nekik rendelt részén nádlással rendelkeztek. Az idők folyamán megszaporodott lakosság ellátására egyre több árendás, pusztabeli földet műveltek, amelyekért bérrel és napszámmal tartoztak, terményeikből kilencedet adtak. A bérelt földek között szőlők, legelők, szántók, erdei legelők és irtások is voltak, időről-időre a makkoltatást és a száraz ágak szedését is megkapták egy-egy erdőrészen. Ilyen földjeik Rebec-pusztán, Pélben, Kolláton, Horhiban, Gubartzon, Csergerenda-pusztán voltak.⁴⁶ Ezek mellé a földek mellé az ún. „katonai rétet” a fürgei pusztán kapták meg, bár időről időre kérték, hogy Oroszi pusztán mérjék ki számukra.⁴⁷ Az úrbéri peres anyagból érdekességgént derül ki, hogy a Kollátban és Gubartzon levő földjeiket az uraság ménese körüli szolgálatokért kapták. A ménes 1757-ben még Kollátban volt, megszüntetése után a kolláti diverticulumot a városhidvégiek árendálták.⁴⁸ A bérleti idő letelte után azonban el kellett azt hagyniuk. Az említett földek egy-egy darabját viszonylag hosszan használták, egy részüket irtványként tették művelhetővé, így válhattak ezek a földek, valamint a faizás az 1814-től folydogáló úrbéri per tárgyává. A Somogy megye részéről kiküldött bizottság az uradalmat mértékletességre intette, szerette volna elérni, hogy a városhidvégiek panaszáradata szűnjön meg, őket a régi viszonylagos földbőségben hagyja meg az uradalom. A bajok okozójának Heimlich tiszttartót – „kitül mind ezen galibák származni tapasztaltatnak” – tartották.⁴⁹ Az uradalom viszont 1820-ra kialakította állás-

³⁹ OL. P. 1321. 22. csomó. 1814. január 17. Uriszéki jegyzőkönyvi kivonat.

⁴⁰ OL. P. 1321. 9. csomó. 1814. július 23. Tallián Boldizsár a herceghez.

⁴¹ Ugyanott. 1814. július 22. Városhidvégiek a herceghez.

⁴² Ugyanott.

⁴³ OL. P. 1328. 1. csomó. 1815. május 30., augusztus 7.

⁴⁴ OL. P. 1336. 3. csomó. 1815. augusztus 8.

⁴⁵ OL. P. 1321. 17. csomó. 1813. szeptember 13.

⁴⁶ OL. P. 1321. 23. csomó. 1820.

⁴⁷ FL. BUI. 10. 1818. június 21.

⁴⁸ FL. BUI. 11. 1787. szeptember 29. Tanukihallgatási-jegyzőkönyv.

⁴⁹ OL. P. 1321. 24. csomó. 1816. szeptember 13, illetve 1820. december 15.

pontját: csupán az egykori kastélyhelyhez van a városhidvégieknek jussuk, az összes többi pusztabeli földet külön engedéllyel, időlegesen, külön bérért és napszámért használták, így azokra semmilyen jogot nem formálhatnak. Az 1820-as érványagban használják azt is, hogy csak az egykori kastélyhely esik a dikális adó hatálya alá, a többi pusztai föld nem, ez is mutatja, hogy csupán ez számít a szabadosok eredeti birtokának.⁵⁰

A kastélyhelyet egy 1824. évi levél írja le „a Kollát mellett lévő vár dombjáról egész a szabadhegyi határig...”, a Sió parti házak mellett egész addig, ahol az utca lenyúlik a Sióba... ezen a traktuson hosszat a berek közepéig mind az övék.”⁵¹ Az úrbéri rendezési per 1832-re fejeződött be. Jutalmul Kapotsffy ügyvéd 400, Procopius helytartói ágens 100 pft-ot kapott.⁵² A városhidvégiek perben elvesztett földjeit 1833-ban a herceg szerződéssel visszaadta használatukba, természetesen szigorúan kikötve a szokásos bért.⁵³ A perben elvesztett a hidvégi református prédikátor és rektor, valamint a fiókegyházat ellátó mezőkomáromi katolikus plébános földje is. Ők is csak bér fejében és az urasági jog elismerése mellett kaptak földet.⁵⁴

Időközben, 1824-ben kezdődött meg a legelölkelkülönítési és irtásviszaváltási per. A perek a bíróságokon és a helyszíneken egyszerre folytak. A helyszínen néha elég méltatlan eszközökkel. 1825-ben egy mezőkomáromi félhelyes jobbágyot bízott meg az uradalmi praefektus azzal, hogy a városhidvégi peres legelőre (a mezőkomáromi malom fölött) négy ökrét ráhajtja, kipuhatólandó, hogy mit tesznek a hidvégiek. Ők természetesen behajtották az állatokat és közülük egyet zálogként visszatartottak. Igaz, hogy a vármegye intézkedésére később a jobbágy csekély díjért visszakapta a „csali”-állatot, de közben 11 hét telt el, így a nyári nagy munkákban ökrét nem tudta használni. „Hív jobbágyi tettéért” Vizi József 9 év múlva remélt csak valami kárpótlást az uradalomtól.⁵⁵ A másik peres fél is igyekezett minden eszközt bevetni. Az „alattomos” pusztai legeltetéstől, a piacok rendjének megzavarásáig (vásári haszonvételt követeltek), gyepfeltörésekig mindent megpróbáltak. Az uradalom ezekkel szemben a csőszök, hajdúk szerepét és számát növelte, a piaci hajdút pl. utasították, hogy „verje el” őket.⁵⁶ A gyepfeltörések miatt újabb pert kezdeményeztek.⁵⁷ Az irtásföldeket, azokat amelyek ekkor még nem álltak per alatt, a megyei hatóságnál adó alá akarták vettetni, hogy így bizonyítsák rá jussukat.⁵⁸ Az ősi kastély-funduson kialakított lakhelyeket is kezdték eladogatni, amit persze az uradalom tiltott.⁵⁹

Az 1840-es évek közepére a szabados közösség és az uradalom megromlott viszonya miatt a hidvégieket már számtalan kár érte. 1846-ban pl. az iskola, a rektor és a tiszteletes háza tatarozásához kértek felében vágható nádat, de nem kaptak; az állandó perlekedés miatt: „rendelet szerint minden jótéteményből már kizáratvák”.⁶⁰ Ilyen körülmények között folyamodtak a herceghez peregyezségért. A herceg elrendelte a tárgyalások azonnali megkezdését és a lehető legrövidebb időn belüli megegyezést.⁶¹ Az akkor folyó ügyekben azonban peregyezés csak 1862-ben jött létre.⁶²

A városhidvégiek reformkori magatartása nem a megegyezés felé hajlott. Az uradalom somogyi ügyvédje 1846-ban figyelmeztette a tiszttartót, hogy a szabadosok „a divatos elragattatásba részt akarnak venni”, felbőszült embereiknek ne engedjenek, „más különben potzkot vetnek az uraságon”.⁶³ A vita tárgya ekkor csupán a legelőn ásandó kút volt. 1848

⁵⁰ OL. P. 1321. 23. csomó. 1820.

⁵¹ FL. BUI. 2. 1824. május 2. Kapotsffy a tiszttartónak.

⁵² FL. BUI. 6. 1832. augusztus 2. A herceg Enyingnek.

⁵³ FL. BUI. 14. 1833. április 9.

⁵⁴ FL. BUI. 14. 1833. március 9.

⁵⁵ FL. BUI. 30. 1835. január 25.

⁵⁶ FL. BUI. 3. 1841. október 20., 10. 1833. augusztus 10., 3. 1845. Levelezőkönyv.

⁵⁷ FL. BUI. 3. 1841. október 20., december 28.

⁵⁸ FL. BUI. 3. 1845. Kapotsffy ügyvédtől.

⁵⁹ FL. BUI. 3. 1850. április 4.

⁶⁰ FL. BUI. 19. 1846. február 4.

⁶¹ FL. BUI. 8. 1846. június 5.

⁶² Farkas, i.m.

⁶³ FL. BUI. 10. 1846. január 28.

márciusa és áprilisa a városhidvégek intésével telt el, mert „már az új törvény szentesítése előtt” megtagadták a szolgálatokat.⁶⁴ 1849-ben megpróbálkozott az uradalom a péli és csergerendai irtások után elmaradt dézsma és robot behajtásával, sikertelenül.⁶⁵ 1852-re 509 gyalog napszámmal az irtásokért, az évi 554 lovas és 1240 gyalogos nap szabados szolgálattal illetve az elmaradt dézsmával voltak adósok.⁶⁶

Az 1850-es években a már folyó perekhez az úrbéri bíróságok előtt folytatandó ügyek is járultak: legelő elkülönítés és irtásváltás, a szőlődezsma megváltása. Az 1853-as úrbéri paténs 10, 11 és 12 §-a értelmében a kuriálisnak minősülő, örökszerződéssel települt Városhidvég közszé magát köteles megváltani, rá – mint nem úrbéres földet bíróra – az 1848-as állami kárpótlással történő jobbágyfelszabadítás nem vonatkozott.⁶⁷ Az egykori katonák szolgálatait évi 554 lovas- és 1240 gyalogos napban állapították meg, amelyeket 1848, a jobbágyfelszabadítás óta nem szolgált le. Ugyanakkor megjegyzik, hogy ezen felül a katonáskodást is meg kell váltaniuk.⁶⁸ A ludbregi uradalombeli hasonló esetről kértek információkat, ám ott az állami kárpótlás alá estek a szabadosok. Lovas napjaikat 10 krajcárért, gyalogos napjaikat 6 krajcárért számították.⁶⁹ Hasonló számítással, és az összeg 5 %-os tőkéjével számolva a városhidvégek elmaradt szolgálataiért 4067 ft-ot vártak.⁷⁰ A csergerendai és a poszkai irtások visszaváltása ügyében a soproni Úrbéri Főtörvényszék az uradalomnak kedvezően ítélt 1856 folyamán. Ekkor 844 hold irtásföld holdanként 5 pft. váltság ellenében az uradalom birtokába került.⁷¹ Az irtásbérből viszont levontak az 1848 óta nem fizetett kilenced és tized értékeként 1840 pft-ot.⁷² Az irtásföldeket 1857. június 10-én vette át az uradalom, ám addigra azok természetesen be voltak vetve. Erre az évre a termésből a városhidvégek az ötödöt adták bér gyanánt.⁷³ A tisztartó javaslata szerint, amíg a visszavett részen major nem épül, célszerű azt „feléből és bér szolgálat mellett” kiadni.⁷⁴ E földterület igen értékes az uradalom számára. Ezt a tisztartó a következőképpen fogalmazta meg: „valóban meg érdemelte, hogy érte annyit fáradoztunk, már annyiból is, hogy ezen földek a Péli köri földek többszedságában vannak, és így az egész puszta most tisztává vált.” Egyébként is végeredményben csak 4984 pft-ot kellett értékét kifizetni (levonva a hidvégek tartozását) és ezek 1857. évi becsértéke 77 920 pft. volt.⁷⁵

Ezzel nem rendeződött el a selyemmezai és a rebeci irtások (összesen 2423 hold legelő) visszavételének ügye. Ezeken eddig közösen legeltetett az uradalom a városhidvégekkel: ez utóbbiak azt évente öt hónapig, József naptól (március 19.) Kisasszony napig (szeptember 8.) használták. Ezek a legelők eredetileg erdőföldek voltak, így azokat az 1844. évi megyei rendelkezések értelmében 50 éves vágásokba kellett osztani, így abból a hidvégek évente kb. 360 holdat legeltethettek.⁷⁶

A rebeci dézsmás szőlő megváltása ügyében 1857-ben egyezség jött létre ugyan, de azt a városhidvégek nem tartották be. Viszont a dézsmát és a kilencedet sem fizették a 416 hold rebeci és 40 hold garábhegyi szőlő után. Az elhanyagolt garábhegyi szőlő helyett ajánlott csereföldet nem fogadták el. Az elmaradt dézsma behajtását rendelte el az uradalom.⁷⁷

⁶⁴ FL. BUI. 10. 1848. március 28., április 8.

⁶⁵ FL. BUI. 10. 1849. február 5.

⁶⁶ FL. BUI. 9. 1852. Szabadosok és extraserialisták összeírása.

⁶⁷ *Für Lajos*: A majorsági szellemkérdés rendezése 1848-1896. In: *Szabó István* (szerk.): Agrártörténeti Tanulmányok. Bp. 1960. 437. old.; *Für Lajos*: Jobbágyföld-parasztföld. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. Szerk.: *Szabó István*. Bp. 1972. 61., 73. old.

⁶⁸ FL. BUI. 17. 1850. április 2., 9. 1856. március 6.

⁶⁹ FL. BUI. 3. 1851. november 30., december 13. 1857. június 28.

⁷⁰ FL. BUI. 4. 1858. június 28., 20. 1858. június 30.

⁷¹ FL. BUI. 3. 1856. október 24., 17. 1856. november 29.

⁷² FL. BUI. 9. 1856. március 6.

⁷³ FL. BUI. 3. 1857. június 14.

⁷⁴ FL. BUI. 20. 1857. január 21.

⁷⁵ FL. BUI. 20. 1857. június 14. Farkas a főkormányznak.

⁷⁶ FL. BUI. 9. 1856. március 6., 20. 1857. január 21.

⁷⁷ FL. BUI. 9. 1856. március 6., 3. 1857. december 3., 4. 1859. április 29., június 14., 9. 1859. május 6.

A városhidvégiek lába alól kicsúszni látszott a talaj; eddig egységes közösségük több pártra szakadt. Nagy részük, 39 lovas és 71 gyalogos leszármazott kétségbeesett, alázáatos levelet írt a herceghez. Bocsánatát kérték atyáik 1814 óta folytatott pereskedése, magaviselete miatt. Keserűen kárhozzátják a nyomorra jutott lakosság nevében „a jobbágyi állapotbul lett kiemelkedését”. Panaszolják, hogy már ezernél is többen vannak, s a veszett perek miatt már csak 4000 holdnyi szántójuk maradt. Sorsuk jobbítását kérik, immár nem ősi jusson, hanem hercegi kegyelemből.⁷⁸ A hidvégi református lelkész, Kálmán József és Csonka János tanító külön fordult a herceghez, hiszen a református egyház 12 holdja, a lelkész 8 holdja, a tanító 4 holdja és a templom 2 holdja is a csergerendai, illetve a poszkai földekben volt. Az egész pereskedést ők is hibásnak ítélik, véleményüket egy közmondással fejezik ki: „az atyák ették meg az egrest, s a fiaknak foguk vásik meg abban.”⁷⁹ Kérelmükre az uradalom csak a földjükért kínált irtásbért volt hajlandó megadni: azt mondják, hogy számukra földet a község adott, most is a községtől kaphatnak. A község viszont a felajánlott csereföldet nem fogadta el, így nincs miből adnia.⁸⁰

A nagy ijedelmet a még fennálló területekre (Rebec, Selyemmező legelői), a szőlő-dézsma-megváltás és a szabadosok megváltakozása ügyében peregyezés követte 1862-ben. Az egyezségért Kapotsffy Imre ügyvédnek 200 oéft-ot jutalomként utaltak ki. Egyezés tehát már létezett, de béke nem. Továbbra is jogtalan legelőhasználatról tudósítanak a források, a nagy indulatok viszont lehiggadtak. Így, amikor a városhidvégi községháza összedőlt, újjáépítéséhez az uradalom is 140 ft értékű építőanyaggal járult hozzá. A tisztartó indoklásában így írt: „ezen község hangulata az uradalom irányában egészen jóra változott és simulnak az uradalomhoz, mi a mostani értelmesebb eljáráságnak köszönhető.”⁸¹ A kuriálisok szolgálatait kieséséért járandó kárpótlás ügyében Farkas tisztartó vívta tovább a harcot: az államtól, 1870-ben a földtehermentesítési alaptól próbált az uradalom számára kárpótlást szerezni. Idős Batthyány Fülöp herceg nagyon dicsérte a tisztartó buzgalmát, ám az uradalom kártalanítást nem kapott.

Demeter Zsófia

Déryné vendégjátéka Pécsett

A „magyar vándorszínészet nagyasszonya”, Déryné Széppataki Róza rövid, kétéves és balsikerűnek mondható házassága után (1813) végleg szakít Déry Istvánnal, hogy az országot bebarangolva felejtse el szerelmi fájdalmát, s a küzdelmes színészsorsot választva egyre ismertebbé váljon. 1815-től kezdődő, s csaknem 30 évig tartó vándorlásai során pesti, budai, kassai, kolozsvári, székesfehérvári és más dunántúli vándortársulatok tagjaként lett egyre népszerűbbé, s a korai magyar színészet vezéralakjává. Vándorszínészi múltját Kolozsvár, Arad, Miskolc, Buda, Pécs, Győr, Pest, Marosvásárhely, Brassó, Szeged, Kassa, Pozsony, Sopron, Szombathely, Debrecen

⁷⁸ FL. BUI. 20. 1857. január 18.

⁷⁹ FL. BUI. 20. 1856. december 31.

⁸⁰ FL. BUI. 16. 1862. február 4.

⁸¹ FL. BUI. 17. 1865. augusztus 31. Farkas a főkormányhoz.

városokban elért zajos sikerekkel öregbítette.¹ Művészi munkájával óriási részt vállalt a magyar színészet elismertetésében és társadalmi pártolásának kialakulásában.

A gyakran cserélődő színésztruppok legmegbízhatóbb tagjaként a legváltozatosabb műfajokban ismerhette meg az ország sokoldalú tehetségét. Különösen kedvelte a vígjátékokat és a népszínműveket, a drámai előadásokban, mint hősnő naiva szerepelt a legtöbbet, az operákban pedig legtöbbször a szoprán szólamokat énekelte. Visszaemlékezéseiben e műfajban különösen Donna Anna (Mozart: Don Giovanni), Agatha (Weber: A bűvös vadász) és Rosina (Rossini: A sevillai borbély) elénekelt szerepét tartotta a legnagyobb becsben. A népszínművek közül a „Csörgősipka, vagy a jókedvű zarándok”, s a „Pikkó herceg és Jutka Perzsi” című darabokban aratta a legnagyobb sikereket vendéjátékai során. Bár a korabeli kritikák többször is hangoztatták, hogy a drámai műfajokban kevésbé tudta közönségét elbűvölni, nevéhez mégis olyan klasszikus szerepek eljátszása fűződik, mint a Bánk bán ősbemutatójakor Melinda alakja, vagy pedig Klingemann: Dr. Faustjának Katalinja. A korabeli Shakespaera-adaptációk közül a Hamlet Opheliáját, s a Velencei Kalmár Porciáját játszotta el a leggyakrabban.² A csaknem harminc évtizednyi vándorlása legfontosabb állomásait és eseményeit az 1869-1872 közt lejegyzett visszaemlékezéseiben örökítette meg. Pécsi vendéjátékáról, valamint a város „műértő közönségéről”, s a magyar színészetet odaadón támogató polgárokról és nemesekről ha szűkszavúan is, de nagy szeretettel emlékezett meg naplójában. Fontos megjegyezni, hogy Déryné itteni fellépése egybeesett a magyar színészet úttörő próbálkozásaival, fokozatos térnyerésével városunkban. Talán a magyar színháztörténetet is gazdagíthatjuk, ha a levéltári és bibliográfiai források segítségével Déryné Pécssett eltöltött pár hónapos vendéjátékát megpróbáljuk feleleveníteni.

Magyar színjátszók Pécssett

A XVIII. század utolsó évtizedeiben váltak rendszeressé a Mecsekalján a vándortársulatok fellépései, bár már 1727 és 1730-as évekből is rendelkezünk adatokkal a német teátristák próbálkozásairól.³ E korszakban a német színikultúra meghatározó szerepe egyértelmű; a városok német ajkú polgárságának nagy aránya, s a német nyelv ismerete tette befogadóvá a német nemzeti színjátszás irányába. A helyi társadalmi és gazdasági változásokon kívül döntő tényezőként értékelhető a különböző városokból érkező vándorkomédiások közvetítő szerepe is. Ezek közül Bécs, Pozsony, Buda, Győr, Eszék, Varasd, Székesfehérvár és Zombor városokat felkereső színésztruppok játszottak a leggyakrabban Pécssett. A császárvárosból két fontos útvonal ágazott le, melyek keresztül-kasul átfonták a korabeli Magyarország nagyobb polgárvárosait. Az egyik színiút az ország északi területein haladt át kelet irányba Bécs–Pozsony–Győr–Buda–Kassa–Szatmár és Kolozsvár érintésével. Míg a másik útvonal feladata volt, hogy a másfél évszázados török uralmat megszenvedett területeket kösse össze és ismertesse meg a polgári színjátszás értékeivel.⁴ Ennek az ún. déli színiútnak köszönhetően évről-évre rendkívül színes és változó programmal jelentkeztek a birodalom különböző tartományaiból a német komédiások.

A magyar színjátszás pártolására az első adat 1793/94-ből származik, amikor Baranya vármegye rendjei több alkalommal is napirendre tűzték a Pestről és Szatmár vármegyéből érkezett hazafias felszólításokat.⁵ Majd 1815-ben Bács-Baranya és Tolna vármegyéket érintő színikerületek létrehozásán fáradoztak a megye nemesei és rendjei, de ez a kísérletezés is kudarcba fulladt. Néhány esztendő elteltével viszont, 1818 májusában a vármegye meghívására városunkba érkezett az első magyar vándortársulat Balog István direktor vezetésével. A Székesfehérvárról érkező Magyar Játzó Társaság azonban csak alig egy hét játszási lehetőséget kapott itt létük két hónapja alatt. A népes társulatot ugyanis nem tudták

¹ Magyar Színművészeti Lexikon. Bp. 1929. Szerk.: Schöfpln Aladár II. Kötet. 341-342. old.

² Magyar Színházművészeti Lexikon. Bp. 1994. Főszerk: Székely György. 161. old.

³ Márfi Attila: Pécsi színházalapítási törekvések a reformkorban. In: Baranya 1990. 2. sz. Szerk.: Ódor Imre. 47. old.

⁴ Márfi Attila: Győr és Pécs színházi kapcsolatai a XIX. században. In: Győri Tanulmányok 1995. Szerk.: Bana József. 93. old.

⁵ Baranya Megyei Levéltár, Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. (Továbbiakban BML Bmv jvk. 147. 242.650/1794.)

elhelyezni, s az itt tartózkodó német színészekkel sem tudták egyeztetni a fellépéseket az ideiglenes színpadokból.⁶ Pécsnek ekkor még nem volt önálló színháza.

A német színtársulatok fő patrónusa a városi polgárság vezető rétege, a magyar teátristák pedig a pécsi kevés számú nemesség és Baranya vármegye vezetőtestülete bizalmát élvezték. A magyar színésztrüppök zöme ezért a megyei közgyűlések idejére (is) kapták szerződésüket. A több napon át tartó megyegyűlések idején szórakoztatták az egybegyűlteket. A magyar színészek pécsi vendégszereplése részese volt a magyar nemzeti nyelv és kultúra megteremtéséért zajló, Baranyában is elkezdődő törekvéseknek. A kezdeti próbálkozások mögött a magyar nemesség állt, később a szélesebb rétegek, így a város polgársága körében is támogatásra talált a magyar színikultúra. A magyar színészek megjelenése új helyzet elé állította az eddig hegemoniát élvező német társulatokat. A kölcsönös vetélkedés ellenére a magyar színészet fejlődése jótékonyan hatott a német társulatokra is. A művészi és egzisztenciális problémákat is hozó együttélés azonban jelentősen változtatott a város kulturális életén. Az előadások színvonalasabbá váltak, egymás repertoárját folyamatosan bővítették, s ekkor alakult ki a magyar és a német teátristák egymást váltó műsorrendje is.⁷

A Székesfehérvári Nemzeti Színjátszó Társaság vendégjátéka

A virágzásnak indult magyar színművészet éppen csak „felfedezte” maga számára Pécs városát, látogatásai már rendszeressé váltak a reformkor előestéjén.

A Balog Istvánt ért fiasító után Kilényi Dávid a nemzeti színművészet nyughatatlan, örök újat kereső színgazgatója két egymást követő esztendőben is szerepelhetett városunkban. Kilényi ifjú kora ellenére már nagy tapasztalatokkal rendelkezett, hiszen fáradhatatlanul járta komédiásaival az ország magyar lakta városait. Pécsen az Alföldi Nemzeti Színjátszó társasággal lépett fel igen nagy sikerrel. Ezen felbuzdulva Kilényinek még azt is sikerült elérni, hogy alig három évvel az elszenvedett sikertelenség után Balog István újból kimozduljon Székesfehérvárról és elfogadja a baranyai nemeselek ismételt invitálását.⁸ A teljes téli időnyt elnyert társulatban a korszak legendás színészgyémántjai is szerepeltek. Talán ekkor volt a legszínvonalasabb megalakulása (1818) óta a székesfehérvári színtársulat. Tagjai között ott volt az ismert komikák közül Kántorné Engelhardt Anna, Komlóssy Czigány Erzsébet, Murányiné Lefévre Terézia, a színész-műfordító Burányi Zsigmond, Komlóssy Ferenc, Vársárhelyi Károly, aki a pozsonyi országgyűlés társulatában is szerepelt és természetesen a pályája elején álló ifjú művész Dérnyé Széppataki Róza. Az ún. Elefántos Házban (ma a Casino épülete) nap, mint nap színre lépő társulat osztatlan sikert aratott. Dérnyé a már említett visszaemlékezéseiben az alábbi szavakkal emlékezett meg a pécsi vendégszereplésről:

„Én teljességgel nem vágytam le Erdélybe. Kolosváry szolgabíró úr már régen tervezte, hogy Pécsre küldi a társaságot, és a terv most csakugyan teljességbe ment. Elmentünk Pécsre. Ott csakugyan mindnyájan jobb szeretettük tölteni a telet, ott igen műértő közönség volt, mely igen szeretett színházba járni, és sok muzsikaértő volt. Itt muzsika-kar is volt, a társaság szaporodott is énekes tagokkal. Adhattunk nagyobb szerű daljátékokat. Itt elememben voltam. Több úri házzal csakhamar megismerkedtem; mindenütt volt zongora. Mindenütt énekléssel töltöttük az időt. Nevezetesen tekintetes Répássy úr tisztelt házában csaknem otthonos voltam. Két fiú és egy lány volt. A nagyobbik fiú Károly, a kisebbik Zsiga, mindkettő zongorázott, Károly énekelt is. Leánya Fanni kisasszony, gyönyörű teremtés, és mi nagyon hozzája láncolt; angyalian énekelt. Itt kedves telet töltöttem. Kántornéval minden bálban ott voltunk, hol alarccal, hol anélkül. Midőn vége lett a télnek, ismét visszamentünk Fehérvárra. Egypár hétig csak ültem, játsztam, de teljességgel nem volt kedvem. Csak elvágytam onnan, de az előlegezésből még most se húztam le egy krajcárt sem. Nagyon kötve voltam.”⁹

A rövid napló-részletből inkább csak hangulati benyomást kaphatunk, bár tényszerű közléseket is említ vendégfellépéséről a neves komika. Mégis korabeli forrásokat kell

⁶ Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Casino színházpártoló tevékenysége. In: Honismeret 1992/3. XX. évf. 23. old.

⁷ Márfi Attila: Pécsi színházalapítási törekvések a reformkorban. Im. 48. old.

⁸ BML Pécs város tanácsa iratai (továbbiakban Pvt. ir.) 70./1821.

⁹ Réz Pál: Dérnyé feljegyzései. Bp. 1955. I. kötet. 356-357. old.

megszólaltatnunk, hogy az emlékezetes téli évadról több ismeretünk legyen. Az emlékezetes 1818-as kudarcon okulva a vármegye vezetése külön referenst bízott meg, hogy a város szenátusával, s az itt tartózkodó német társulatok igazgatóival egyeztesse a magyar komédiások vendégszínházának lehetőségeit. Persze a színészek elszállásolása és a honorárium előteremtése is gondot okozott.¹⁰ Ezért a város notabilitása és a polgárok körében gyűjtést kezdeményeztek a magyar színészet felkarolására. S mivel az alapítványi pénztárba csak kevés adomány folyt be (19 pécsi polgár és nemes 210 ft-al járult hozzá a költségekhez), a már említett Répási Lipót pécsi kerületi főszolgabíró eladta a saját tulajdonában álló ún. „Báránykertet”. Répási a fundus vételárából már finanszírozni tudta Balog társulatának fellépéseit.¹¹

Az énekkarral és a segédszeméllyel együtt csaknem 30 fős társaság az előkelőbb pécsiek vendégszeretetét élvezte az idény három hónapja alatt. Ezért szállásuk gyakorta változott, hol a főispán, a polgármester, Répási Lipót, s a módosabb polgárcsaládok házaiban otthonra lerve. A játszóhely sem volt állandó, mivel alkalmazkodni kellett Christoph Carl győri színtársulatának műsoridejéhez is. Többnyire nagyobb fogadók, kávéházak szaláiban léptek a pécsi nagyérdemű elé, de leggyakrabban a mai Jókai téren álló Casino első emeleti nagytermében tartották meg előadásait. Ezenkívül vendéglátóiknál is, a fogadások és bálók alkalmával műsorokat, zenés estéket adtak, főleg a farsangi mulatságok idején. Balog társulatát hamar kegyeibe fogadta a város lakossága, hiszen színvonalas műsoraikkal a korabeli igényeknek azzal is igyekeztek megfelelni, hogy a divatos német, angol és francia szerzők mellett magyar darabokat is eljátszottak.¹²

A repertoár

Csak a fennmaradt színicédulákra és plakátokra támaszkodva idézhetjük fel a Balog-féle társulat műsorrendjét, repertoárját. Ami majdnem teljesen mondható, s talán csak néhány darabról nem lehet tudomásunk. De már így is felvázolható a székesfehérvári vándorszínészek pécsi évadja. Eddigi forrásaink szerint Déryné és Kántorné nevével fémjelzett társulat 45 alkalommal szerepelt a pécsi színpadon, de egy-egy alkalommal olykor két darabot is eljátszottak. A téli szezont 1821. december 6-án nyitották meg egy német szerző (Spiess H. K.) 4 felvonásos érzelmes játékaival „Egerváry Balázs magyar lovas generális” címmel.¹³ A vígjátékok után ez volt a legkedveltebb műfaj a kor színpadain. Ezért nem csoda, hogy Balog társulata 9 érzelmes játékot mutatott be Pécsen. Igaz a vígjátékok vezettek az akkori népszerűségi listán, mivel nem kevesebb, mint 17 alkalommal vittek színre bohózatokat, többnyire német szerzők műveit. A plakátok tanúsága szerint kedvelt műfaj volt a szomorújáték (dráma) és az énekes darabok, azaz a daljátékok is.

Összesen 27 szerző művét játszotta a társulat, s ebből jobbra német, angol, francia és olasz alkotót tartalmazó névsorban négy magyar színműíró is felfedezhetünk. Közülük kétségtelenül Kisfaludy Károly neve a legismertebb. Korai színművei közül az *Irène* című szomorújátékot mutatták be Kántorné és Déryné főszereplésével. A társulat igazgatójának Cserni György című történelmi drámáját kétszer is eljátszották a Casino épületében. András Elek ma már elfeledett színműíró két korai művével is megpróbálkozott a társulat *Mátyás király és a kolozsvári bíró* és a *Hora és Gloska* című historiai játékok adaptálásakor. Végül Chalupka János: *A vén szerelmesek* című három felvonásos vígjátéka volt a negyedik magyar író alkotása, melyet mindjárt az évad elején, december 6-án mutattak be.

A csaknem 50 színpadra vitt darab szinte mindegyikében játszott az ifjú és tehetséges Déryné Széppataki Róza. A színlapok és színi cedulák tanúsága szerint a legtöbb főszerepet Ő kapta a direktoroktól. Összesen 10 darabban játszott Pécsen címszerepet. A város polgárai főleg drámákban és szomorújátékokban láthatták Az említett Kisfaludy-darabon kívül

¹⁰ Márfi Attila: A pécsi színjátszás nemesi mecénásai. Kézirat. Megjelenés a Baranya 1996. számában.

¹¹ BML Pvt. ir. 447./1821.

¹² Márfi Attila: Német és magyar teátristák Pécsen a reformkorban. In: Baranyai Történetírás 1992-95. Szerk.: Szita László. 426. old.

¹³ Hernády Ferenc: A pécsi magyar színjátszás kezdetei. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959. Szerk.: Dombay János. 190-193. old.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Kerényi Ferenc: A vándorszínészet első szintje, az állandósulás kísérletei. In: Magyar Színháztörténet 1790-1873. Főszerk.: Székely György. 156. old.

Calderon: *Az élet csak álom* című művében Vépó szerepét Shakespeare Hamletjében pedig Ophéliát játszotta. Kántornéval több színpadi műben közösen voltak címszereplők. Így Goldsmith: *A jószívű mezei gazda* és Schiller két tragédiájában is, a *Fieskoban* és a *Stuart Mária*ban. A vígjátékok közül az említett Goldsmith adaptáción kívül Wiedemann: *Az égi háború, vagy az oskolamester quasi doktor*, és Kotzebue: *a Helytelen szemérmesség* című műveinél tapsolhattak neki a pécsi polgárok. Legkedveltebb műfajában, a daljátékokban is színre lépett, de itt csak két főszerepet kapott. Schink: *Az aranyidő* című zenés darabját 1822. január 31-én mutatták be a Casinóban. A másik daljátékot február 18-án a társulat búcsúestjén játszották el. S ez volt egyben Déryné jutalomjátéka is, Balog István direktor és a hálás pécsi közönség ajándékaként.¹⁶ Ekkor Schikaneder: *A csörgő sapkájában* játszotta és énekelt el Zinaida címszerepét, a későbbi nagy sikerek előjátékaként. Mert bármelyik vándortársulathoz is kötötte szerződése, ezt a művet a direktornak mindig műsorra kellett tűznie.

Alig három hónap elteltével 1822 februárjának közepén végleg elbúcsúzott Balog István társulata városunktól. Megadatott neki az az elégtétel, hogy második pécsi itt tartózkodása alatt sikereket is elérhetett jó nevekből álló társulatával. A magyar színjátszás népszerűsítését is kiválóan szolgáló kultúrmisszió vitathatatlanul két legsikeresebb vendégszereplője Kántorné Engelhardt Anna és Déryné Széppataki Róza voltak. Déryné a Nemzeti Színházhoz történt leszerződéséig még két évtizedig járta az ország színiállomásait, de Pécsre többet már nem tért vissza. Mégis fontosnak tartottuk ezt a komika életében nyilván epizódnyi vendégjátékot újból felidézni, mert a város magyar nyelvű színjátszásának történetében úttörő jelentőségűnek bizonyult. A magyar teátristák megjelenése ui. új korszak kezdetét jelentette a városi színészet fejlődésében. S ehhez több jeles vándorszínész és színigazgató áldozatvállalása mellett Déryné Széppataki Róza is hozzájárult.

Márfi Attila

Hőgyes Endre és Hajdúszoboszló

Hőgyes Endre mind a hazai, mind a nemzetközi orvostudomány egyik kiemelkedő alakja, a város büszkesége, a gimnázium névadója. A helyi református egyház anyakönyvi bejegyzése szerint 1847. november 30-án született Hajdúszoboszlón. Apja Hőgyes András asztalosmester, anyja Futó Lídia. Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte, 1862-től Debrecenben a Református Kollégiumban folytatta, és 1870-ben fejezte be a pesti egyetem orvosi karán. Ragyogó képes- ségeivel, tudományos eredményeivel magyarázható, hogy 1875-től egyetemi tanár Kolozsvárott, majd Budapesten. 1882-ben az MTA levelező, hét évvel később rendes tagja lett. 1890-ben létrehozta az önálló Pasteur-intézetet és kórházat. 1906 szeptemberében halt meg Budapesten.

Szerteágazó munkásságából kiemelkednek a veseműködéssel kapcsolatos felfedezései: a vesekéreg és a velő külön vérkeringése, a kanyarulat csatornák szerepe a vizeletképzésben. Rendkívül jelentős a belső fül félkörös ívjáratának, valamint a szemmozgató idegpályák összefüggésének fel-

¹⁶ Lásd a 13. sz. jegyzetet.

ismerése. A veszettség elleni oltás terén továbbfejlesztette Pasteur felfedezését, egyszerűsítve és tökéletesítve az oltóanyag előállítását, ezért joggal tiszteljük benne a „magyar Pasteur”-t.¹

A városból elszármazott tudósok, művészek közül azok közé tartozott, akiket sokrétű és tartós érzelmi szálak fűztek a településhez. 1866-ban szüleihez írott egyik levele bizonyíték arra, hogy diákként is mennyire ismerte, szerette e várost. Levelében Budapestet Szoboszlóval hasonlította össze, egymás mellé állítva a hőmpölygő Dunát a Kösely folyóval, a Várhegyet a Török dombbal, a királyi palotát a Harangi uram boltjával, a Tudományos Akadémiát az itteni iskolával. 1870-ben, diplomája megszerzése után három hétig szülővárosában működött, ahol számos betegségről készített orvosi feljegyzést. Ezt követően a fővárosban és Kolozsvárott, majd ismét Budapesten élt és alkotott. Élete folyamán továbbra is Szoboszlóhoz kapcsolta őt a szülői ház, a népes család testvéri hűsége, később pedig a temetői sírhantok. (Szüleinek gyönyörű síremléke ma is áll a Vénkerti temetőben.) Éveken át barátja volt Závory Sándor helyi orvos, akiről Mikszáth Kálmán mintázta az „Aeskulap az Alföldön” című novella főszereplőjét. 1897-ben Hőgyes is közbenjárt azért, hogy Wlassics Gyula kultuszminiszter elfogadja a helyi községi polgári iskola állami kezelésbevételét. (A küldöttség élén gr. Degenfeld József megyei főispán állott, s tagja volt Eötvös Károly tanfelügyelő, Szoboszlóról pedig Kovács Gyula polgármester, Zsigmond Sándor esperes, Padrah Sándor közjegyző és Szécsi Miklós polg. isk. igazgató, illetve a küldöttséghez Budapesten csatlakozó elismert tudós.)

Hőgyes Endre 1900-ban ünnepelte tanári működésének negyedszázados évfordulóját. A szerény ünnepség alkalmából Kovács Gyula, a város egyik kiemelkedő polgármestere, később megyei alispán üdvözlő táviratot küldött címére, a maga és a képviselő-testület nevében. A jókívánságokra az ünnepelt hosszú levélben válaszolt, s ezt a Szoboszló és Vidéke című hetilap 1900. március 18-án le is közölte. Érdekes azonban, hogy a tudós pályafutásával foglalkozó szakirodalom e levélről nem tesz említést, nem szól róla még az igen széleskörű kutatáson alapuló Alföldi-Sós-féle monográfia sem.² Meggyőződésem szerint e lassan 100 éves levél meghaladja egy magánjellegű érzelmi megnyilatkozás kereteit, hiszen sok vonatkozásban közérdekű, sőt ma is aktuális gondolatokat fejeget. Eredeti példánya jelenleg a helyi múzeum új helytörténeti kiállításán látható.³ Íme az értékes emlék szövege, betű szerinti hűséggel:

Igen tisztelt polgármester ur!

Azon számos üdvözlések közül, melyekkel egyetemi tanárságom huszonötödik évfordulója alkalmából volt és jelen tanítványaim közelebbi és távolabbi ismerőim és barátaim, felentes hatóságom elhalmoztak, egy sem hatott rám annyira, mint az a kis távirat, melyet igen tisztelt polgármester ur az én kedves szülő városom képviselő testületének üdvözlötte gyanánt hozzám intézni kegyeskedett.

Amazokat természetesnek és közel fekvőnek találtam, hiszen azon huszonöt év alatt a melynek elmulását szerény körben tanítványaim megünnepelték, közöttük velük együtt éltem át és ha az azon idő alatt kifejtett munkásságomnak valamelyes haszna volt annak hatásait közvetlenül ők és általuk a hazai orvostudomány és humanizmus érezték: édes szülő városomtól azonban életem folyása már régen elragadt és ha évek hosszu során át a szülei ház a régi ismerősök barátsága hivatásom folytonos munkássága köréből néha néha ha csak rövid időre is haza hivaogattam otthon polgártársaim között alig élhettem velük alig találkozhattam érettök érdekében nem működhettem; néhány éve pedig már alig maradt meg az addigi kötelekekből is más mint a temető, mely az elhunyt családtagokat és az elköltözött régi ismerősöket volt kortársakat és barátokat takarja.

Az összefűző kapocs ilyenén lassu és folytonos meglazulása folytán valóban nem vártam hogy szülő városom idegenbe szakadt fiának egy szerény ünnepén üdvözlétevel megjelenjen.

És hogy mégis megjelent, az engem mély hálára és igazi örömré készítet. Mély hálára azért, mert e kegyes cselekedete nem hagyja elszakadni közöttem és szülő városom között a sors folyása alatt hovatovább lazábbá váló kapcsot. Igaz örömömré pedig azért, mert ez üdvözléteből azt látom, hogy Hajdu

¹ Tángl Ferenc: Hőgyes Endre. MTA Emlékbeszéd. 1909. 14. k. 9. sz. 11-12. old. – Környei István: Hőgyes Endre emlékezete. MTA V. oszt. Közleményei, 1955. 6. 1. old. – Gegesi Kiss Pál: Halhatatlanság. Hőgyes-emlékülés. Orvosi Hetilap, 1957. 98. 174. old.

² Dr. Alföldy Zoltán-dr. Sós János: Hőgyes Endre élete és munkássága. Akadémia Kiadó, Bp. 1962.

³ Bocskai István Múzeum Adattára, Hajdúszoboszló, 1367-82/1.

Szoboszló városának képviselő testülete meg tudja becsülni fiainak nem csak a politikai téren hanem az országos művelődés és humanizmus elővitelének más terein kifejtett munkásságát is. És ez a modern idők megértésének tanúbizonysága. Hajdu őseink vérökkel, fegyverükkel, politikájukkal szolgálták a hazát és csatatéren szerzett babéraikkal szereztek magoknak országos elismerést. Ha ezen erényekre nagy időközökben – mert hiszen az örök béke talán mindég csak álom fog maradni – ez után is lesz még szükség, mégis azt hiszem hogy nem csalódom midőn állítom hogy mai nap egy hajdu ember jobban szolgálja városát és hazáját ha a meddő politizálás helyett a földművelés, az ipar, kereskedelem vagy tudomány valamelyik ágában képezi ki magát és eszével szorgalmával kitartásával ezekben tud érvényre emelkedni.

Az én életem szerény törekvése a tudomány terén való érvényesülés volt. Midőn magamnak biztos talajt szereztem és saját szakomban erősödni kezdtem ambíciómmá lett a mennyire csekély tehetségem engedte, tudományos buvárataimmal és kutatásaimmal úgy a haza mint a külföldi irodalomban kimutatni azt hogy a magyar ember agyveleje megbír birkózni mind azon nagy tudományos és egyéb eszmékkel melyek az európai nagy gazdag és művelt nemzetek eszme világában felmerülnek és hozzá tud járulni azok tovább fejlesztéséhez. Ha mostan hosszú évek kitartó és odaadó munkája után e törekvéseimet némi eredmény koronázza, hálával emlékezem vissza hogy e törekvése az első impulzust szülő földem iskolájában kaptam még és az onnan kikerült jelek voltak a példány képeim.

Ápolják azért iskoláikat tisztelt hazám fiai. Adják a tanulói pályára tehetséges növendékeiket minél nagyobb számban de nem csak deáknak hanem kereskedőnek iparosoknak földművesnek. Mai nap már minden téren erősen kell tanulni hogy az ember jól megállja a maga helyét. Hazafias kötelessége ma ez már minden magyar embernek és különösen a tiszta magyar ajku alföldi nép és így a hajdu vidékek ifjainak is mert bennök az ő agyukban rejlik az önálló magyar kultúra jövője. Parlagon hagyni azt az őseréjű anyagot bűn a haza ellen.

Engedje meg igen tisztelt polgármester ur ily hosszasan elrévedeztem azon eszméken melyeket bennem Hajdu Szoboszló város képviselő testületének üdvözlötte önkéntelenül támasztott és legyen kegyes átadni hálás köszönetemet ama testületnek szíves megemlékezéséért.

Budapest, 1900 március 12-én

Dr Högyes Endre cz.
miniszteri tanácsos és egyetemi tanár

Közli: Dr. Juhász Imre

Örmények Erdélyben¹

Előre bocsátom: e tanulmány szerzője nem armenológus, hanem az örmény kultúra, az örmény kultúra, az örmény nép egyik tisztelője, még pontosabban, egyik szerelmese. Szülőfalumban, a fazekasságról és taplóművességről világhírű Korondon, közvetlenül a szomszédomban két örmény család is lakott és lakik – Szunkovits Antal, illetve János –, akikkel a mai napig a legőszintébb barátságot tartunk fenn. Később is volt örmény származású osztálytársam. Mindannyian oly lelkesen vallották magukat székely-magyaroknak – a legkisebb, a népközösséget ért sértésért akár verekedni is képesek voltak! –, hogy egész életre szívembe zártam ezt a konok, a magyarsággal oly sok rokonságot mutató népet.

A Sövidék történetének és néprajzáinak kutatása során a szemembe ötlött Szongott Veronika neve, aki a férjével, Gáspár Gyulával, az Erdély Gleichenbergjének tartott korondi borvízfürdőt bérelte. Szongott Veronika testvérhúga volt annak a Szongott Kristófnak, aki mindmáig a legszélesebb armenológiai munkásságot fejtette ki Erdélyben, 1887 és 1907 között kiadta az *Armenia* címet viselő magyar–örmény szemlét, és megírta a *Szamosújvár szabad királyi város* című, 4 kötetes, mindmáig nélkülözhetetlen művet. Az ő nyomdokaiba próbált lépni az

¹ Elhangzott 1997. május 27-én Budapesten a Magyarok Házában, a Svédországban megjelenő Erdélyi Könyv Egylet 7. kötetének – Egy kisebbség kisebbségei – bemutatóján (Szerk.).

ugyancsak örmény származású Keresztes Zoltán, kolozsvári könyvszakértő és antikvárius, aki 1990 elején nemcsak kiadta magyar nyelven az Armenia című lapot, hanem élete nagy álmának tartotta az erdélyi örménység történetét bemutató tanulmány megírását. Sajnos, betegsége és 1997-ben bekövetkezett halála mindebben megakadályozta. A történelem során – néhány kisebb súrlódást leszámítva – szinte felhőtlen volt a két nép kapcsolata. Az örmények jelentős mértékben gazdagították a magyar kultúrát, irodalmat, művészetet, a századok során véréldőzöt is hoztak a magyarsághoz: az aradi vértanuk közül örmény volt Kiss Ernő és Lázár Vilmos. Az 1848-1849-es szabadságharc egyik legnagyobbértékű egyénisége a szamosújvári születésű, de magát háromszékiinek valló Czetz János volt, az erélyi hadsereg ideiglenes főparancsnoka, a kiváló katona, aki Világos után Argentínába emigrált, ott megalapította és vezette a Buenos Aires-i Katonai Akadémiát, s ma is nemzeti hősként tisztelik az argentinok. Örmény származású volt a színműíró Csíky Gergely, a prózaíró Petelei István, akinek korondi aragonitból készült, marosvásárhelyi lakóházán álló emléktábláját a falu- és városrombolás örülete elől alig tudtuk megmenteni. Örmény volt a kevésbé ismert Bányai Elemér és Tutsek Anna. A jelenlegi magyar költészet, próza és dráma jeles képviselőiként tartja számon a köztudat a Lászlóffy testvéreket, Aladárt és Csabát. Az erdélyi magyarság körében különös rezonanciája van a múzeumalapító Tarisznyás Márton és dr. Száva János orvosprofesszor nevének. Hadd említem meg a Csíkszeredából Ausztriába emigrált dr. Száva Tibor Sándor nevét, aki bécsi lakhelye ellenére Miskolcon doktorált, s aki 10 évi megszállott kutatómunka után megírta a 350 példányban megjelent csíkszépvízi Száva-család történetét. A kötet 107 Száva családnevű személy életrajzi adatait tartalmazza. Murádin László joggal nevezi *kincsesbányának!* (Armenia, 1997/1. szám 10. oldal). A szerzővel Bécsben és Marosvásárhelyen folytatott beszélgetéseim arról győzték meg, hogy erőltetett az örmény ág túlhangsúlyozása: örmény-magyarunk vallják és érzik magukat.

A példa tehát ott áll mindenki előtt: a sok üresjárat helyett minden jelesebb erdélyi magyar család értelmiségi sarja megírhatná a 300-400-500 vagy akár 600 éves történetét. Ez lenne az igazi szembesítés az erőszakos román betelepítéssel és asszimilációval szemben. S ha már örményeknél tartunk hadd említsük meg Kabdebó Lóránt és Tamás nevét is.

Az örmények, királyságuk elbukása, majd Ani főváros eleste után (1239) szétszóródtak a nagyvilágban. Anit, a mesebeli fővárost, 1319-ben egy földrengés teljesen megsemmisítette. A menekülő örmények közül 12 000 család 1330-ban a Krím-félszigetre húzódott, itt az olasz Kaffa városban és környékén éltek mintegy 125 évig. 1457-ben a tatárok elfoglalták Kaffa városát, az örmények újból menekültek. Előbb Lengyelországba, majd Moldovába, Alexandru cel Bun vajda 1418-ban 3000 örmény családot telepített le Szucsáva, Szeret, Botoșani, Román, Bákó és Vaslui városába. Örmény közösségek alakultak Jászvásáron, Cotnari-on, Focșani-ban, Husz és Bârlad városában. 1646-ban pl. Vaslui 2000 lakójából 800 örmény volt. A moldvai tartózkodás idején vették fel a máig ismert és viselt, az állatkereskedéshez kapcsolódó román eredetű neveiket. Kabdebó románul „ökörfej”-et, a Vákár „tehenész”-t a Czárány „paraszt”-ot jelent (amolyan keleti cowboy-t). (Ld. Száva Tibor: A csíkszépvízi Száva család.)

Az erdélyi örmények története ott kezdődik, amikor 1668-ban a törökök betörték Moldvába és Lengyelországba. Ráadásul Duca moldvai vajda kényszeríteni akarta az örményeket, hogy őskeresztény hitüket feladják, s áttérjenek a görögkeleti, azaz ortodox vallási szertartásra. Ezt megtagadták, erre az ortodoxok nemcsak üldözték, hanem templomaikat kirabolták, egyházi könyveiket máglyára hányták, papjaikat börtönbe vetették. Ez a későbbiek során is többször megismétlődött. Az ún. „román” örmények áttértek a görögkeleti vallásra, míg az Erdélybe menekült örmények többnyire megőrizték ősi hitüket, noha később a természetes asszimiláció előrehaladtával egy részük római katolikussá vált. Csupán nevük különös hangzása jelezte származásukat.

1668-ban a török támadás és a moldvai vajda üldözése elől 3000 örmény család a Kárpátok hegyei közé vonult, itt rejtőzködtek 3 éven keresztül. 1672-ben Erdély akkori fejedelme, I. Apaffi Mihály engedélyezte az örmények letelepedését. 1680. október 20-án, Gyulafehérváron adta ki az örmény kereskedőknek szánt adománylevelet: „Betsületes hivatásunk a kereskedő örmények Birodalmunkban mindenütt, minden városban, falukban és akármely helyeken és minden sokadalmakban és Városokban szabados kereskedések lehessen, megbántódások nélkül kereskedhessenek úgy, hogy annuatim (évente) száz kordoványokat tartozzanak számunkra készíteni.” Mindez természetes folytatása volt az erdélyi toleranciának, az 1568-as,

a világon elsőként kimondott vallásszabadságnak, Bethlen Gábor türelmi politikájának – zsidók, habánok, bolgárok szabad letelepedésének –, a transzilván szellemnek.

Manapság valóságos istenkáromlás számba megy, ha az erdélyi magyarság autonómiát emleget, amit a románok, szászok, örmények természetes módon évszázadokon át élveztek. Az örmények öntudatához jelentős mértékben hozzájárult, hogy erdélyi letelepedésüktől 1848-ig külön közigazgatási egységet alkottak. Saját bírái ítéleztek fölöttük. Így a gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi és ebesfalvi (később Erzsébetvárosi) örmény közösségek az utóbbi helyen székelt örmény főbíró joghatósága alá tartoztak. 1793-ban az első kettő átkerült Csík-Gyergyó-Kászonszék joghatósága alá, de 1795-ben létrehozhatták a Mercantil Forumot. Minden örmény közösségnek megvolt a maga külön bírása és előjárósága. A Mercantil (Kereskedelmi) Forum hetente kétszer ülésezett, szerdán peres ügyeket oldott meg, szombaton pedig közigazgatási kérdéseket. A teljes fokú autonómiát bizonyítja, hogy a Fórum örmény bíróból, másodbíróból, 12 szenátorból és a nótáriusból állott. Fizetést csak a jegyző kapott. A bírák és szenátorok honoráriuma abból állott, hogy vásárok alkalmával az örmények számára kijelölt helyen először ők választhattak sátorhelyet.

Hol alakultak ki örmény telepek? Gyergyószentmiklóson az első családok már 1637-ben megtelepedtek. Ekkor említik az Idegenek Temetője határrészt. 1654-ben két testvér, Höröz Azbej és öccse telepedett le.

Csíkszépvízen 1672-ben 60 örmény család alapított otthont, ez kb. 450 személyt jelentett, Benkő Károly 1850-es adatai szerint a település 2117 lakosa közül 510 örmény volt. Olyan jelentős állatkereskedést folytattak, hogy 1782-ben 10 000 lovat, 40 000 szarvasmarhát és 300 ezer juhot adtak el. Az üzletek lebonyolításához létrehozták a Csíkszépvízi Szentháromság Segélyegyesületet. A szellemi élet felkarolására 1810-ben Kereskedelmi Forumot és „Casino”-t alapítottak, ahová magyar hírlapokat rendeltek, kölcsönkönyvtárat rendeztek be. 1700 elején felépítették a szépvízi örmény templomot, 1756-tól pedig vezették az anyakönyvet.

Az örmény családok főleg kereskedelemmel foglalkoztak. Így jött létre a gyergyószentmiklósi, szépvízi, kézdivásárhelyi-kantai, valamint a beszercei örmény telep. Ez utóbbiak a szászokkal való ellentétek miatt a XVII. század végén elköltöztek és létrehozták Szamosújvár városát. Szongott Kristóf monográfiája szerint 1700-ban, a császári rendelet végleges kiadásaig az örmények megkapták mindazokat a jogokat, amelyeket a vinci bolgárok korábban elnyertek. Pénzüikkel városhelyet vehettek, szabadon kereskedhettek, katonatartással és előfogattal nem tartoztak.

1696-tól bérelték a szamosújvári uradalmat a kis Gerla faluval. 2000 ft-ért zálogba vették a vártól délre fekvő területet, majd hozzáfogtak a város felépítéséhez. 1700-tól a gyergyószentmiklósi telepről is sokan költöztek Szamosújvárra, 1760 körül Gyulafehérvárról is átköltöztek az örmények. Rövidesen felépült Szamosújváron a hatalmas, barokk, örmény templom. Erdély belsejében Ebesfalván, a későbbi Erzsébetvároson, a Szászrégen melletti Petelén, Felfaluban, Görgényszentimrén, Bonhyán, Csíksomlyón, Gyulafehérváron, Szovátán, Marosvásárhelyen, Korondon telepedtek meg néhány családból álló csoportok. A Moldvából való áttelepülés még a XVIII. században is tartott. Kisebb kirajzásokra is sor került; Gyergyóditróba, Remetére, Maroshévízre, Tölgyesbe, Csíkmadarásra. Mindenhol boltokat nyitottak, résztvettek a virágzó tutajos kereskedelemben. Erdélyből rajzottak a Nagy Magyar Alföld felé. Az 1780-as évektől örmény kereskedők az Alföldön állathízlalásra alkalmas pusztákat béreltek. Olyan jövedelemre tettek szert, hogy 1820-ban ők tartották fenn a gyergyószentmiklósi komunitást.

Az erdélyi örményeknek elsősorban a gyulafehérvári római katolikus püspökséggel voltak súrlódásaik. Vallási tekintetben az erdélyi örmények két felekezetre oszlottak: a Rómával egyesültekre és nem egyesültekre. A liturgia mindkét esetben örményül hangzott. Lukácsy Kristóf szerint a Rómával való egyesülést gátolta, hogy a keleti rítusúakra nyomást gyakoroltak, megkérdőjelezték kereszténységüket. Ez utóbbi a jelen pillanatig is tart.

A keleti rítusúaknál a nemzeti intézmények tiszteltbentartását szent dolognak tekintették, a latinítástól idegenkedtek. A Rómával való egyesülés után Erdélyben volt előbb megyés püspök, majd apostoli helyettespüspökük. Egyházuk missziós állomás volt, s így közvetlenül az apostoli Szent Szék fennhatósága alá tartozott. A lembergí örmény érsek és az erdélyi püspöki szék versenyzett azért, hogy ki gyakoroljon vallási hatalmat az örmények felett. Állandó vita zajlott afölött, hogy az erdélyi püspök az egyházi rendeket a papoknak nem adhatja fel örmény szertartás szerint, hanem evégett Bécsbe, illetve Lembergbe kellett

utazniuk. A súrlódások, nézeteltérések miatt az erdélyi püspöki székek örmény papokat, tanítókat, kántorokat nem nevelt, az öreg, beteg lelképásztorokról, tanítókról nem gondoskodott.

Az áldatlan helyzet orvoslására akkor került sor, amikor már késő volt, amikor már nem voltak örményül beszélő papok, tanítók. Ismeretes, hogy a jelenlegi gyulafehérvári érsek, Jakubinyi György, maga is örmény származású, éppen emiatt volt püspöki helynök. Jelen pillanatban csupán egyetlen lelkész, a gyergyószentmiklósi – Rómában tanult – ismeri az örmény ábécét, írást.

Az erdélyi örményekről 1802-ben Ákontz-Kövér István közölt örmény nyelvű tanulmányt, A négy világtáj leírása címen. Kőváry László, Benkő Károly, Orbán Balázs, Lukácsy Kristóf leírásai gazdagították az örményekről szóló irodalmat. A XIX. század végén a kolozsvári néprajzos, Hermann Antal támogatta az armenológiai kutatásokat. Munkatársai között volt Ávedik Lukács, Patrubby Lukács és Szongott Kristóf. 1905-ben megnyílt a szamosújvári Örmény Múzeum. 1896-ban látott napvilágot Ávedik Lukács Erzsébetvárosról írott monográfiája, Patrubby Lukács az örmény vonatkozású irodalmi alkotásokat gyűjtötte össze, tanulmányozta, majd publikálta az erdélyi örmény tájszólásokat. A Szongott Kristóf szerkesztette Armeniát a világ minden részében ismerték. Ez volt az erdélyi armenológia hőskora.

1992-ben a Csíkszépvízen már csak hatan vallották magukat örmény-magyaroknak, a többiek szétszóródtak, asszimilálódtak, maguk mögött hagyva egy páratlan gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti örökséget. Gyergyószentmiklóson, Szamosújváron, Erzsébetvárosban áll még az örmény templom, hívek azonban már nincsenek.

Az örmények részéről a legjobb viszony a székelységgel alakult ki. Itthon is otthon érezték magukat! Találón írta Lukácsy Kristóf: „...hazafiúságban és alkotmányos érzületben... bátran állhat a két Magyarhon bármelyik nemzetének, mint ennek fényes bizonyítékát adta [az örménység – T. Z.] mindenkor ugyan és minden alkalommal a régi időkben is, jó és balsorsban testvéreileg osztozván a magyarral, de leginkább 1848-ban és 1863-ban. Ezen érzületért és ahhoz következetes magatartásukért bűnhődtek Erdélyben az örmény városok, fizetett súlyos hadisarcot Szamosújvár, és kiraboltatott Erzsébetváros. Az örmény honvédek 1848-1849-ben itt küzdöttek Szamosfalvánál, Kolozsvár kapuinál, Piskinél, Segesvárnál.”

Tófalvi Zoltán

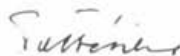
Köszönet

Köszönöm a Honismereti Szövetség Elnökségének, a Honismeret Szerkesztőbizottságának, hogy születésem 80. évfordulójáról megemlékeztek, munkásságomat méltatták. Úgyisintén köszönöm küzdőtársaimnak, barátaimnak szóban elmondott, írásban közölt jókívánságait, vagy éppen ajándékként átadott saját kiadványaikat. A köszöntés – ne tagadjuk – olykor búcsúzás is volt. Erről kortársaim elcsukló hangja árulkodott, és őszinteségét bizonyította.

Amikor mindezeket megköszönöm, egyben bocsánatot kérek mindazoktól, akiket munkám során, együttműködésünk közben akaratlanul megbántottam. Nagyon sajnálom!

Üzenem a honismereti mozgalom tagjainak, hogy bátran, lankadatlan szorgalommal munkálkodjanak, kezdeményezzenek továbbra is, mert a múlt tudása, a jelen valós lehetőségeinek ismerete nélkül egyetlen település, táj, de az ország jövője sem építhető szilárd alapokra, alakítható kedvező irányba. A honismereti mozgalmat megszüntetni nem lehet! Honismeret nélkül nincs tudatos nemzeti munka, társadalmi építkezés, biztos jövő!

Ebben a hitben mondok ismételtelen köszönetet, s kívánok eredményes munkát.

Tófalvi Imre

A HONISMERET FORRÁSAI

A honismereti mozgalom országos kibontakozása

Az előző részt azzal fejeztem be, hogy a Hazafias Népfront Országos Elnöksége a Honismereti Bizottság létrehozásával, munkaterv jóváhagyásával, lehetőséget teremtett a mozgalom országossá tételére, kitebélyesítésére.¹ Hogy ez a lehetőség valósággá is váljék, legalább három alapvető feltételt kellett teljesíteni. Az első és legfontosabb követelmény volt, hogy az addigi politikai gyanakvást, amely a szakköri munkát, a honismereti mozgalmat és képviselőit, művelőit lépten-nyomon kísérte, megszüntessük vagy előfordulását legalábbis gyérítsük. A második: a bizottság olyan akciókat, feladatokat dolgozzon ki, amelyeknek megvalósításába egyének és közösségek kapcsolódhassanak be, s az eredmények országos elismerést, szakmai megbecsülést váltsanak ki (nyilvánosság). A harmadik: meg kell teremteni a mozgalom olyan összekapcsolódó szervezeti felépítését, amely elmerévítés nélkül lehetővé teszi a megyékkel, intézményekkel való szerves, folyamatos együttműködést, a kezdeményezések szabad áramlását a legkisebb közösségtől az országos bizottsághoz, illetve fordítva: az országos törekvések, javaslatok eljutását települési szintig, egyénekig.

Bízást állíthatom, hogy ezeket a célokat, feltételeket három év szívós munkájával sikerült elérni. Köszönet érte mind az élőknek, mind a már eltávozott áldott emlékü barátainak, munkatársaimnak, akik nélkül semmire sem jutottam volna.

Ha most fognék neki, és mai ítélőképességem birtokában írnám meg emlékeimet az indulásról, a nekifeszülésekről, féltő, hogy akaratlanul is hamisítanék. Hiszen az idő sok mindent megszépít vagy elcsúfít, esetleg kitöröl az ember agyából. Ezért úgy véltem: legmegbízhatóbb lesz, ha azt a hiteles összefoglaló jelentés adom közre, amelyet 1971. év nyarán készítettem az eredményekről, és terjesztettem a Honismereti Bizottság szeptemberi ülése elé, s amelyet a testület el is fogadott. Az egyes események egyikéhez-másikához már most fűzhetnék magyarázatot, de ezzel megzavarnám a beszámoló folyamatosságát. Inkább – ha a Szerkesztő Bizottság és egészségem megengedi – a következő folytatásban vázolom azokat a körülményeket, amelyek a különböző eredményeket, eseményeket kísérték.

Összefoglaló jelentés a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságának munkájáról

Hazafias Népfront IV. Kongresszusának állásfoglalására alapozva, az Országos Elnökség a Honismereti Bizottság feladatát az alábbiakban határozta meg:

- eszmeileg formálja és erősítse a nemzeti tudatot;
- ápolja az egészséges lokálpatrionizmust, a szocialista hazafiságot és nemzetköziséget;
- segítse elő hazánk, népünk, történelmi múltunk forradalmi és haladó hagyományaink, anyagi és szellemi értékeink jobb megismerését, megbecsülését;
- mindezekben keresztül tevő, cselekvő hazafiságra buzdítson.

A Bizottságnak foglalkoznia kell olyan általános elvi-eszmei problémákkal, amelyek népünk önbecsülését, sorskérdéseit érintik; a szülőföld, a lakó- és munkahely ismeretét, az ezekhez való érzelmi-értelmi kötődést segítik, de úgy, hogy a lokálisból nemzeti patriotizmus legyen; s végül szomszédainkra is ablakot nyitnak.

¹ Honismeret 1997. 2. szám 51-55. old.

Ugyanakkor olyan konkrét programot, feladattervet kell kidolgozni, amely a széles tömegek számára érthetővé, kézzel foghatóvá teszi a szocialista hazafiság és internacionalizmus összefüggését; tevő, alkotó, cselekvő hazafiságra ösztönöz, s minden állampolgár számára magas színvonalú, értelmes alkalmakat teremtsenek mindezek gyakorlati megvalósítására is.

I. A bizottság munkáját irányító alapelvek, módszerek

1. A Honismereti Bizottság négy fő témacsoportot határozott meg, s tagjait – érdeklődési körüknek megfelelően – e területeken *négy munkabizottságban* foglalkoztatta:

- elméleti,
- évfordulókat előkészítő,
- természetvédelmi – tájfejlesztési – műemléki,
- hagyományismereti.

2. Épített az egészséges lokálpatriotizmus területén már biztató eredményeket felmutató *honismereti mozgalomra*: a néprajzi, nyelvjárási, munkásmozgalmi, helytörténeti és egyéb területeken működő önkéntes gyűjtőkre-kutatókra, a műemléki, természetvédelmi aktivistákra, az iskolai szakkörökben működő fiatalokra és egyéb érdeklődőkre is, valamint az őket támogató szervekre.

3. *Tudatos, magas szintű mozgalom* megteremtésére törekedve:

– a szakmai célok kijelölésében, módszertani kérdésekben, valamint a vezetőképzés és továbbképzés vonatkozásában a közművelődési és tudományos intézményeknek juttatott irányító szerepet;

– e végből szoros együttműködést alakított ki az akadémiai intézetek egy részével, a múzeumokkal, levéltárakkal, könyvtárakkal, illetve központjaikkal, továbbá egy-egy tudományág, szakterület állami és társadalmi irányító szerveivel.

4. A mozgalom szélesítése, számbeli növelése érdekében, egyre szorosabb *együttműködésre, közös akciók indítására törekedett* a nagy tömegszervezetekkel, s támogatta a honismereti mozgalomnak a saját kereteik között való önálló kialakítását, bővítését.

5. Ezzel egyidejűleg folyamatosan ösztönözte – minden irányító szinten – e szerteágazó, több mederben folyó, több központú tevékenység tervszerű összehangolását. E célból *összefogó bizottságok* létrehozását, illetve a még meglévő honismereti, helytörténeti, műemléki, természetvédelmi s egyéb bizottságok, továbbá a közművelődési, oktatási, ismeretterjesztő és tömegszervezetek, mozgalmak szorosabb együttműködését szorgalmazta.

6. A mozgalom egyes területein jelentkező korábbi ösztönösséget, „parttalanságot” megszüntetve – a társszervekkel közösen – olyan *új önkéntes önművelési-közművelődési formák, lehetőségek* megteremtésére törekedett, mely sokszínűségével, változatosságával újabb tömegeket vonz, új közösségeket hoz létre és tart össze.

7. A honismereti mozgalom keretében indított akciókkal olyan *társadalmi rétegeket is igyekezett elérni* és cselekvésre bírni, amelyek a helyi politikától, közéletről eddig távolmaradtak.

8. A közművelődési és politikai célok mellett fokozni kívánta a mozgalom *tudománysegítő szerepét is*, különösen a néprajz, a helytörténet, a nyelv- és természettudományok területén.

9. A mozgalom tevékenységi körének bővítésével a *társadalmi munkának olyan új lehetőségeit* nyitotta meg, amelynek értéke gyakran forintban is mérhető ugyan, de legtöbbször felbecsülhetetlen értékű tárgyi, szellemi értéket hoz felszínre.

10. A történelmi múlt haladó, forradalmi hagyományainak felmutatásával, nyelvünk, irodalmunk, kultúránk, természeti-környezeti értékeink megismertetésével, megbecsülésével, a szocialista építés nagyszerű mai eredményeinek láttatásával a jogos *nemzeti önérzetet, a hazához-néphez való hűséget* erősítette.

1. Az Elméleti Munkabizottság

Az Elméleti Munkabizottság szervezte a Hazafias Népfront kongresszusi témabizottsága által készített „A társadalmi struktúra és a szocialista hazafiság” című jelentés országos ismertetését, megvitatását. A füzet tartalmát, a Hazafias Népfront minden szintű bizottságai tárgyalták, és a téli politikai oktatásnak, a népfront-esteknek is a napirendjén szerepelt. A bizottság tagjai megyei konferenciákon, vitaüléseken vettek részt, segítették a hazafiság témakörben kezdeményezett felméréseket.

Az Elméleti Munkabizottság megbízásából Kósa László, bizottsági tag, átfogó tanulmányt készített a „Szomszédos szocialista országokhoz fűződő kapcsolataink” részmájában, amely munkabizottsági ülésen, majd meghatározott körben került megvitatásra. A tanulmány részeként indokolt és különböző lehetőségeket tartalmazó javaslat készült egy nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó tudományos és kulturális központ, vagy kutató csoport, illetve intézet létesítésére. Mind e tanulmány, mind a javaslatot az Országos Titkárság rendelkezésére bocsátottuk.

Az Elméleti Munkabizottság felkérésére dr. Puskás Julianna történész tanulmányt készített a magyar kivándorlás és emigráció kérdéseiről. A dolgozat – az illetékes szervek bevonásával – többszöri bizottsági megvitatás és kiegészítés után került elfogadásra. A tanulmányt az Országos Titkárság a Magyarok Világszövetségének bocsátotta rendelkezésére, s olyan együttes határozat született, hogy 1972-ben közös kiadványként megjelentetik.

Az Elméleti Munkabizottság előterjesztésére az Országos Titkárság határozatot hozott a hazánk életében és a kelet-középeurópai népek életében egyaránt szerepet játszó jelentősebb évfordulókról, közéleti személyekről való megemlékezésére. Egy ilyen emlékűnnepségre 1970-ben került sor, amikor Eftimie Murgu 1848-1849-es román politikusról emlékeztünk meg. A történelmi emlékülés Romániában is kedvező visszhangra talált.

A nemzetiségi politikánk és a Hazafias Népfront feladatai címmel 1969-ben országos tanácskozást rendeztünk, és a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályával 1970-1971-re országos pályázatot írtunk ki a magyarországi nemzetiségek életében bekövetkezett változások, a nemzetiségi települések, intézmények történetének, kulturális életének megírására.

Az Elméleti Munkabizottság a hazafisággal kapcsolatos elvi kérdések közül két nagyobb kérdés-csoport feldolgozását és megvitatását tartja szükségesnek:

- Az egyik a nemzeti egység sokat vitatott történeti fejlődésének feldolgozása és megvitatása.

- A másik a közép-keleteurópai népek gazdasági, történeti, kulturális és államközi kapcsolatai.

Az első témakör alaposabb ismerete hozzásegítene a szocialista nemzeti egység mai problémáinak, a népfront mostani tennivalóinak megértéséhez és meghatározásához; a másik: lehetőséget, alapot adna a Duna-medence népei kölcsönös közeledése elvi, gyakorlati kérdéseinek tisztázására, a hasznos politikai lépések megfogalmazására, a nacionalista nézetek, a tévhiedelmek elleni tényleges, megalapozott agitációra és az őszinte, hiteles tájékoztatásra. A kettő egymástól elválaszthatatlan.

2. Évfordulókat előkészítő munkabizottság

Az Évfordulókat előkészítő munkabizottság társadalmi eszközökkel elősegítette a hármas jubileum (az 1918-as polgári demokratikus forradalom, a KMP megalakulása és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása) megünneplését is, de az Országos Titkárság határozatának megfelelően, fő figyelmét felszabadulásunk 25. évfordulója előkészítésére fordította. Törekevei között szerepelt, hogy

- minél több egykori esemény, dokumentum kerüljön napvilágra;
- ezek hűen láttassák az ellenállás, a felszabadulás, a forradalmi változás (földosztás, nemzeti bizottságok stb.) tényadatait;
- örökítsék meg minél nagyobb számban azokat a névtelen hősüket, akik az adott helyen és helyzetben bátran tették, amit az élet, a társadalmi haladás, a forradalmi helyzet és a közösség érdeke tőlük megkövetelt;

– s mindezek kiállításokon, ünnepségeken, visszaemlékezéseken, emlékkronikákon keresztül válnak politikai erővé, közkinccsé.

A munkabizottság előterjesztését az Országos Titkárság megtárgyalta, elfogadta és országos irányelvekben közreadta. A gondos előterjesztésnek jelentős szerepe volt abban, hogy népünk a történelmi jelentőségéhez méltóan emlékezett meg a felszabadulásról, a felkészülés nyugodt, biztos mederben folyt, mértéktartó programok készültek s új akciók indultak, amelyekkel újabb rétegekhez jutott el a mozgalom. A 25. évforduló eddig soha nem látott méretekben bontakoztatta ki az emlékkronika-írást és jó irányba segítette a népfront minden politikai, mozgalmi tevékenységét.

Kiegészítette a jubileumi felkészülés a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és az Országos Népművelési Tanács közös pályázati kiírása. Az Országos Felszabadulási Pályázatra benyújtott dolgozatok száma elérte a félezeret. A honismereti mozgalom által összegyűjtött adatok, dokumentumok ezrei gazdagították a múzeumok, levéltárak, könyvtárak tudományos gyűjteményét, s bizonyítékot szolgáltatottak a magyar nép fasiszta- és háború ellenes magatartásához, a társadalmi változás tetteiben megnyilvánuló igényléséhez.

Az eredmények nyomán erősödött a mozgalom erkölcsi megbecsülése. Megszaporodtak a helytörténeti-honismereti kiadványok. Az Országos Titkárság határozatával, a Felszabadulási Pályázatra érkezett dolgozatokból szemelvényes kötetet rendeztünk sajtó alá. Megjelenése az idén várható. A pályázati tanulmányokat a Munkásmozgalmi Múzeumban tettük a kutatás számára hozzáférhetővé.

Az Évfordulókat előkészítő bizottság az Országos Titkárság elé javaslatot készített nagy nemzeti ünnepünk, augusztus 20-a politikai jelentőségéről, eszméi tartalmáról. Az előterjesztés az évenként visszatérő ünnepséggel kapcsolatos népfront intézkedésekben kerül felhasználásra.

I. István király születésének ezredévfordulója alkalmából:

– a Magyar Történelmi Társulattal és a TIT Történelmi Választmányával közösen történelmi emlékülések sorozatát készítette elő és rendezte meg a Bizottság;

– részt vett a Magyarok Világszövetsége által összefogott ünnepségsorozat meg-szervezésében, melyet a felszabadulás, valamint az István király és a Bartók évforduló alkalmából hazalátogató magyarok számára rendeztek.

E nagyobb feladatok mellett a Bizottság több ünnepség, megemlékezés előkészítésében vett és vesz részt. Ezek közül kiemelkedik a Bajcsy Zsilinszky szobor felállítására előterjesztett javaslata, az Achim L. András emlékünnepe, valamint a Dózsa Emlékbizottság számára kidolgozott népfront-javaslat elkészítése stb.

Az évfordulókat előkészítő bizottság előtt most két nagyobb feladat áll.

– Az egyik 1848. évi forradalom, az 1848-1849-es szabadságharc és e kor nagyjai, elsősorban Petőfi születése 150. évfordulójának méltó megünneplése. Kidolgozás alatt van az Országos Titkárság elé terjesztendő javaslat, hogy a Hazafias Népfront minden volt jobbágyfaluban, mezővárosban örökítse meg 1848 forradalmának emlékét: hány jobbágy-, illetve zsellércsaládot szabadított fel, s mennyi robotnaptól, ezüst forint fizetéstől, dézsmaadástól mentesítette őket. Ezeket az évfordulókat erősíthetné egy emlékpályázat kiírása; szö-hagyományok, emlékezések leírása, emléktárgyak összegyűjtése stb.

– A másik: olyan évfordulónaptár elkészítése, amely lehetővé teszi az előrelátó tervezést, hogy az évfordulókat hatékonyabban használhassuk fel a hazafias nevelésben.

3. Természetvédelmi-tájrfejlesztési-műemléki munkabizottság

A Munkabizottság e területeken már kialakult szervezetekre támaszkodhatott. Az Országos Műemléki Felügyelőség irányításával a műemléki albizottságokban hozzáértő ezek végzik a műemlékek számontartását, azok társadalmi védelmét, népszerűsítését. A műemléki albizottságok 1968-ban tartották Sárospatakon az V., majd az idén Győrött a VI. országos értekezletüket a Hazafias Népfront és a Honismereti Bizottság közreműködésével. A Magyar Természetbarát Szövetség szintén teljes önállósággal, szervezetséggel, kialakult gyakorlattal végzi a maga honismereti tevékenységét. E két vonatkozásban a munkabizottság csak kapcsolattartásra törekedett.

Több természetvédelmi tanácskozássra került sor. Ezek közül kiemelkedett az 1970. évi szombathelyi országos tanácskozás, amely a természetvédelmi feladatok megvitatásán túl, a

felszabadulás 25. évfordulója alkalmából emlékligetek, parkok létesítésére adott ki felhívást. Ezen túlmenően a munkabizottság segítette Tihany, Hortobágy, Bugac s más természetvédelmi terület gondjainak megoldását.

Kétéves előkészítés után a Munkabizottság – az Országos Természetvédelmi Hivatal és az Építési és Városfejlesztési Minisztérium támogatásával – kidolgozta a „Természeti és környezeti értékek nemzeti adattára” elkészítésének országos programját, módszerét. Az első öt megye természeti-környezeti értékeinek összeírásához szükséges felvételi űrlap elkészült. Az országos akció célja az, hogy az állami és tudományos intézmények irányításával, de a természetbarátok: erdészek, vadászok, barlangkutatók, biológus tanárok vezetésével valamennyi földtani, növény- állattani, tájképi, környezetvédelmi és egyéb védendő nemzeti értékünket számbavegyük. Az adattár a környezetvédelem, a területrendezés távlati fejlesztés céljait is segíti, mert az adattár alapján gyorsabban tudnak egyes kérdésekben dönteni.

A felmérés kiterjed a történelmi-irodalmi emlékhelyekre, a falu- és városképi jelentőségű népi műemléki együttesekre, valamint a temetőkre és természeti környezetükre is. Az így elkészült adattár – a már nyilvánírtakba vett műemlékekkel együtt – jó lehetőséget ad arra, hogy természeti, környezeti, építészeti, művészeti értékeinket és nemzeti emlékhelyeinket céltudatosan állítsuk a honismereti tevékenység, az országjárás és idegenforgalom középpontjába, s szolgálják a nemzeti önismertet, erősítsék népünk, hazánk szeretetét.

Az akció elindítását Országos Titkárságunk jóváhagyta, s már több megyei tanács végrehajtó bizottsága, illetve néprfront titkársága kezdte meg a szervező munkát. A feladat végrehajtása a Munkabizottság teljes erejét évekre leköti.

4. Hagyományismereti munkabizottság

A honismereti mozgalomnak ez a legkiforrottabb területe. Mind a helytörténeti kutatás és krónikaírás, mind az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtevékenység módszerei, valamint ezek segítő intézményeinek köre régebben kialakultak. A Munkabizottság e körülmények figyelembevételével arra törekedett, hogy az újabb kezdeményezéseket megismertesse, a jó gyakorlatot országosan népszerűsítse, a színvonalat, a munkálkodók és támogatók számát növelje, illetve az együttműködést erősítse.

Ennek jegyében került megrendezésre 1968-ban Kaposvárott és 1971-ben Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen – a Magyar Néprajzi Társasággal és a Magyar Nyelvtudományi Társasággal közösen – az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők V., illetve VI. országos találkozója.

A Munkabizottság készítette elő 1969 májusában Visegrádon azt az Országos Konferenciát, ahol – a Népművelési Intézettel, a SZOT Kulturális és Agitációs Osztályával, a TIT Történelmi Választmányával és az Országos Helytörténeti Bizottsággal együtt – a felszabadulás 25. évfordulójával kapcsolatos feladatok kerültek megvitatásra. Elsősorban a munkahagyományok gyűjtésének újabb problémái, az üzemtörténet és krónikaírás (ipari, mezőgazdasági egyaránt).

A krónikaírás újabb területekre terjedt ki, mind földrajzi, mind műfaji értelemben. Kiemelkedőek az eredmények az emlékkronikák és a történetírás területén. Több értekezleten segítette a Munkabizottság az üzemtörténet- és krónikaírást. Értékes kezdeményezéseként támogatja a Vas megyeiek „portrékrónika” munkásságát. Segítjük a Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekcióját a gyárak, ipari üzemek történetének megírásában s együttműködésre törekszünk a Helytörténeti Szekcióval is.

Egy-egy táj (megye, város) értékeinek, hagyományainak, szocialista fejlődésének országos megismertetésére, a szülőföldről eltávozottakkal való kapcsolattartás lehetőségeinek kipróbálása céljából segítette a Munkabizottság a fővárosban tanuló somogyi fiatalok találkozóját, majd kiterjedtebben a „Borsod-Miskolc Budapesten” akciót, amelynek során a megye és a város vezetői számtalan ipari, mezőgazdasági, műszaki és művészeti bemutatón, diák- és értelmiségi találkozók stb. ismertették a főváros lakóival, az elszármazottakkal eredményeiket, hagyományaikat. Az Országos Titkárság a rendezvénysorozatot és a tapasztalatokat – a megye és a város vezetőivel megegyezően – kedvezően értékelte.

Az eredmények ismertetése céljából jó kapcsolatot alakított ki a Magyar Televízióval. Több adás számolt be a „Borsod-Miskolc Budapesten” eseményeiről, az iskolai honismereti szakkörökről, nyugdíjasok gyűjtő tevékenységéről. Öt honismertető film készült a

magyarországi kisvasutakról, környékük múltjáról, jelenéről. Egy 50 perces TV film készült a helytörténeti, a honismereti munkásokról, s néhány őszi honismereti eseményről.

A Munkabizottság több tanácskozással segítette a művészeti, irodalmi kiscsoportok honismereti jellegű tevékenységét is a népi gyermekjáték, a „Röpülj páva” körök, az irodalmi színpadok, a díszítőművészeti szakkörök vonatkozásában.

A honvédelmi nevelésre, a magyar katonai hagyományok ápolására a Munkabizottság most dolgoz ki programot. Ebben a Magyar Honvédelmi Szövetséggel, a Pedagógus Szakszervezettel, a KISZ-szel és egy-két sportszövetséggel lát együttműködési lehetőséget.

5. Nemzeti Sírkert Munkabizottság

A Fővárosi Tanács VB. 1952. évben lezáratta a Kerepesi Temetőt, s 1956-ban Nemzeti Panteonná nyilvánította. Ebben a temetőben nyugszanak a reformkor nagyjai, politikusok, tudósok, írók, művészek, az 1848-1849-es honvédek, a munkásmozgalom halottai, az ellenforradalom során elhalt hősök, a felszabadító harcokban elesett szovjet harcosok. A Kerepesi Temető az ország legnagyobb szabadtéri szobormúzeuma: 168 művésznek 608 nagyjértékű szobra található itt.

A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága – felismerve az ügy jelentőségét – 1968-ban Akcióbizottságot hozott létre, amely többszáz társadalmi szakember közreműködésével jelentős felmérő, adatgyűjtő, minősítő munkát végzett. Miután azonban a feladatok túlnőtték a főváros kereteit, 1970-ben a Hazafias Népfront Budapesti Elnöksége úgy határozott, hogy a Nemzeti Panteon létesítésével kapcsolatos feladatok irányítására az Országos Elnökséget kéri fel.

1971 áprilisában Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke is azzal a kéréssel fordult a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtítkárához, hogy a Nemzeti Sírkert létesítésének ügyében a Hazafias Népfront továbbra is adjon támogatást a kormányelőterjesztés elkészítésében, a tervpályázat kiírásában és egyéb szervezési munka összefogásában.

Az Országos Titkárság intézkedése alapján a Honismereti Bizottság keretében létrehoztuk a Nemzeti Sírkert Munkabizottságot, most már országos programmal. Célja: a magyar nemzet nagyjai emlékezetének ápolása, emlékhelyeik méltó megbecsülése, de elsősorban a Történelmi Sírkert (Mező Imre úti temető) létesítésével, továbbfejlesztésével kapcsolatos társadalmi összefogása.

A Munkabizottság ez év szeptemberében munkaprogramját megtárgyalta és jóváhagyásra az Országos Titkárság elé terjesztette. Ezek szerint négy albizottság kezdte meg tevékenységét.

1. Az Általános és Jogi Albizottság feladata a megvalósításhoz szükséges politikai, állami, társadalmi intézkedések előkészítése, az ehhez szükséges általános és jogi kérdések feltárása, egyeztetése, pontosítása.

2. A Műszaki-Művészeti-Kertészeti Albizottság feladata a Nemzeti Sírkert végleges kialakítására, területének rendezésére kiírandó tervpályázat elkészítése, a művészeti alkotások megóvása, a pihenőpark kialakítása stb.

3. A Kutató Albizottság feladata a Kerepesi Temetőben és hazánk más temetőiben, továbbá határainkon túl nyugvó nagy halottaink sírjainak kutatása, számbevétele, valamint a művészi, történelmi értékű síremlékek, a magyar temetőkultúra emlékeinek kutatása, nyilvántartása.

4. A Kegyeleti Albizottság feladata nemzeti nagyjaink nyughelyének ápolása és felhasználása a hazafias nevelésben.

III. A Honismereti Bizottság egyéb tevékenysége

A Bizottság segítette a honismereti mozgalom aktivistáinak képzését, továbbképzését, a tevékenység módszertanával kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések megoldását. Ennek érdekében a Népművelési Intézettel, a KISZ Központi Bizottsággal és más intézményekkel közösen – visszatérően – rendezett a közép- és általános iskolai szakkörvezető tanárok,

valamint a népművelési-mozgalmi irányítók számára tanfolyamokat, illetve továbbképzési alkalmakat.

Az elvi, elméleti, módszertani és mozgalmi útmutatás céljából 1969-ben megjelentette – a Honismeret című füzet sorozat 11. számát, majd – ezt továbbfejlesztve, 1970-ben az Országos Népművelési Tanács Helytörténeti Bizottságával közösen a Honismeret-Helytörténet két számát. Még ebben az évben megjelenik az Országos Felszabadulási Pályázat szemelvény-gyűjteménye mintegy 18 ív terjedelemben, valamint a Múzsák (Múzeumi Magazin) honismereti külön száma.

Az eddig felsoroltakon kívül az elméleti, módszertani és gyakorlati útmutatást számtalan országos, területi és helyi tanácskozás megrendezésével, előadók küldésével, a anyagi támogatás nyújtásával segítettük.

A Honismereti Bizottság a mozgalom országos összefogását, céljainak egyeztetését, elvi, módszertani, tartalmi kérdéseinek tisztázását is szolgálta. Az elért eredményekről 1970. októberében adott számot, amikor a honismereti mozgalom országos kibontakozása elindításának 10. évfordulója alkalmából a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a SZOT, a KISZ KB, a Művelődésügyi Minisztérium és a Népművelési Intézet, valamint a TIT Országos Honismereti Konferenciát rendezett Budapesten. Az Országos Honismereti Konferencia amikor az eredményeket számbavette, elismerte, – ugyanakkor a még meglévő hiányosságokról is szólt – és a fejlődés-fejlesztés irányait is kijelölte.

Ezek, nem a teljesség igényével, a következők:

– A helyi sajátosságok figyelembevételével tovább kell bővíteni, tökéletesíteni a mozgalom eddig kialakult területeit, bevált formáit. A mozgalom terjeszkedjék ki – a mai igényeket és valós lehetőségeket felismerve – újabb területekre. Részessítse előnyben az olyan feladatokat, amelyek alkalmat teremtenek munkások és fiatalok tömeges bekapcsolására.

– A mozgalom támaszkodjék jobban a különböző érdeklődésű szakkörökben, klubokban, egyesületekben, szocialista brigádokban, úttörő csapatokban, művészeti és irodalmi csoportokban, és egyéb közösségekben jelentkező erős kollektívákra. Ezek az egységek a maguk körében számtalan érzelmi, értelmi kötődéssel kapcsolódnak már szocialista életünkhöz, a táj, a település jövőjének alakításához, vagy keltenek érdeklődést természet- és társadalomtudományi kérdések iránt, ápolják népi-forradalmi hagyományainkat.

– A mozgalom gyors fejlődése, a megnövekedett feladatok sürgetik és megkövetelik a mozgalmat fenntartó állami és társadalmi szervek munkájának jobb, hatékonyabb összehangolását országos és megyei szinten egyaránt. E feladatok megoldására – valamennyi érdekelt szerv egyenrangú közreműködésével – a Hazafias Népfront mellett működő honismereti bizottságok alkalmasnak bizonyultak.

– Az összefogás megteremtésében, az irányítás, befolyásolás vonatkozásában és a mozgalom fejlesztésében roppant nagy jelentősége van az írásos publikációnak. Egy ilyen szerteágazó, sok érdeklődésű és keretű mozgalomnak talán egyetlen hatékony eszköze. Ezért továbbra is szükséges a Honismeret-Helytörténet című elvi, módszertani kiadvány évi kétszeri megjelentetése, – esetenként a mostani kb. 10 ívnyi terjedelemben – a mozgalom irányítói részére. Ezen túlmenően ma már elengedhetetlen a mozgalom népes tábora számára egy-két havonkénti rendszerességgel, 5000 példányban, négy ív terjedelemben megjelenő Honismereti Híradó, amely a mozgalom tapasztalatait, eseményeit, akcióit ismertetné, módszertani útmutatást adna a mindennapi gyakorlat számára, ismertetné a helytörténeti, honismereti, valamint szakmai kiadványokat, friss híreket közölné stb. Közös szerkesztés esetén, az anyagi fedezetről a mozgalomban érdekelt szervek gondoskodnának.

IV. Összefoglalás

A honismereti mozgalom ma már a városok, községek jórésztében és a fővárosban is gyökeret eresztett. A helyi közélet jelentős tényezőjévé vált, fontos szerepet töltött be a lakó- és munkahely, a szülőföld, népünk és egész hazánk megismerésében, a közgondolkodás, a materialista történelmi szemlélet alakításában, a helyi közművelődésben, továbbá a történelmi, kulturális, magatartásbeli értékek megőrzésében. A Hazafias Népfront IV.

Kongresszusa irányelveinek figyelembevételével jól szolgálja a szocialista hazafiságot, nemzetközséget, amikor ideológiai tudatossággal és aktív tevékenységgel

- feltárja a helyi múlt hagyományait, értékeit;
- keresi a társadalmi haladás összefüggéseit és rugóit;
- megvilágítja a további fejlődés távlatait, mai tennivalóit.

Budapest, 1971. szeptember

*a Hazafias Népfront
Országos Bizottsága*

Magam is meglepődtem, amikor 26 év távlatából olvastam a jelentést: ennyi mindennel foglalkoztunk, ennyi mindent végeztünk? Ha nem maradt volna meg ez a jelentés, talán el se hinném!

Közreadja: Töltési Imre

HELYREIGAZÍTÁS

A Honismeret 1997. 4. számának 40–44. oldalán megjelent cikkben, a korrektúra gondos kijavítása ellenére sajnálatos hiba került. Szívos Béla ugyanis nem hosszú, hanem rövid o betűvel írta a nevét. A szerzőtől és az olvasóktól elnézést kér

a Szerkesztő

Konferencia a finnugor népek folklórjáról

„A népdal és a népzene, mint a nemzeti identitás őrzője és a kultúraváltás tárgya” címmel rendezte meg az immár két évtizedes hagyományra visszatekintő finnugor folklór-konferenciát az Észti Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének Népzenei Osztálya, illetve ennek a tartui Irodalmi Múzeumban székelő népzenei részlege 1996. október 17-20. között a Tallintól harminc kilométerre fekvő Laulasmaa konferenciaközpontban. Mint a rendezvény hosszú címéből is kitetszik, az idei konferencia fő témájaként szerepelt a *folklór szerepének meghatározása korunk körülményei között*. Amíg a Szovjetunió fennállásának idején a nemzeti hagyományokat, így a népi kultúrát is likvidálni igyekvő kommunista rezsim jelentette a legnagyobb veszélyt a folklór ápolása és kutatása szempontjából, addig az önállóságát visszanyert Észti Köztársaságban a modern nyugati kommersz tömegkultúra konkurenciájával kell megküzdenniük a folklórhagyományok ápolóinak. A helyzet persze korántsem olyan tragikus, amint azt magyar szemmel gondolnánk. Észtországban a szovjethatalom idején is egyértelműen magasabb színvonalon állt akár a (nép)zenei élet, akár a mindennapi emberi érintkezések kultúrája, mint némely közép-európai országban (hazánkat is beleértve). Ma pedig elmondható, hogy a népdal és a népzene éppoly szerves részét jelenti az iskoláskorú fiatalság spontán szellemi életének, mint a rockzene. Sőt.

Ingrid Rüütel akadémikus – mindkét fent nevezett folklórkutató intézmény vezetője, a balti és a finnugor népzene-kutatás meghatározó egyénisége, az októberi észtországi finnugor folklórkonferenciák szervezője – időszerű témát választott tehát, amikor a megnyitó szekcióban elhangzott előadásának a *Kultúra és nemzeti identitás* címet adta. Megállapította: „Az önálló államiság körülményei közepette, a modern piacgazdaság társadalmában új veszélyek lépnek fel. Ha a kultúra a pénz függőségébe kerül, a kommersz kultúra győzedelmeskedik. Előtte, különösen olyan körülmények között, amikor terjesztésében a modern tömegtájékoztatás eszközeire támaszkodik, az esztétikailag és etikailag magasabbrendű kultúra, így a kis népek sajátos kultúrája védtelenül áll. Ha őket [t.i. a kis népeket – a ford.] megőrizni, sőt fejleszteni kívánjuk, akkor tudatosan támogatnunk kell őket mind morálisan, mint anyagilag. [...]”

A megnyitót követő előadások a folklór és a mitológia kapcsolataival, a háttértudományok és a társtudományok adta elméleti megalapozással foglalkoztak. Maga a nyitó előadás a finn Timo Leisiö részéről *A társadalom, kultúra és az identitás fogalmainak rendszerszemléletű megközelítése* című nagyszabású elméleti szintézist vázolt fel. Feltétlenül említést kíván a nyitó szekcióból az ugyancsak finn Antti Koiranen előadása, amely kitűnően illeszkedett a konferencia központi témájához: *Népzenei szervezetek és az általuk deklarált identitás Finnországban és az északi államokban*. Magyar részről ekkor hangzott el az areális nyelvészeti módszerek és fogalmak – mint az izoglossza és az izomorfizmus – kultúraelméleti alkalmazását áttekintő előadás (jelen sorok írója részéről). A magyar résztvevők megbecsülttségét mutatja, hogy az első nap délutánján Felföldi Lászlót kérték fel az elnöki tiszt betöltésére.

Az első napot záró kerekasztal hangulatos és közvetlen módon szolgálta a résztvevők megismerkedését. Ingrid Rüütel professzornő, mint a rendezvény házigazdája felkért mindenkit – a tolmácsot, sőt négyéves unokáját is beleértve – hogy röviden ismertesse, kicsoda, honnan érkezett, mivel foglalkozik. Az angol vagy orosz nyelvű bemutatkozásokat azonnal fordította a kerekasztalnál helyet foglaló tolmács, bár voltak, akik mindkét nyelven bemutatkoztak, sőt észtül és litvánul is. A legnagyobb elismerés azt a lapp kollégát fogadta, aki nem csupán előszóban, hanem lapp népdallal – saját személyes dalával – mutatkozott be.

A konferencia második napját a részletkérdésekkel foglalkozó témák jellemezték. A gazdag programból kiemeljük *Triinu Ojamaa* műszeres vizsgálatainak eredményét ismertető előadását: *Tempónormák és a zenei realitás*. A magyar résztvevők közül élénk érdeklődés kísérte a már említett *Felföldi Lászlót*, aki videofelvétellel és saját táncleírásaival is illusztrálta témáját: *A népitánc mint az identitás hordozója a XIX-XX. századi magyar hagyományban*. Nemzetközi tapasztalatokon alapuló leírási módszere, amellyel a táncleírások koreográfiáját rögzíti, az észtországi folklórkutatást is foglalkoztatja. Így a rendezvény után egy hónappal Magyarországra érkezett tartui kutatók, *Anu Vissel* és *Triinu Ojamaa* a magyar népitánc koreográfiáját és leírási módszereit tanulmányozták az MTA Zenetudományi Intézetében, *Felföldi László* szakmai vezetésével. A harmadik magyar előadó, *Lázár Katalin* már „törzsvendég”-nek számít a finnugor folklórkonferenciákon, ahol újabb és újabb népzenei gyűjtéseken alapuló hanti népzenei kutatásainak eredményeit mutatja be. Az oroszul szóló résztvevők közül kiemeljük *Oleg Geraszimov* (Joskar-Ola) *Nemzeti identitás és népdal* című előadását.

A harmadik napon az eddigi angol és orosz hivatalos nyelv mellé felsorakozott az észti is: a folklór mai helyzetével foglalkozó előadásokat közös diszkusszió követte, ahol a kézzől-kézre adott mikrofonba nemcsak maguk az észtek, de a finn és a magyar résztvevők jelentősebb része is a házigazda Észti Köztársaság államnyelvén fejtette ki gondolatait. Bár nem kutató folklorista, nagyon tanulságos előadással (*A fiatal zenésztársadalom mint a népzene népszerűsítője*) és többszöri hozzászólással gazdagította a vitát *Ando Kiviberg*.

A harmadik napon, valamint a negyedik nap délelőttjén kutatásokat ismertető előadások is elhangzottak. Érdeklődést váltott ki *Jarkko Niemi: Kollektív hagyomány és egyéni művészet – a nyenyeczek modern énekei*. A hagyományokhoz való ragaszkodás példaként említette, hogy a férje által vásárolt és a televízió elé terített medvebőrre ő maga nem hajlandó rálépni, mivel a medve számára szent állat. Nagy felkészültséggel, alaposággal, széleskörű áttekintéssel beszélt a balti térség írásbeliség előtti kultúrkapcsolatokról *Rimantas Astrauskas*, akinek *A litván kalendáriumi ciklushoz tartozó motívumok mint a régi törzsi identitás emlékei* című előadása komoly figyelmet érdemel a balti etnogenezis, a balti népek kutatói részéről. Ugyancsak a balti folklór sajátos problémájával foglalkozott *Zaiga Sneibe* rigai kutatónő *Lettek a litván partokon: folklór és identitás* című előadása, amelyben a Litvániához csatolt két lett falu viszontagságait mutatta be (akiket méltán nevezhetünk „a lett csángók”-nak).

Nem véletlenül esett egybe a finnugor folklórkonferencia a Rokon Népek Napjával. A tudományos előadásokat a kisebb finnugor népek együtteseinek koncertje kísérte, amelyet október 19-én szombaton Tallinnban, az Észti Nemzeti Könyvtár pazar dísztermében rendeztek meg. Csak egy kiragadott példa: népdalokkal léptek fel azok a lív fiatalok, akik jóllehet lett szülők gyermekeiként lettül mondták ki az első szavakat, harmadnegyedgenerációs lívként újratanulták és anyanyelvi fokon elsajátították a lív nyelvet, hogy az ki ne haljon, hanem éljen és fejlődjön. Mint ismeretes, minden év október harmadik hétvégéje a *Finnugor Rokon Népek Ünnepe*, amelyet legmagasabb színvonalon Észtországban tartanak meg.

Végül feltétlen említést érdemel, hogy az előadások összefoglalóit – nemkülönben a rendezvény észti, angol és orosz nyelvű pontos programját – tartalmazó, szépen kötött kötetet már megérkezéskor kézhez kapták a résztvevők. A teljes anyag a szervezők szándéka szerint a későbbiekben ugyancsak meg fog jelenni kötet formájában.

Földvári Sándor

Kisebbségek a mai Magyarországon

A II. Kisebbségi Önkormányzati Akadémia
komlói konferenciája
1996. november 15-17.

A konferencia célja (az előzetesen kiadott meghívó, tájékoztató programfüzet alapján) „a kisebbségi önkormányzati képviselők, a kisebbségi szószólók tájékoztatása” volt „a kisebbségeket érintő aktuális témákról, feladatokról, valamint az alkotmány-előkészítés folyamatának megismerése, az önkormányzati rendszer továbbfejlesztése” kérdéseiről.

A háromnapos hivatalos rendezvény köszöntőinek és a találkozó megnyitásának alkalmával dr. Kaltenbach Jenő, a Magyar Országgyűlés kisebbségi biztosa tartott vitaindító előadást, amely valódi, színdarabos vitát váltott ki, amit nemcsak kiegészített, hanem tovább is vitt a plenáris ülésen elhangzó több tájékoztató, önkormányzati közösségekről szóló helyzetbeszámoló, s az elhangzottakat követő nyílt vita számos felszólalása.

A konferencia plenáris ülésén a politikai, a tudományos és a kisebbségi önkormányzati csoportok képviselője fejtett ki néhány gondolatot, egyikük sem valamiféle kidolgozott összefoglalót, hanem inkább a programba iktatott Fórum elé szánt kérdéseket, megfontolásra érdemes vitaanyagot, valamint a kiegészítő programként tervezett „csoportos témafeldolgozások”, magyarul szekcióülések gondolatköreit körvonalazta.

A jogalkotás és a magyarországi kisebbségekkel kapcsolatos politikai gyakorlat kérdéseiről Gellért Kis Gábor, az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának elnöke tartott beszámolót. A jogi kezelés, a törvénykezési normák, feltételek és mindegyre jelentkező új kihívások köréről beszélt. Vitaindítója a jelenlévő kisebbségi önkormányzati képviselők gyakorlatának nehézségeire koncentrált, s a politikai intézményrendszer „reflexválaszait”, alkalmazkodási stratégiáit ismertette, nem kímélve az érintetteket sem, akiknek felelősségét, miként a politikai rendszer gondokkal szembesülő magatartását, kritikai távolságtartással értékelte.

A kisebbségi önkormányzatok helyzetének és működési feltételeinek ismertetését Heinek Ottó, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökhelyettese folytatta. Bízató adatokat közölt a kormányzat kisebbségkezelési, törvénykezési, költségvetés-elosztási gyakorlatáról, nevezetesen az önkormányzatok hatékonyabb tevékenységét segítő, 1997-ben (remények szerint) mintegy egyharmadával növelt mértékéről, illetőleg arról, miként lehetséges az amúgy is keveset, egyre többfelé és egyre célirányosabban elosztani kívánó gyakorlatot még optimálisabban irányítani.

Heinek Ottó utalt arra, hogy a kisebbségi önkormányzatok helyzetét a szociológusnak kell elemeznie – mintegy átadva a szót a soron következő előadónak, e sorok írójának.

Egy konferencia-előadásnak sokféle apropója, számos szerkezeti sajátossága, sajátos belső struktúrája lehet – de talán minden elemzés lényegéhez tartozik, hogy bizonyos értelemben befejezetlen és befejezhetetlen marad. S ami ennél is rosszabb, az az, hogy minél mélyebbre hatol egy elemzés, annál kevésbé lehet teljes. Ezért mindaz, ami itt következik, csupán kihívás talán, elgondolkodtató merengés, amelynek kevésbé a tudományos, de annál inkább a mindennapi életre van (illetve lehet) hatása.

Úgy gondolom, hogy Önök hivatásszerűen, hétköznapi munkájuk, érdekeltségük vagy hivatásuk szellemében megannyi kisebbségi-fogalommal találkozhatnak, s jól ismerik a hivatalos, kormányzati, törvényi körülírásokat is, nincs tehát szükségük arra, hogy valaki itt definíciókkal zsonglörködjön, ám annál inkább szükségük lehet arra, hogy kellemes portyát tegyenek másfajta felfogásmódok, közelítési

lehetőségek irányába. Ezért előadásomban egy „kalandra”, közös kutakodásra, bókálzásra invitálok most Önöket.

Engedjék meg nekem, hogy egy aprócska történettel, tanmesével kezdjem. Egy indiai történet szól arról, hogy egy angolnak egyszer azt mondták: a világ egy teraszon nyugszik, amelyet egy elefánt tart a hátán, azt viszont egy teknősbéka tartja... Az angol erre megkérdezte: jó-jó, hogy egy teknősbékán, de min nyugszik akkor a teknős? Egy másik teknősen – volt a válasz. És az? „Oh, Szahib, azután már csupa teknős található végig lefelé...”.

A történet, azon felül, hogy igen szép példázata a makacs, racionalizálni törekvő kérdésnek és a természetes, lokálisan érvényes válasznak, egyúttal arról is árulkodik, hogy kérdéseinket gyakorta a kényelmes kívülről, a magyarázó, a teroszerű intézkedő szerepében fogalmazzuk meg, miközben a világ rétegzettségéé és e rétegek (a történet teknőcei) külső, látható szélei, határai bonyolultabbak, semmint hogy áthatolhatnánk falaikon; de meg arra is ráébredhetünk e tanmeséből, hogy az emberi társadalom regionális, lakóhelyi, kulturális, nyelvi, közösségi határai nem tekinthetők át – és még kevésbé szabályozhatók – kívülről, ahonnan pedig a szabályozások rendszerint megfogalmazódnak. Úgy vélem, a valódi társadalomismerethez nemcsak évtizedes tapasztalatok kellenek, nemcsak „lehajlás” a való világ „alant elterülő” sokféleségéhez, de a furfang is, amely a társadalomkutatónál talán egyetlen eszköze manapság: röviden annak a szerepnek a vállalása, hogy a sokféle körülmény, embercsoport, kultúra, érdek, nyelv, jelkép, megértés és intolerancia között megtalálja a közösségek együttélésének esélyeit hordozó kultúrák közötti kapcsolatot. Véleményem szerint a kisebbségek meghatározása, és mi több: önmeghatározásának fontossága mellett a legfontosabb talán az lehet, hogy a távoli, vagy érdekeikben korántsem egyező, céljaikban csöppet sem kiegyező típusú kultúrák, érdekek, erópozíciók között olyan átmeneteket, kultúrák közötti hordozóelemeket találjon, melyekkel segítheti a társadalmi közérzet javulását. Azonban a definíciókat alkalmazó kutató aligha tesz mást, mint az amúgy is meglévő kultúrák közötti falakat egy újjal egészíti ki, melyet ő maga emel, midőn megfogalmazza a „célszerű”, az „értékes”, az „értékmentőt” vagy a „demokratikus” működésrend esetében „szükségsszerű” cselekvésmódokat, s hangsúlyozza a „társadalmi távolságokat”, a társadalmi többség és a kisebbség(ek) közötti kapcsolatháló korlátait.

Figyeljék meg, hogy amidőn kisebbségi helyzetről fogalmaz a politikus vagy a társadalomkutató, az önkormányzati képviselő vagy a településtervező, rendszerint egy „tartályt” írnak körül szavai, mintha bizony ebben lennének definiálhatók azok a kisebbségi tartalmak, melyek a pontosan és szakszerűen megnevezett „jellemvonásai” lennének elvileg a kisebbségnek. Jól tudjuk mindannyian, hogy a kisebbség-definíciók éppoly számosak, ahány kisebbségről csak szó van. A politikai magaslatról megfogalmazott „lokalitás”, a „településpolitikai” vagy a „településfejlesztés” kifejezések ezt a helyi társadalmi anyaggal megtöltött „tartályt” helyezik el valamilyen maguk alkotta térbe és kezelik egy maguk fölépített hierarchiában. A helyi társadalmakat, vagy épp az etnikai, kisebbségi, nemzeti, kulturális egységeket korántsem szuverén egyének egyvelegének ábrázolják a politikai döntések jelképrendszerében, hanem egyfajta „makro-egységként”, relatív egységként, mely mint nagyobb kavics fekszik egy folyó főágyában. Ebből a „tudományos” vagy „politikai” magaslatról megfogalmazott „kisebbség-képből” – s ez első, legfőbb ellenvetésem – igen szembeszökően hiányzik egyfajta egészséges relativizmus, amely hajlamos egy másfajta logika, egy szükségsszerűen kiegészítő nézőpont alapján „relációkban”, belső viszonylatokban látni a kisebbséget. Az ilyen módon „hierarchizáló” szemléletből épp a térbeli, helyi, belső, egyensúlyi dimenziók maradnak ki leggyakrabban, vagyis épp azok, melyek a kisebbség számára a legfontosabbak. E „politikus” felfogásmódban az egyetlen meghatározó momentum a „kisebbség/többség” viszony, mely azonban szinte semmi többet nem tartalmaz, mint a hatalmon lévő kisebbség és a társadalmi többség szükségsszerű viszonyának látoványos, politikai attrakcióként való megfordítását, nevezetesen „a többség képviseletében kormányzás” legitimáló gesztusát. (Csupán szerényen emlékeztetnék a kormányt megválasztó, szavazóképes egyenyed-népességre...). A többséget „képviseelő” kisebbség azonban szükségképpen egyfajta „instrumentális” közösség-képet fogalmaz, egy távoli, ködös, de legalább egységesnek tetsző minőségről nyilatkozik. Ebből azonban a legtöbb esetben hiányzik a helyi tudás, a helyi tradíciók, értékek rendszere, motiváló vagy korlátozó, egyensúlyt teremtő vagy konfliktusokat hordozó mélysége. A kormányzati magasságból, a tanmesével élve: az elefántháti teraszról az alant sokasodó teknősök száma, identitása, kapcsolathálójá kevésbé érdekes, hisz a lényeg az egész építmény, a politikai rendszer és a társadalom stabilitása, makro-egyensúlya. A kisebbségi közösség felől nézve: minden újabb réteg föltárása, megnevezése érdek, s egyúttal felelőtlen momentum, a sebezhetőség egy-egy esélyét rejtő. S ha mindezt távolabbról nézzük: kisebbségjogi szabályozással változtathatjuk a kisebbségi kultúrát, hogy megnevezhessük érvényességi körét és

reprezentálódásának vagy védelmének módját, továbbá definiálhatjuk a másság jegyeit, hogy összehasonlíthassuk a különbségeket – de mindez bizonyosan alig több, mint menekülés attól, hogy valóban egyenjogúnak is tekintsük. A kisebbségjogi és a tudományos értelmezések alaphivatása talán nem is elsősorban az lehetne, hogy legmélyebb és legszélesebb körű megkülönböztetések dimenzióit fogalmazza meg, hanem inkább az, hogy a hétköznapi életben megjelenő helyzetek alapján hozzáférhetővé tegye számunkra azokat az érvényes válaszokat, amelyek más emberek, más tudományok, más helyzetek adtak az alapkérdésekre, s így ezeket is befoglalja a kisebbségmegértés bármikor felcsapható kézikönyvébe.

Ezen alapelvek érvényesülése persze korántsem ily egyszerű.

(1) Elsőként talán már azért is, mert a decizionista, döntésselvi jogi kezelés- és értelmezésmód ma már egyre inkább szembesülni kénytelen az akcionalista viselkedéssel, a kisebbségi önmegfogalmazással, a mozgalmi lendületű térkereséssel és térfoglalással.

(2) Másodsorban azért nem nyilvánvalóak a válaszok a kisebbségi kihívásokra, mert bármely állam, akár nemzetállam, akár protekcionista, akár kapitalista, akár gyarmati, pusztá működéslogikájában hordoz egy homogenizáló szándékot, melynek lényegéhez tartozik, hogy egyenmülni, egységes helyzetűvé tenni igyekszik a kisebbségeket, összesorva őket a többséggel, s elmaszatolva markáns különbségeiket is (vagy más aspektusból nézve: magukat a kisebbségeket tereli „azonos státusba”, egyenmü helyzetbe, miközben ez valójában irreális, érvénytelen törekvés – vessük csak össze a magyarországi cigányság helyzetét a zsidósággal vagy az örménykével, a németekét a kurdokéval). Vagyis a homogenizálási törekvés első szinten is szembekerül a perszifikáló szemlélettel, a megszemélyesítés és egyénítés gyakorlatával, amelyre pedig (eltérő kisebbségi karakterénél, aktivitásánál fogva) minden kisebbségnek nagyobb szüksége van, mint a külső védőburokra, amely egyenmüsit.

A jogvédelmi alapelvek mindemellett – s ez a (3) harmadik ellenvetésem velük szemben – azt a logikát hordozzák, hogy létezik, elkülönül, magában véve is definiálható mikro- és makroszféra, vagyis megnevezhető a kisebbségiség tér és a nemzeti, a helyi és a globális, stb. Mélyebb elemzéssel azonban belátható, hogy nemcsak nemzeti keretek léteznek, hanem nemzetközi körülmények, erőviszonyok, geopolitikai kényszerek, sőt csoportközi konfliktusok, erőviszony-eltolódások is – hogy csupán a kisebbségi térbeli dimenzióira utalj; ehhez vehetjük a történeti dimenziókat (szintén nem függetlenül a hatalmi és társadalmi, helyi és központi konstellációktól), amelyek közt egy nagyrégióban, földrészen vagy kistájon egyaránt mindennapos kultúráközi kommunikáció zajlik, interetnikus mozgások tagolják a helyi társadalmakat, ki- és betelepítések, asszimilációk és diaszpórák, etnokulturális kommunikációk festik át az „egységes” képet – s mindez messze távol van attól, amit az etnikai (kisebbségi) nemzetiségi önképben maguk az aktív közösségek gondolnak magukról, s amely a jog, az igazgatáspolitikai vagy az államirányítási magasból kezelhetőnek tűnik. Mindemellett létezik még néhány más (akár hagyományos diszciplínák által részben vagy egészben lefedett) dimenzió is, amelyek kimaradnak az objektívizáló értékelésekből. Ilyen például – hogy csupán egyet említsek – a szociológiai dimenzió, s ezen belül is kiragadva a számtalan megközelítésből azt az egyet, amely szociálpszichológiai háttérrel is olykor csak nehezen értelmezhető: a kisebbségiség átélését, reprezentálódását, pszichés megnyilvánulásait, szimbolikus tartalmait megértését vagy pusztá kommunikálását. Példaként itt talán elegendő, ha arra utalok, miként lehet mondjuk a magyarországi zsidóság létszámát, személyiségvédelmét, nyilván-tartását, nemzetiségi státusát definiálni (miközben egyszerre vallás, etnosz és kultúra is), vagy a deklaráltan asszimilálódott magyarországi kunok jogállapotát és jogtudatát meghatározni, akik lassan másfélszáz éve alig léptek a politikai porondra, minden érintett szaktudomány asszimilálódottnak tekinti őket, azonban épp napjainkban ismét elkezdik megnevezni öntudatukat, másság-állapotukat, identitásuk renaissance-a látna látható, holott eddig mind kevésbé reprezentálódtak. S nem utolsó sorban itt még egy, a mikro- és makroviszonyok definícióit illetően a jelen gyakorlattal szembeni érvem hadd legyen, nevezetesen politológiai: látna látható, hogy az ezredvég átmeneti korszaka, széteső nemzetállamai, globalizálódási folyamatai, etnikai hullámai fölvetik a kérdést a politikai rendszerektől, nemzetközi jogharmonizációtól és kulturális egyenjogúságtól független határokon kívüli és határokalatti kapcsolathálónak, külpolitikától független identitás-vállalásnak, „vallási, etnikai, nemzeti és nemzetalatti kisebbségi szolidaritásnak”, nemzetköziesedő hálózatoknak, érdekkollízióknak. Nem kell itt több példa erre, mint a távol-keletiek kisebbségi státusa Prágában és Budapesten, Párizsban és Genfben, Sri Lankán és New Yorkban, vagy a mohamedán „államvallás” kilépése saját regionális medréből és áttepedése Hamburgba, Párizsba, Kurdisztánba vagy Horvátországba.

Nem a záró bekezdés blickfangossága miatt, hanem a mind nehezebb definíció-keresés egy lehetséges aspektusaként kell még említenem az önszervező közösségek autonómiájának, szuverenitásának fontosságát. Ezt látszólag senki sem fenyegeti. Senki sem akarja korlátozni. Az „aktív kisebbségek” fogalma a nyugati társadalomtudományban is hosszú ideig csupán az önmaguk törekvéseit, érdekeit, politikai vagy társadalmi szerepkörét megfogalmazó, „reprezentált” kisebbségekre volt érvényes. A nyugat-európai új társadalmi mozgalmak, s világszerte a kisebbségi önérvényesítés új hullámának alapja oda tereltek a figyelmet, ahol még csupán „rejtőzik”, kulturális identitás szintjén van jelen, vagy kifejezetten illegálisba szorítottan él valamilyen kisebbségi önérzet – a nem legalizált kisebbségeké,¹ a nem legitim etnikumoké,² a félelemből eltitkolt identitásoké. Ezek a másság-érzetek, etnikokulturális vagy nem-aktív kisebbségi öndefiníciók éppúgy jelen vannak a társadalom mindennapi életében, mint a legitim csoportok, politikai erők vagy civil társadalmi egyesületi érdekek. Csak nem jelennek meg olyképpen, hogy azt a politika radarja értelmezni tudná. Régi kihívás ez a politikai rendszerekben (H. S. Main Az ősi jog-ban írja le a római XII táblás törvények kisebbségvédő alapelveit), s a mindegyre fölemlegethető kritikai megfogalmazás éppen arra célozhat, hogy a politikai gondolkodás és a politika mint kormányzási erőpozíció mindig elidegenülten, hogy „finomabban” mondjam: struktúraspecifikusan gondolkodik, s csöppet sincs tekintettel a szociálintegratív szemlélet éppoly komoly érvényességére; vagyis arra, hogy a kisebbség mindig virtuális közösség is, a kisebbség mindig joggal támadja a hatalom bástyáit, s vitatja el legitimítását, s nem érzi és nem élvezi önmeghatározásának valódi szabadság által körülhatárolt (vagy furcsa csavarral: körülhatárolhatatlan) lehetőségét. Ha nem a kisebbség „nevében”, ha nem vélt vagy valódi „érdekeiben” cselekszünk, hanem érte vagy általa, akkor ezt a külső határt kevésbé fogja érezni és sérelmezni. Belső határai, morális, csoportszintű, kapcsolatokból szövőőd inherens kötöttségei még emellett is megmaradnak – de legalább ügye nem lehet arra, hogy kisebbségi sértettség, revansvágy, bosszú, vagy (ad absurdum) többségivé lenni akarás indulata erősödjön meg benne. Mert ez a robbantásos megtagadás, vagy másik pólusán az önfeladói identitásvesztés következményeivel jár – s ezt sem a többség, sem más kisebbség nem kívánhatja.

Etnikai és regionális identitásunk mostanság is igen bőséges szakirodalom és megsokasodott figyelem tárgya. Megítélésem szerint a történeti előlépek sok mindenről árulkodnak, de elsősorban mint modellre van rájuk szükségünk. Éppúgy, ahogy a huszadik század közepén fölerősödött „rural exodus”, vagy a nyugati világot is elbizonytalanító ethnoregionális identitáskeresés, vagy a kelet-európai soknemzetiségű államokat jellemző konfliktushelyzetek megértésére. E megértés és megoldás felé a kisebbségi lét megismerése felől kell induljunk, s a magyar társadalomtörténet főirányának belátásával a jelen helyzet értékelését kell megadjuk végül. Egy kilátásait most kereső népek, berendezkedését újrakezdő államnak, öntudatát az imént visszaszerző társadalomnak talán nincs is más tulajdona, amire ennél nagyobb szüksége volna.

A konferencia előadói között a létszámát tekintve második legnagyobb kisebbségi csoport, a magyarországi németek helyzetét ismertető dr. Józsa-Jilling Mihály következett, aki – mint az Országos Német Kisebbségi Önkormányzat alelnöke – az önkormányzati törvény által biztosított jogok és kisebbségi-kulturális lehetőségek együttesét emelte ki. Hangsúlyozta a hazai németiség identitástudatának erősödését, s egyúttal azt a nyílt, politikai és kulturális állásfoglalást, amely e kisebbségi csoport helyzetét segíti egyfajta társadalmi együttérzés és bizalom formájában. A magyarországi németek 200 ezerre becsült lélekszámát többszörösen meghaladó mennyiségű, mintegy 680 ezer szavazó támogatta a kisebbségi önkormányzatuk jelöltjeit, melynek következtében ma már 164 német önkormányzat működhet az országban. A „tehetősebbnek” képelt „svábok” ugyanakkor éppoly korlátos önkormányzati forrás-

¹ Kisebbség-definícióm ezúttal (s részben szándékosan is) alighanem a tudományos közelítésmódtól elvárható szint alatt van: saját használatra mindennemű, a társadalmi többséggel vagy tömegekkel (önmaga számára) definiált viszonyban lévő csoportot kisebbségnek tartok, amely a politikai hatalommal, politikai társadalommal vagy nemzeti-etnikai makrosztruktúrával való kapcsolatát konfliktusos viszonyban is vállalja, nyilvánosság előtt is képviseli, vagy akár történeti időhossz során is megtartja; változó tartalmúnak, és szinte minden köznapi élethelyzetben is átélhető közérzetnek látom a kisebbségiekét, amelyet inkább az önvédelem, mintsem a többségé lenni vágyás vezérel.

² Etnikumnak nevezem a közös nyelv, a kultúra és a civilizáció sajátos jegyeit hordozó közösséget, amely objektív és szubjektív dimenzióban a kollektív tudat egyedi vonásait testesíti meg, így pl. lelki, vallási, történeti, származási, értékrendi, morális, gazdasági rendszerét, helyi és nemzeti karakterét hordozza, politikai akaratát fejezi ki és térben is elkülöníti az illető csoportot.

feltételekkel rendelkeznek, mint a többi önkormányzat, működésük színvonala ezért nemegyszer „mecenásoktól”, támogatóktól függ. Mégis, a hazai németek helyzete sokban javulni látszik, bizonyítva egyúttal azt is, hogy a nemzeti állam keretei között évszázadok óta, s mint az egyik legrégebben honos népcsoport a kiegyensúlyozott együttélést vállalta és fogja vállalni a jövőben is.

A magyarországi *lengyelek* Országos és Fővárosi Kisebbségi Önkormányzatának elnöke, dr. Sutarski Konrad ugyancsak az egészséges szimbiozis kialakításának célját, feladatát fogalmazta meg, s nem kevésbé élményét, ami éppoly fontos; mint elmondta, Magyarországon főként a második világháború óta élnek egyre többen lengyelek, s helyzetüket egyre kiegyensúlyozottabbnak látja.

Kevésbé elégedetten nyilatkozott képviselt közössége közérzetéről az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnöke, Farkas Flórián. Nemhogy kiegyensúlyozottságot látna, inkább arról beszélt, hogy szerinte a jelenlegi társadalmi tendenciák mentén a belátható jövőben éhséglázadás várható a cigány kisebbség körében. Nemcsak gazdasági körülményeik, de kormányzati, kisebbségpolitikai és önkormányzati intézkedések is oly mértékben ellenük „dolgoznak”, hogy felületi kezeléssel immár sem a munkaerőpolitikai, sem az egészségügyi, sem a szociális hálót nem lehet megfelelőnek minősíteni a cigányság helyzetét értékelve. Farkas Flórián előadása nemcsak felhangolt és szókimondó volt, de igen nagy tetszésre talált a konferencia mintegy 90 %-ra becsült roma hallgatósága előtt.

Az előadásokat követő szünet, sajtótájékoztató, és a körzeti TV-stábok által készített felvételek után a fórum-jellegű párbeszéd következett, néhány, az előadások által érintett témakörben. Számosan reflektáltak a kisebbségi ombudsman bevezető előadására, néhányan a német kisebbség helykeresésének, intézményesülésének kérdéskörére (jobbára személyes vagy kisebbségi önkormányzati témakörökben); a közönség hozzászólásainak többsége azonban a cigány önkormányzatok helyzetével, pénzügyi forrásaik korlátosságával, a községi önkormányzat és a kisebbségi önkormányzatok döntéshozatalának, felelősség-elosztásának, illetőleg a kormányzat és a kisebbségek közötti kapcsolatháló szakítóképeségének elemzésével foglalkoztak, nemegyszer számonkérő, javaslattevő, korrekciókat szorgalmazó hozzászólásokban. A sorra jelentkező felszólalók nem is mondhatták már el kritikai hozzászólásukat, mikor elkövetkezett a fórumot követő szekcióülések ideje.

A szekcióülések, avagy „csoportos témafeldolgozások” több helyszínén hat nagyobb témacsoport körül folyt a szó, legtöbb esetben a vita is. Egy-egy szekcióvezető – leggyakrabban a pécsi JATE tanszékvezetői, egyetemi tanárai, illetőleg az MTA Regionális Kutatások Központjának pécsi műhelyéből jött kutatók – a problémák tematizálását, a vita vezetését, a hozzászólások tapasztalatainak vázlatos összefoglalását vállalta.

A szemlélődő számára kényelmesnek látszott ideig-óráig valamely szekcióban részt venni a témák feldolgozásában – ez azonban korántsem látszott célszerűnek. Ehelyett inkább az egyik szekciót választottuk ki folyamatos jelenlét helyszínül.

E szekcióban a magyarországi németek és lengyelek helyzetét illető hozzászólások kerültek terítékre. Újra megerősítést nyert, hogy a magyarországi német kisebbségi önkormányzatok a korábban képzelthez viszonyítva is nagyobb társadalmi aktivitást és eredményeket értek el, helyzetüket azonban egyrészt a társadalmi környezet, másrészt a rendelkezésre álló pénzügyi források határozzák meg, beleértve a ritkán megszerezhető, de fölöttébb nagy segítséget jelentő külföldi felajánlásokot. Már a szekcióülés helyszíne, a komlói Művelődési Központ, mint egyúttal a helyi német kisebbségi önkormányzat kulturális központja is jól mutatta, hogy a német testvérvárosok, nemzetközi szervezetek, kulturális intézmények nyújtotta technikai, pénzügyi, szakmai segítség, kapcsolati tőke is identitás-erősítő hatású lehet: a német könyvtár, a berendezés, a technikai eszközök, s magában véve a külső segítség a német kisebbség helyzetének elfogadását, eredményeinek elismerését, igényeinek minőségi kielégítését és aspirációinak megvalósítását teszi lehetővé. Ugyanilyen külső támogatásról szólt a budafoki német kisebbségi önkormányzat képviselője, a Budapest XIII. kerületiek alelnöke, valamint számos községi szószóló is.

Őket követte, részint az elégedettség tónusában, de ezenfelül helyzetismertető, történeti háttérrel is felvilágosító, a helyi kisebbségek helyzetét bemutató hozzászólásában a lengyel önkormányzatok több képviselője vagy funkcióviselője. A németiség helyzete szemmel

láthatóan (talán) a legjobbnak mondható Magyarországon, nyilván nem függetlenül a történeti hátrányoktól, ideológiai korlátoktól, megkülönböztető és pejoratív minősítésektől – hozzájuk képest azonban a lengyelek helyzete – bár befogadottságuk problémamentesebbnek mondható – sokkal „definíálatlanabb” maradt. Például atéren, ami a kisebbségi önkormányzatok funkcióviselőinek szempontjából igen lényeges, hogy ugyanis a kisebbség- vagy nemzetiségdefiníciók törvényi szabályozásában a száz év óta hazánkban élő csoportok kaptak prioritást, s hozzájuk képest a még ugyancsak számosan létező többiek, így a lengyelek is, kénytelenek megküzdeni olyan nehézségekkel, amelyek például a funkciók gyakorlásának és a helyi polgármesteri hivatalok felügyeleti törekvéseinek ellentmondásaiból erednek, vagy például az évekig elhúzódoó honosítási kérelmek és a funkciókra megválaszthatók körének ezzel összefüggő jelentőségéből fakadnak.

A. Gergely András

Nyolcvan dolgos munkásév köszöntése

Balassa Iván 80. születésnapjára

Ortutay Gyula, az Ethnographia 1977/2-3. számában az alábbi mondattal kezdte Balassa Iván akkori köszöntését: „*El sem hinnők Balassa Ivánról, hogy 1977 októberében betölti a hatvanadik évét – hiszen egy pillanatra sem áll meg kezében a munka, s a múlt évek csak új feladatokat jelentenek számára. Munkásságára a teljességre való törekvés a jellemző...*” Ennél jobban szinte nem is lehet megfogalmazni, jellemezni a 80. születésnapot betöltő tudós munkásságát. Nem véletlen, hogy nem protokoll és szokvány ünnepségekre került és kerül sor szerte az országban, ahol Balassa Iván munkás élete során megfordult, ahová az alkotás szépsége hívta. Nemcsak szülőfaluja, szűkebb hazája Bihar, hanem Bodroghöz, Sárospatak, Hegyköz, Tokaj-Hegyalja, Erdély és Erdély szíve a Székelyföld, de a magyarországi nemzetiségi-etnikai kisebbségek, a magyarországi zsidó közösség, a reformátusok büszketartású közössége is meleg szívvel gondol a 80 éves tudósra, aki a néprajz, az európai etnológia, az agrártörténet annyi fehér foltját, ismeretlen területét világítottá meg munkássága révén. Az állandó munka, az újabb- és újabb megoldandó feladatok tartották meg számunkra az ünnepeltet fiatalosnak, jó kedélyűnek, kiegyensúlyozottnak. És még valakinek köszönhetjük ezt, a családjának és a tisztelve szeretett kedves feleségének, Éva asszonynak, aki szerényen a háttérben, de minden feltételt igyekezett megteremteni ahhoz, hogy a nyugodt alkotó órák, napok a nagyívű, európai léptékű művek megírására rendelkezésére álljanak.

Tevékenysége valóban európai színvonalú. Ismeretei, ismertsége, szakmai igényessége, sikerei, elismerései mindezt alátámasztják. Szakmai indulását még mestere, Viski Károly, a magyarországi néprajztudomány nagy hármásának egyik tagja segítette. Persze Európára nyílt tekintete és érdeklődése nem alakult volna így ki, ha a negyvenes években, majd az európaivá válás szempontjából nehéz ötvenes években már nem lett volna meg a szakmai igényessége ehhez. Számtalan szervező és tudományszakirányító, majd az országos szintű muzeológiai, kiállítási, néprajzi feladatai során találkozott a kicsinyes, rosszindulatú, az életet megkeserítő szürke alakokkal és percmemberkéekkel, akiket azonban többségében meg tudott győzni, maga mellé tudott állítani úgy, hogy a kitűzött feladatokat – talán ezt ők észre sem vették – végrehajtották. Különös képessége van az emberek meggyőzéséhez, lelkesítéséhez és az értelmes munkába való bevonásához. Valószínű, hogy erős hitével és sodró lendületű, jó hangulatú, céltudatos és mindig eredményes munkájával tudta magával ragadni a munkatársait. Akik tudták, hogy nem könnyű feladatra vállalkoznak, amikor Balassa Iván európai szintű követelményeinek megfelelően akarják munkájukat ellátni. Viszont az elért sikerből is részesültek, és az a jó érzés hatotta őket át, hogy részesei lehettek egy értelmes, nagyívű munkának. Az sem lehet véletlen, hogy 45-50 évi munkakapcsolatai élénkek, élők. Munkamódszereit a beosztottai, munkatársai szerették, sikertelen és kisstílusú ellenzői pedig kénytelen, de elfogadták. Tudását, szorgalmát, szervezőképességét, kitartását és eredményeit

pedig kénytelenek voltak elismerni. Persze a nagy tudós, az elfoglalt ember jellemzője, hogy kvaterkázni, jó magyar szokás szerint iszogató összejöveteleken rendszeresen és gyakran megjelenni nem volt ideje. Véleményét, fontos szakmai kérdésekben nem a fehér asztal mellett szokta kifejezni, hanem tudományos fórumokon.

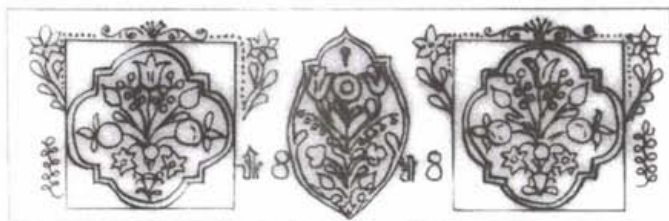
Messzemenőleg támogatta mindazokat az önkéntes, civil társadalmi kezdeményezéseket, amelyek a honismeretet, helytörténeti ismereteket, a nyelvjárási és népi nyelvhasználatot, a feledésbe merülő szakszókincset kutatta és megmentésükért fáradozott. Az önkéntes gyűjtők iránti tisztelete jeléül rendszeresen részt vett a gyűjtőpályázatokra érkezett munkák kiértékelésében, útmutató, módszertani előadások tartásában, sőt az önkéntes gyűjtőmozgalom kialakításában, kiépítésében is. A rendszerváltozás után lelkesen szervezte meg a Gyórfy István Néprajzi Egyesületet, és a lapját a Néprajzi Látóhatárt, a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára sorozatát, valamint a Néprajzi Szemináriumot, amely az önkéntes, különösen pedig a határon túli néprajzi-honismereti szakemberek gyűjtő fóruma. Így láthattak itt napvilágot olyan kiadványok és munkák is, amelyek már a „málenkij robot”-ról, vagy az 1956-os forradalomról emlékeztek meg.

A közép-európai Báránról, szülőfalujából úgy érkezett Európába, hogy monográfiáival ismertté tette a világon Magyarország és a Kárpát-medence néprajzát, parasztságának múltját, agrártermelésének nagyhírű történetét. Sokfelé megfordult a világban, számtalan előadást, referátumot tartott, de mindig csak itthon érezte magát otthon. Emlékszem, a hamburgi F. V. S. Alapítvány nagytekinélyű Herder-díja (amit korábban Németh László, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Gunda Béla, utána pedig Csoóri Sándor, vagy legutóbb Glatz Ferenc kapott meg) bécsi átvétele után két nappal már Budapesten volt, pedig több hónapot utazhatott volna a világban. Tudósi hűséggel és alapossgal feltárt adatai irdatlan mennyiségével, rendszerezésével, valamint szépírói képességével nemcsak gazdagította, hanem jócskán kiszélesítette a tudomány határait, a tudás patakának partját. Ma már elégedetten dőlhetne hátra karosszékében, hiszen hátát azokhoz az örök értékű monográfiákhoz támaszthatná, amelyek fölött oly hosszú éveken át görnyedt.

A 80 éves Balassa Ivánt, a tudományos monográfiák alkotóját a múlt kutatása közben is a jövő érdekli, az általa tisztelt és szeretett százarcú parasztság, a kikristályosodó európai alkotó tudás és ismeret, amelynek értékelő, értelmező, összegző rögzítője és közreadója. A jövőképebe a tanítványai, fiatal kollégái, a következő és a legfiatalabb generáció képviselői is helyet kapnak. Tapasztalataival, tanácsaival segíti a hozzáfordulókat, mind korábbi munkahelyén a Néprajzi Múzeumban, mind pedig későbbi munkahelyén, a Mezőgazdasági Múzeumban. Széles kapcsolatai miatt eredményes munkásságát ezért ünneplik most a napokban Magyarországon és a nagyvilágban szűkebb szakterülete mellett a nyelvtudomány, a történettudomány, a hungarológiai, az agrártörténet és az agrártudomány képviselői, az egész agrárium, valamint az európai tudományosság különböző rendű és rangú, nációjú és felekezeti képviselői.

Jó egészséget, további jó hangulatú alkotó éveket, a magyar tudományért!

Csoma Zsigmond

Felsőrákosi tulipános láda (1819)

Denderle József 85 éves

A kolozsváriaknak és a Kolozsvárt gyakran megfordulóknak sokat mond ez a név. Ma ő az utolsó piarista a kincses városban.

Denderle József 1911. december 24-én – Karácsony szentestéjén – született Naszódon, a főleg románok és németek lakta kisvárosban. Állomásfőnök édesapja születése feletti örömeiben megállította a vonatot és minden utast megvendéglelt egy pohár sörrel.

Iskoláit szülővárosában, majd Kolozsvárt, a római katolikus főgimnáziumban végezte. Fiatal korától a papi pályára készült, emellett tanítani is szeretett volna. A piarista (kegyesrendi) szerzet felvételi lehetősége mind a két elképzelés megvalósítását megteremtette a számára, mivel soha nem akart világi pap lenni. Külön engedéllyel 16 évesen felvették a rendbe, 1927. augusztus 27-én. 1927-28-ban Máramarosszigeten volt novicius. Teológiai tanulmányai mellett a kolozsvári egyetem történelem-földrajz szakát is elvégezte, diplomát szerzett. 1934-ben szentelte pappá Jakab Antallal együtt Mailáth Gusztáv Károly püspök.

Ebben az esztendőben Nagykárolyban volt lelkipásztor. 1935 és 1938 között a kolozsvári piarista gimnáziumban tanított. 1939-ben doktorátusra jelentkezett az egyetemen, ahol Constantin Marinescu volt a professzora. Tézisül Mátyás király és a Szentszék kapcsolatait kapta. Ezért 1939. májusától július végéig Rómába ment, ahol a Vatikán levéltárában végzett kutatásokat. Időközben professzora megmondolta magát, más témát adott: Rákóczi Ferenc kapcsolatai a román fejedelemségekkel. 1940-ben Bíró Vencel lett a professzora. Újabb témát kellett választania: Az Erdélyre vonatkozó román és magyar vitairodalom. Ebből a tézisből doktorált, s lett 1944-ben a történelemtudományok doktora. Időközben egyetemi szintű szociális tanfolyamot is végzett, s Nagykárolyban, Sátoraljaújhelyen is tanított a rend gimnáziumaiban. Nagykárolyban a Katolikus Legényegylet, Sátoraljaújhelyen pedig a Mária Kongregáció vezetője volt. 1943-ban visszakérült régi kolozsvári iskolájába, ahol annak 1948-as megszüntetéséig tanított.

Miután 1944. október 11-én a szovjet csapatok elfoglalták Kolozsvárt, két nap múlva megkezdtek az emberek összegyűjtését. A gimnázium irodájából dr. Szász István rendtársával és Pap Gyula „civil” tanárral együtt elhurcolták. A törvényszéki fogházból vitték őket gyalogmenetben Tordára, majd vasúti kocsikban Foksánba, a nagy fogolytáborba.

Innen csodával határos módon sikerült megszöknie. Keserves és idegölő kalandok után visszatért Kolozsvárra, ahol Haynal Imre belgyógyász professzor állította vissza az egészségét.

1946 és 1947 között rendi tanácsos és a piarista templom igazgatója. A szerzetes rendek megszüntetése után állami tanári állást vállalt. 1966-tól 1972-ig járt ki tanítani Magyarlónára. Innen ment nyugdíjba is.

Iskolán kívül is folytatott tevékenységet. A Katolikus Munkásfőiskolán történelmi előadásokat tartott, a ferencesrendi nővéreknek misézett, a klinikai betegeket szentségekkel látta el. A Szent Mihály templomban pedig szentbeszégeket mondott és lelkigyakorlatot tartott.

Írásai jelentek meg a Jóbarát című ifjúsági lapban a régi kolozsvári iskolázásról, az Erdélyi Fialatok-ban a fiatal tanárnemzedék kérdéseiről, Benedek Elekkel való levelezéséről a Napsugár-ban számolt be. Az Erdélyi Iskola, majd a Minoritățile Naționale című folyóiratban a magyar nyelvű iskolák tanárainak problémáival foglalkozott. A tantervnek megfelelően átdolgozta Bíró Vencel és Patay József VI. és VII. osztályos történelmi tankönyveit, amelyeket így egészen 1948-ig használhattak az iskolai oktatásban. 1945-ben megírta Erdély történetét a gimnáziumok és polgári iskolák számára, amit a Történelemtanárok Munkaközössége adott ki.

Rendkívül magas szintű román nyelvtudása segítségével 1957-ben a Pașcu–Pataki–Popa szerzőhármас Kolozsvárról szóló városismertetőjét (édesanyja családneve alatt, mint Debreczeni József), 1973-ban pedig Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem és tudós Moldva leírása (Descriptio Moldviae) című művét (társszerzőként) fordította le.

Nyilvános papi működéséhez visszatérve, a kolozsvári piarista templomban végezte tevékenységét. Az ő nevéhez fűződik a Cantate Domino énekkar megalakítása.

Püspöki megbízás alapján elvállalta a vasárnapi, román nyelvű és római szertartású mise és szentbeszéd végzését. Megbízatásának első évében, 1984-ben mutatta be aranymiséjét is.

Ma, életének 86. évében is naponta elmegy Szentegyház utcai harmadik emeleti lakásából templomába, misét mutat be és szentbeszédet mond.

Isten adjon neki egészséget a további kegyes munkálkodásához, melyet volt tanítványai és hívei szeretetteljes gondozása közepette végez.

Sas Péter

Nagy Sándor emléktáblát avattak Nagyváradon

Az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsága és a Nagyvárad Ady Társaság 1997. április 12-én Nagyváradon emléktáblát avatott K. Nagy Sándor író, jogász, egyházmegyei tanácsbíró, helytörténeti kutató tiszteletére.

K. Nagy Sándor a századforduló közemberének azon típusa, aki egész tevékenységével a közjót szolgálta. „A szelídség, jóság, becsületesség, szerénység, a tiszta erkölcs, a kálvinista puritánság a hívő és szerető ember mintaképe” – olvashatjuk kortársa, Csernák Béla megemlékező írásában. 1846. szeptember 6-án született Nagykerekiben. Jogot tanult Nagyváradon és Budapesten, 1876-tól ügyvéd, majd 1889-től törvényszéki bíró volt. Több évtizeden át a bihari református egyházmegye tanácsbírája és gondnoka. Megélte a századforduló nagy lehetőségeit, „a kultúralkotások”, az építkezések korát és aktívan bekapcsolódott a modernizálódó Nagyvárad közéletébe. A Magyar Irodalmi Lexikonban jogi és történeti szakíróként említik, elnézően sorolva fel „erkölcsnemesítő” kisebb írásait, noha halálának évét pontatlanul közlik.

Gazdag írói tevékenységének eredménye több tucat újságcikk, szépirodalmi és szakirodalmi munka. Útirajzai mindmáig a helytörténészek gazdag forrásmunkájaként szolgálnak. K. Nagy Sándor a helytörténeti kutatás vezéregyenységének tekinthető Biharban, ám különös érdemeit az Erdélyi Kárpát Egyesület választmányi tagjaként, a turisztikai élet fellendítése területén is sorolhatnánk. 1883. december 23-án jelenik meg több kiadást megélt Bihar-Ország című munkájának első kötete. 1885-ben már a második kötetet is kézbe vehette az olvasó. Saját megfigyeléseit, feljegyzéseit, levéltári kutatásokkal egészíti ki olyan alaposággal, hogy az 1888-ra három kötetre terebélyesedő munka ma is alapkönyve lehet a kutatóknak.

A második kötet előszavában így vall munkájáról: „...Megvallva az igazat, könyvemnek nem jósoltam semmi sikert, de másfelől kötelességérzetem az a vágy, hogy szülőföldemnek használjak, nem hagyott nyugodni: azért kiválogattam a megyénk egyes különösebben

kedvelt, vagy kevésbé ismert tájait, hogy ha már az egész megyét nem írhatom le, legalább ezek legyenek ismertetve s így állítottam össze könyvem. Természetesen, hogy aztán nem vehettem be a megye székhelyét és központját Nagy-Váradot sem, mert erről a rövid megemlékezés is sok részletet kiszorított volna könyvemből.

Könyvemet nagyon jó indulattal fogadta a sajtó és a közönség s az a szokatlan dolog történt vele, hogy egy év alatt két kiadást ért el. Ez a körülmény buzdított fel arra, hogy még egy másik kötetet állítsak össze Bihar megyének azon részeiről, melyeket előbb mellőztem. Előbb megismerkedtem a megye székhelyének és központjának Nagy-Váradnak minden nevezetesebb épületével és közintézetével, kutattam azok alapítását, jelen állapotát. Alapos értesülést kívántam nyerni mindenről, hogy erről az ősi s az országnak múltban és jelenben egyaránt nevezetes városáról a múlt körvonalát, s a jelen hű képét nyújtsam. Aztán felkerestem a szelíd nádasokat, hol a réti madarak ezreinek dalát kíséri a titkos suttogása, – felkerestem a mezőseget, hol a hullámzó vetések felett végig surranó szellő akadálytalanul fut tovább a szem láthatáránál – aztán bementem az én kedves hegyeim közé, hol a síkság tölgyerdejétől mind magasabbra kapaszkodik a cser és nyír, míg a bükk már a hegytetőket foglalja el csupán a fenyvesek előtt húzódva vissza a bércek csúcsaitól, – felmásztam a havasokra, hol a természet művészi ecsetje felesleges képekkel borította el a felhők felett emelkedő sziklákat s a mélység homályába hajló völgyeket és ezt az isteni képcsarnokot zúgó fenyvesek édes illatával töltötte be: (...) leereszkedtem a sziklák hasadékaiban a mély barlangokba, melyeknek korom sötét üregei ősszerű állatok csontjával vannak kipadozva, vagy kupolás termeik mennyezetét millió csillaggal ragyogó fehér cseppkövek borítják.

Ha könyvem célját éri s a közönség jóindulatát kiérdemli: fáradságom jutalmát ebben látom.”

1883-ban a Bihar-Országot egy igen érdekes útirajzokat tartalmazó kiadvány előzi meg a Székelyföldön és az Al-Dunán című.

1885-ben fontos bibliográfiai munkája jelenik meg A régi Bihar-vármegye címmel, melyben XVII-XVIII. századi Bihar megyében megjelent könyveket és térképeket lajstromoz fel.

1886-ban Biharvármegye földrajza elnyeri a tanszermúzeum 400 forintos pályadíját, a könyvet tankönyvként is használhatták a századfordulón. Újabb helytörténeti munkája, Pákász története, 1888-ban jelenik meg.

Törvényszéki bírói munkásságát jogi vonatkozású munkái fémjelzik, hogy csak néhányat említsünk közülük: A bűn és az erény útja, Berettyóújfalu (1881), Az eldobott kenyér, vagy a nyomorúság útja, (1898), Törvény nélkül (1899), Ne lopj (1902), A bírák előtt (1912).

Élete és tevékenysége Nagyváradhoz köti, csupán rövid intermezzo a budapesti tartózkodása 1900-ban, ahol a gyermekbíráóság elnökeként dolgozott.

A Magyar Irodalmi Lexikon halálának évét pontatlanul közli, 1923-ra datálva, holott 1921. november 26-án tért meg az Urához helytörténetünk úttörője. November 28-án koporsója fölött Sulyok István református püspök mondott emlékbeszédet.

Tavaszi Hajnal

A széphalmi Kazinczy-emléksarnok

A minap turisták körében egy kirándulás szervezése közben szóba jött a széphalmi Kazinczy-mauzóleum. A résztvevők egyike megjegyezte, hogy tulajdonképpen az a bizonyos létesítmény nem is mauzóleum. Ebből vita kerekedett, mire a megjegyzést tevő eltávozott, majd kis idő múlva visszatért, s egy megsárgult újságcikket mutatott állítása igazolására. Dr. Pásztor Emil, a cikk szerzője egyebek között ezeket írja: „Ez a szép műemléképület igazában nem mauzóleum, hiszen Kazinczy Ferenc hamvai nem ott pihennek, hanem a tőle 135 lépésnyire lévő sírban, a szép fasor végében található nyughelyen. Miért nevezik mégis mauzóleumnak a panteonszerű épületet? Azért, mert építéskor – több mint száz évvel ezelőtt – azt tervezték, hogy majd ott helyezik el a nagy író és nyelvújító földi maradványait. Az

átköltöztetés azonban nem valósult meg. Helyette az író egyik unokája, Becske Bálint, a panteonban kezdte összegyűjteni Kazinczy megmaradt emléktárgyait. Így létesült ott – a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával – az ország első irodalmi emlékmúzeuma, a mai Kazinczy Ferenc Emlékmúzeum. E múzeumnak az a nevezetessége, hogy pontosan az 1859-ben leégett Kazinczy-kúria helyén – sőt Kazinczy Ferenc egykori dolgozószobájának a helyén – áll, s annak falmaradványait is beleépítették. Az író maga nem ott, Széphalmon, hanem a ma Romániához tartozó Érsemjénben született, de életének utolsó negyedszázadát (1806-1831) ebben a kúriában töltötte, s benne született 1820. október 20-án nyolcadik gyermeke, Lajos, a későbbi aradi vértanú. Az ő mellszobrát a panteontól a sírokhoz vezető út mellett látjuk. Hamvai azonban nem ott, hanem kivégzésének helyén, Aradon, jeltelen sírban pihennek.”

Néhány évvel ezelőtt Puruczki Béla közölt cikket az Élet és Tudományban Széphalomról. Az a cikk részletesen ismertette a széphalmi emlékhelyet, rámutatva, hogy az írónak és a feleségének, török Zsófiának a sírját a fasor végén találják meg az odalátogatók. Puruczki Béla megjegyezte, hogy „hét gyermekük közül kettőt szintén ott temettek el.” Kazinczyéknak azonban valójában nem hét, hanem nyolc gyermekük volt, ha a legelsőt, az egyéves és tíznapos korában meghalt első Ifigéniát („a kis Fizsit”) is számítjuk, s a nyolc közül valójában nem két, hanem négy nyugszik Széphalmon, szülei közelében.

A széphalmi kúria parkjában az első sír a kis Ifigéniáé volt. Őt 1806-ban temették oda, s emléke az író egész további életére Széphalomhoz kötötte. A kis Kazinczy Ifigénia sírköve ma már nincs meg.

Szülei annyira szerették ezt a kislányukat, hogy halálukban mellette kívántak nyugodni, s valóban így is temették el őket. Kazinczy Ferencet 1831-ben a Kis Fizsi egyik, Török Zsófiát 1842-ben a másik oldalán. 1890-ben és 1903-ban Kazinczyék még három gyermekét tették az utódok a széphalmi sírkertbe: a második Ifigéniát (1817-1890), Emilt (1811-1890) és Eugéniát (1807-1903) – tudhattuk meg a leírtakból.

A Kazinczy-mauzóleumba és a neves író sírjához sok ezer ember zarándokol el évente belföldről és külföldről egyaránt.

Kerekgyártó Mihály

Molnár Balázs

1915-1996

Vele annak a nagy néprajzkutató nemzedéknek egyik utolsó tagja távozott, aki még hallgathatta Györffy István előadásait, elkísérhette gyűjtőútjain, útmutatásai szerint fogalmazhatta meg első tanulmányait. Professzorától nyert indítása alapján úgy érezte, hogy nemcsak fel kell tárnia a magyar népi műveltség történetét, hanem annak egyes elemeit el kell helyezni az egyetemes magyar nemzeti kultúrába, gazdagítva, színesítve azt. A történelem, földrajz, néprajz adatait egyesítve olyan megállapításokat tehetett, melyek időtállóak. Általános érdeklődésén túl a bihari Sárrét, azon belül is szülőfaluja, Komádi avatott kutatója lett. Eredményeit összehasonlította a Nagyunsággal, a Hajdúsággal és távolabbi – főleg alföldi – területekkel.

Nehéz gyerekkoráról így ír egy önéletrajzában: „1915. február 20-án születtem Komádiban. Mindkét ágon tisztántúli zsellér – atyai részről nagycsaládú – szülőktől származom. Atyám 9 éves korától cseléd, béres, kubikos, napszámos, alkalmi munkás volt. Földműves munkát végez az 1923-as földreform útján juttatott 3000 négyszögöl és 1928-1936 között szerzett 1000, ill. 2000 négyszögöl földön. Anyámat a szomorú cselédsorsból folyó nehézségek következtében gyermekkoromban elvesztettem. A szegény emberre nehezedő nehéz munka mellett minden háztartási munkát – rendszerint éjjel – éveken keresztül atyám látta el. Testvérek négyen voltunk, ketten maradtunk. Nővérem férjzett. Félárván, a szél szárnyán, de becsületesen nőttünk fel.”

De még mennyi nehézséggel kellett megküzdenie. Még csak három éves, amikor egy rosszul kezelt csípőficam következtében, egész életére kiható mozgássérülése állandósult és néprajzi gyűjtőútjai során ezzel is meg kellett küzdenie. Többször megoperálták, de nem sokat segítettek rajta. Mikor meg 1935-ben a műtét napján leégett kicsi házuk Komádiban, akkor olyan anyagi terhet kellett vállára vennie, melyet csak nyolc év múlva tudott teljesen kifizetni, rendezni.

A komádi református elemi iskolában kitűnt társai közül, de úgy látszott, hogy anyagiak hiányában továbbtanulásra nem lesz módja. Ezért elvégezte a hat osztályt és akkor a református egyház segítségével a szeghalmi Péter András Gimnáziumba kerülhetett, melyet egy földművesből lett ezerholdas birtokos alapított, olyan módon, hogy a szegény gyermekeket különösképpen felkarolta. Később egy tanulmánnyal kívánt tisztelni emlékének (*Parasztgazda /Péter András/ és papgazda /Tessedik Sámuel/*), de sajnos ez nem jelent meg. Szeghalmon érettségizett, de betegsége miatt csak 1936-ban iratkozhatott be a debreceni Tisza István Tudományegyetemre történelem, földrajz szakra. Itt valahogy nem jól érezte magát és már egy év után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen találjuk, ahol eredeti szakja mellett elsősorban néprajzot hallgatott.

„Budapesten folytatott tanulmányaim elején – írja életrajzában – a parasztyermekeket magaköré gyűjtő Györffy István professzor hatáskörébe kerültem. Egyetemi néprajzi előadások hallgatásán kívül is rendszeresen foglalkoztam néprajzzal.” Kedves embere lett Molnár Balázs a nagy tudós, aki többek között arra bízta, hogy elsősorban szülőfalujában és annak közelebbi és távolabbi vidékén gyűjtsön adatokat, mert azt a legjobban tudta saját ismeretével ellenőrizni. Így jelent meg egy rövid dolgozata (*Milyennek ismerték a komádiakat a szalontai disznót?*) Ethnographia 1939. évfolyamában, melyet – közvetlen halála előtt – még Györffy István szerkesztett. Egy másik jeles dolgozata is elsősorban a szülőföldhöz kapcsolódik *Tűzgerjesztés táplálván* (NÉ. 1943. 118-121. old.), melyet ezekkel a szavakkal fejezett be: „Bizony az egykori Kissárrét zegit-zugát bejárva, sok öreg (zsadányi, geszti, harsányi, ugrai, szakáli, keresztesi, sasi, furtai, zsákai, komádi, szeghalmi, vésztői stb.), hogy csak a nevezetesebb helyeket említsem) pásztor- vagy pásztorviselt emberrel találkoztam. Felemlgették a régmúlt időköt, a kováról, meg a tápláról is sokat beszéltek, de hogy hogyan gyűjtanak vele pipára, az öreg Szabó Lajoson kívül nem akadt más, aki megmutatta volna...”

Még Györffy István terjesztette fel díjtalan gyakornoknak az egyetem Néprajzi Tanszékén és ezt a munkakört 1940-1942 között el is látta, miközben a Néprajzi Múzeumban is, mint „próbaszolgálatos gyakornok” tevékenykedett. 1942-1943-ban önkéntes gyakornok az Országos Levéltárban. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy Teleki Pál földrajztudóstól és Magyar Zoltántól is sok mindent elsajátított, akkor látjuk azt a hatalmas ismeretmennyiséget, mellyel már indulásakor rendelkezett. 1941-ben Domanovszky Sándornál és Székfi Gyulánál *A hajdú kérdés dél- és kelet-közép-európai kapcsolatai* című tanulmányával bölcsészettudományi doktorátust szerzett. Mindennek ellenére nem tudott múzeumban vagy egyetemen elhelyezkedni. 1941-1945 között kenyérkereső állása: „tanulmányi ellenőrző” a budapesti Horthy Miklós Kollégiumban, majd 1945-1950-ben „szolgálatételre beosztott rendes tanár”-ként kollégiumi könyvtáros. 1950-ben sikerült végre a Néprajzi Múzeumban állandó állást szerezni részére. Ettől kezdve 1975-ig, nyugdíjaztatásáig az Etnológiai Adattárban, elsősorban annak térképgyűjteményét rendezte, gondozta és gyarapította. Ezentúl a Múzeum minden közös munkájában résztvett, közlései, tanulmányai, gyűjtései is megszáporodtak. Valamelyest feloldódott az a korszak, melyről így emlékezik:

„Státus hiányában 10 éven keresztül tudományos munkát csak alkalmyszerűen végezhettem.”

A legmélyebben szántó dolgozatai a szülőhelyhez, Komádihoz kapcsolódnak. Ezek közül is kiemelkedik: *Adatok a komádi tanyák történetéhez és a tanyai lakosság életmódjának mai alakulásához* (Ethn. 1952. 371-407. old.). Ebben nemcsak a kérdés általános irodalmát, hanem a levéltári-írártári forrásokat éppenúgy felhasználja, mint a térképeket, a néprajz kikérdezéses módszerével gyűjtött hatalmas anyagot is értékesíti. Ezeket elemzi, ellenőrzi, elsősorban a saját ismeretével szembesíti. A XVII. században letelepített hajdúság, a nemesekkel és a szerződéses jobbággyokkal élt együtt, melyhez a múlt század első felében az Esterházy herceg birtokteste is kapcsolódott. Az állattartó tanyákból a lecsapolás után földművelő tanyák alakultak. Jellemző, hogy 1885-1945 között 587 tanya épült, némelyik nagygazdának 2-4 is tulajdonában volt. A II. világháború befejezése után, a földosztás következményeként 180-190 új tanyát építettek, de ezeket néhány esztendő elmúltával le kellett bontani. Az éppen csak megindult kollektivizálás igyekezett ezektől megszabadulni. Molnár Balázs 1951-ben fejezte be a felmérés és megfogalmazás munkáját és most milyen fontos lenne az azóta eltelt csaknem félévszázadot újra megvizsgálni.

Egyik nagyon jellemző dolgozata: *Mezőgazdasági népességünk szakismereteihez: a vetőmag kiválasztása és csávázása, a rozsolás, a tojás lámpázása* (Ethn. 1978. 560-577. old.). Itt megszövegezi kutatásának elvi kérdéseit: „Adatfeltárásunkban a termelő ember ismereteit, tevékenységét, használati eszközeit állítjuk középpontba. A munkaeszközöknél pedig azt tartjuk a néprajzi kutatás főfeladatának, hogy megőrökítse használatukat, a velük végzett munkafolyamatokat, szerepüket és jelentőségüket egyes családi háztartások, nagyobb közösségek, egy-egy településrész vagy akár egész település életében.” A *csávázással* az üszög ellen védekeztek; a *rozsolás, zabolás* során a búza közül kivágták a rozst, zabot és így annak értékét emelték. A *lámpázás* a keltetésre szánt tojás átvilágítása, hogy minél kevesebb legyen az olyan, melyből nem kel ki kiscsirke. Mindegyik olyan eljárás, mellyel a korábbi kutatók nem, vagy alig törődtek.

Éppen ezért ajánlottam Hofer Tamásnak 1951-ben, mint kezdő kutatónak, hogy csatlakozzék Balázs egyik Komádihoz vezető gyűjtőútjához, mert a 'fontos kicsiségek' területén éppenúgy sokat lehet tőle tanulni, mint a különböző tudományágak eredményeinek egyeztetésében. Három és fél évtized múlva így ír Molnár Balázs munkamódszeréről: „A részletek iránti figyelem és pontos rögzítés jellemzi már első közléseit, így a kovával, taplóval való tűzgyújtás leírását. A múzeumban is ez vezette rendkívül gondos, új módszerekkel kísérletező tárgyi és fotóval történő dokumentáló munkáját, amivel mindennapi életfolyamatokat, gesztusokat, munkatechnikákat örökített meg és a tárgyi gyűjteményeket próbálta az alig észrevett egyszerű tárgyak tervszerű megszerzésével az elmúltó valóság jobb tükrévé tenni. Nagy kár, hogy több megörökítő vállalkozása – részben a külső megértés híján – félben, darabban maradt, de a múzeumban összegyűjtött anyag így is egyedülálló emléke lesz a tiszántúli, Tisza melléki, Sajó völgyi falusi életnek” (Néprajzi Hírek 1985. 26-27.). Ennél jobban aligha lehet meghatározni Molnár Balázs munkásságának jelentőségét.

Mindig készséggel vett részt a kollektív munkákban is. A „Tiszaigari Munkaközösség” egyik alapító tagja és nagyon sokat segített a történeti, földrajzi, társadalmi kérdések tisztázásában. A csaknem félévszázada elkészült kézirat egyszer mégis csak megjelenik talán. Amikor a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában átfutottam a 161 tételes szám alatt őrzött gyűjtéseit, feljegyzéseit, levéltári adatait, melyek több ezer oldalra tehetők, akkor láttam, hogy milyen hatalmas munkát végzett. Többek között Csonka-Bihar megye falvainak népi, műemléki felmérését, fényképezését magára vállalta, ami számára nagyon nagy megerőltetéssel járt, de kemény akarata ezen a nehézségen is átgátította. A fényképezés valóságos mestere volt, és mindig megtalálta a legfontosabb részleteket. A kitűnő rajzokat, a hivatásos térképész felesége Molnár Baláznén Vörösmarthy Ilona alkotta, aki munkájában más vonatkozásban is sokat segített.

A másik kedves területe, ahova többször visszatért, a Sajó melléke, ott is, különösen a Hangony völgyében Domaházát szerette meg. Ennek a kapcsolatnak a számos, különböző témájú gyűjtés közül feldolgozta: *Domaházi tükrös 1855-ből* (NÉ. 1946. 271-275. old.), mely ezen a területen egészen egyedülálló. Gondos, körültekintő kutatással megállapította a betyár-

ábrázolás személyét, idejét, miközben számos más területet gazdagító ismereteket is feljegyzett.

Mindig hangoztatta, hogy meg szeretné írni *Bihar vármegye történeti néprajzát*, illetve Komádi történetét és néprajzi képét. Most, amikor az adattári gyűjtéseit átnéztem, ennek körvonalai kibontakozni látszanak. Rengeteg történeti feljegyzés, a református egyház anyakönyveinek kijegyzése, urbáriumok és összeírások arról tanúskodnak, hogy az adatok jelentős részét rögzítette. Feldolgozta a szokások többségét, még a verbunkosokról is írt adatközlést. Ha valaki egyszer neki látna, akkor ebből sok mindent meg lehetne menteni és egy monográfiába beledolgozni, mégha az nem is lehet már soha olyan, mintha Molnár Balázs írta volna.

Nagyon szerette a barátokat, különösen azokat, akik Biharhoz, a *Háromföld-höz* (Sárrét, Nagykunság, Hajdúság) kötődtek. Ezért tartozott legjobb barátai közé Szűcs Sándor és Dorogi Márton, akiknek sírjánál egymás mellett álltunk és vettünk Tőlük végső búcsút. Mindkettőjükről búcsúztatót írt (*Dorogi Márton 1911-1980. Ethn. 1981. 568-570. old.*); *Szűcs Sándor 1903-1982. Ethn. 1983. 615-617. old.*). Kapcsolatot tartott a népi írókkal, különösen a bihari kapcsolatú Szabó Pállal és Sinka Istvánnal. Visszahúzódo természete ellenére a baráti társaságot szerette és nagyszerű anekdotákat, ízes bihari nyelven tudott előadni. Elsősorban Györffy Istvánról szóló elbeszélései voltak különösen érdekesek. Még most is a fülembe cseng, amikor 1939. nyarán a „Kiskunhalasi néprajzi tábor”-ban utoljára lehetett együtt szeretett Professzorával, aki konfliktust rendelt neki, hogy könnyebben tudjon mozogni a nagy határban. Sajnos ezekből sem öröközhettünk meg semmit.

Egy-egy téma, terület alapos ismerőjének végső eltávozásakor önkéntelenül is felmerül bennünk, hogy tudásából mennyit hagyott itt, mennyit vitt magával. Sajnos úgy érzem, hogy a bihari ismereteknek nagyobb része eltávozott Vele, de az itt maradt jegyzetei, feljegyzései azt kívánják, hogy azokból minél több napvilágot lásson a szülőföld hasznára és Molnár Balázs emlékének méltó megörökítésére, aki 1996. szeptember 8-án végleg eltávozott körünkből.

Balassa Iván

KÖNYVESPOLC

A kárpátaljai honismeret¹

„Ezer évig nem volt itt semmi” – bizonygatták a kultúra ideológusai Kárpátalján, mert szerintük csak a szovjethatalom évtizedei alatt virágzott ki ott (is) a szellemi élet. A végeredményt jól ismerjük, az új honfoglalók által megcsontított, meggyalázott, eltüntetett kárpátaljai magyar ön- és honismeretet szívós munkával újra fel kell tární, s másfél évszázados hagyományaira építkezve kell elősegíteni a megmaradás esélyeinek kimunkálását.

A mai Kárpátalja a hajdani Északkeleti-Felvidék – mint a Kárpát-medence legkisebb hegyvidéki peremtája – központi részén található, s összesen 19 200 km²-nyi területéből 12 800-at foglal el. Geográfusaink ugyanis e század közepéig – az egységes kárpát-medencei szemléletnek megfelelően az 1920 óta öt országhoz – (Csehszlovákia, Szlovákia, Szovjetunió, Ukrajna és Románia) – tartozó területet a Bártfától északra fekvő Sáros vármegyei Zborói-hágótól a Beszterce-Naszód vármegyében található Radnai-havasokban lévő Borsai-hágóig *Északkeleti-Felvidék*nek nevezték. E tájegység derekának népköltészeti, honismereti és néprajzi kutatása a reformkorig nyúlik vissza. Egy Bereg vármegyei ifjú jurátus, Úszkay Mihály (1824-1847), a halála előtti évben, 1846-ban a Magyar Föld és Népe eredeti képekben című füzetsorozatban Pesten jelentette meg *Tiszaháti népet Bereg megyében* című színes dolgozatát. E munkáját, valamint a Pesti Hírlapban (1845. 26. sz.) és Pesti Divatlapban (1846. 38. sz.) megjelent további néprajzi vonatkozású írásait évtizedek múlva többen, köztük Bereg vármegye híres monográfusa, Lehoczky Tivadar (1830-1915) is felhasználták.

Az 1848-as szabadságharc leverését követő dermedtség bő évtizede után a Viski előnevet felvett Krüzsely Bálint (1844-1900) jogakadémiai tanár, szerkesztő 1874-ben a Máramarosi Képes Nagy Naptárban terjedelmes tanulmányt közölt Visk város történetéről. Számos nép- és honismereti cikket tett közzé, nemcsak az 1874 és 1877 között az általa Máramarosszigeten szerkesztett Máramaros című lapban, hanem a Bereg vármegyei sajtóban is. Máramaros megye mono-

gráfiájában a nemzetiségek közül ő mutatta be a magyarokat. A kiegyezés utáni évtizedek mai Kárpátaljához kötődő legnagyobb szellemi teljesítménye Lehoczky Tivadar nevéhez kötődik, aki 1881-1882-ben adta ki három kötetben Ungváron, *Beregvármegye monographiája* című munkáját. A millennium évében készült el az a mindmáig kiadatlan, kéziratként fennmaradt mintegy 400 oldalas gyűjtemény, amelyet Szini Péter (1860-1906) tanító, a Bereg című lap állandó munkatársa készített *Népköltési gyűjtemények Beregvármegyéből* címmel, amelyben a vidék népszokásait, dalait, meséit, babonáit kalásztolta egybe. Monográfiájával egyébként a Bereg vármegyei Tanító-egyesület pályázatán díjat nyert.

A század elején sárospataki diákok folytattak néprajzi gyűjtőmunkát Kárpátalján. 1903 és 1906 között a Kisfaludy Társaság megbízásából több alkalommal felkereste Szatmár vármegyét Móríc Zsigmond, amikor klasszikus írónk több ezer népdalt és népmesét jegyzett le a ma Kárpátalján található Nagypalád, Csetfalva és Tiszabökényi községekben. Az 1889 és 1891 között özevgy éves-nyájával Nagyszőlősen élő Bartók Béla két évtized múlva a vidékre visszatérve 1911-ben Dolha, Veresmart és Száldobos településeken ruszin népdalokat gyűjtött, amelyeket zenéjükkal együtt rögzített. A következő évben a Szernye-mocsár északnyugati peremének magyarlakta falvaiban, a Bereg megyei Rafajnaújfaluban, Dercenben és Fornoson gyűjtött sikeresen, de Barkaszon a kiszemelt adatközölők nem énekeltek a zeneszerzőnek. 1915 és 1926 között a Kisfaludy Társaság, illetve a Folklore Fellows mozgalom szervezett néprajzi gyűjtést Kárpátalján, Sütő Gyula, Deák Geyza és mások, illetve Novák Sándor, Sólyom Zoltán és id. Vozáry Gyula, Gaál István részvételével, az utóbbi Ung, az előző három Bereg vármegyében.

Az 1920-as évek végén csehszlovákiai magyar egyetemisták és főiskolások, a sarlósok indulnak útnak, hogy felfedezzék a kárpátaljai magyarlakta falvak népiéletét, néprajzát, s szociográfiai vizsgálódásokat végezzenek. A Sarló-mozgalom legismertebb útja az 1930 augusztusi, amikor Balogh Edgár (1906-1996) és barátai tíz napig vándorolnak „Szegegyország” falvaiban Nagydobronyól Nagypaládig. A sarlósok néprajzi érdeklődése azonban meglehetősen hamar alábbhagy, nem utolsággal sorban a korszak egyik leghatásosabb közírójának, Fábry Zoltánnak (1897-1970) igen kemény hangú, bíráló, *Etnográfiai szocializmus* című cikkének hatására, amely a kolozsvári Korunk 1929. júniusi számában jelent meg. Így van ez még akkor is, ha Balogh Edgár tanúsága szerint ez az írás volt az 1928-1934 közötti Sarló-mozgalom „eszméletető lökése”.

Az 1920. évi impériumváltozás után a csehszlovák hatóságok járási közművelődési tanácsokat szerveztek, ezek közül az ungvári, a beregszászi és a nagyszőlősi közösen jelentette

¹ *Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye.* 1966. 719 old. – „Szem látta, szív bánta...” (Kárpátaljai honismereti tanulmányok.) Szerk.: P. Panykó Mária. 1996. 232 old. – A Tisza bölcsője. (Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig.) Szerk.: S. Benedek András. 1996. 155 old. – Máramaros megye. (Honismereti írások a Monarchia korából.) Szerk.: S. Benedek András. 1997. 143 old. Valamennyi kiadvány a Hatodik Síp Alapítvány-Mandátum Kiadó (Budapest-Beregszász) gondozásában jelent meg.

meg a Néplapot. A húszas években ennek hasábjain Szerényi Ferdinánd honismereti-néprajzi koncepciót munkált ki, amelyet a Magyar Iskola című havi folyóiratban programszerűen összefoglalva is megjelentetett. A periódikát a kiváló pedagógus, Czabán Samu (1878-1942) Beregszászban szerkesztette, a lap főmunkatársa veje, Ilku Pál (1912-1973) – 1961-től Magyarország művelődési minisztere – volt, s ekkoriban számos, adataiban ma is hasznosítható néprajzi cikket publikált, elsősorban Losoncon napvilágot látó A Mi Lapunkban. A Szerényi-felhívásnak tehát volt fogantatója a Sarló fiataljai körében, gyűjtőútjaikat az ímént már említettük. A program hatására konkrét művek is születtek, így jelent meg 1932-ben Mónus Gyula és Szerényi Ferdinánd közös kismonográfiája *Bene község jelene és jövője* címmel.

Kárpátalja 1938-1939-es visszatérése után a néprajzi gyűjtőmunka fellendült a területen. A vidék déli, magyarlakta sávját visszarendezték a magyar megyerendszerbe, a ruszinok hegyvidéki lakhelye, a századfordulótól etnikailag már körülhatárolható Rutén-, Vagy Ruszinföld autonómiát kapott Magyarországra keretében. Ennek tudható be, hogy a néprajzi kutatás két irányban haladt. Az egyik a magyarlakta vidékek feltárása, az addig ismeretlen helyeken való vizsgálódás, és illetve ott, ahol a két világháború közötti csehszlovák uralom idején magyarországi szakemberek nem végezhetek kutatást. Figyelemre méltó Csomár Zoltán (1906-?) református lelkész munkássága, aki Ung megye, ezen belül elsősorban Nagydobrony, az egységes által palóc nyelvszigetnek tartott református nagyközség folklorját gyűjtötte össze, valamint *Húsz év Ungvár történetéből* című könyvével pályázaton első díjat nyert. A másik irány a Ruszinföld, itt a kiváló néprajzos Gunda Béla (1911-1994) és költő-barátja, a munkácsi Sáfáry László (1910-1943) vizsgálódott 1939-ben a Vicsa és a Latorca folyók völgyének ruszin falvaiban, valamint a Tisza felső forrásvidékén, a Huculföldön. Gunda következő évi úticélja – a Néprajzi Múzeum munkatársaival együtt – azonban már a magyar-ruszin nyelvhatár, a Szernye-mocsár karéjában, Dercen, Beregújfalú és Nagybereg. Úttörő jelentőségű Ortutay Gyula (1910-1978) és Pataki Mária ekkori munkássága, mert kutatásaik a magyar-ruszin néprajzi kapcsolatok vizsgálatára irányultak, amivel megteremtették a kárpátaljai összehasonlító folklorisztikát.

Az 1938-1944 között ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátalján a kiváló tudós és államférfi, Teleki Pál (1879-1941) ösztönzése nyomán 1938-tól több táj- és népkutató tábor működött az Államtudományi Intézet égisze alatt. Ezek anyagait ma a Néprajzi Múzeum Adattárában őrzik, legértékesebbek az 1941. évi viski, illetve az 1943-1944. évi, Fancsika központtal rendelkezett ugozsai tábor gyűjtései.

Az 1944 októberében kezdődött több mint négy évtizedes szovjet megszállás hosszú évekre lehetetlenné tette Kárpátalján a magyar hagyományok ápolását, a néprajzi gyűjtőmunkát. A magyar nyelvű kultúra sokáig csak fordításos sajtóként lehetett jelen, unikumnak számít Sándor László (1909-1993) 1956 és 1961 közötti me-

seggyűjtése, amely csaknem három évtized múlva, 1988-ban jelent meg Budapesten, *Pallag Rózsa* címmel. Változást hozott, hogy 1963-ban megnyílt az Ungvári Állami Egyetem magyar filológiai tanszéke, amely tantervébe olyan tudományágakat is felvett például mint népköltészet, nyelvjárástan. Mindez kutatásokra ösztönözte mind a tanárokat, mind a diákokat, ami számos ilyen témájú szakdolgozatot, cikket, tanulmányt, egyetemi jegyzetet, kandidátusi értekezést eredményezett. Természetesen a kor követelményeinek megfelelően ideológiai jelszavakkal, idézetekkel alátámasztva a mondandót. Így születtek például olyan elretentővé vált kiadványok például mint a *Három arany nyelvszó* című mesegyűjtemény, a magyar tanszék vezetőjének, Petro Lizanecnek a válogatásában, amely 1973-ban az ungvári Kárpáti, és a budapesti Móra Könyvkiadó közös gondozásában jelent meg. A többi tanszéki kiadványban sem volt több köszönet, mert az ideológiai szövevényekből kellett előkaparni az értékeket. Jellemző példa erre a Petro Lizanec és Vaszcsoik Vera jegyzete 1974-ben Uzshorodon (Ungváron) megjelent egyetemi segédkiadvány, a kárpátontúli magyar lakosság népballadái címmel, amelynek előszava többek között azt írja: „a kapitalizmus fejlődése...kielezi az osztályellentétet”, valamint „...a felszabadulás óta letelt években a kárpátontúli parasztság élete gyökeresen megváltozott, s megváltozott a szemlélete is. A társadalmi javak a társadalom valamennyi tagjának közös javaivá váltak.” Ezek után már nem meglepő, hogy az ottani „balladák könyvének” hivatkozott szakirodalmában forrásműként megtalálhatjuk Az SZKP XXIV. kongresszusának anyagai című brosúráját. A témához még egy megjegyzés: 1945-től Kárpátalját hivatalosan csak Kárpátontúl-nak lehetett nevezni, mert Moszkvából és Kijevből nézve valóban a Kárpátok túl feküdt. Az ott élő magyaroknak azonban Budapesten tekintve mindig Kárpátalja maradt.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján üdítő színfolt volt az akkori ideológiai őserdőben a Forrás-stúdió fiataljainak tevékenysége. Az ungvári egyetem magyar nyelv- és irodalom szakán tanuló fiatal költők és írók – Benedek András, Balla Gyula, Györke László – közreműködésével 1967 novemberében a Kárpátontúli Ifjúság című területi lap keretén belül alakult meg a Forrás Ifjúsági Stúdió. Tagjai még Fodor Géza, Vári Fábán László, Füzesi Magda, Dupka György és mások, akik elsősorban a volt Ugocsa megye népdal- és balladákincését vették hangszalagra. A hatalmas kezdettől fogva gyanakvással figyelte gyűjtőmunkájukat. 1971 augusztusában Elidegenedés címmel szerkesztőségi cikk jelent meg az ungvári Kárpáti Igaz Szóban, amely nemcsak azaz vádolta meg a fiatalokat, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól és valóságtól, a polgári irányzatok bukkorába kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, hanem a cikkíró – ma már tudjuk Balla László volt – szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük. A stúdió vezetői ellen rágalomhadjárat indult, és néhány évi eredményes munka után a Forrás 1971 végén megszűnt. A tagjai által gyűjtött anyagot több mint két

évtized múlva Vári Fábián László egészítette ki, ez jelent meg *Vannak ringó bölcsők* címmel 1992-ben az Ungvári-budapesti kettős székhelyű kiadó, az Intermix gondozásában.

A Forrás Stúdió búváropatakként továbbélő hatását azonban a hatóságok nem tudták felszámolni, mert tagjai az ungvári egyetem pad-soraiból kikerülve szerte Kárpátaljai tanárként, újságíróként munkálkodva tovább folytatták a magyar néprajzi gyűjtést. E tevékenység az akkori viszonyok között egyfajta kiállásnak számított, s természetes, hogy akadtak követők, tanítványaik, akik elsősorban a népköltészeti alkotásokat hordták kévébe. Csak idő kérdése volt, hogy ez a mennyiségi gyarapodás mikor áll össze kalangyába, s mutatkozik meg szinte egyik napról a másikra egy erőteljes kárpátaljai magyar hagyomány. Csaknem két évtized szívós, számos nehézséggel terhelt gyűjtőmunka után a kilencvenes évek elején a hajdani Forrás Stúdióban munkálkodók vetése beért, figyelemre méltó termést hozott, elsősorban Vári Fábián László, S. Benedek András, Penckőferné Punyó Mária munkássága nyomán. Ezt a minőségi ugrást a nyolcvanas évek elejétől a magyarországi szakma kárpátaljai érdeklődése is elősegítette, mindenekelőtt Gunda Béla, Balassa Iván, Ujváry Zoltán, Dankó Imre támogatása. 1989-től szoros munkakapcsolat alakult ki a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi és az ungvári egyetem magyar filológiai tanszéke között a kutatásban, illetve a diákok részvételével szervezett gyűjtésekben.

Az sem volt véletlen, hogy az 1991 nyarán Sárospatakon megrendezett III. néprajzi szeminárium kárpátaljai résztvevői a „Bodrog-parti Athén”-ban határozták el a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság megalakítását. Erre ugyanezen év szeptember 20-án Beregszászon került sor több mint húsz alapítóval, ahol jóváhagyták az ideiglenes alapszabályt. A társaság elnökének Vári Fábián László költőt és folkloristát választották, akit a későbbi, 1992. február 9-én szintén Beregszászon tartott első közgyűlés is megerősített tisztviselőjének. A társaság célja: „A kárpátaljai magyar lakosság hagyományainak feltárása, megőrzése, tudományos igényű feldolgozásának elősegítése, a magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek etnikakulturális kapcsolatainak kutatása, támogatása, harmonikus együttélésük segítése a néprajz módszereivel. A néprajz iránt érdeklődők, az önkéntes gyűjtők tevékenységének ösztönzése, szakmai támogatásuk, továbbképzésük, a társaságban való tömörítésük, kutatásuk eredményeinek publikálása.” A társaság születésénél magyarországi szakemberek is bábáskodtak, így Barna Gábor, a Magyar Néprajzi Társaság titkára és Viga Gyula a miskolci Herman Ottó Múzeum osztályvezetője.

Az 1990-es évek elején úgy tűnt, hogy a Társaság létrejöttével kibővülnek a szervezett gyűjtő, illetve feldolgozó munka keretei. Erre azért is nagy szükség volt, mert az 1991/1992-es tanévtől a kárpátaljai magyar iskolákban a néprajz és a népismeret tantárgyként szerepelt. A lendületet jelezte, hogy a Társaság titkára, Bagu Balázs tanár,

a középiskolák számára összeállított néprajzi tanterve pályázatot nyert. A kezdeti érdeklődés azonban hamarosan alábbhagyott, ezért a néprajzosok szervezete beleolvadt a Kárpátaljai Honismereti Társaságba. Pedig a kilencvenes évek elejétől jelentősen gyarapodtak a közlési lehetőségek, mind a különböző periódikákban – az Ungváron megjelenő Kárpátaljai Szemlében, 1993-tól a negyedévenként megjelenő Hatodik Síp folyóirat minden száma néprajzi mellékletet ad ki, illetve a Pánsípban, valamint a miskolci Néprajzi Látóhatárban –, mind pedig a könyvkiadás jóvoltából.

Az ungvári Kárpáti Kiadó rendszerváltozás utáni összeomlása után az 1992 márciusában alakult Intermix Kiadó karolta fel a Kárpátaljai Magyar Könyvek című sorozatában a honismereti-néprajzi témájú művek megjelenését, amelyek zömét díjmentesen adományozta a kárpátaljai könyvtárnak, iskoláknak és más intézményeknek. Így látott napvilágot a már említett *Vannak ringó bölcsők* című népballadagyűjtemény, majd – szintén 1992-ben – Keresztyén Balázs *Rákóczi virágai*, (Kárpátaljai történeti és helyi mondák) című összeállítása. Az utóbbi szerző tollából 1995-ben adta ki a *Magyar művelődési hagyományok kárpátaljai lexikonát*, amely a tájhoz fűződő történelmi és irodalmi események, személyiségek munkásságának bemutatásával az ott élő kétszáz ezer főnyi magyar nemzeti közösség ön- és honismeretét szolgálja. Ide kell sorolni S. Benedek András kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlatát, amely *A tettenérhető történelem* címmel (Intermix, 1993.) jelent meg. Az újabban megjelent kiadványok közül a *Tiszán innen...* (Társadalomtudományi tanulmányok) címmel, Csernicskó István összeállításában készült kötetet kell megemlítenünk, amely a történelmi, irodalmi- és nyelvészeti mellett néprajzi és helytörténeti tárgyú dolgozatokat is közöl kárpátaljai magyar kutatóktól.

1995-ig az Intermix Kiadó jelentette meg a magyarországi művelődési és közoktatási minisztérium támogatásával a kárpátaljai könyvek zömét, de ezek egy része megszerkesztetlenül, alapvető nyomdai hibákkal került az olvasókhoz. 1993-tól a Mandátum Kiadó (Beregszász) és a Hatodik Síp Alapítvány (Budapest) kettős székhelyű kiadó mind tudatosabban törekedett – szinte missziót vállalva – a kárpátaljai magyar néprajzi és honismereti művek megjelenésére. Az 1993-as ünnepi könyvhét egyik eseménye volt Penckőferné Punyó Mária *Tízoltó nagymadár* című gyűjtése a beregújfalui népmesékkel és mondákkal, valamint Móricz Kálmán *Nagydobrony* című falumonográfiaja, több néprajzi tárgyú fejezettel. Ebbe a sorba tartozik Szabó István *Úgocsa megye* című monográfiájának második, átdolgozott kiadása (1994), amely hiánypótló volt, hiszen a mű először 1937-ben jelent meg a Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből című sorozat első köteteként. 1994-ben látott napvilágot az 1941 és 1944 között fennállt Kárpátaljai Tudományos Társaság kétnyelvű – magyar és ruszin – folyóiratának, a *Zorja-Hajnal*-nak az antológiája Csató György szerkesztésében. Ez a kötet is tartalmaz néprajzi, honismereti dolgo-

zatokat, többek között Zádor Dezső a ruszin népköltészet kolomjokáiról (kétsoros, igénytelen kis dallamairól), Potusnyák Ferenc a ruszin népviseletről értekezik.

A Mandátum–Hatodik Síp 1996-ban már három honismereti-néprajzi munkát adott ki – ezt követte 1997 első felében a negyedik –, amelyek valóban hiánypótlók a kárpátaljai magyarság önismeretének számára. Ezek közül az 1996. évi a legjelentősebb – s egyben a legvaskosabb, több mint 700 nagyalakú oldal – Lehoczky Tivadar *Bereg vármegye* című monográfiája. Lehoczky 1830-ban született a Fiume melletti Fucsine nevű kis településen, ahol szlovák származású apja erdész volt. Az elemi iskolát, majd a gimnáziumot már a Felvidéken, Rózsahegyen végezte. Tüzérként küzdött az 1848-as szabadságharc több csatájában, 1851-ben a kassai jogakadémián fejezte be tanulmányait. A következő évben Munkácsra telepedett le. Bírói, majd ügyvédi vizsgát tett, 1865-től a Schönborn grófok munkácsi és beregszentmiklósi hitbizományi uradalmának főügyésze. Az 1850-es évek végétől kezdte közölni honismereti, néprajzi, történelmi, régészeti és nyelvészeti írásait. Fél évszázados munkásságának mérlege tizenegy könyv és csaknem háromszáz tanulmány. 1915-ben halt meg Munkácsra.

Lehoczky főműve kétségtelenül a *Beregoármegye monographiája*, amely korának úttörő jelentőségű műve. Előzménye, hogy 1872-ben a Századok című történelmi folyóirat programot hirdetett, amelyben elvettek tűzött ki hely- és megyetörténeti monográfiák megírásához. Talán Lehoczky volt az első, aki egy évtized múlva, 1881-1882-ben, három kötetben megjelentette nagyszabású művét oly körülmények közt, amikor még nem voltak kimunkálva egy ilyen jellegű kötet szakmai ismervei, követelményei. S ebből erednek hiányosságai is. Így például a vízrajzi viszonyokat tárgyaló fejezetben nem szól a halászatról. Műve általános részében először a forrásokat, a megyében található levéltárakat ismerteti, amelyet a terület föld- és helyrajza követ. A vármegye történetét az őskortól az 1848-1849-es eseményekig vezeti el, ez a rész a monográfia legsebezhetőbb része, ugyanis biztos forrásként fogadja el és kezeli Anonymus adatait, s hozzá hasonlóan előszeretettel vetít vissza korabeli viszonyokat a múltba. „A mai Kárpátalja területét a tót, rutén és oláh népesség útközpontjaként értékeli, – alapítja meg a kötet előszavában S. Benedek András – és lokálpatrióta büszkeséggel azonosítja a Krajna fogalmát egy határszéli hercegséggel, összekeverve a földrajzi 'határ-vidék' stb. fogalmát a keleti hercegséggel, azzal a mai Magyarországnál is nagyobb területtel, amely általában az ifjabb királyok, a feltételezett trónkövetelők, illetve (részben s később) a királynéknak birtoka volt.” Lehoczky műve e fejezetének tévedéseit jól kiigazítja a később ismertett „Szem látta, szív bánta...” című kötetben Kobály József alapvető fontosságú tanulmánya, A mai Kárpátalja területének népei a középkorban, amelyben a kárpátukránok (ruszinok) őslakosságának kérdését vizsgálja.

Lehoczky monográfiájában a továbbiakban megismerjük Bereg vármegye belső történetét és helyhatósági életét, különböző tisztségviselőit a középkortól századokon át. Külön fejezetben taglalja az egyházi ügyeket, a közművelődési állapotokat, a vármegye gazdaságát, iparát, kereskedését, valamint növény- és állatvilágát. A különös részben a települések története kerül sorra, amelyek között bőven tárgyalja Munkács és Beregszász történetét. Az egykor létezett falvakról és pusztákról is számot ad, sőt a valamikor Bereg vármegyéhez tartozott helységekről is. Lehoczky művének adattára ma is pótolhatatlan, lehet építkeznie rá a mai kutatóknak még akkor is, ha forráskritikával kell kezelni.

A Hatodik Síp–Mandátum másik – 1997. évi – kiadványa a *Máramaros megye (Honismereti íráskorok a Monarchia korából)* szorosan kapcsolódik az előbbihez, hiszen Bereg mellett ez a legnagyobb történelmi tájegység a mai Kárpátalján, jóllehet csak mintegy fele tartozik ide, a déli része Romániában található. Hajdanában Gömör-, Bihar- és Somogyországhoz hasonlóan Máramarost is országnak tekintették, hiszen 9716 négyzetkilométernyi területével a történelmi Magyarország harmadik legnagyobb vármegyéje volt. Hegyes, zordon vidék, mely végeláthatatlan ösrengetegek között, korán lakott folyóvölgyeiből kiindulva csak a XVIII. század elejére népesült be igazán, magyarokkal, ruszinokkal és románokkal. Ekkorra alakultak a többé-kevésbé pontos etnikai és nyelvhatárok a három nép között. Természetes hát, hogy ezidőtől nyilvánult meg a történeti, honismereti érdeklődés Máramaros iránt, elsőnek Bél Mátyástól, majd a reformkorban Duliskovits Mihálytól. A kiegyezés után még fokozottabb a figyelem, az ezt követő fél évszázad terméséből válogatta a kötetet a két összeállító S. Benedek András és Vári Fábián László.

A kötetben Hetényi Kálmán a vármegye természeti viszonyairól értekezik, Forberger János a kincstári erdőseket Timár Pál a mezőgazdaságot, Prugberger József a bányaiipart, Urányi Imre az ipar és kereskedelem állapotát tekinti át. A legértékesebb közlés – a könyv jó harmadát adja – Bélay Vilmos 1943-ban megjelent *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei (A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig)* című monográfiájának részlete, amely a mai Kárpátalja vonatkozó adattárából válogat. Ez a mű is igen jól használható, az adatok pontosak, megbízhatóak, a már említett Szabó István Ugocsa megyéjének testvérpárja, kiváló „település és népiségtörténeti” monográfia. Kár, hogy Bélay csak a XVIII. századig dolgozta fel Máramaros társadalmi-, illetve nemzetiségtörténetét.

A „Lehoczky” mellett a Mandátum–Hatodik Sípnek szintén 1996. évi kiadása a következő két kötet. A *Tisza bölcsője* – S. Benedek András szerkesztésében – kárpátaljai honismereti és néprajzi írásokat közöl a reformkortól 1945-ig. A kötet erénye, hogy kevésbé ismert nyomtatott és kéziratok forrásokból válogat igen változatos anyagból – mely persze egyenetlen is helyenként –, ezért, nagyon helyesen az időrendet követi a

szerkesztésben. Így folyamatában látjuk egy műfaj metamorfózisát a reformkortól a vidék 1945. évi impériumváltozásáig. Duliskovics Mihály Verchovina leírása nyitja a sort 1838-ból, amelyet Benczura János három év múlva megjelent *Beregh vármegyei oroszok* című írása követ. Ez már jelzi, hogy a szerkesztő nagy súlyt helyez a vidék lakosságának többségét kitevő, többféle néven emlegetett ruszinok (oroszok, rutének, magyar-oroszok, kisoroszok, rusznyákok) történetének, néprajzának bemutatására. Zombory Gusztáv is Verchovina címmel jegyzi három évtizeddel később, „táj- és népismeretési rajz”-át és ugyan-csak a ruténekkel foglalkozik egy előadás részletében a Kárpátaljai Tudományos Társaság elnöke, Hodinka Antal. A kötet egyik legértékesebb írása – és nívója – Krúdy Gyula Havasi kúrtje, az író különös szeretettel vallott a hajdani Északkeleti-Felvidékről és lakóiról. Műve – mely azóta is alig fellelhető –, 1918-ban Ungváron jelent meg a Ruszin-Krajnai Könyvtár első (és egyetlen) köteteként. A közölt részlet egy halottbúcsúztató néprajzilag is hiteles leírása.

Bacsinszky Tivadar *A magyar-orosz lakosság néprajzával*, Örtutay Gyula a *Ruszin-magyar kapcsolatok a népköltészetben*, Pataki Mária *A ruszin népzene* címmel foglalkozik népeink sok évszázados együttélésével. Természetesen a tájon lakó magyarok sem maradnak ki, Grynaeus Alajos Ungvár, Tabódy József Munkács évrázait, illetve lakóit taglalja, Krüszely Bálint pedig a Viskén honos városi népbabonákat ismerteti, de részletet kapunk a kötetben a Bene község egy évéből, szürettől szüretig, valamint a nagydobronyi nép megélhetési viszonyairól, lakásáról, ruházkodásáról és népi szokásairól.

A negyedik kötet, a „Szem látta, szív bánta...” cíművel, a honfoglalás 1100. évfordulója előtt tisztelegtek – írja a szerkesztő, P. P. Punykó Mária – „e koporsónyinál is kicsinyebb hazán”, Kárpátalján, mintegy megismételve a kérdést: „Perli-e még ezt a hont más?” A kötet szerzőinek jelentős része nem hivatászerűen foglalkozik történelemkutatással, folklórral, néprajzzal, és ez nem nyomja rá úgy a bélyegét a válogatásra, mint a szerkesztő mentegetőve közli. A profizmus esetenként érzékelhető hiányát ugyanis a legtöbbször ellensúlyozza a belső kényszer, az éltető szülőföld, a „kishaza” parancsa, miszerint fel kell tárnai, ki kell kutatni a hagyományokat, a lakóhely történelmi szellemét, hogy erőt meríthesen az odarendelt magyar nemzeti közösség, egy nemzetdarab, a megmaradáshoz. Ezekből az írásokból kiszűrhető, hogy egy-egy tágabb, vagy akár egy szűkebb – falunyi magyar közösség az évszázadok során számtalanszor került végveszélybe, de a szülőföldre, az otthonhoz való töretlen hitű ragaszkodás, a túlélés esélyeinek mélylélektani érzékkel való kitapintása mindig segített átvészelni és túljutni a legkegyetlenebb időkön.

Öt fejezetben kapunk képet a kötetben Kárpátalja magyar néprajzi és honismereti tudományosságnak állapotáról. Bemutatkozás, s egyben számvetés ez a mű, hiszen az utóbbi évek terméséből válogat. Erősíti a nemzeti öntudatot, a

maga eszközeivel munkálja a megmaradást, a múlt tapasztalatait felmutatva formálhatja a jövőbe vetett hitet. Hiszen ki nem büszke azon a tájon Bereg és Ung vármegye milleniumi ünnepeire (Csatáry György két tanulmányban foglalkozik ezzel), az ugocsa kurucok tetteire (Váradi-Sternberg János), vagy az 1848-as szabadságharc eseményeire Técsőn (Szöllősy Tibor). Megtudjuk, hogy kincünk a beregi szőttes (Prófusz Marianna). Nagybereg népi gazdálkodásával, illetve a település szerkezetével, népi építészetével, határának tagolódásával két írás is foglalkozik (Balla Terézé). Még ma is élő hagyományokról ad hírt Füzesi Magda (Keresztelő Nagybereg). A kötet címadó fejezetében babonákról, hiedelmekről, az utolsó részben a Szernye-mocsár környéki magyar falvak temetőinek faragott fejéről, illetve sírverseiről olvashatunk magvas dolgozatokat, mindkettőt Penckóferné Punykó Mária és Borsos Balázs közös tollából.

A *Szem látta, szív bánta...* című kötet – a kiadói szándék szerint folytatása is lesz, amely a Kárpátalján élő ruszinok, németek, szlovákok, zsidók, románok hagyományaival foglalkozik majd – jelzi, hogy a több évtizedes diktatúra bukása után is él a megmentett kárpátaljai magyar honismeret. Ugyan még mindig nem teljes értékű az anyországi honismerettel, néprajzzal, de ennek legfőbb oka, hogy e tájon kevés a szakavatott etnográfus, hiszen az ungvári egyetem magyar tanszéke 1963. évi fennállása óta soha nem képzett néprajzkutatókat. Maradtak az öntevékeny gyűjtők, akik közül néhányan mára jó szakemberekké nőttek ki magukat. A hiány pótlásában az anyországnak is segítenie kell, hiszen a kárpátaljai lehetőségek korlátozottak, a könyvtárak anyagai szegényesek, alapos szakirodalmi vizsgálódásokra és szakmai felkészülésre csak Magyarországon van lehetőség. Kulturális autonómia híján, a pénzhiány indokaival sorvasztott magyar közművelődési intézmények mostani idejében az ottani magyar honismereti- és néprajzkutatásnak különleges felelőssége és feladatai vannak a közösség megmaradásáért vívott küzdelemben.

Botlik József

ERDÉLYI GÉZA:

Gömör vármegye klasszicista építésze

Koncsol Lászlónak, a kiváló pozsonyi írónak háttérrel is adó előszava adja magyarázatát a jelen mű sorsának. A szerzőről megtudjuk, hogy ungi származású, s édesapja nyomdokába lépett, amikor maga is a református lelkései szolgálatot választotta hivatásul. Prágában nemcsak az ősi Károly Egyetem teológiai fakultását végezte el, hanem – már gyakorló lelkészként – a műszaki egyetemen a művészettörténeti szakot is. Olyan téma kutatásába kezdett, amelynek jelentőségét professzorai felismerték: a klasszicizmus idő-

szakának gömöri templomait, parókiáit, iskoláit, közigazgatási célú épületeit mérte föl, hiányt pótolva munkájával. Az évek hosszú során át végzett helyszíni bejárás, a gondos felmérés és levéltári feltáró munka eredményeként el is készült egy 400 oldalas mű a terület korstílusának épített örökségéről; a megjelenés lehetőségére azonban még csaknem két évtizeden át várni kellett. Most – jellemző módon – a szerény lehetőségű, de nagy felelősséggel munkálkodó Tompa Mihály Kulturális Alapítvány jóvoltából, a Gömöri Műhely című sorozat 3. köteteként alakulhatott könyvvé az összegyűjtött és feldolgozott anyag egy része, kényeszerű megalkuvásokkal ugyan, mégis szemléletes kivitelben. Gömör-szőlős, Hanva és Ózd szerepel a kiadás helyeként. Gömör-szőlős, ahol az alapítvány és a gömöri hagyomány ébrentartója, E. Kovács László dolgozik; Hanva, ahol a szerző mint a lelkipásztorságban Tompa Mihály utódja szolgált püspökké választásáig; és Ózd, ahol a helytörténet lelkes művelője, Nagy Károly működött jeles honismereti műhelyt. E könyv léte a magyar *honismereti mozgalom* erejének bizonyítéka: az önkéntes társadalmi összefogás produkta. Amit nem tett meg a hivatásos szlovákiai vagy magyarországi könyvkiadás, azt magára vállalta egy maroknyi csapat, mely komolyan gondolja egy tájegység értékeinek mentését, a mai köztudatban való ébrentartását.

Erdélyi Géza könyve mind a feldolgozott anyag tematikai gazdagságában, mind a bemutatás szakszerűségében jelentős mű, széleskörű érdeklődésre tarthat igényt. Reméljük is, hogy módja lesz mindenkinek hozzájutni, akit akár a gömöri múlt, akár az építészettörténet klasszicista korszaka érdekel. A tárgyalt műemlékek születése az 1774 és 1860 közötti időszakra esik; olyan sajátos jegyeket őriznek, amelyek külön figyelmet érdemelnek, s amelyeket a művészettörténet a korabeli hazai klasszicista építészet megkülönböztető karakterű változataként tarthat számon. A szerző meggyőző érvekkel veszi sorra azokat a tényezőket, amelyek a gömöri jellegzetességek magyarázatát adják: a képzett mesterek jelenlétét, a táji jellemzőket, a sajátos társadalmi és felekezeti viszonyokat, valamint a gömöri mentalitást. A könyv legerjedelmesebb első része rendeltetésük szerinti csoportosításban vizsgálja az épületeket: a templomokat, a kastélyokat és kúriákat, a közösségi és közigazgatási épületeket, a polgárházakat, a művelődési és oktatási rendeltetésű épületeket, az üzemi épületeket, majd összefoglalóan szól Gömör építészeti központjairól. A második rész 61 templom alaprajzát tartalmazza, a harmadikba a térkép került. Jegyzetek, mutatók, rezümék zárják a művet.

A gömöri klasszicista templomépítés első szakaszában, az 1770-es években s az 1780-as évek első felében, még hat a barokk ízlés. Olyan templomok épülnek, mint az 1200 ülőhelyes rozsnói evangélikus és rimaszombati református templom (mindkettő 1784-ben), amelyek méreteikkel is jelzik azt a társadalmi igényt és anyagi erőt, amely létrehozásukban megnyilatkozik. A türelmi rendelet szelleme nyitja meg a lehetőséget a pro-

testáns egyházi építészet fellendülése előtt. Az 1785 és 1820 közé eső szűk fél évszázadra esik a gömöri klasszicizmus második korszaka, amelyet elsősorban a protestantizmus igényei határoznak meg, hiszen az evangélikusoknak és a reformátusoknak kell gyülekezeti helyeket teremteni; anyagi erejük azonban korlátozott (a gazdagabb települések már az előző időszakban fölépítették templomaikat). Ezért inkább a harangtoronyban, a fakazettás mennyezetekben, a faragott-festett szószékeken, oltárokon, karzatokban őriznek sajátos értékeket, reneszánsz és népi formanyelvet. A harmadik szakasz 1820 és 1860 között újabb lendületet hoz a szlovák nemzeti öntudat ébredésével, s néhány vagyonos mecénás támogatásával összefüggésben.

A gömöri kastélyok korábbi reneszánsz és barokk stílusjegyeihez járulnak korjelenségeként klasszicizáló elemek (pl. Jolsva, Sajógömör, Osgyán), a korra jellemzőbb azonban, hogy a kúriák szinte mind klasszicista ízlésben épülnek (pl. Jánosi, Putnok, Zádorfalva). A közösségi, közigazgatási célú épületek közvetítették a klasszicizmus jegyeit a leghatásosabban; a csetneki bányatársasági épület, a jolsvai Vigadó, a rimaszombati régi megyeháza és a Fekete Sas Szálló a reprezentatív képviselője e típusnak. A polgárházak között Rozsnyón, Rimaszombaton, Dobsinán találunk leginkább tanújeleket e korból. A művelődést szolgáló épületek csekély számban őrzik a klasszicista jegyeket, Rimaszombat és Rozsnyó múzeumépülete, a hanvai paplak, a rozsnói püspöki palota sejtet talán legtöbbet a korszak építészeti ízléséből. Mint ahogy Rozsnyó és Rimaszombat tekinthető valamiféle építészeti kisugárzó központnak Gömör klasszicista korszakában. Az előbbi csaknem a XIX. század közepéig jelentős ipari központ is, ahol – többek között – Mayer József építész és Gode József festőművész működését érdemes kiemelni. Az utóbbi a XIX. század legelején emelkedett jelentőségében, amikor megyeszékhellyé lett, s több középületet emeltet. Fischer János, Martini Mihály, Miks Ferenc, Kala Mihály építészek munkásságára utal a könyv, s oda telepszik vissza a kor legjelentősebb szobrásza, Ferenczy István, aki innen indítja útjára Izsó Miklóst. E két központ mellett Jolsva és Csetnek érdemel még említést.

Mint a példák között említett településnevekből kitétni, a szerző nemcsak Gömör ma nagyobb-részt Szlovákiához tartozó területét vizsgálta, hanem a magyarországi településeket is; ezzel figyelmeztet felelősségünkre az értékes aggteleki, alsószuhai, bánrévei, hangonyi, imolai, kánói, keleméri, putnoki, ragályi, sajópüspöki, susai, trizsi, uraji (Ózd) és zádorfalvi klasszicista egyházi és világi műemlékek megőrzésében.

Rövid ismertetésünket annak a meggyőződésünknek kinyilvánításával kell zárnunk, hogy Erdélyi Géza gazdagon illusztrált könyve nagy nyeresége mind az építészettörténeti kutatásnak, mind a honismereti mozgalomnak. (Gömöri Műhely 3. 1996.)

Dr. Kovács Dániel

A lugosi Magyar Kisebbség bibliográfiája

A kisebbségi-nemzetiségi kérdés napjainkra mind a gazdasági-, mind a társadalmi-, mind pedig a kulturális érdeklődés és ezen túl a fejlődés, a politikai kibontakozás homlokterébe került. A kérdéscsoport a nemzetközi politika sarkalatos, meg nem kerülhető, igen érzékeny területévé vált.

Ebben a harcban különleges szerep jutott, adottságainak megfelelően, a Romániához csatolt Erdélynek és a hozzászámított Partiumnak. Ugyanis itt támadt Európa legnagyobb nemzetisége, az eredetileg mintegy 3,5 millió magyar és talán valamivel több mint 1 millió német lakosságból. Egyrészt ez a vitathatatlanul nagy szám magyarázza a román többség félelmét, türelmetlenségét, kisebbség- és nemzetiségellenes magatartását. Amiből aztán a román belpolitika szintjén hosszan elhúzódó, eszközeiben nem válogató, hol erősebben, hol gyengébben, részleteiben hol nyílt, hol pedig elkendőzött, elhallgatott; kisebbség- és nemzetiségellenes politika bontakozott ki.

Erdéllyel és a Partiummal különösen sok magyar és német kulturális intézmény és velük számos országos-, sőt olykor-olykor világhírű kutató-, tudós-, író-, művész és nem utolsósorban politikus vagy egyéb közéleti személyiség, köztük nem egy társadalomtudós, közgazdász és jogász vált román állampolgárrá, vállalva a kisebbségi sorsot. Amikor bebizonyosodott, hogy nemcsak Románia, hanem általában a győztes hatalmak legplasztikusabban a maguk „nyereségét” minden körülmények között maguknak biztosítani akaró, a későbbiekben, többek között a kisebbségek-nemzetiségek ellenében egymással szövetségre lépő hatalmak (Kis-Antant) a kisebbségi-nemzetiségi kérdés feldolgozására törekednek, ezek az értelmiségiek, szellemi-, kulturális- és politikai ellenállást szerveztek. Ennek az ellenállásnak volt az egyik legértékesebb, a maga mivoltában egyedülálló tényezője, az 1922-ben Lugoson indított Magyar Kisebbség című folyóirat.

A Magyar Kisebbség történetét, ha meg is írták, ezidáig még nem adták ki. Balázs Sándor: Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat csaknem háromszáz oldalas feldolgozása is kézirat, s mint ilyen alig hozzáférhető. Hasonlóképpen kéziratban maradt a Magyar Kisebbséget szervező, elindító és a későbbiek során az egyik legtevékenyebb munkatársának, szerkesztőjének Jakabffy Elemérnek Lugostól Hátszegig című, a Magyar Kisebbségekkel is behatóan foglalkozó emlékirata is. Főleg ezekre a kéziratban maradt munkákra alapozottan írta meg Mikó Imre a Magyar Kisebbség történetéről és jelentőségéről szóló; Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség című tanulmányát (ami a Korunk 1973. évi 8. számában, az 1198-1209. oldalakon meg is jelent).

Arról, hogy a Magyar Kisebbség életében, tevékenységében Jakabffy Elemér volt a vezéregyéniség, nemcsak az említett feldolgozásokból győződhetünk meg. Átlapozva ezt a

példamutatón gondos, részben annotált, részben pedig analitikus bibliográfiát, mindenki számára világossá válik, hogy a Magyar Kisebbséget Jakabffy Elemér hozta létre, szervezte meg szerzői gárdáját, szerkesztette az egyes számokat-évfolyamokat, és kihasználva Románia demokratikusnak deklarált alkotmánya lehetőségeit – ha rendkívüli nehézségek, cenzúra stb. ellenére is – ki is adta. Mindemellett, ahogy már volt róla szó, ő volt és maradt mindvégig a folyóirat legtevékenyebb-, legtermékenyebb szerzőmunkatársa is (nemcsak saját nevén, hanem Cseresznyés Iván és a kérdéses Kardhordó Károly álneven is).

Jakabffy Elemér (Lugos, 1881. május 17 – Szatmár, 1963. május 19.) a budapesti egyetemen végzett jogász, jó nevű ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő és mozgékony „közíró”, azaz publicista volt. 1922-ben, mint a „lugosi triumvirátus” tagja Sulyok Istvánnal (Sulyok ugyan 1939-ben kivált) és Willner Józseffel közösen szervezte- és indította meg a Magyar Kisebbséget.

Folyóiratuk elsősorban a romániai magyar kisebbség ügyeivel foglalkozó „nemzetpolitikai szemle” volt. Természetesen írt Erdély más nemzetiségeiről-kisebbségeiről is, sőt figyelemmel kísérte a magyar és más kisebbségek életét, gondjait a többi utódállamban is. Minden kisebbségpolitikai eseményt feljegyzett, kommentált, minden nemzetiségi-kisebbségi érdekű hírt összegyűjtött és valamilyen formában közreadott. Figyelemmel kísérte és esetenként utánajárt és számon kérte a kisebbségek sérelmeit, a demográfiai, szociológiai, közgazdasági (földművelési, erdő-, bányagazdálkodási, ipari, kereskedelmi, közlekedési és értékesítési), vallási-egyházi-, oktatás- és nevelésügyi, iskolaügyi viszonyok alakulását, az anyanyelvi képzés, nyelvművelés, a különböző társadalomtudományok, elsősorban a történelem és a néprajz-, folklór-, népművészet, a művészeti (képző- és iparművészeti, zene-, ének- és táncművészeti), műemléki, műemlékvédelmi kérdéseket. A változásokról adatgazdag (például a népszámlálásokról) magyarázatokkal ellátott híryanagot közölt rendszeresen. Ezt a hatalmas és rendkívül sokoldalú, szerteágazó munkát, mondhatni, figyelőszolgálatot egymagában nem tudta volna ellátni. Jakabffy óriási jelentőségű érdeme, hogy kiválóbbnál kiválóbb munkatársak egész sorát tudta mind bel-, mind külföldről megnyerni a folyóirat számára.

A Magyar Kisebbség nagy és kényes feladatra vállalkozott. Felvállalta a kisebbségi-, nemzetiségi jogok betartásának ellenőrzését és e téren mutatózó mulasztások, jogtiprások számonartását, világ elé tárását. Nyilvánvaló, hogy ezt a felelősségteljes, és nem győzhetjük eléggé hangsúlyozni: nehéz politikai körülmények között végzett munkát csak jól előkészített, hibátlanul megszervezett tevékenység, jól összedolgozó, azonos szemléletű, célkitűzésű, szakmailag kifogástalan közösség végezhette. Csak egy ilyen közösség öntudatos munkája tehetette a Magyar Kisebbséget olyan erőteljes politikai tényezővé, mint amilyenné vált.

A Magyar Kisebbség periférikus helyzetében is, az egykor országosan irányító mutató Erdély nyomdászátot még csak utánozni se képes, fájdalmasan kezdetleges, messze-messze elavult betűkészlettel dolgozó, selejt-falragasz papírt használó, ám nagyszerű tördelést mutató „vidéki” nyomda termékeként jelentkezett. Hírveréssel, figyelemfelkeltéssel, cáfolatokkal, tanúskodásokkal, a szerződésekben lefektetett, az alkotmányban biztosított jogokra való állandó hivatkozással, pontos adatok közreadásával, különféle dokumentumok, nyilatkozatok, beszédek, vélemények szöszterinti közlésével, ezek rövid, lényegretörő, a kisebbségi-nemzetiségi élet diktálta aktuális kommentálásával elejét tudta venni szélsőséges kisebbségellenes, nacionalista manővereknek, illetve, ha már megtörténtek, fel tudta emelni szavát a jogtalanságok, az erőszakosságok ellen. Munkája éppen ezért elsőrenden adattári, adattározási jellegű volt.

A Magyar Kisebbség ehhez az „adattározás”-hoz egyfajta figyelőszolgálatot látott el. Igyekezett minden kisebbségi-nemzetiségi sérelmet dokumentálni és a dokumentációt az esetenként szükséges felvilágosító, tájékoztató megjegyzésekkel, jobban mondva adatokkal ellátva a világ elé tárni. Rövid, világos, közérthető, ugyanakkor lényegretörő, biztos, pontos, könnyen ellenőrizhető forrásokon, adatokon alapuló cikkek, kisebb-nagyobb tanulmányok közreadásával ébren tartották a figyelmet nemcsak a közélet, hanem elsősorban a politikai-, közigazgatási-, közgazdasági-, oktatási-, kulturális szakterületek vonatkozásában.

Jakabffyék hamar rájöttek arra, hogy informatív folyóiratuk érdekeit, célkitűzéseiket azzal szolgálhatják leginkább, ha folyóiratukat, esetleg csak egyes számokat, vagy a különös érdeklődésre számot tartó részeket, egy-egy közleményt, idegen nyelven is megjelentetnek. Ilyen megfontolások alapján született meg a Magyar Kisebbség román nyelvű melléklapja (a Glasul Minorităților), majd pedig a német nyelvű változat is (a Die Stimme der Minderheiten). Legnagyobb hatást a francia nyelvű melléklapjuktól – La Voix des Minorités – vártak. Ezt egyenesen a Népszövegnek szánták és a párizs-körményi békediktátumokért legfőképpen felelős francia politikai élet tájékoztatását várták tőle. Mindezek után könnyű belátni, hogy a Magyar Kisebbség húsz évfolyamáról nehéz, rendkívül nehéz bibliográfiát, repertóriumot készíteni. Olyan nehéz, mint amennyire szükséges is.

Könnyen elképzelhető, hogy a Magyar Kisebbség megjelentetése és húsz éven át való fenntartása nem volt könnyű munka. Jogász és a jogászokból lett közigazdászoknak, politikusoknak volt csak lehetséges a lapot fenntartani, kivédve a mindenfelől jövő támadásokat, diszkriminatív intézkedéseket. A létért való küzdelemben előszereettel hivatkoztak a végeredményében polgári tendenciák mutató román alkotmányos királyság alkotmányára. Például a sajtószabadságról szóló részekre, illetve azok betartására.

A Magyar Kisebbség 1940-ben szűnt meg. A Bécsi Döntés után képtelenség volt fenntartani továbbra is a lapot. A munkatársak szétbontak, majd pedig a Romániát és Erdélyt is elérő háború viharaiában elmenekültek, elpusztultak. Érdekes megemlítenünk, hogy a Magyar Kisebbséget 1945 után nem lehetett feltámasztani, pedig szükség lett volna rá, sőt ma is jó volna, ha élne. Azonban az 1945-öt közvetlenül követő demokratikus időszak más dolgokkal lévén elfoglalva, a kisebbségi-nemzetiségi kérdéssről nem kívánt a régi módon hallani, majd pedig a diktatúra útjára lépve megint másként alakult a kérdés. Vagyis a Magyar Kisebbség mind célkitűzéseire, mind tartalmára, mind pedig tendenciáira nézve időszerteletté vált. Megszűnése ténylegesen egy hosszan tartó, a kisebbségek-nemzetiségek életébe döntő változásokat hozó időszak lezárását is jelentette.

Hogy valami kép alakuljon ki bennünk a folyóirat, illetve a folyóiratban szereplő anyag bibliográfiai feldolgozásáról, két példával élünk. Kiemeljük a Törzssanyag (I) kötetből, szó szerinti idézéssel a 15. évfolyam 6. számából a 3011. tételt: „Küzdelem a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáért. Willer József képviselő kamarai beszéde a közigazgatási javaslat általános vitájában (123-148. old.)” cím alatt közli az egyik képviselő munkatársának a beszédét egy nagyon is exponált, nagy vitát kiváltott ügyben, a nemzetiségi nyelvhasználat kérdésében, a hozzászólásokkal, mi több, a közbekiáltásokkal együtt. A közlés nyilvánvalóan jogszerű volt, megátmadhatatlan, hiszen az az országgyűlésben (kamará) hangzott el egy országgyűlési képviselő szájából, az ott elhangzott és nyilván jegyzőkönyvezett hozzászólásokkal, sőt közbekiáltásokkal együtt. A szövegközléshez fűzött szükségű annotáció semmiféle véleményt sem nyilvánított a beszéddel kapcsolatban, csupán azt adta az olvasó tudtára, hogy a folyóirat a képviselő beszédének teljes és hiteles szövegét közli, jobban mondva: dokumentummá emeli. A Magyar Kisebbségben megjelent különböző anyagok felhasználása szempontjából roppant fontos a bibliográfia két kötetet kitevő analitikus elemzése. Például az idézett tételt, Willer József kamarai beszédét a következő mutatópontoknál találhatjuk meg: 1. Willer József (neve); 2. Nemzetiségi nyelvhasználat; 3. Közigazgatási törvényjavaslat; 4. A közigazgatási törvényjavaslat és a nemzetiségi nyelvhasználat; 5. Nemzetiségi nyelvhasználat, Kisebbségi nyelvhasználat; 6. Kamarai viták (tárgy szerinti tagolásban).

A másik kiragadott idézet a 13. évfolyam (1934. január 16.) 2. számában megjelent folytatólagos közlemény második része és az *Ítéletek* címet viseli (56-60. old.). Bibliográfiánkban a Repertórium: Törzssanyag című első (I.) kötetben a 2622. sorszám, a 270. oldalon szerepel, ekként: „A közlemény tartalma: „A magyar helységnevek használata – megengedett.”, „Háromévi fogházra ítélték Bojács Zsigmond ferencesrendi szerzetest.”, „Felmentették egy kommunizmussal vádolt magyar párti tagozati elnököt.”, (Kupcsó Pált), „A való hírek átvétele párisi és bucaresti újságokból – nem büntetendő cselekmény.”, „Gara

Ákost és Rajnai Tibort egyenként három havi fogházra és 5000 lej pénzbüntetésre ítélték." Ezt a közleményt a bibliográfiának a maga sokoldalú mutatórendszerével összesen 21 tétellel tette hozzáférhetőbbé.

Minden bibliográfiánál, de különösen a folyóirat-újság bibliográfiáknál nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a mutatóknak. A Magyar Kisebbség repertóriumánál is ez a helyzet. A feldolgozás nagy erénye, a tárgyválasztás mellett, hogy az analitikus elemzés eredményeként igen gazdag, aprólékosan tagolt, minden mozzanatra odafigyelő mutatózás jellemzi. Külső forma szerint is, hiszen a voltaképpeni bibliográfia egy kötet terjedelmű (I. kötet. Repertórium. Törzssanyag. Szeged, 1993. 422 old., 4135 tétel). Ugyanekkor a mutatók két kötetet töltenek meg (II. kötet Személy- és helynevek analitikus mutatója. Szeged, 1993. 306 old.; III. kötet. Tárgymutató. Szeged, 1994. 376 old.).

A bibliográfiák-repertóriumokat nem lehet tartalmilag ismertetni. A Magyar Kisebbség repertóriumát se. Értékelni viszont lehet, sőt kell is. Elsősorban abból a szempontból, hogy a bibliográfia-repertórium hiányos-e, teljes-e, vagy sem, könnyű-e benne eligazodni, könnyen meg lehet-e találni benne a keresett adatot, milyen mélységig hatol le adatfelvételével, mennyire aprólékos és pontos, ebből következően mennyire biztonságos a kezelése, felhasználása? Nos, a Magyar Kisebbség repertóriumáról mindezt a kérdésre a lehető legjobb minősítéssel válaszolhatunk. Azonban itt, ezúttal is le kell szögeznünk a lehető legjobbnak minősített bibliográfiai munka elismerése, dicsérete mellett, Kazai Magdolna repertórium legnagyobbról erényének nagyszerű tárgyválasztását kell tekintenünk. Bibliográfiájával elélnke hozta egy már-már feledésbe merülő, bár sajnálatosan ma is aktuális folyóirat bőséges, napjaink égetően fontos kérdéseiről szóló, forrásként használható adattömegét.

Elmondhatjuk, hogy amilyen jelentős és hiánypótló volt a Magyar Kisebbség megjelenítése annakidején, éppen olyan fontos ma Kazai Magdolna bibliográfiája, amely a térségünkben napjainkban folyó kisebbség-nemzetiségellenes viták, küzdelmek ellenében érveket, adatokat felvilágosításokat ad kezünkbe és történelmi példákkal szolgál.

Dankó Imre

Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai

A fenti címmel emlékkönyv jelent meg az 1996 őszén tartott azonos című kiállítás és konferencia anyagából.

A kötet az ezeréves erdélyi magyar oktatás, különösképpen felsőoktatás harcait mutatja be a régió oly viharos történelmének keresztül. A térségre jellemző mostoha történelmi viszonyok sokszor veszélybe sodorták a magyar iskolák, a magyar felsőoktatás létezését. S mégis ezek az iskolák a

puszta talpon maradásán túl nagyszerű tudósokat neveltek, akik az egész világon elismert tudományos eredményekkel gazdagították az emberiséget. A kötet feleleveníti azoknak a kiemelkedő erdélyi magyar kutatóknak, nevelőknek a munkásságát, akik az erdélyi magyar főiskolákon, egyetemeken dolgoztak vagy tanultak és pályájuk során a magyarság és az egész világ számára maradandó értékeket teremtettek. Csak néhányan a legjelentősebbek közül: Vitéz János, Apáczai Csere János, Kőrösi Csoma Sándor, Bolyai János, Apáthy István, Haynall Imre.

A kötetben húsz tanulmányon keresztül nyertünk bepillantást az erdélyi magyar felsőoktatás történetébe.

Olvashatunk az erdélyi felsőoktatás középkori XVI-XVIII. századi előzményeiről János Zsigmond, Báthory István, Bethlen Gábor egyetem alapítási törekvéseiről, Apáczai Csere János egyetem alapítási tervéről, a reformkori erdélyi magyar felsőoktatásról, az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859-es megalakulásáról és működéséről. Ez az egyesület múzeumot is működtetett és tagjai tudományos munkát is folytattak. Szakosztályaiiban mind a múlt, mind a jelen század magyar tudósradsadalmának kiválóságai dolgoztak. Történelmi szakosztályának tagja volt többek között Gyulai Pál, Kriza János, Török Ferenc. A szakosztály előadásai során számolt be Orbán Balázs székeleyldi kutatásairól. Majd az I. világháború előtt Márki Sándor történész és Szádeczky Lajos pedagógus is tevékenyen részt vett a szakosztály munkájában. A természet-tudományi szakosztályban is olyan neves tudósokat találunk, mint Brassai Sámuel és Herman Ottó, később Apáthy István, Koch Antal és Szádeczky Gyula. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentősége nagyban megnőtt a Trianon utáni nehéz években. Ekkor a kisebbségi létben, szinte a magyarság eltűnt és visszavárt egyetemét helyettesítette, lehetőséget adott a magyar tudományosság eredményeinek közzlésére. Az egyesületet 1950-ben a kommunista diktatúra megszüntette, de 1990-ben újjáalakult, s ma is az erdélyi magyar tudományos élet fontos intézménye.

A következő tanulmányban a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem életét kíséreljük végig 1872-es kolozsvári megalapításától a II. világháború végéig. A tanulmány külön kiemeli az egyetemen oktató híres tudós-tanár munkásságát és részletesen felsorolja az egyetemen működő szakokat és intézményeket és az egyetem által kitüntetett híres írókat, professzorokat.

Külön tanulmány emlékezik meg a két világháború közötti egyetem nélküli erdélyi magyar tudományművelés nehéz helyzetéről és jelentőségéről. Az ekkor működő Erdélyi Tudományos Intézet létrejöttéről és munkájáról a II. világháború utáni megszűnéséről.

Érdekes írás mutatja be az erdélyi magyar fizika oktatás és kutatás történetét, külön kiemelve Apáczai Csere János és Bolyai János munkásságát.

Olvashatunk az egyetemi szintű erdélyi magyar közgazdász képzésről és a Kolozsvári Gazdasági Akadémia megalapításáról és történetéről. Itt

tanított mezőgazdasági építészetet az erdélyi építészeti kiválósága Kós Károly.

A kötetben öt tanulmány foglalja össze az erdélyi magyar orvos- és gyógyszerész képzés történetét és jelen nehézségeit, megemlékezve az erdélyi magyar orvostudomány jelentős képviselőiről.

A kötet következő két tanulmányából a Bolyai Tudományegyetem történetét, a fennmaradásért és az önálló működésért vívott harcát ismerhetjük meg. A tanulmány részletes adatokat közöl az egyetemen működő karokról, szakokról a hallgatói létszámok változásairól. Továbbá olvashatunk a két kolozsvári egyetem a román Babeş és a magyar Bolyai Tudományegyetem 1959-ben, a kommunista diktatúra által véghezvitt egyesítéséről. Az akkori tanárok elleni zaklatásokról, letartóztatásokról, koncepciók perekről, elbocsátásokról. Az összevont egyetemen a magyar nyelvű oktatás elsovasztásáról, a magyar diákok létszámának szomorú csökkenéséről. De olvashatunk az 1989 után bekövetkezett lassú, kedvező változásokról is.

A kötet további írásai az erdélyi magyar művészképzés történetét vezetnek végig bennünket. Érdekes információkkal gazdagodhatunk az erdélyi magyar felsőfokú zene oktatás történetéről, a magyar nyelvű képzőművészeti és iparművészeti oktatásról, az erdélyi magyar felsőfokú színészképzés fejlődéséről.

Végül a kötet két zárótanulmánya az erdélyi magyar katolikus papnevelés és református lelkészképzés érdekes történetével és gondoljaival ismerteti meg minket az ezredfordulótól, illetve a reformációtól napjainkig.

Elsősorban pedagógusoknak, neveléstörténészeknek ajánlom ezt az emlékkönyvet, de bizonyára szívesen olvassa mindenki, aki érdekli az iskolatörténet és a történelem iránt.

Toth Gabriella

KRUPA ANDRÁS:

Tájházak, gyűjtemények, falumúzeumok a magyarországi szlovák településeken

Az elmúlt három-négy évtized alatt a *tájházak* a hazai múzeumi hálózat általánosan ismert és látogatott kiállítóhelyeivé váltak. Lényegében lezajlottak azok a szakmai viták, amelyek e sajátos intézmény-típus építészeti-műemléki, funkcionális, berendezési stb. kérdései körül fel-fellángoltak, s bár az önkormányzati tulajdon átalakította a tulajdonosok és fenntartók körét, ma már talán senki nem vitatja, hogy a tájházaknak fontos szerep jut mind az idegenforgalomban, mind a lokális közösség, a helyi identitástudat formálásában.

A tájházak között jelentős hely illeti meg az ún. *nemzetiségi*eket, amelyek a magyarországi kisebbségek sajátos műveltségének történetét, jellegét reprezentálják. Az már alapvetően

tudományos probléma, hogy e népcsoportok éppen a tárgyi kultúrájukban őrzik legkevésbé önálló arculatukat, mégis, a hazai német, szlovák, román stb. tájházak – elsősorban az adott településen vállalt funkciójuk révén – alkalmasak az idegen ajkú népesség közös eredetének, múltjának, identitásának érzékeltetésére. Különösen a népművészet vonatkozásában tudják felmutatni a lokális ízlés változatait.

Krupa András, a hazai szlovákság műveltségének egyik legkiválóbb kutatója a magyarországi szlováklakta településeken fellelhető tájházakat, gyűjteményeket, falumúzeumokat mutatja be új, kétnyelvű kötetében. E munka is része annak a tudatos feltáró tevékenységnek, melynek révén az elmúlt évtizedekben egyre többet ismerhettünk meg a hazai szlovákok történetéről és néprajzáról: konferenciák és tanulmánykötet során át rendkívül hasznos és fontos néprajzi atlaszukig.

Krupa munkája 21 település kiállítóhelyeit mutatja be, lényegében hasonló szempontok szerint feltárva az objektumok történetét, a berendezés történetét és jellegét, praktikus információkkal szolgálva a látogatás lehetőségeiről is. Az intézmények száma azonban több ennél, mert pl. Tótkomlóson több önálló gyűjtemény is látható. Az ismertett települések helye, az ott élő népesség életmódja, tevékenysége a magyarországi szlovákság különböző csoportjait reprezentálja, érzékeltetve, hogy a Felföld különböző területeiről érkezett, valójában még nyelvben sem egységesült, vélhetően műveltségében is tagolt szláv csoportok életmódja és kultúrája a mai lakóhelyükön egységesült, alkalmazkodva táji-gazdasági feltételeikhez. Egészen más jellegű a békési vagy Duna-Tisza-közi szlovákság tárgyi kultúrája, mint a Mátra, a Bükk vagy a Zempléni-hegység szlovákjaié, s jöllehet az azonos nyelvre, etnikumra utaló *szlovák* jelző egységes műveltségi arculatot sejtet, éppen a tájházak jellege és berendezése hangsúlyozza itt a műveltség árnyalt differenciáltságát. Minderre természetesen a szerző is figyelmeztet, s arra is felhívja a figyelmet, hogy maguk az objektumok, intézmények is más-más koncepció alapján szerveződtek és önálló arculattal rendelkeznek. A legáltalánosabb forma persze a hagyományos paraszti munka és lakáskultúra megjelenítése, emellett azonban a Bükk-hegység üvegmanufaktúráinak munkásait és azok termékeit éppen úgy megismerhetjük a szlovák tájházakban, mint az alkotó népművészek tevékenységét.

Amit Krupa András könyve bemutat, az a magyarországi szlovákság tárgyi örökségének egy jellegzetes vonulata. A látogató azonban, aki útvonalára felfűzi e tájházak meglátogatását is, egy-egy település, táj népeinek életmódját, műveltségének sajátos lenyomatát tanulmányozhatja, melyben különböző helyről érkezett, más nyelvet beszélő, más szokásokat gyakorló népcsoportok éltek együtt békében.

Rendkívül hasznos leltár Krupa András munkája, s csak reménykedhetünk, hogy e tájházak sorsa, – együtt a többi nemzetiség és a

magyarság tárgyi örökségét reprezentáló kisgyűjteményekkel – hosszú távon is megnyugtatóan rendezett! (Békéscsaba, 1997.)

Viga Gyula

UJVÁRY ZOLTÁN:

Egy földműves szólásai és közmondásai

Ujváry Zoltán, a debreceni egyetem Néprajzi Tanszékének professzora, a hatalmas munkásságú folklorista és egyben művelődéskultúraszervező, számtalanszor tanújelét adta szülőföld-szeretetének, ragaszkodásának Gömörhöz és abban is Héthez, szülőfalujához. Erről az alkotásokban megmutatkozó patriotizmusról tesznek tanúbizonyságot a *Gömör Néprajza* kötetei, a Tanszékhez kötöttek már több mint egy évtizede folyó *Gömör-kutató*, az ezen kutatások nyomán keletkezett, immár több ezer lapot kitevő gyűjtési anyag, a *Gömör-Archivum* és a professzor által Putnokon szervezett-alapított *Gömöri Múzeum* és a különálló *Holló László Galéria*. Ujváry Zoltán egyik legjobb munkája is gömöri, sőt közvetlenül héti érdekességű: egy héti parasztember *Lőkös János* (1920-1985) szólás-közlőmunka repertoárját mutatja be rendszerezve, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva.

A folkloristát nemcsak a saját tehetsége, tudása teszi nagygyá, hanem adatközlő is. A jó adatközlő (a nyelvi szépségekben gazdag, helyes beszédű, jó mesélőkedvű, a közösségben benne élő, tájékozott, maga is érdeklődő, jó zenész, énekes, jó táncos, a gyűjtővel együttműködni akaró és képes) megfizethetetlen segítség, nélkülözhetetlen munkatárs. Nos, Ujváry Zoltán adatközlőjéről Lőkös Jánosról mindez elmondható. Hangsúlyoznunk kell, hogy Ujváry Zoltán és Lőkös János együtt nőttek fel, jó barátok voltak, hogy barátságuk azután is megmaradt, hogy útjaik elváltak. Tudnunk kell, hogy Ujváry Zoltán már Lőkös János apját is jól ismerte, sokat gyűjtött tőle is, aki különben faluszerzte ismert verselgető parasztember volt. Arról volt többek között híres, hogy az első világháború történetét, voltaképpen katonasága történetét versben megírta. Különböző hosszúságú versekből Környeiné Gaál Edit válogatásában és gondozásában, néhány rész megjelent. (*Környeiné Gaál Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhangományban. Studia Folkloristica et Ethnographica* 15., Debrecen, 1985). De ott találjuk a héti paraszti verselők között Lőkös János bátyját is. Természetesen Ujváry Zoltán őt is ismerte és tőle is gyűjtött. A legbuzgóbban felfakadó forrás azonban Lőkös János volt és maradt haláláig.

Hét, jellegzetes gömöri kisnemesi falu; történetéről viszonylag sokat tudunk. Régmúltjáról Ila Bálint kutatásai, újabbról viszonyairól pedig Fényes Elek és éppen Ujváry Zoltán munkái tájékoztatnak. A Bevezetés másik része Lőkös Jánossal és családjával, adatközlőnk héti társadalomba való beágyazottságával foglalkozik.

Lőkös János nagy szeretettel megírt, ám vázlatos életrajzból megtudjuk, hogy adatközlőnk az elemi iskola hat osztálya után a putnoki polgári iskola négy osztályát is elvégezte. De nem szegődött el sehová se mesterséget tanulni, mint ahogy elvárták volna, mint ahogy munkásnak se ment el valamelyik közeli üzembe, bányába, hanem odahaza maradt, gazdálkodni. Igényes kisbirtokos gazda volt, igyekezett magát tovább képezni és ezért is vett részt a rimaszombati téli gazdasági iskolai tanfolyamon is. De talán mindennél fontosabb, hogy állandóan olvasott. Részint szépirodalmat, részint pedig gazdasági munkákat. Olvasmányai megválasztásában nagy segítségére volt barátja. Ujváry Zoltán már korábban felhívta figyelmét a falusi, közelebbiből a héti népi tudatos megismerésének fontosságára, a néprajzi gyűjtésre, néhány klasszikusnak minősíthető néprajzi feldolgozásra.

Ilyen előzmények után és ilyen helyi, héti, gömöri „beágyazottság” mellett alakult ki – Ujváry Zoltán tanácsára – az a terv, hogy összeírja mindazt a szólást, állandósult szókapcsolatot, közmondást, frázist, amit ismert, amelyekkel nap, mint nap élt. Mint kiderült számtalan ilyen szólást-közmondást ismert, némelyeket kisebb-nagyobb számú változatban is. Ujváry Zoltán további tanácsára együtt próbálta kezelni az összetartozókat és ami fontosabb, mindegyik szólásnak-közmondásnak leírta a tartalmát, elemezte a benne lévő nyelvi-, művelődéstörténeti motívumokat, ahogy később Ujváry Zoltán találóan és szakszerűen nevezte: annotálta őket. Tragédia volt, hogy a munka elvégzése, jóval a kiadásra gondolás előtt Lőkös János meghalt (1985). Az összegyűjtött szólások-közmondások nagyobbik hányada annotálás nélkül maradt.

Bár Lőkös halála egy időre félretétette a kiadás ügyét, világos volt, hogy Ujváry Zoltán nem mondott le a munka befejezéséről, megjelentetéséről. Amikor – rövidesen – lehetősége adódott a kiadásra, újból elővette az anyagot és elsőként ellenőrizte a tipuskezelés helyességét, az annotációk tartalmát, s minthogy ez az egész anyag végső soron nyelvi-, néprajzi természetű volt és műfajilag az úgynevezett kisebb-, vagy kisműfajok változatos világába tartozott, nyomdába adás előtt az egész anyagot nyelvvel, néprajzzal, nyelvvelkutatóval, Sebastyén Árpáddal külön is lektoráltatta.

Egyre inkább terjed, főleg a népköltészet-, népdal-, népmese-, népmondák stb. területén a repertoár-közlés. Kötetünk is ilyen, Lőkös János szólások-közmondásrepertoárját adja közre. A közlési módra vonatkozóan Ujváry Zoltán kell ideznünk: „Azt javasoltam, hogy vegye ABC rendbe az anyagot. Főnévi elrendezést szerettem volna, azonban ezt a fogalmat nem sikerült pontosítani. Így a szólásokat, közmondásokat stb. a kezdőbetű szerint szedte sorba, s egy tölem kapott regiszteres füzetbe bejegyezte.”

A kötet közül 1094 annotált szólást és közmondást, 1706 nem annotált szólást, közmondást, az Arany ABC-t és az Illem-szabályokat. A közölt anyaghoz betűrendes mutató járul. Talán ez az egyszerű számszerinti em-

lített anyag is kellően igazolja, hogy milyen óriási anyagról van itt szó s, hogy mily nagy vesztesége folklórtudományunknak, hogy Lőkös János halála miatt 1706 szólásnak-közmondásnak nem készülhetett el az annotáció. Arra sajnos, ennek az ismertetésnek a keretében nincsen lehetőségünk, hogy akár az annotált szólások, vagy akár a nem annotáltakból is bemutassunk legalább egyet. A függelékben közölt Arany ABC a múlt század közepi tanulóknak memoriter penzuma volt. Kívülről kellett tudni, akárcsak az Arany ABC-vel rokon Illemszabályokat. Lőkös mindkettőt kívülről tudta és le is írta.

Ezt a könyvet méltán vehetjük a maga sajátos és Ujváry Zoltánra jellemző feldolgozási módja szerint egyfajta, folklór indítású falu-monográfiának, Hét község dicséretének is. Ha nagyon szakmaiak akarnánk lenni azt kellene mondanunk, hogy ez a könyv egy gömöri falu mindenféle életmegnyilvánulása, belső- és külső kapcsolatai megismerése szempontjából elsőrendű forrásmunka. A kötet az Ujváry-család szomszédságában lakott, Ujváry Zoltán által jól ismert és legjobb adatközlőjének tartott Lőkös János szólás- és közmondáskincsét, úgy mutatja be, hogy megvilágítja az egész község gazdasági-, társadalmi- és kulturális berendezkedését, állományát és fényt vet az ezeket a javakat létrehozó, élő és továbbbadó héti emberek mindennapi életére. Nemcsak a Lőkös Jánoséra, a családjáéra, közvetlen környezetére, hanem az egész faluéra, Hét község mindenféle, színes, egymástól gyakran különböző, de mégis szervesen összetartozó és egységet képező életmegnyilvánulásaira.

Így, egyszerre tudományos igényű és patrióta lelkesedéssel ajánljuk mindannyiuk figyelmébe. (Gömör Néprajza XLVIII. Debrecen, 1996. 450 old.)

Dankó Imre

Limes

1988-1996

A csaknem tíz esztendeje indított *megyei tudományos szemle* feladatát az tűzték ki egykori alapítói, hogy fórumot teremtsen a helyi tudományos ösztöndíjak lehetőségéből született, nem szépirodalmi vagy publicisztikai jellegű tanulmányok és dolgozatok közreadására. Az első években megjelent számok után, nyilván a vártan érdeklődés hatására, akár a szerzők még váratlanabb buzgalomból, „a társadalmi szándék” szét-feszítette a kezdetben elképzelt lehetőségeket. Ki-formálódtak és bővültek „a tematikai körök” határai. A folyóirat 1992-ig megjelent hat száma még talán szerkesztői szándékból lett „tematikus” (*természetismeret* – 1988, *településfejlesztés* – 1989, *sajtótörténet* – 1990/2., *egyháztörténet* – 1991/2.), majd szinte „elemi határból” folytatta a maga önálló életét. A fokozatosan táguló tájékozódási körök, a megnövekedett igények és a megnövelt lehetőségek nyitottabb utat biztosítottak egy rend-

szeresebb perodicitásra – a *Limes* így szinte „közös akaratból” alakította ki a maga „negyedéves” kereteit. Időközben kiderült: a lassanként már „országosan jegyzett és számon tartott folyóirat” szerkesztőinek már-már nagyobb gondja az lett, miként tereljük valamely általuk megtervezett „tárgyas rendbe” a kérten vagy éppen váratlanul, de mindenképpen bőségesen az asztalukra kerülő kisebb-nagyobb tanulmányokat, szemléket, a hiteit és nyomtatott formát egyaránt megérdemlő dolgozatokat. Rendszerint éppen „a tematikus közelségű írások” meglepő bősége teremtette meg egy-egy újabb szám részben, akár teljesebb témakörét. „...A kétszáz évvel eszelőtt kiadott *Mindenes Gyűjtemény* után most ismét mód nyílik a megyénkről szóló tudományos ismeretek állandó publikációs fórumának megteremtésére” – jelentette örömmel 1992 elején a változást a régi „felelősből” főszerkesztővé érett Virág Jenő, aki munkatársaival (E. Nagy Lajos, ifj. Gyúszai László, 1995 végéig Ortutay András), majd az újabb és a megyei horizonton túlra is tekintő, mind izgalmasabb „külsőszámok” vendégszerkesztőivel (Pozsony – 1995/3., Mezey László Miklós; Komárom – 1995/4., Mácsa Mihály; Erdély – 1996/3., Balogh Béni; majd az eddig egyetlen valóságos „külsőszám” a *Lehetséges barokk* – 1996., Jász Attila) a hazai folyóiratok egyébként is színes világában egy új és önálló fókuszú, mind szélesebb körű „honismereti horizontot” találtak az egykor „adott alkalmi lehetőségek” után. A folyamatban mind következetesebb figyelemmel állították az elfogulatlanul tudományos értékű vizsgálódások gyűjtőlencséje elé a természetvédelem, a történelem, az irodalom-, művelődés-, művészet- és társadalomtörténet helyi, majd tőlünk nem is annyira távolabb található és a közelmúltban alakult folyamatait és eseményeit, a „*sine ira et studio*” következetes szemléletével növelve az érdeklődést egy-egy erre érdemes város vagy kisebb-nagyobb „régio” múltja és jelene iránt. Mindezek nyomán jelentős számban és jeles alkotókban bővült a tanulmányírók köre a *Limes* lapján.

A már meginduláskor szimbolikusan formált cím („...*valamikor... a Duna vonalán húzódtott az egykori Pannónia határvédelme... (megyénk) szinte rátapad erre a limesre... ám ahogy elvált, össze is köt a hőmpolygó folyam... e limes köré nőtt megye itt is, s a túloldalt közös hazánk...*” – írta E. Nagy Lajos az első lapszám beköszöntése elején) napjainkra talán mind tágasabb és tovább mélyülő értelmezésben vállalható. Így a folyóirat az egyre szerteágazóbb szemlélődés és szemlézés lehetőségével élve már nem kevés „távolabbi munkatárssal” büszkélkedhetik (szlovák és román nyelvű kutatók, mellettük szép számban „külföldi magyarok” Prágától Bukarestig, közben Észak-Komárom és Pozsony, Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Nagyszeben és Arad, és persze Budapest, Sopron, Székesfehérvár, Veszprém, Debrecen és mások postai pecsétje alatt érkeznek írások az említett asztalra), egyre szélesebb otthon honismeretét szolgálja a *Limes*, érett felelősséggel és tárgyilagosan.

„A folyamhoz tapadó megye” természetismeretével, a színesen változatos domborzatú vidék földrajzi és geológiai felmérésével, a

közelebbi flóra és fauna világának eléggé veszélyeztetett élete felmutatásával eddig három és fél „különszám” írásai és tanulmányai foglalkoztak, meg-megidézve a nagyszerű elődök (Fényes Elek, Konkoly-Thege Miklós, Hantken Miksa, Feichtinger Sándor, Vitális István és mások) munkásságát, nem ritkán ízelítő adva írásaikból is. A helyi gyógyászatról, az itteni vizek minőségéről és halastavak madárvilágáról, a kedves „csigafor-gató-madárrol” és a Tát-körmeyi Duna-szigetek élővilágáról, a szitakötő- és lepkepopulációkról, a közeli barlangokról, forrásokról és karsztjelenségekről, az ásványokról és sok más, ehhez az ismeretkörhöz tartozókról olvashattunk eleven tanulmányokat, tudományos érdeklődést és kultúrát teremtettek szerzőik akár a laikusok számára is. Nem kevés érdeklődéssel olvastam „a történelmi vonatkozású bekezdéseket”, a színesebb leírásokat és felfedezéseket ezekben az írásokban is, külön örömmel a számok végén található „szerzői kislexikonok” adatanyagát.

A megjelentek többsége mégis inkább „visszatekintő tematikájú” tanulmány, az irodalom- és képzőművészet-, a társadalom- és művelődéstörténet tárgyköreiből, a megye történelmi városai (Esztergom, Komárom, Tata), akár az új rangot nyert vagy kisebb települései rég- és közelmúltjából, majd „a választott régiók” (Észak-Komárom, Pozsony, a Felvidék és Erdély) körül. Persze a „különszámokban” egy-egy város vagy vidék kiemelt figyelmet kapott, és nem mindig kizárólagosan azért, mert „a múltat be kell vallani”, de ennek a „lírai intésnek” (egy másik költőt idézve) „lebegő rémalakja” sugárzóan örökös a tiszta írói szándékok, az írások hiteltelensége és tárgyilagossága felett. Külön említésre méltó, hogy egy-egy „sűrített témakörű különszám” anyaga további megszólalásra ösztönzi az olvasókat, így pl. a „tűlkomáromi” és pozsonyi, akár az egyháztörténeti számok kitűnő írásai újabb részösszefoglalókra serkentették a tárgykörök más kutatóit, a „felvidékiek” mellett (Turczel Lajos, Máca Mihály, Tóth Zoltán és mások) pl. Eva Kovalskát, Elena Mannovát, Peter Salnert és másokat, bizonyítva, hogy „a történelmi Magyarország fővárosa”, Pozsony társasági életéről, az itt élő német polgárok „múlt századi nyilvános ünnepeiről” akad mondani-valója a kortársi szlovák kutatóknak is. Így az egy-egy választott város vagy régió múltvilága újabb vizsgálódási fókuszokkal bővült a későbbiekben, a „színképet” a szívesen látott vendégek jelesül gazdagítják a már megismertek után. Nyilván hasonló buzgalmat ébreszthet majd az Erdély-szám változatos bőségű tanulmánya (társadalom-, gazdaság-, eszme- és művészettörténet, magyar-román viszony, műzeumok, egyetemek stb.), amelyből nemes tárgyilagossága okán külön örömmel emelném ki Benkő Samu és Kósa László tanulmányai mellett Balogh Béni értékelését és dokumentációját *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén* hideg heteiből, akár Miskolczy Ambrus írását Brassó város mítoszáról, Sipos Gáborét a XVII. századi Erdély értelmiségének életformáiról, Borsi-Kálmán Béla töredékes látóképe a románság sérelmeinek társadalomtörténeti gyökézetéről, a sor folytatható. Szabó György kitűnő

művéről itt olvasható beszámoló (a kolozsvári Kiss András keménykötésű írása) az „egykori és néhai kolozsvári” Áprily Lajos „Taganrog” című írása, lírai fájdalom remekét juttatta eszembe, hisz sokakkal együtt ide deportáltak kedves vejét, Mikecs Lászlót is, akinek feltehetően jeltelen sírgödre ennek a talányos nevű városnak távoli mezőin található. És persze alig kevésbé elfogódottan olvastam Áprily Lajos „Visegrádi portré”-ját, Ortutay András írásait Esztergom zsidóságáról vagy az ötvenes évek panasziratairól, a kitelepítések és a menekültek történetéről mások beszámolóit, az egyik korábbi számban a kitűnő Kecskés László esszéjét Komárom híres kertjeiről. Az újabban a Jókai Móról, Babits Mihályról, Eötvös Károlyról, Dévényi Ivánról és másokról szóló irodalmi igényű írásokat, az esztergomi református gyülekezet történetéről Németh Gyöngyi, az evangélikusról Molnár Gyula tanulmányát, Hegedűs Pál összefoglalóját a hantai káptalan és prépostság múltjáról, Ács Annát a bakonyi kolostorok egykori működéséről, mellettük Tisovszky Zsuzsa, Lukács László és mások néprajzi kutató- és gyűjtőmunkájának eredményeiről. Nem kisebb érdeklődéssel Fábri Anna színes „kapcsolat-történetét” Gvadányi József és a komáromi költőnő, Fábrián Juliánna levelezéséről, akár a török világról Pálffy Géza tanulmányát Bottyán János életpályájának néhány megoldhatatlan kérdéséről, Molnár Imre „Esterházy-dosszié”-ját, a művészetéről Rafael Viktor esszéjét, Miháltz Pálról Mucsi András „látóképe”, az esztergomi színház életéről Pifkó Péter és Zachar Anna adatközléseit. Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház építésének történetéről szóló, példaértékű és remek tanulmány, Marosi Ernő munkája a jubileumi évben nyilván új fénybe kerül. És persze más okból évülhetetlenek a határokon túlra került magyarság kulturális tevékenységéről, hírlap- és könyvkiadásáról itt olvasható adatgazdag és dokumentatív összefoglalók, Turczel Lajos, Mezey László Miklós, Balogh Béni és társaik e tárgyú tanulmányait is külön figyelem illetheti. Akár „a dunántúli sajtóról” olvasható beszámolókat, egy erről szóló konferencia teljes anyagát az 1990/2. szám lapjain. Mezei Ottó dokumentatív értékű munkáit a Művészeti szabadiskolájának működéséről, Kernstok Károly, Vaszary János, Nemes-Lampérth József, életműve körül. Élő „forráanyagként” forgalom Bárdos István, Kamrads G. Dolóresz pontos dolgozatait az egykori Esztergom kulturális életéről, sajtójáról és egyesületeiről, Kántor Klárát a levéltár történetéről, Rauscher György festőművész életművéről Gálgy Zoltán dolgozatát. Nagy Miklós, Gergely Jenő, Szállási Árpád tanulmányát említeném még figyelemkeltésül a legutóbbi szám lapjairól, bár egyszer abba kell hagynom itt a számomra oly kedves olvasmányok felsorolását, reménykedve, hogy akár a „tematikusi”, akár a „szerzői” teljességet pontosan jegyzi majd egy repertórium.

Dr. Bodri Ferenc

Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei

Szerk.: Katona Judit–Viga Gyula, Miskolc, 1996. 376 old.

A miskolci Herman Ottó Múzeum és a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanácsa 1995. október 30-31-én Mátyásban konferenciát rendezett Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei Északkelet-Magyarországon címmel. Nem volt előzmények nélküli az ilyen jellegű tanácskozás a miskolci múzeum tevékenységében: 1984-ben már hasonló című tanácskozásra került sor, melynek – két kötetben kiadott – anyaga ma is fontos segédlete a kutatásnak (Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984.; Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. II. Kiegészítő kötet. Miskolc, 1985.). A miskolci – egyetemi és múzeumi szakemberek, intézményeik földrajzi helyzeténél és saját szakmai irányultságuknál fogva is, nagy figyelmet szentelnek a térség népi kapcsolatrendszerének, ami nélkül sem a tárgyi, sem a szellemi kultúra történeti folyamatai nem értelmezhetők. Jelen kötet tudománysszervező tevékenységükről tanúskodik, a – konferenciához képest – megváltozott kötet cím pedig a regionális érdeklődés fokozatos kibővülését tükrözi.

Nincs lehetőség ezen a helyen a kötet 37 írásának részletező bemutatására, csupán néhány nagyobb témacsoport ismertetésére vállalkozom. Ki kell azonban emelnem Szabadfalvi József tudománytörténeti összegzését, amiben az interetnikus kutatások eredményeit veszi számba a térségben, bőséges irodalommal, valamint Niederhauser Emil tanulmányát, aki történetésként a népi kapcsolatok históriáját mutatja be a mai Európa harmonizált és konfliktusos térségeinek vonatkozó összefüggéseit, előzményeit. Hasonlóan nagyobb, átfogó kérdésköröket tárgyal Ujváry Zoltán és Balassa Iván; előbbi a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatainak néhány, elsősorban a tradicionális műveltség szempontjából kulcsfontosságú témáját elemzi, utóbbi pedig a Duna összekötő és elválasztó szerepét taglalja az együtt élő népek kapcsolatrendszerében.

Több elméleti igényű írásnak is helyet adtak a kötet szerkesztői, melyek közül az interetnikus környezetben zajló kizárási és bekebelezési technikák problémáját (Bodó Julianna), a néprajz és a népi kapcsolatokban felmerülő nemzeti sztereotípiák kérdéskörét (Katona Judit), az „észak-déli” kapcsolatok európai etnológiai tanulságait (Lukács László) és a kérdéskör kulturális antropológiai aspektusait taglaló munkát (Kürti László) emelem ki. Hasonló kötetekben ritka az irodalomszociológiai fejezet: itt B. Juhász Erzsébet a magyar irodalom etnokulturális tényeit elemzi 1994-ben megjelent művek kapcsán. Több írás vizsgálja a kérdéskört egy-egy jelentős személyiség tevékenységében: Székely András Bertalan, Venczel József, Dankó Imre pedig Domokos Sámuel munkásságának elemzésére vállalkozott.

Jelentős tömbjét alkotják a tanulmánykötetnek a magyar–román kapcsolatokkal foglalkozó írások. Péntek János ezek néhány nyelvi vonatkozására világít rá, Faragó József – a magyar és román népballadák példáján – európai szintű összegzést készített a népköltészet nemzeti jellegéről. Keszeg Vilmos a román és a magyar folklórkapcsolatok mitológikus vonásait, Pozsony Ferenc a moldvai csángó falvak etnokulturális folyamatait elemzi. Szerepelnek a kötetben írások a magyar–szlovák népi kapcsolatokról (Liszka József, Krupa András, Órsi Julianna, Barna Gábor, Dobrossy István, Sz. Dévai Judit), a lengyel diaszpóráról (Bencsik János), a tanulságos munkák szólnak a székely magyarság és a cigányság műveltségi kapcsolatairól is (Oláh Sándor, Túrós Endre). Baán István (Andrella Mihályról) és Hausel Sándor (balassagyarmati görögkeleti egyházzal) munkái a magyarországi ortodoxia és az unió történetéhez közölnek hasznos adalékokat.

A kötetben egész tanulmány-fűzér foglalkozik a ruszinsággal, méltó módon jelölve ki a témakör helyét az interetnikus kapcsolatok kutatásának problematikájában. Tanács Edit gazdag bizonyító anyaggal tárgyalja a magyar–szlovák–ruszin nyelvhatár változásait Zemplén és Ung vármegyék területén. Popovics Tibor Miklós a ruszin etnikum körülhatárolásához, Zsárosné Jobbágy Mária és Zsáros Miron pedig a hazai ruszin szigetek történetéhez közöl adalékokat. Siska József a bodrogközi ruszinság történetéről összegzi eddigi kutatásait, Benedek Gergely Komlósa falu népnyelvben mutatja ki a ruszinság nyelvi sajátosságait, Viga Gyula pedig bodrogközi ruszin szolgaleányok vándorlását és migrációját tárgyalja. Fülkőházi Zoltán egy ruszin szórvány, Múcseny népszokásainak interetnikus kapcsolataiból mutat be példákat, Udvari István pedig Vaszil Petrov: Ruszinok című regényében tárja fel a ruszin–magyar nyelvi érintkezések tükröződését. Itt kell megemlíteni az ukrán kutatót, a debreceni egyetemen is sokáig működő nyelvi lektor, Leszja Musketik írását: az Ukrán Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetében folyó interetnikus vizsgálatok főbb vonulatait ismerteti.

Összességében a kötetet jelentős tudományos eredménynek tartom, ami nem csupán a Kárpát-medence népei együttélésének néprajzi, történeti, nyelvi és szociológiai megismeréséhez járul hozzá haszonnal, de hasznos olvasmány lehet a magyarországi honismeret művelői számára is.

Viszóczy Ilona

SZÉNÁSSY ÁRPÁD:

A komáromi hírlapírás kétszáz éves története 1789-1989

Köztudott, hogy egy ország valódi történetét leginkább hírlapjaiban lehet feltalálni. Ezt ismerte fel a kötet szerzője is, amikor a történelmi Komáromnak két évszázadnyi, összesen 816

évfolyam periodikáját feldolgozta. Munkája során 24 ezer lapszámot tekintett át, ami mintegy 285 ezer oldalt tesz ki.

„Sajtótörténeti szempontból az egyik leggazdagabb város Komárom – írja az előszóban Gazda István tudománytörténész –, amely iskolái és múzeumai okán jeles dunamenti kulturcentrum volt, kikötője és ipara miatt pedig kereskedők, pénzügyi szakemberek mindig figyeltek az ottani történetekre. Kultúr István, Péczeli József, id. Szinnyei József, Jókai Mór és mások nevezetessé tették e várost, amelynek történiáját számosan megírták ugyan, de sajtójának olyan apolitikus feltárására, amelyet most vehetünk kézbe, eddig nem került sor.”

A könyv két nagy fejezetre oszlik. Az első a periodikák leírása az alábbi történelmi korok szerint: A felvilágosodás kora – A reformkor – Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idősza – A Monarchia első évtizedei (1846-1899) – Komárom sajtója az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig (1900-1918) – Az első Csehszlovák Köztársaság idősza (1919-1938) – Komárom sajtója 1939-től 1945-ig a II. világháború alatt – Komárom sajtója 1946 és 1989 között, és végül a Komáromban nyomtatott – kiadott vagy nem

fellelhető, vagy nem tárgyalt lapok, folyóiratok jegyzéke.

Csaknem 40 oldalas mutató könnyíti meg a könyv használatát, amit a második fejezet tartalmaz: Az újságok címei betűrendben (a megjelenés időtartamával) – A lapok és folyóiratok megjelenésének periodicitása szerinti mutató – Az újságok megindulásának időrendi táblázata – Felelős szerkesztők, főszerkesztők, szerkesztők, segédszerkesztők, munkatársak névmutatója – Komáromi nyomdászok, nyomdák mutatója – Földrajzi nevek mutatója – A könyvben szereplő más személyek névmutatója – A „lelőhely” rovatban használt rövidítések magyarázata, majd a felhasznált irodalom felsorolásával zárul.

A 386 oldalas könyvet a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat adta ki a Castrum-könyvek sorozatában az Észak-Komárom és Környéke Közművelődési és kiadási Alapítvány és az Észak-Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. támogatásával.

Szénássy Árpád a tőle megszokott alaposággal állította össze művét, amelynek jelentősége túlmutat a helytörténet kutatás keretein: hozzájárul a művelődéstörténet kutatáshoz.

Hegedűs Béla

Honismereti bibliográfia

Albert Ernő: Rigó és madár. A föld népe. Egy gyimesi csángó család élete. Bon Ami Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 1995. 170 old.

Albert Ernő: Rigó és madár. Hegyek között és hadak útján. Egy gyimesi csángó család élete. Bon Ami Könyvkiadó. Sepsiszentgyörgy, 1997. 175 old.

Bodó Imre: Gölle község krónikája 2. A szerző kiadása. Dombóvár, 1977. – A település mezőgazdaságának rövid története.

Ezen a napon. Heves megye jeles személyiségeinek naptára. Összeállította: Szecső Károly. Kiadja a Bródy Sándor Könyvtár, Eger. 1997. 116 old.

Erdei Ferenc levelesládájából. Müncheni Levelek. Utószó: Tamasi Mihály. Szerk.: Tóth Ferenc. Az Erdi Ferenc Társaság Füzetek 8. Makó, 1997. 35 old.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület – E.K.E. – Múlt és jelen. Kiadja az Egyesület. Kolozsvár, 1996. 223 old.

Estók János: A mezőgazdasági gépgyártás története Magyarországon a kezdetektől 1944-ig. Szerzői kiadás. Bp. 1996. 290. old.

Fehér József: Bodroghalom múltjából. Kiadja az Önkormányzat, 1996.

Diósgyőri futballtörténet: a diósgyőri VTK-tól a diósgyőri FC-ig: 1910–1966. Összeállította Varga Lajos. Bíbor és Anders Kiadó. Miskolc, 1996. 264 old.

A Diósgyőri Vasas Könyvtár története megalakulásától napjainkig, 1898–1996. Írta: Kovács György, Székely Miklósné, Merényi Józsefné. Kiadja a Diósgyőri Vasas Bartók Béla Művelődési Ház. Miskolc, 1996. 26 old.

Az érzékeny neoklasszicista: vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Írta: Fried István. Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely-Szeged. 1996. 168 old.

Fodorzik a Tisza vize... A Mindszentiek ajkán élő népdalok és dalok. Gyűjtötte, szerkesztette: Marton Istvánné, lejegyezte: Berki László. Kiadja a Nyugdíjas Klub, Mindszent, 1997. 160 old.

Fügedi Márta: Mítosz és valóság: a matyó népművészet. *Officina Musei* 6. Miskolc, 1997. 208 old.

Gecsényi Lajos (összeáll.): Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára. 3. jav. és bőv. kiadás. Győr, 1996. 89 old.

Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1., 1571–1579. Összeállította: Tóth Péter. B–A–Z. megyei levéltári füzetek, 35. Miskolc, 1996. 339 old.

Győri Tanulmányok, 17. Szerkeszti: Dominikóvics Péter és dr. Horváth József. Kiadja a Város Polgármesteri Hivatala. Győr, 1996. 191 old. – *Feder-mayer István:* Adalékok Révai Miklós győri éveihez, Csécs Teréz: Győri és Győr megyei szerzők a Tudományos Gyűjteményben, Hermann Róbert: Kossuth Sándor visszaemlékezése az 1849. június 28-i győri csatára, Tóth László: Kálóczy Lajos levele

Teleki László haláláról, *Göcsei Imre:* Győr, a folyók városa, *Jáky Katalin:* Interjú Göcsei Imrével, *Göcsei Imre* publikációi, *Szakál Gyula:* A városmarketing és eszközei.

Győr 1956. I–II. Győri tanulmányok, 18. Kiadja a város Önkormányzata. Győr, 1996. 573 old.

Hajdú-Bihar Megye oktatástörténeti irodalma: 1896–1996. Válogatott bibliográfia. Összeállította: Bényei Miklós. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. Debrecen, 1997. 280 old.

Hajdú Demeter Dénes: „...Nyelvünk iránt forró szeretettel viseltetünk...” *Erdélyi Füzetek* 4. Kiadja az Erdély Művészetéért Alapítvány. Bp. 1997. 102 old. – A magyar anyanyelvű görög katolikusok harca az anyanyelvű liturgiáért, *Római lapok* a hajdúdorogi görög katolikus püspökségről, A csángó sorskérdésekről: *Csepregi Márta:* Milyen nyelven beszélnek a csángók? *Takács Éva:* Tájékozatlanok lennének a magyarországi püspökök?, *QC:* Gyulai püspök és a „csángó nyelv” *Komporday Zoltán:* Levél a Magyarok Világszövetsége Elnökségének, *Hajdú Demeter Dénes:* Pusztinai kérdőjelek, *Demény Lajos:* A csángó múlt a magyar és a román történetírásban, *Horváth Antal:* Századunk csángó sorskérdéseiről, *Halász Péter:* A moldvai csángó magyarok szolgálatában – Horváth Antal kanonok úr halálára.

Herman Ottó a parlamenti képviselő. Írta: Szabadfalvi József. Kiadja a Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996. 438 old.

Horváth József: Győri végrendeletek a XVII. szd.-ból II. 1631–1654. Kiadja a Megyei Levéltár. Győr, 1996. 219 old.

In memoriam Szent Gellért. A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetek 23. Szerk.: Tóth Ferenc. Makó, 1996. 46 old. – *Dr. Török József:* Szent Gellért alakja és műve, *Dr. Szilárdy Zoltán:* Szent Gellért ikonográfiája a barokk kori grafikák tükrében, *Dr. Dávid Katalin:* Marosvár–Csanád rekonstrukciója, *Antal József:* Énekek Szent Gellértről, *Dr. Tóth Ferenc:* Ajtony, Marosvár ura.

Kazincbarcika: zsákutca vagy útelágazás. Szerk.: Sikos T. Tamás. MTA Regionális Kutatások Központja, Bp. 1995. 156 old.

A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Szerk.: Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1997. 343 old. – *Halász Péter:* Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához, *Olosz Katalin:* XVIII–XIX. századi adatok a moldvai magyarok szokásairól és nevéről, *Kotics József:* Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban, *Benedek H. Erika:* A terheesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban, *Dr. Kós Károly:* Moldvai csángó mennyegző – 1949, *Mohay Tamás:* Temetés a moldvai Frumószában, *Nyisztor Tinka:* „Rendes” temetések Pusztinában, *Új:* A gyertya használata mindenszentek és halottak napján

Pusztinában, *Pálfalvi Pál*: A pusztinai temető növényvilágáról, *Benedek H. Erika*: Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez, *Zakariás Erzsébet*: A moldvai csángók táplálkozáskultúrájáról, *Nagy Balázs*: Sósforrások hasznosítása a moldvai Gorzafalvában, *Benedek H. János*: Csángó falvak gazdasági problémái, *Uő*: Egy moldvai magyar parasztcsalád gazdálkodása, *Tánczos Vilmos*: A Szent megnyitkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban, *Pozsony Ferenc*: Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai, *Uő*: Látomások a moldvai csángó falvakban, *Gazda Enikő-Benedek H. Erika*: Pusztinaiak csiksomlyói búcsújárása 1993-ban, *Faragó József*: Újév a moldvai Gyoszenban, *Pozsony Ferenc*: Újesztendei szokások a moldvai csángóknál, *Farkas M. Izabella*: Az egyházi év ünnepei Bogdánfalvában.

Lajos Árpád: A magyar nép játéka. Utószó: *Kriston Vizi József*. Szerk.: *Veres László-Viga Gyula*. Kiadja a Herman Ottó Múzeum, Miskolc. (1997) 157 old. – Az első kiadás utánnyomása.

Lábadiné Kedves Klára: Játékskola II. Játékos gyermekélet a Drávaszögben és a Dráva mentén. Szerk.: *Petrás Anna*. Kiadja a BMK é.n. 180 old.

Lévárdy Ferenc-Szabó Flóris: Az ezeréves Pannonhalma. Bencés Kiadó. Pannonhalma, 1995. 79 old. (4. átdolg. kiadás)

A magyar iskola első évszázadai. Szerk.: *G. Szende Katalin, Szabó Péter*. Kiadja a Xantus Múzeum. 1996. 254. old. – *Kelemen Elemér*: Ezeréves a magyar iskola, *Mészáros István*: Hat évszázad iskolái a Kárpát-medencében, *Tomka Péter*: Az első intézmények, *Romhányi Beatrix*: A koldulórendek szerepe a középkori magyar oktatásban, *Szendrei Janka*: Zenetanulás a középkorban, *Alfons Huber-Kubányi András*: Egy budai iskolamester pályája a XV. szd. második felében, *Valter Ilona*: Falusi és mezővárosi iskolák a középkorban, *Gömöri János*: A sárospataki plébánia iskola feltárása, *Székely György*: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás, *G. Sándor Mária*: A pécsi egyetem helye és épülete, *Heckenast Gusztáv*: Kézművesképzés a középkori Magyarországon, *Gyulai Éva*: Művészeti nevelés a középkorban, *Petényi Sándor*: Nevelés és játék a középkorban, *Tóll László*: „Lelkem az Istené, életem a királyé, becsülete az enyém”, *Gyurica Anna*: Hogyan számoltak a középkori Magyarországon? *Tompos Lilla*: Néhány szó a középkori gyermek- és diákviseletről, *Perger Gyula*: Középkori diákszokások továbbélése és változásai a népi kultúrában.

Magyar vasutak a II. világháború éveiben. Összeállította: *Lovász Gyula*. MAV Bp. 1996. 632 old.

Matyikó Sebestény József: Egyűd Árpád élete és munkássága. Folklór és Etnográfia 96. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 1997. 85 old.

A mi falunk Sály. 1996/3. Sályi olvasókönyv. Szerk.: *Dr. Barsi Ernő*. Kiadja az Önkormányzat, 38 old.

Millennium–Millecentenárius Győr-Moson-Sopron megyében 1898–1996. Tanulmányok, ajánló bibliográfiák, rendezvénytár. Kiadja a Megyei Idegenforgalmi Igazgatóság és a Kis-

falud Károly Megyei Könyvtár. Győr, 1996. 71 old.

Miskolc: Műemlékek, látnivalók. Írta: *Veres László – Viga Gyula*. Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, 554. Kiadja az Egyesület, Bp. 1997. 32 old.

A Miskolci Léway József Református Gimnázium Évkönyve. Szerk.: *Pápay Sándor*. Miskolc, 1993–1996. 126 old. – A tartalomról: *Pápay Sándor*: 436 éves a miskolci „Ev. Ref. Főgimnázium”, a mai Miskolci Léway József Református Gimnázium, *Ábrám Tibor*: Jelenünkben a jövőnk, *Pápay Sándor*: Ezeréves a magyar oktatás, *Dr. Ágoston István*: A Miskolci Református Gimnázium és a millennium, *Koszorús István*: Emlékezés a régi iskolára, *Dr. Deák Gábor*: Léway, a mi iskolánk, *Kiss Ernőné Tellmann Katalin*: Iskolánk múltja, jelene, *Kemenesi Zsuzsa*: Iskolatörténeti kiállítás gimnáziumunkban.

Mons Sacer, 996–1996. Pannonhalma ezer éve. 1–3. kötet. Szerk.: *Takács Imre*. Kiadja a Szt. Gellért Hittudományi Főiskola. Pannonhalma, 1996. 636., 383., 320 old., – 1. kötet: *Várszegi Asztrik*: Beköszöntő, *Engelbert, Pius*: Prágai Szent Adalbert – püspök ideál, politika és szerzetesség, *Szónyi Eszter*: Pannonhalma környékének története a bencések megjelenéséig, *Érszegi Géza*: Szent István pannonhalmi oklevele, *Thoroczkay Gábor*: Szent István pannonhalmi oklevelének histográfiája, *Gerics József-Ladányi Erzsébet*: Az államférfi Szent István öröksége, *Marosi Ernő*: Bencés építész az Árpád-kori Magyarországon, *László Csaba*: Régészeti adatok Pannonhalma építészettörténetéhez, *Takács Imre*: Pannonhalma újjáépítése a XIII. szd.-ban, *Papp Szilárd*: Késő gótikus építkezések Pannonhalmán, *Veszprémy László*: A pannonhalmi bencés apátság könyvei a XI. sz. végi összeírás alapján, *Pražák Richárd*: Mór püspök Szent Zoerard és Benedek remetéről szóló legendája, *Bollók János*: A Szent-Imre legenda, *Kapitányffy István*: Cerbanus és Maximis-fordítása, *Madas Edit*: Szent Benedek a középkori magyarországi prédikáció- és legendairódalomban, *Vízkelety András*: A Regula Benedicti középkori kéziratai Magyarországon. *Sarbak Gábor*: A pannonhalmi Liber ruber, *Szovák Kornél*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének kezdetei (1244–1387), *Dreska Gábor*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyének XIV. századi oklevélátírásai, *Veszprémy László*: Pannonhalmi oklevelek a XIII–XIV. században, *Solymosi László*: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei, *Uő*: Albeus mester összeírása és a pannonhalmi apátság tatárjárás előtti birtokállománya, *Rácz György*: Pannonhalma és Ják, *Kubinyi András*: Mátyás király és a monasztikus rendek, *Érszegi Géza*: Hétköznapiak a középkorvégi magyarországi bencés monostorokban, *Mikó Árpád*: Tolnai Máté főapát és a reneszánsz művészet emlékei Pannonhalmán (1500–1535). 2. kötet, *Szakály Ferenc*: Pannonhalma a török időkben, *Horváth József*: A monostorkörnyék falvainak mindennapjai a XVI–XVII. szd.-ban, *Molnár Antal*: Karner Egyed és kora (1699–1708), *Kelényi György*: A monostor épületei és építési tervei a XVIII. szd.-ban, *Galavics Géza*: A

pannonhalmi apátság barokk ebédlője, *Granasztóiné Györfy Katalin*: Barokk oltárok és berendezési tárgyak, *Sajó Tamás*: Oltártervek a Főapátság helyreállításának korából (1802–1812), *Sisa József*: A könyvtár és a torony építése, *Dávid Ferenc*: A pannonhalmi főegyház múlt századi helyreállításáról, *Askercz Éva*: Storno Ferenc Pannonhalmán, *Katus László*: A rend iskolái a XIX–XX. szd.-ban, *Radnay Gyula*: Jedlik Ányos, *Szabolcsi Hedvig*: Jedlik Ányos bútorai, *R. Várkonyi Ágnes*: Egy pozitívista történész a bencés rendben – Rómer Flóris (1815–1889), *Vida Tivadar*: Harc egy múzeumért: Lovas Elemér pályája, *Fazekas István*: A pannonhalmi egyházmegye, *Dominkovits Péter*: Szentmárton mezőváros és lakói a XIX. szd.-ban, *Várszegi Asztrik*: A Magyar Bencés Kongregáció története, 1916–1993. 3. kötet: A főapátság gyűjteményei.

Muzeális kincsek az iskolai könyvtárakban. Szerk.: *Balogh Mihály–Homor Tivadar–Mészáros Antal*. Győr, 1996. 77 old.

Múzeumi Híradó. Szerk.: *Grin Igor*. Békéscsaba, 1996/1. 36 old. – A tartalomról: Vesszőfonás régen és ma, *Kertész Éva*: Gyapjas gyűzővirág a kétsopronyi homokbányában, *Medgyes Pál*: Megindult a 44-es út Gyulát elkerülő szakaszának régészeti leletmentése, *Nagyné Martyn Emília*: Román nemzetiségű néprajzi tábor Éleken, *S. Turcsányi Illdikó*: Történelem órák a békési múzeumban, *Németh Csaba*: A gyulai múzeum rövid története.

Nagy István: Makói parasztsors. *Szirkib János Társaság Füzetei* 5. Szerk.: *Tóth Ferenc*, Makó, 1996. 60 old.

Nagyvárad. Városismertető. Írta: *Dukrét Géza–Péter I. Zoltán*. Kiadja az Erdélyi Kárpát Egyesület. Nagyvárad, 1997. 55 old.

Nádor Tamás: Dr. Vargha Károly. Kiadja a Baranyai Német Önkormányzatok Szövetsége. Pécs, 1997. 52 old.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Viga Gyula*. Kiadja a Györfy István Néprajzi Egyesület. Debrecen, 1996. 3–4. sz. 184 old. – *Solymár Imre*: A legtávolabbi bukovinai székely kirajzás: Boldogasszonyfalva, Brazília, *Antal Imre*: Hagyományörzés svédországi magyarok között, *Hoppál Mihály*: Vallási élet és etnikus tudat egy amerikai magyar közösségben, *Huseby-Darvas V. Éva*: A „szerdai magyarok” és a csigatészta készítése Délkelet-Michiganban, *Szabó József*: Gulyás András lelkész levelei Amerikából az 1920-as évekből, *Komjáthy Aladár* (közli): Magyar lakodalmi rigmusok és vőfélyversek Pittsburghból, *Horváth László*: A századeleji kíváncslás „haszna”, *Albert Ernő*: Ballada Várad Józseféről, *Tánczos Vilmos*: Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete, *Oláh Sándor*: Rituális beszéd a homoródalmási temetésen, *Borus Róza*: A Bácskai lakodalmak című tanulmánykötetről.

A Pannonhalmi-dombság és Győr környékének turisztikai ajánlata. Szerk.: *Bedécs Gyula–Csuka István*. Kiadja a Megyei Idegenforgalmi Igazgatóság. Győr, 1996. 30 old.

A Pápai Ipartestület Emlékkönyve, 1886–1996. Szerk.: *Huszár János*. Kiadja az Ipartestület, Pápa, 1996. 366 old.

Raj Rozália–Nagy István: Bajkúti Szűz Mária, könyörögj érettünk! Kiadja a Római Katolikus Plébániahivatal, Tótfalu, 1993. 96 old. – A doroszlói kegyhely történetének összegyűjtött adatai, valamint a búcsújárás és a helyi szentkúti búcsúk sajátosságai.

Siska József: Bodrogközi pecsétek. Szerk.: *Ivsné Iván*. Kiadja a Mecs László Népfőiskola, Királyhelme, é.n. 26 old.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle. Kiadja a Megyei Önkormányzat. Nyíregyháza, 1997/2. 129–256 old. – A tartalomról: *Dávid Zsolt–Toronczai Gyula*: A bűnügyi helyzet alakulása Magyarországon és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1965–1995, *Marsi Edit*: A bűnügyi helyzet alakulása a bírósági adatok tükrében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1990 és 1995 között, *Lupkovich György*: Bűnözési tendenciák, jellemző elkövetési magatartások a vám- és pénzügyőrség hatáskörébe tartozó ügyeknél 1992–1996 között Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, *Nádasdi József–Szász Ferenc*: A csehszlovák-magyar lakosságcsere során Szabolcs megyéből kitelepülők etnikai, demográfiai és társadalmi adatai (1946–1948), *Konczné Nagy Zsuzsanna*: Adatok a békekölcson-jegyzés történetéhez Szabolcs-Szatmár megyében.

Szathmári Ferenc: Népi fadaragás a Csíkszeredai Művészeti Iskolában. Csíkszereda, 1996. 67 old.

Szederkény/Surgetin. Összeáll.: *Ravasz János*. A Honismereti Egyesület Évkönyve, 1995. 120 old.

Szölke József: Nagyker. Helytörténeti monográfia. Kiadja az Önkormányzat. 1993. 174 old.

Vasi Szemle. Kiadja Vas Megye Közgyűlése. Szombathely, 1997. 3. sz. 267–392 old. – A tartalomról: *Víg Károly*: A Nyugat-magyarországi-peremvidék állattani kutatásának rövid története, *Tóth Ferenc*: Vasiak a francia királyi hadseregben a XVIII. szd.-ban, *Brenner János*: A Vas vármegyei Brenner család elődei II., *Szigetváry Ferenc*: Munkástanács a Vas Megyei Gyógyszertár Válatnál, 1956-ban.

Vass Tibor: Rombauer Tivadar a gyáralapító. *Ózdi Honismereti Közlemények* 12. Szerk.: *Nagy Károly*. Kiadja a Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház Lajos Árpád Honismereti Köre, Ózd, 1996. 130 old.

Vass Tibor: A túlélés ára. Az ózdi Finomhengermű története. Kiadja az Ózdi Finomhengermű „Munkás” Kft. Ózd, 1996. 109 old.

A Honismeret évfordulónaptára 1998

- † 948. Tas (?) Jutas fia, Árpád unokája (x?)
- † 998. Koppány (Veszprém) Somogyban nemzetségfő (x?)
1048. I. András hazahívja Lengyelországból Béla herceget
1098. Könyves Kálmán barátsági szerződést köt Velencével
1123. II. István halicsi hadjárata
1223. Károly Róbert a temesvári országgyűlésen elrendeli a rossz pénz verésének tilalmát, megkezdi a pénzreformot
1248. IV. Béla szövetséget köt Ottó bajor herceggel és betör Stájerországba
1298. III. András országgyűlést hív össze Rákos mezejére
1348. Nagy Lajos nyolc évi fegyverszünetet köt Velencével
1398. Luxemburgi Zsigmond hadat szervez a török ellen, de a várt támadás elmarad
1448. Észak-Magyarországon Giskra seregei garázdálkodnak
- x 1448. Garázda Péter (Apar) r. kat. lelkész, humanista († Esztergom, 1507.)
- x 1448. Lázói János (?) r. kat. főesperes, humanista († Róma, 1523. augusztus 17.)
- x 1498. Honterus János (Brassó) író, nyomdász, humanista tudós, evangélikus prédikátor († Brassó, 1549. január 23.)
- x 1498. Nádasdy Tamás (?) főnemes, földbirtokos, nádor († Egervár, 1562. június 2.)
- x 1498. Zay Ferenc, báró (?) katona, diplomata († Zayugróc, 1570. október 10.)
1523. Az országgyűlés - a török veszély miatt - honvédelmi törvényeket hoz
1524. Tomori Pál kalocsai érsek és nándorfehérvári kapitány Nagyolaszinnál legyőzi a verbosznai basát
- † 1548. Geszti László (?) költő (x Tóttelek, ?)
- † 1548. Haraszi Ferenc (?) katona, szörényi bán (x?)
- † 1548. Szerémi György (?) író (x Kománc, 1490.)
- † 1598. Eössi András (?) székely főnemes, szombatos szektaalapító (x?)
- † 1598. Jósika István (Szatmár) erdélyi főnemes (x?)
- x 1598. Zrínyi György (?) horvát bán († Pozsony, 1626. december 18.)
- † 1623. Melotai Nyilas István (Gyulafehérvár) ref. püspök, egyházi író (x Mílot, 1571.)
- † 1623. Szepsi Csombor Márton (Varannó) ref. prédikátor, utazó, író, pedagógus (x Szepsi, 1595.)
- † 1648. Illésházy Gáspár (?) földbirtokos, katona (x?)
- x 1648. Kocsi Csergő János (Kocs) ref. szuperintendens, tanár († Debrecen, 1711.)
- † 1698. Auer János Ferdinánd (Pozsony) katona, memoáriró (x Pozsony, 1640. augusztus)
- † 1698. Kocsi Csergő Bálint (Hosszúpályi) ref. prédikátor, tanár, memoáriró (x Kocs, 1647. augusztus)
1723. A magyar országgyűlés elfogadja a Pragmatica Sanctiót
1723. Megszervezik a kerületi táblákat: Nagyszombat, Kőszegen, Eperjesen, Nagyváradon, Zággyáiban
- x 1723. Boda Miklós (Bécs) matematikus, csillagász, († Bécs, 1798.)
- † 1723. Sándor Gáspár, báró (?) földbirtokos, Thököly Imre sőgőre, udvari kapitánya, tanácsadója (x?)
- x 1723. Stuhlhoff Sebestyén (?) bencés laikus barát, asztalos, faszobrász († Tihany, 1779. július 14.)
1748. Visszacsatolják Magyarországhoz Szerém, Pozsega, Verőce vármegyéket
- x 1748. Fábián Dániel (?) szerkesztő († Szászsebes, 1830. április 29.)
- x 1748. Naláczy József, báró (Nalácsvár) földbirtokos, testőrtiszt, író, főispán († Batiz, 1822. április)
- x 1748. Németh János (?) királyi jogügyigazgató, ítélőmester († Pest, 1807. január 24.)
- † 1748. Rendek János (Nagyszombat) jogi író, tanár (x?)
- x 1748. Rosty János (Hodász) királyi táblai titkár, tanító († Pest, 1807. január 24.)
- † 1798. Boda Miklós (Bécs) matematikus, csillagász (x Bécs, 1723.)
- x 1798. Galambos Sámuel (Nagymihály) mérnök (†?)
- x 1798. Giron Péter (Aachen) gyáros, katona († Pest, 1849. október 20.)
- x 1798. Laccataris Demeter (Bécs, Ausztria) festő († Pest, 1864. december 24.)
- x 1798. Novák Dániel (?) építész, művészeti író, († Buda, 1849. május 29.)
- x 1798. Vargha János (Ekel) mérnök (†Buda, 1850.)
- x 1823. Alex Károly (Póprád) szobrász († Budapest, 1880. május 10.)
- x 1823. De Caux Mimi (Koloszvár) énekes († Újpest, 1906. december 8.)
- † 1823. Dégen Jakab (Pest) mérnök (x?, 1760.)
- x 1823. Jellinek Mór (Magyarbrod) közgazdász, közlekedési szakember,

- nagykereskedő († Budapest, 1883. június 13.)
- x 1823. Koller Károly (?) fényképész († ?, 1890.)
- x 1823. Sesztina Lajos (Debrecen) nagykereskedő († Debrecen, 1905. január 11.)
- x 1823. Szende Béla (Lugos) honvédelmi miniszter († Garosdia, 1882. augusztus 18.)
- x 1848. Boncza Miklós (Meződomb) jogász († Pestszentlőrinc, 1917. január 5.)
- x 1848. Dombóvári Géza (Dombóvár) jogász, szociológus, jogi író († Budapest, 1910. március 26.)
- † 1848. Goldberger Sámuel (Pest) textilgyáros (x Buda, 1784.)
- x 1848. Komócsy Lajos (Szatmár) újságíró († Budapest, 1892. január 3.)
- x 1848. Mauthner Ödön (Pest) nagykereskedő, kertész, kertészeti író († Budapest, 1934. november 25.)
- x 1848. Neumann Mór (Budapest) orvos, az első magyar üzemorvos († Budapest, 1907. október)
- x 1848. Réczey Imre (Pest) orvos, sebész, tanár († Budapest, 1913. október 31.)
- x 1848. Schmidt József (Előszállás) jogász, közgazdász († Budapest, 1928. november 27.)
- x 1848. Sipőcz László (Pest) jogi író, árvászéki elnök († Budapest, 1916. október 16.)
- x 1848. Szily Adolf (Pest) orvos, szemész († Budapest, 1920. november 19.)
- x 1848. Wohl Stefánia (Pest) író († Budapest, 1889. október 14.)
- x 1898. Benyovszky István (Szatmárnémeti) festő, grafikus († Budapest, 1969. szeptember 27.)
- x 1898. Ernster Dezső (Pécs) énekes († Zürich, 1981. február 16.)
- x 1898. Fejős Pál (?) filmrendező († New York, 1963. április 25.)
- x 1898. Komor András (Budapest) költő, író, kritikus († Budapest, 1944. október 22.)
- x 1898. Kovács Albert (Szentendre) nyelvész, pedagógus († Budapest, 1972. június 2.)
- x 1898. Magaziner Pál (Budapest) gyáros, hegymászó, turisztikai író († Günstkirchen, 1945. április)
- † 1898. Miller Albert (Leoben, Ausztria) mérnök (x Tápiószecske, 1818. február 6.)
- x 1898. Rábaközi Rigó Gábor (Budapest) karmester, zenekarvezető († Budapest, 1968. január 17.)
- x 1898. Serényi Miklós (Bécs, Ausztria) politikus († Boston, 1970. szeptember 30.)
- † 1898. Úrge Ignác (Kína) lazarista szerzetes, hittérítő (x Zsigárd, 1840. október 14.)
- † 1923. Nagy Sándor (Nagyvárad) jogász, jogi író, történész (x Nagykereki, 1846. szeptember 6.)
1948. Baranyai Zoltán (Notre Dame, USA) irodalomtörténész, diplomata, jogi író, tanár (x Nagyszőlős, 1888. december 12.)
- † 1948. Göndör Ferenc (New York, USA) újságíró (x Bihardiószeg, 1885.)
- † 1948. Lázár István (?) filmrendező (x?, 1907.)
- † 1948. Szenes Adolf (?) tanár, pedagógiai író (x?, 1868.)

JANUÁR

1198. I. Imre öccse, András birtokba veszi Szlavóniát, Horvátországot, Dalmáciát és Rámát
1298. Lodomér (?) r. kat. érsek, kanonok, királyi alkancellár(x?)
1898. Kormányrendelet a családnevek magyarosítása érdekében, a nemzetiségi települések magyar neve lesz a hivatalos név
- 1.x 1823. Petőfi Sándor (Kiskőrös) költő († Fehéregyháza, 1849. július 31.)
1. x 1848. Madách Imre (Csesztve) költő († Alsósztrégova, 1908. július 26.)
1. x 1898. Novotny Emil Róbert (Marosvásárhely) festő († Budapest 1975. augusztus 15.)
1. † 1923. Kovács Antal (Budapest) méhésztanár (x Szeged, 1854. június 6.)
3. x 1898. Bugyi István (Szentcsanak) orvos, sebész, tanár († Szentcsanak, 1981. április 3.)
4. x 1923. Nyisztor György (Elek) tanár, népművelő, etnográfus († Elek, 1987. december 3.)
5. x 1748. Győrffy Pál (Mikháza) ferences szerzetes, egyháztörténész (x Gyergyószentmiklós, 1681.)
8. x 1798. Megyeri Károly (Tótmegyer) színész, († Pest, 1842. december 12.)
8. x 1898. Klauber Józsefné, Löwinger Ilona (Budapest) újságíró († Budapest, 1969. július 11.)
8. x 1923. Moór Artúr (Budapest) matematikus († Sopron, 1985. augusztus 26.)
9. † 1648. Szalánczy István (Isztambul, Törökország) erdélyi főnemes, diplomata (x?)
10. † 1648. Bethlen István (?) Erdély fejedelme (x?, 1580.)
10. x 1823. Ligeti Antal (Nagykároly) festő († Budapest, 1890. január 5.)
12. x 1898. Jeges Ernő (Törontálsárhely) festő, grafikus († Budapest, 1956. november 16.)
12. † 1923. Balassa Ármin (Szeged) jogász, író, újságíró (x Hódmezővásárhely, 1861. augusztus 4.)
13. x 1898. Krivátsy Szűts Miklós (Kassa) szobrász, festő, († Budapest, 1982. szeptember 21.)
14. x 1848. Borostyáni Nándor (Szeged) író, újságíró († Párizs, 1902. augusztus 5.)

14. † 1898. Szathmáry György (Budapest) kultúrpolitikus, író, akadémikus (x Alpestes, 1845. április 9.)
14. x 1923. Hegedűs András (Beretke) irodalomtörténész, tanár, († Szeged, 1975. február 15.)
15. x 1798. Tognio Lajos (Bécs, Ausztria) orvos, tanár († Pest, 1854. november 9.)
15. x 1898. Buzna Dezső (Nagytapolcsány) állatorvos, mikrobiológus († Budapest, 1976. november 7.)
15. x 1923. Wittman Tibor (Jászberény) történész, tanár († Szeged, 1972. július 31.)
15. † 1948. Pállya Celesztin (Budapest) festő (x Genova, 1864. március 9.)
17. 1348. Nagy Lajos kivégezteti Durazzói Károlyt
17. x 1723. Reviczky Antal (Sátorlajújhely) jezsuita szerzetes, tanár († Buda, 1781. december 15.)
18. x 1848. Perczel Dezső (Szekszárd) politikus, belügyminiszter († Bonyhád, 1913. május 20.)
18. † 1848. Sükei Imre (Bukarest, Románia) ref. lelkész (x Szőkefalva, 1780.)
18. x 1898. Andrássy Klára, grófnő (Budapest) újságíró († Dubrovnik, 1941. április)
20. x 1623. Serpilius János Quendel (Leibic) soproni főbíró († Sopron, 1686. december 1.)
20. x 1923. Vas Zoltán (Mosonmagyaróvár) építész († Budapest, 1986. május 1.)
23. † 1848. Rózsavölgyi Márk (Pest) zeneszerző, hegedűművész (x Balassagyarmat, 1787.)
23. x 1898. Széchenyi Zsigmond (Nagyvárad) utazó, vadász, író († Budapest, 1967. április 24.)
24. 1348. Nagy Lajos beveszi Nápolyt
24. † 1948. Somogyi József (Szeged) filozófiai és pedagógiai író (x Vác, 1898. október 24.)
25. x 1698. Verestői György (Bonyha) ref. püspök († Kolozsvár, 1765. március 6.)
25. x 1798. Szász Károly (Vízakna) jogász, természettudós, politikus, akadémikus († Marosvásárhely, 1853. október 25.)
26. † 1898. Tisza Lajos, gróf (Budapest) politikus, miniszter (x Geszt, 1832. szeptember 12.)
26. x 1923. Kovács Józsefné Jacsó Borbála (Mezőkövesd) népművész, hímző († Mezőkövesd, 1985. június 12.)
26. † 1923. Schunda Vencel József (Budapest) hangszerkészítő (x Dubetz, Csehország, 1845. május 19.)
26. † 1948. Rozgonyi László (Budapest) festő (x Budapest, 1894. március 5.)
27. † 1948. Gulyás Károly (Dévaványa) tanár, festő, könyvtáros (x Debrecen, 1873. december 15.)

27. x 1898. Szeniczai Lajos (Budapest) gépészmérnök († Budapest, 1960. január 17.)

FEBRUÁR

1. x 1848. Kordina Zsigmond (Neu-Sandec) gépészmérnök, mozdonykonstruktőr († Graz, 1894. június 3.)
1. x 1923. Schweitzer Miklós (Budapest) matematikus († Budapest, 1945. január 28.)
1. † 1948. Kappéter Géza (Budapest) építész (x Budapest, 1878. február 27.)
2. x 1898. Tokody László (Budapest) mineralógus, krisztallográfus, akadémikus († Budapest, 1964. április 15.)
3. † 1748. Hamon Kristóf (Buda) építőmester (x Pogrätz, 1693.)
4. x 1823. Egervári Potemkin Ödön (Nagyszilva) színész, könyvtáros († Budapest, 1895. február 16.)
4. x 1898. Surányi Unger Tivadar (Budapest) közgazdász, tanár, akadémikus († New York, 1973. november 1.)
4. x 1898. Tóth Aladár (Székesfehérvár) zene-tudós, zenesztéta († Budapest, 1968. október 18.)
5. x 1623. Thököly István, gróf (?) földbirtokos († Árva, 1670. december 4.)
5. x 1848. Baranyai István (Pest) földbirtokos, mezőgazdasági író (†?)
5. † 1898. Dessewffy Dénes (Budapest) honvédtiszt, politikus (x Zsolca, 1828. március 9.)
6. x 1898. Hornung Andor (Budapest) gépészmérnök († Budapest, 1974. június 26.)
6. x 1923. Lóránt Gyula (Kőszeg) labdarúgó, edző († Budapest, 1981. május 31.)
8. x 1848. Mende Bódog (Jánosháza) újságíró, († Budapest, 1927. június 8.)
9. x 1823. Mennyei József (Kisdovorány) kegyesrendi szerzetes, pedagógus († Szombathely, 1889. május 1.)
9. † 1948. Cséby József (Budapest) politikus (x Pécs, 1865. november 12.)
10. 1948. A Magyar-szovjet barátsági együttműködési és segítségnyújtási szerződés megkötése
11. x 1898. Szilárd Leó (Budapest) fizikus, biofizikus († La Jolla, USA, 1964. május 30.)
11. x 1923. Kérdő István (Budapest) orvos, reumatológus, orvostörténész († Budapest, 1981. május 10.)
12. † 1898. Barabás Miklós (Budapest) festő, akadémikus (x Kézdimárkosfalva, 1810. február 10.)
12. x 1898. Kosztersitz József (Újpest) r. kat. lelkész, író († Kalocsa, 1970. június 3.)
12. † 1923. Straub Sándor (Nádudvar) gépészmérnök (x Szolnok, 1857. január 13.)

13. x 1848. Széchy Károly (Cegléd) irodalomtörténész, tanár, akadémikus († Budapest, 1906. január 3.)
13. x 1848. Weinek László (Buda) csillagász, tanár († Prága, 1918. november 2.)
13. + 1898. Kálnoky Gusztáv Zsigmond, gróf (Pródlitz, Morvaország) katoná, diplomata, miniszter (x Lettowitz, Morvaország, 1832. december 29.)
13. x 1923. Oláh János (Lajosmizse) mezőgazdász († Gyöngyös, 1988. február 13.)
14. x 1798. Aszalay József (Paks) térképész, író († Eger, 1874. október 6.)
15. x 1798. Kovachich József Miklós (Buda) történész, filológus († Bécs, 1878. november 27.)
15. x 1848. Morelli Gusztáv (Pest) fametsző († Budapest, 1909. március 21.)
15. + 1898. Ács Zsigmond (Laskó) ref. lelkész, tanár, műfordító (x Laskó, 1824. április 24.)
16. x 1898. György Endre (Nyíregyháza) író, újságíró († Budapest, 1976. december 1.)
16. + 1948. Barta István (Budapest) vízilabdázó (x Budapest, 1895. augusztus 17.)
17. x 1898. Grósz Dezső (Resicabánya) újságíró, költő, műfordító († Temesvár, 1975. június 15.)
18. x 1898. Sztoddnik László (Máramarossziget) bírót († Budapest, 1967. október 27.)
18. x 1923. Gémes Gindert Péter (Bp.) szobrász (x Tinnye, 1876. március 23.)
18. x 1923. Várady Lipót Árpád (Kalocsa) r.kat. püspök (x Temesvár, 1865. június 18.)
19. + 1898. Liezen-Mayer Sándor (München, Németország) festő (x Győr, 1839. január 24.)
19. + 1898. Péchy Imre (Budapest) kartográfus (x Nagykölked, 1832. szeptember 25.)
21. + 1923. Kárpáti Kelemen (Szombathely) premontrai szerzetes, kanonok, tanár, tankönyvíró (x Rábaszenthárom, 1859. augusztus 4.)
21. + 1948. Radó Ödön (Budapest) biztosítási szakíró (x Budapest, 1879. szeptember 13.)
22. x 1823. Sarlay János (Szepesremete) tanár († Sárbogárd, 1898. február 24.)
22. x 1923. Horváth Rezső (Szombathely) méhészt († Szombathely, 1986. június 7.)
23. x 1923. Bodolai István (Köröm) meteorológus († Budapest, 1979. február 4.)
24. + 1898. Sarlay János (Sárbogárd) tanár (x Szepesremete, 1823. február 22.)
24. x 1923. Tanczos Tibor (Szentgotthárd) színész († Veszprém, 1979. június 18.)
25. + 1898. Schwimmer Ernő Lajos (Budapest) orvos, bőrgyógyász, tanár (x Pest, 1837. november 21.)
25. x 1923. László Miklós (Budapest) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1983. október 18.)
27. x 1923. Nikodémusz Elli (Nagyszentmiklós) műfordító († Budapest, 1989. szeptember 24.)
28. x 1823. Rajner Pál (Pest) belügyminiszter († Lontó, 1879. szeptember 9.)
28. x 1898. Becsky Andor (Sárközlak) író († Budapest, 1978. október 29.)
28. x 1923. Zsámboki Zoltán (Budapest) író, műfordító († Budapest, 1989. január 14.)
28. + 1948. Vay Péter, gróf (Assisi, Olaszország) r. kat. püspök, író (x Gyón, 1864. szeptember 26.)

MÁRCIUS

1. x 1848. Eötvös Lajos (Mezőszentgyörgy) könyvtáros, irodalomtörténész († Budapest, 1872. március 6.)
1. + 1898. Lőrincz Ferenc (Budapest) orvos, egészségügyi szervező (x Szekszárd, 1846.)
1. + 1923. Zerkovitz Emil (New York, USA) közgazdasági író, (x Szeged, 1870. október 15.)
1. + 1948. Kovács Dénes (Zamárdi) újságíró (x Nagyvárad, 1861. november 24.)
3. x 1823. Hirschler Ignác (Stomfa) orvos, szemész, akadémikus († Budapest, 1891. november 11.)
3. x 1823. Pesty Frigyes (Temesvár) történész, akadémikus († Budapest, 1891. november 23.)
3. 1848. Kossuth Lajos nagy beszédben követeli az abszolutizmus felszámolását, a felelős minisztériumot
3. x 1923. Fejér György (Budapest) karmester, gordonkaművész († Budapest, 1979. február 4.)
3. + 1923. Lers Vilmos, báró (Budapest) jogász, jogi író, államtitkár (x Budapest, 1869. május 4.)
3. + 1948. Keresztes-Fischer Ferenc (Bécs) politikus, miniszter (x Pécs, 1881. február 18.)
5. x 1898. Tőkés Anna (Marosvásárhely) színész († Budapest, 1966. december 25.)
5. + 1923. Várad Antal (Budapest) író, újságíró (x Závod, 1854. május 2.)
5. + 1948. Fodor Gyula (Budapest) zenei író, szerkesztő (x Budapest, 1890. augusztus 20.)
6. + 1923. Fejérfarkas László (Budapest) történész, tanár, akadémikus (x Eperjes, 1857. augusztus 17.)
6. + 1923. Seprődi János (Kozolovár) zene-történész, folklorista (x Kibéd, 1874. augusztus 15.)
7. x 1848. Hörk József (Likér) pedagógus, író († Pozsony, 1910. február 16.)

7. x 1848. Kosutány Tamás (Nyírlugas) agrár-kémikus, mezőgazdasági író, akadémikus († Budapest, 1915. január 19.)
7. x 1848. Zsigmondy Béla (Pest) gépészmérnök, kűtfűró, hídépítő († Budapest, 1916. június 12.)
7. † 1948. Notter Antal (Dunaharaszti) jogász, tanár (x Temesvár, 1871. február 5.)
8. x 1823. Andrassy Gyula, gróf (Töketeremes) politikus, miniszterelnök, akadémikus († Volosca, 1890. február 18.)
9. 1848. Petőfiék köre elhatározza: március 19-ére népgyűlést hívnak össze Rákos mezejére
9. x 1923. Fáskerthy György (Arad) író, műfordító, szerkesztő († Bukarest, 1977. december 2.)
11. x 1823. Pákh Albert (Rozsnyó) író, szerkesztő, jogász, akadémikus († Pest, 1867. február 10.)
11. 1848. Petőfiék megfogalmazzák a 12 pontot
11. x 1898. Remetei Filep Ferenc (Nagyszeben) orvos, sebész († Körmend, 1977. április 3.)
13. x 1898. Kálló Antal (Szeged) orvos, kórboncnok, tanár († Budapest, 1977. január 23.)
13. x 1898. Németh Mária (Körmend) énekes († Bécs, 1967. december 18.)
13. † 1923. Lányi Ernő (Szabadka) zeneszerző, karmester (x Pest, 1861. július 19.)
14. 1848. A Pilvax kávéházban megtudják, hogy Bécsben győzött a forradalom
14. x 1848. Kürthy Emil (Endréd) ifjúsági író, újságíró († Budapest, 1920. december 27.)
15. 1848. Pesten kitör a forradalom
17. x 1923. Nemesszeghy Lajosné Szentkirályi Márta Ilona (Budapest) zenetanár († Kecskemét, 1973. július 13.)
18. 1848. Az országgyűlés törvénybe iktatja a közteherviselést, az úrbéri viszonyok eltörlését, az egyházi tized eltörlését
18. x 1848. György Endre (Huszt) földművelésügyi miniszter, közgazdasági író, akadémikus († Budapest, 1927. január 15.)
18. x 1848. Pallavicini János, őrgrof (Padua, Itália) diplomata († Pusztaradvány, 1941. május 4.)
18. x 1923. Vasvári Anna (Budapest) grafikus, illusztrátor, karikatúrista († Budapest, 1990. október 7.)
19. x 1748. Kiss József (Buda) vízepítő mérnök († Zombor, 1812. március 13.)
19. x 1898. Vándor Kálmán (Szombathely) író, újságíró († Budapest, 1949. december 8.)
19. x 1923. Kmetty Gyula (Budapest) építész († Miskolc, 1983. január 22.)
20. x 1923. Aba Iván (Gyöngyös) író, újságíró († Budapest, 1982. augusztus 24.)
20. x 1923. Szolnoky Elemér (Kolozsvar) gépészmérnök († Hatvan, 1979. október 10.)
21. x 1898. Márer György (Szécsény) újságíró († New York, USA, 1983. augusztus 24.)
21. † 1923. Ujhelyi Imre (Magyaróvár) mezőgazdász, állatorvos (x Dunapataj, 1866. január 12.)
23. † 1798. Pankl Máté (Pozsony) jezsuita szerzetes, mezőgazdász (x Oszlop, 1740. augusztus 13.)
23. x 1848. Téglás Gábor (Brassó) régész, tanár, akadémikus († Budapest, 1916. február 4.)
23. x 1898. Zákó András (Brassó) tábornok († München, Németország, 1968. március 13.)
24. x 1698. Kolinovics Gábor (Senkvic) királyi táblai jegyző, történetíró († Modor, 1770. december 22.)
24. 1923. Ráthonyi Ákos (Nagyszöllős) színész (x Kőkenyész, 1868. november 8.)
25. † 1323. Mária (?) V. István magyar király lánya, nápolyi királyné (x?, 1257/58.)
25. 1848. A zágrábi horvát nemzetgyűlés 30 pontos petíciót fogalmaz meg nemzeti és polgári demokratikus követelésekkel
25. x 1848. Radnai Farkas (Kisjenő) r. kat. püspök, egyházi író († Sümeg, 1935. október 14.)
25. 1948. Államosítják a 100-nál több munkást foglalkoztató gyárakat
26. x 1748. Szilágyi Márton (Debrecen) tanár († Detek, 1790. november 4.)
26. † 1948. Baintner Ferenc (?) vegyész, tanár (x Balassagyarmat, 1871. május 20.)
27. x 1898. Zorkóczy Béla (Moson) gépészmérnök, tanár († Budapest, 1975. szeptember 27.)
28. 1598. Pálffy Miklós és Schwarzenberg tábornok visszafoglalja a töröktől Győrt
29. † 1923. Nagy György (Budapest) jogász, politikus, újságíró (x Szászsebes, 1879. november 5.)
30. x 1748. Kluch József (Znióvár) r. kat. püspök, egyházi író († Mocsonok, 1826. december 31.)
30. x 1848. Rádl Ödön (Alsólugos) író, jogász († Nagyvárad, 1916. december 20.)
31. 1848. A pesti közbiztonsági bizottmány kiáltványban fordul a vidékhez: ne fogadják el a királyi leiratot
31. x 1898. Bogár János (Decs) ref. lelkész, szerkesztő († Gyúró, 1975. szeptember 15.)

ÁPRILIS

- † 1948. Krizsán János (Nagybánya) festő (x Kapnikbánya, 1886. január 27.)
3. x 1848. Polonyi Géza (Zsitvakenéz) politikus, miniszter († Budapest, 1920. február 1.)

4. x 1898. Gombás Tibor (Nagykendi) gépészmérnök († Budapest, 1968. augusztus 30.)
4. † 1923. Csarada János (Budapest) jogász, tanár (x Nyitra, 1850. május 15.)
4. † 1923. Parlaghy Vilma (New York, USA) festő, (x Hajdúdorog, 1864. április 15.)
4. 1948. Feloszlik a Gyáriparosok Országos Szövetsége
4. † 1948. Mihályfi Béla (Budapest) színész (x Budapest, 1891. január 15.)
5. x 1823. Balkányi Szabó Lajos (Mihálydi) költő, író († Debrecen, 1889. szeptember 24.)
6. † 1923. Szitnyai Elek (Budapest) filozófus, tanár (x Berencsfalva, 1854. augusztus 6.)
6. † 1948. Lósy-Schmidt Ede (Budapest) mérnök, technikatörténész (x Sepsiszentgyörgy, 1879. október 27.)
7. x 1823. Vas Gereben (Fürged) író († Bécs, 1868. január 26.)
7. 1848. Megalakul a Batthyány-kormány
7. x 1898. Lakatos Péter Pál (Kővágóórs) költő, publicista († Tapolca, 1959. augusztus 26.)
8. x 1823. Bulcsu Károly (Kassa) költő († Kécskemét, 1865. augusztus 29.)
8. x 1923. Gáborjáni Klára (Budapest) színész, előadóművész († Budapest, 1972. augusztus 8.)
9. x 1898. Beöthy Konrád (Gyapoly) orvos, igazságügyi orvostani kutató, tanár († Pécs, 1958. július 5.)
9. x 1898. Haracsi Lajos (Toponár) erdőmérnök, tanár († Sopron, 1978. március 13.)
9. x 1923. Irányi László (Szeged) piarista szerzetes, filozófus († Köln, Németország, 1987. március 6.)
9. † 1948. Kiss Ferenc (Pesterzsébet) ref. lelkész, tanár (x Kenderes, 1862. december 7.)
10. 1598. Báthory Zsigmond elhagyja Erdélyt, Sziléziába távozik
11. 1848. Pozsonyban a király szentesíti az új törvényeket és felosztatja az utolsó rendi országgyűlést
11. † 1948. Fülöp Zsigmond (Budapest) természettudományi író, fordító (x Budapest, 1882. december 21.)
12. x 1898. Kaszab Anna (Jászárokszállás) színész (†?, 1975.)
13. x 1923. Erdélyi György (Kolozsvár) újságíró († Budapest, 1983. február 21.)
15. 1848. A kormány felosztatja a pesti közbátorsági bizottmányt
15. † 1923. Giesswein Sándor (Budapest) r. kat. pap, prelátnak, publicista, politikai író, akadémikus (x Tata, 1856. február 4.)
16. 1848. A Batthyány-kormány követeli Jelačić leváltását a horvát báni tisztről
16. † 1948. Boemm Ritta (Budapest) festő (x Lőcse, 1868. január 20.)
16. † 1923. Révai Károly (Nagybánya) költő, műfordító (x Abrudbánya, 1856. október 2.)
19. x 1823. Belházy N. János (Körmöcbánya) numizmatikus († Budapest, 1901. április 20.)
20. x 1848. Szabó Xavér Ferenc (Pest) zeneszerző († Budapest, 1911. február 11.)
20. † 1923. Kazay Endre (Vértesacska) gyógyszerész, vegyészeti író, (x Nagybánya, 1876. november 10.)
22. x 1898. Fodor József (Nagyilonda) költő († Budapest, 1973. október 7.)
22. x 1898. Jánosi József (Zólyom) jezsuita szerzetes, filozófus, tanár († Freiburg, Németország, 1965. május 6.)
23. x 1898. Rév István (Budapest) iparművész, bábművész, tanár († Budapest, 1977. július 28.)
23. x 1923. Lukács László (Budapest) munkás, az 1956. évi forradalom mártírja († Budapest, 1959. január 13.)
23. x 1923. Vaszil László (Mád) mezőgazdász († Inárcs, 1971. január 26.)
24. x 1898. Justus György (Budapest) zene-szerző, zeneesztéta, kórusvezető († Budapest, 1945. január)
25. † 1648. Dálnoki Nagy Mihály (Kolozsvár) unitárius teológus, tanár (x Dálnok, 1612.)
25. 1848. A bécsi udvar által kiadott alkotmány egyenjogúságot ígér a nemzetiségeknek
25. † 1898. Belházy Emil (Budapest) erdőmérnök (x Besztercebánya, 1840. december 24.)
26. † 1898. Knauz Nándor (Pozsony) r. kat. lelkész, történész, akadémikus, (x Óbuda, 1831. október 12.)
28. x 1698. Batthyány Károly József, gróf (Rohonc) földbirtokos, tábornok († Bécs, 1772. április 13.)
28. † 1898. Abonyi Lajos (Abony) író, szerkesztő (x Kisterenye, 1833. január 9.)
28. † 1948. Brada Rezső (Budapest) koreográfus, balettmester, táncművész (x Budapest, 1906. január 6.)
28. † 1948. Márkus László (Budapest) író, rendező, színikritikus (x Szentes, 1882. november 19.)
29. † 1798. Poda Miklós (Bécs) jezsuita szerzetes, tanár (x Bécs, 1723. október 3.)
29. † 1798. Veszelszki Antal (Óbuda) orvos, botanikus, író (x Sopron, 1730?)
29. † 1898. Altdörfer Keresztély (Sopron) orgonista, zeneszerző (x Gutenberg, Németország, 1825. június 16.)
29. † 1923. Imre Lajos (Hódmezővásárhely) irodalomtörténész (x Hódmezővásárhely) 1858. július 8.)
30. † 1848. Ballus Pál (Pozsony) gyümölcsnemesítő, városi tanácsos (x Modor, 1783. december 18.)

30. x 1848. Nádaskay Béla (Pest) orvos, állatorvos († Rákospalota, 1933. december 3.)
30. † 1923. Benka Gyula (Szarvas) tanár, író, költő, újságíró, pedagógiai író (x Békéscsaba, 1838. április 8.)

MÁJUS

1448. A budai országgyűlés elhatározza a török elleni hadjáratot
- † 1923. Pap Tibor (Miskolc) jogász, szociológus (x Volóc, 1860. október 27.)
1. † 1798. Pászthory Sándor (Varasd) jogász, fiúmei kormányzó (x Egyházasszalu, 1749. június 8.)
1. x 1898. Ladányi Józsa (Debrecen) orvos, sebész, tanár († Debrecen, 1985. szeptember 14.)
2. x 1923. Diószegi Vilmos (Budapest) etnográfus, orientalista, irodalomtörténész († Budapest, 1972. július 22.)
3. x 1898. Schlammadinger József (Székesfehérvár) orvos, bőrgyógyász († Szolnok, 1975. január 3.)
4. x 1898. Korda Mária (Déva) színész († Genf, Svájc, 1976. február 7.)
4. x 1948. Belohorszky Pál (Nyíregyháza) irodalomtörténész, esszéíró, kritikus († Budapest, 1988. december 30.)
5. x 1823. Asztalos Sándor (?) honvédtiszt, († Genf, Svájc, 1857. február 17.)
5. † 1848. Lajcsák Ferenc (Váradolaszi) r. kat. püspök (x Selmechánya, 1772. december 12.)
5. x 1923. Modori Sándor (Borszörcsök) bányász, az 1956. évi forradalom mártíra († Budapest, 1958. október 7.)
6. † 1623. Lépes Bálint (Győr) r. kat. püspök, egyházi író (x Győr, 1570?)
6. x 1898. Gáspár János (Magyarlak) r. kat. lelkész, tanár († Passaic, USA, 1963. február 21.)
6. x 1898. Jáki Gyula (Győr) orvos, sebész, urológus, tanár († Szentes, 1958. március 18.)
6. x 1898. Pethes Margit (Dunaföldvár) színész († Budapest, 1983. április 24.)
7. x 1898. Klempa Sándor Károly (Graz, Ausztria) r. kat. lelkész, irodalomtörténész, zenei író († Graz, 1985. december 19.)
7. x 1898. Vasvári Miklós (Szeged) ornitológus († Balf, 1945. február 27.)
8. x 1823. Székely Imre (Mátyfalva) zongoraművész, zeneszerző († Budapest, 1887. április 8.)
8. 1848. Megalakult a Márciusi Klub a francia jakobinusok mintájára
8. x 1898. Bencsik Gyula (Budapest) építész, államtitkár, politikus († Budapest, 1986. július 29.)

10. 1848. Tüntetés Pesten a felfegyverkezést akadályozó Lederer Ignác altábornagy ellen
10. 1848. Lipótszentmiklóson összeül a szlovákok országos gyűlése
10. x 1848. Kauszer József (Pest) építész († Budapest, 1919. július 25.)
11. x 1823. Kovács Ferenc (Hódmezővásárhely) jogász, politikus, akadémikus († Tatrafüred, 1895. augusztus 5.)
11. x 1823. Mezey József (Kisléta) festő († Budapest, 1882. szeptember 8.)
11. † 1823. Podmaniczky József, báró (Pest) főnemes, tanácsos (x?, 1756. július 29.)
11. x 1898. Lampich Árpád (Budapest) gépészmérnök, repülőgépszerkesztő, repülőmodellező († Esztergom, 1956. április 30.)
13. 1848. Karlócán összeül a szerbek kongresszusa
13. x 1898. Jendrassik György (Budapest) gépészmérnök, feltaláló, akadémikus († London, Anglia, 1954. február 8.)
13. x 1898. Schrotta János Frigyes (Kispest) szobrász († Budapest, 1979. január 31.)
13. x 1923. Eiben Ernő (Rákos) orvos, sportorvos († Budapest, 1986. április 23.)
14. x 1898. Kádár Karr Erzsébet (Budapest) író († Budapest, 1960. szeptember 20.)
14. † 1923. Jankó Sándor (Vönöck) erdőmérnök, tanár (x Vasvár, 1866. február 28.)
15. x 1823. Czimeg János (Szeged) bányamérnök († Szeged, 1876. február 26.)
15. 1848. Balászfalván összeül a románok gyűlése
15. † 1898. Reményi Ede (San Francisco, USA) hegedűművész, zeneszerző (x Miskolc, 1828. január 17.)
15. † 1948. Kemény Gábor (Budapest) tanár, pedagógiai író (x Szarvas, 1883. június 1.)
16. x 1848. Lukács Adolf (Felsőörs) jogász, tanár († Budapest, 1924. május 20.)
16. x 1923. Róna Frigyes (Budapest) karmester, műfordító († Budapest, 1985. október 29.)
17. x 1898. Geleji Sándor (Nagykikinda) kohómérnök, tanár, akadémikus († Budapest, 1967. november 3.)
17. x 1923. Gulyás Gyula (Budapest) sportriporter, újságíró († Budapest, 1974. szeptember 15.)
19. x 1898. Tomcsik József (?) orvos, mikrobiológus, szerológus, tanár († Bázal, 1964. december 30.)
19. † 1898. Zichy Antal (Budapest) író, politikus, akadémikus (x Zala, 1823. november 7.)
19. † 1923. Kasztner Janka (Budapest) pedagógus (x Ladomér, 1850. január 8.)
19. † 1948. Balassa Emil (Ercsi) író, újságíró (x Budapest, 1888. szeptember 11.)

21. x 1898. Titkos Ilona (Kolozsvar) színész († Budapest, 1963. május 21.)
21. † 1948. Pázmány Zoltán (Szilas) jogász, tanár (x Szentgyörgymező, 1869. március 26.)
22. x 1723. Erdődy Nepomuk János, gróf (?) főispán, udvari kamarás († Pozsony, 1789. április 15.)
22. x 1848. Büttner Júlia (Sajóvamos) író († Aranyosmarót, 1925. február 23.)
23. † 1798. Krausz János (Pest) építőmester (x Késmárk, 1765.)
23. x 1898. Somogyi János (Budapest) tanító, politikus († Budapest, 1969. július 30.)
23. † 1948. Bakó Gábor (Szekszárd) mezőgazdász, entomológus (x Pest, 1871. december 22.)
24. 1848. A kormány államkölcsönt hirdet meg a honvédelem finanszírozására
24. † 1848. Szegedy Ferenc (Bécs) politikus, akadémikus (x Ötvöspusztá, 1787.)
24. x 1898. Agárdi Ferenc (Budapest) orvos, művelődéstörténész, újságíró politikus († Budapest, 1969. február 12.)
24. x 1923. Budvári Róbert (Budapest) orvos, igazságügyi orvos-szakértő, tanár († Budapest, 1979. március 23.)
25. † 1823. Waldstein-Wartenberg Ferenc Ádám, gróf (Oberlenteusdorf, Csehország) földbirtokos, természettudós (x Bécs, 1759. február 14.)
26. † 1898. Bielz Eduárd Albert (Nagyszeben) zoológus, akadémikus (x Nagyszeben, 1827. február 4.)
28. x 1848. Forberger Vilmos (Késmárk) festő († Pöstyén, 1928. október 28.)
28. x 1898. Gidófalvy Istvánné Pataky Etelka (Dicsőszentmárton) festő (†?)
28. x 1923. Németh János (Zalaegerszeg) költő († Sopronkőhida, 1945. február 16.)
28. † 1948. Vörös Cirill (Sátoraljaújhely) piarista szerzetes, matematikus, tanár (x Borszöröcsök, 1868. október 31.)
29. 1848. Az erdélyi országgyűlés megszavazza az uniót és a polgári átalakulást biztosító törvényeket
30. x 1898. Bokor Rezső (Sopron) erdőmérnök, talajbiológus, tanár († Sopron, 1959. március 17.)
30. x 1898. Schönfeld Rózsi (Penc) orvos, szülész-nőgyógyász († Nagymaros, 1980. szeptember 15.)
30. † 1923. Miklós Ödön (Passau, Ausztria) mérnök, politikus (x Finke, 1856. december 14.)
31. x 1898. Nagy Iván (Celldömölk) művelődéspolitikus, újságíró († Budapest, 1977. február 19.)
31. x 1923. Földes Gábor (Budapest) színész rendező († Győr, 1958. január 15.)
1. x 1923. Fábry Edit (Budapest) énekes († Budapest, 1990. október 20.)
2. x 1848. Wetheimer Ede (Pest) történész, publicista, akadémikus († Berlin, Németország, 1930. december 26.)
2. x 1923. Szendi Dezső (Tiszadob) katonatiszt, az 1956. évi forradalom mártíra († Budapest, 1958. november 15.)
3. † 1723. Scopoli János Antal (Fleimstal, Tirol) természettudós, orvos, tanár († Pavia, Olaszország, 1788. május 8.)
3. 1948. Pócspetrin tüntetés az iskolák államosításának terve ellen
4. † 1923. Jósika Sámuel, báró (Kolozsvar) politikus, miniszter, földbirtokos (x Salzburg, Ausztria, 1848. augusztus 23.)
4. † 1948. Krausz Sámuel (Cambridge, Anglia) történész, nyelvész, hebraista (x Úkk, 1866. február 18.)
5. 1848. Megnyílik a horvát tartományi gyűlés, amely a Magyarországtól való elszakadást és az Ausztriához való csatlakozást követeli
5. † 1923. Bogdányi Mór (Budapest) író, újságíró (x Lakszakállas, 1854. február 11.)
5. x 1923. Fehér Ferenc (Arad) gépészmérnök, tábornok († Budapest, 1970. szeptember 21.)
7. x 1848. Vörös László (Dombegyháza) politikus, miniszter († Budapest, 1925. október 23.)
7. † 1898. Margitay Dezső Rákospalota író (x Újfehértó, 1840. április 16.)
7. † 1923. Fillinger Ferenc (Budapest) orvos, gyógyszerész (x Glina, 1880. március 14.)
8. x 1823. Hauch Antal (Koss, Galícia) kohómérnök († Budapest, 1903. június 3.)
8. x 1923. Krasznai Ferenc (Bátaszék) testnevelő, edző, sportvezető († Sopron, 1985. július 13.)
9. x 1923. Galsay Ervin (Budapest) operaénekes († Budapest, 1976. december 15.)
10. x 1898. Körmendi Zoltán (Budapest) író, költő, műfordító († Günskirchen, Ausztria, 1944.)
11. x 1723. Pray György (Érsekújvár) jezsuita szerzetes, apátkanonok, történész († Pest, 1801. szeptember 23.)
11. x 1923. Pórszász János (Budapest) orvos, farmakológus, tanár († Pécs, 1974. május 30.)
12. 1848. Statáriumot hirdetnek ki az egész országban a parasztmozgalmak miatt
12. 1948. A két párt kongresszusa kimondja az MDP és az SZDP egyesülését
12. † 1948. Glykais Gyula (Cegléd) vívó, főszámvévó (x Pomáz, 1893. április 9.)

13. x 1898. Duchon Béla (Zombor) mérnök, geodéta († Budapest, 1961. október 30.)
13. x 1923. Ujházy András (Nagykovácsi) mezőgazdász († Budapest, 1984. december 4.)
14. x 1823. Böhm Gusztáv (Pest) karmester, zeneszerző († Újpest, 1878. június 23.)
14. x 1898. Lőrincz Péter (Antalfalva) író, szociológus, történész († Újvidék, 1983. május 15.)
14. † 1898. Tóth Vilmos (Nyitraivánka) politikus, belügyminiszter (x Szecsány, 1832. május 28.)
15. x 1848. Láng Adolf (Prága, Csehország) építész († Bécs, 1913. május 2.)
16. 1948. Az országgyűlés törvényt hoz az iskolák államosításáról
16. † 1948. Varga Bálint (Budapest) gépészmérnök (x Budapest, 1891. augusztus 2.)
17. x 1923. Geréb György (Komárom) pszichológus, tanár († Szeged, 1982. január 26.)
18. † 1923. Siposs Antal (Révfülöp) zongoraművész, zeneszerző (x Ipolság, 1839. január 17.)
19. † 1823. Asbóth János (Zombor) mezőgazda, tanár (x Nemescső, 1768. december 13.)
19. x 1898. Eisemann Mihály (Paripás) zeneszerző († Budapest, 1966. február 25.)
20. x 1798. Czeh János (Győr) főbíró, történetíró, akadémikus († Pest, 1854. november 1.)
20. x 1848. Vékony Antal (Tiszaújlak) író († Máramarosziget, 1903. március 13.)
21. 1848. A horvát tartományi gyűlés Jalačić bánnak diktátori teljhatalmat szavaz
21. † 1923. Arányi Dezső (Pesterzsébet) énekes (x Szatmár, 1859. augusztus 18.)
21. † 1923. Méhely Kálmán (Budapest) közgazdasági író, tanár (x Budapest, 1882. augusztus 5.)
22. † 1923. Horváth Béla (Budapest) vegyész (x Szablya, 1879.)
23. x 1848. Laufenauer Károly (Székesfehérvár) orvos, elme- és ideggyógyász, tanár, akadémikus († Budapest, 1901. április 27.)
23. x 1898. Gál Sándor (Hódmezővásárhely) festő, grafikus, tanár († Kunszentmiklós, 1979. augusztus 18.)
23. † 1948. Speisegger Ernő (Zürich, Svájc) sportvezető (x Budapest, 1884. szeptember 28.)
25. † 1848. Gyurkovits György (Bazin) bíró, jogtörténész, jogi író, akadémikus (x Ivánóc, 1780. július 12.)
25. x 1898. Ziegler Károly (Kolozsvár) vízepítő mérnök († Budapest, 1983. január 22.)

26. † 1948. Valentiny Antal (Kolozsvár) irodalomtörténész, nyelvész, bibliográfus (x Samac, 1883. április 1.)
27. 1848. A románok lugosi népgyűlése autonómiát követel
27. x 1848. Csoma József (Rásony) történész, heraldikus, akadémikus († Devecser, 1917. március 1.)
27. x 1898. Harsányi Tibor (Magyarkanizsa) zeneszerző, zongoraművész († Párizs, Franciaország, 1954. szeptember 19.)
28. x 1898. Málnási Ödön (Brassó) politikus, publicista, történész († Bécs, 1970. február 17.)
30. x 1898. Apponyi György, gróf (Eberhard) politikus, újságíró († Saarbrücken, Németország, 1970. augusztus 7.)
30. x 1898. Szabó István (Debrecen) agrártörténész, tanár, akadémikus († Budapest, 1969. február 19.)
30. † 1923. Posch Jenő (Budapest) filozófiai író, pedagógus, akadémikus (x Pozsony, 1859. augusztus 4.)

JÚLIUS

1. † 1923. Pirchala Imre (Budapest) pedagógus, klasszika-filológus (x Buda, 1845. október 6.)
2. x 1823. Simay Gergely (Szamosújvár) armenológus († Kolozsvár, 1909. január 28.)
2. x 1898. Dénes György (Budapest) színművész († Budapest, 1962. április 14.)
2. x 1898. Fári László (Hódmezővásárhely) vegyész († Vác, 1953. július 11.)
2. † 1898. Varga Ferenc (Tárnok) állatorvos (x Mezőkomárom, 1835. október 15.)
2. x 1923. Molnár László (Felsőgalla) bányász, diplomata († Budapest, 1972. március 20.)
3. x 1948. Sain Béla (Budapest) biokémikus († Budapest, 1989. május 30.)
4. x 1898. Csóka Béla (Budapest) operaénekes, tanár († Budapest, 1972. július 2.)
4. x 1898. Kanyó Béla (Szeged) orvos, higiénikus, tanár († Szeged, 1964. július 21.)
4. x 1898. Kovács Alajos (Székesfehérvár) hidépítő mérnök († Budapest, 1967. július 14.)
4. † 1948. Légrády Ottó (Budapest) újságíró, kiadó (x Budapest, 1878. szeptember 21.)
4. † 1948. Prodom Guidó (Budapest) pilóta, repülőkonstruktőr (x Fiume, 1882. szeptember 11.)
5. x 1823. Tóth József (Szentés) színész († Pest, 1870. március 1.)
5. 1848. Megnyílik az első magyar népképviselői országgyűlés
5. x 1923. Bartha Ferenc (Dunaharaszti) orvos, tisztviselő († Budapest, 1978. május 12.)

5. x 1923. Csonka Emil (Szombathely) történész, szerkesztő († München, Németország, 1982. október 16.)
5. † 1948. Megyer Antal (Budapest) iparművész (x Budapest, 1883. április 28.)
6. x 1848. Baross Gábor (Pruzsina) gazdaságpolitikus, miniszter († Budapest, 1892. május 8.)
6. † 1948. Villani Lajos, báró (Budapest) diplomata, író (x Tápióság, 1891. április 22.)
7. † 1898. Szász Béla (Kolozsvár) költő, műfordító, tanár, akadémikus (x Nagyenyed, 1840. április 23.)
7. x 1898. Winkler Pál (Budapest) könyvkiadó († Melun, Franciaország, 1982. szeptember 23.)
7. † 1948. Schulek János (Budapest) építész (x Budapest, 1872. december 26.)
8. x 1798. Szenczy Imre (Szombathely) premontréi szerzetes, tanár, műfordító, klasszika-filológus, akadémikus († Csorna, 1860. február 2.)
8. x 1898. Gerő Ernő (Terbegec) politikus, közgazdász, miniszter, akadémikus († Budapest, 1980. március 12.)
8. † 1948. Mauer Gyula (Budapest) mérnök, vízépítő tervező (x Kassa, 1872. január 23.)
9. x 1723. Makó Pál (Jászapáti) jezsuita szerzetes, matematikus, fizikus, tanár († Buda, 1793. augusztus 18.)
9. x 1923. Földesi Tibor (Szeged) villanyszerelő, az 1956. évi forradalom mártíra († Budapest, 1958. január 31.)
10. x 1848. Pázmándy Dénes (Kömlőd) politikus, publicista († Budapest, 1936.)
10. x 1898. Tirai Richárd (Késmárk) gépészmérnök († Budapest, 1974. március 12.)
10. † 1948. Erney Mór (Százhalombatta) gépészmérnök (x Budapest, 1877. február 14.)
11. x 1748. Cseh-Szombaty József (Komárom) orvos († Pest, 1815. február 2.)
11. 1848. Kossuth a kormány nevében 200.000 újonc és 12 millió forint megajánlását kéri az országgyűléstől; egyhangúlag megszavazták
11. x 1923. Ferencz László (Munkács) színész, pantomimművész († Budapest, 1981. május 18.)
12. † 1898. Villányi Szaniszló Béla (Bakonybél) bencés apát, tanár, helytörténész (x Tósokberénd, 1847. szeptember 9.)
12. † 1923. Gáspár Ferenc (Budapest) orvos, útikönyvíró (x Szilágysomlyó, 1862.)
12. † 1923. Pekár Imre (Budapest) közgazdász, mezőgazdász, akadémikus (x Rozsnyó, 1838. december 9.)
13. † 1948. Németh József (Budapest) kertész, kertészeti író (x Abony, 1868. február 25.)
14. x 1898. Dormándi László (Dormánd) író, szerkesztő, műfordító († Párizs, Franciaország, 1967. november 26.)
14. x 1898. Selmeczi Mihály (Budapest) színész († Debrecen, 1966. január 24.)
16. † 1948. Bedő Sándor (Budapest) jogász (x Székelydája, 1874. február 2.)
18. † 1948. Telcs Ede (Budapest) szobrász (x Baja, 1872. május 12.)
21. † 1848. Kőszeghi Mártony Károly (Brünn, Morvaország) mérnök, tábornok (x Sopron, 1783. március 12.)
22. x 1823. Balogh Károly (Máramarossziget) színész, színigazgató († Máramarossziget, 1887. július 1.)
22. x 1898. Haller Frigyes Gusztáv (Vönöck) fotóművész, művészeti író († Budapest, 1954. november 7.)
22. x 1898. Örvös János (Debrecen) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1972. március 29.)
22. † 1923. Virányi Sándor (Budapest) színész (x Bonyhád, 1885.)
23. † 1898. Ercsey Sándor (Nagyszalonta) jogász, irodalomtörténész, földbirtokos (x Nagyszalonta, 1827. szeptember 2.)
23. † 1948. Ághy Erzsébet (Budapest) színész (x Nagyvárad, 1896. július 11.)
23. † 1948. Kőrösy Kornél (Budapest) orvos (x Budapest, 1879. december 2.)
25. † 1948. Balázs Márton (Sepsiszentgyörgy) néprajzkutató (x Szilágysomlyó, 1867. szeptember 22.)
25. † 1948. Failoni, Sergio (Sopron) karmester (x Verona, Olaszország, 1890. december 18.)
25. † 1948. Teghze-Gerber Ferenc (Budapest) pénzügyi szakember, tanár (x Szinérváralja, 1872. december 13.)
27. x 1848. Eötvös Loránd (Buda) fizikus, tanár, miniszter, akadémikus († Budapest, 1919. április 8.)
27. x 1898. Szita Oszkárné Molnár Mária (?) ötvös († Nagymaros, 1980. szeptember 12.)
30. x 1898. Gerencsér Sebestyén (Siklós) fazekas, népművész († Siklós, 1955. március 12.)
30. 1948. Tildy Zoltán lemond a miniszterelnöki posztról
30. † 1948. Paikert Alajos (Budapest) közgazdasági író (x Nagyszombat, 1866. május 11.)
31. x 1798. Szentpétery Zsigmond (Rohod) színész († Pest, 1858. december 13.)
31. † 1798. Trattner János Tamás (Bécs) nyomdász, könyvkereskedő (x Gyimótfalva, 1717. november 11.)
31. † 1948. Szabó Árpád (Rákoshegy) politikus, miniszter (x Erzsébváros, 1878. december 11.)

AUGUSZTUS

1. x 1823. Oltványi Pál (Szeged) r. kat. pap, pápai kamarás, író († Szeged, 1909. január 16.)
1. x 1923. György László (Etes-Bányatelep) színész († Budapest, 1986. május 12.)
2. x 1898. Lajkó Pál (Budapest) orvos, рентгенológus († Budapest, 1967. június 28.)
2. x 1898. Nagy Ernő (Facsád) kardvívó, vívás-tanár († Budapest, 1977. december 8.)
2. † 1898. Télfy Iván (Budapest) klasszika-filológus, tanár, akadémikus (x Nagyszombat, 1816. június 18.)
3. x 1898. Gedeon Tihámér (Rimaszombat) vegyész, bauxitkémikus († Budapest, 1967. december 24.)
3. x 1923. Pataki László (Szombathely) könyvtáros († Lourdes, Franciaország, 1981. július 19.)
3. 1948. Szakasits Árpádöt választja az országgyűlés köztársasági elnökké
3. † 1948. Bedy-Schwimmer Róza (New York, USA) politikus, újságíró (x Budapest, 1877. szeptember 11.)
4. 1898. A kiegyezési tárgyalások véglegesen lezárulnak az osztrák és magyar kormány között
5. x 1798. Tisza Lajos (Nagyvárad) Bihar vármegyei adminisztrátor, királyi kamarás, politikus († Geszt, 1856. augusztus 23.)
5. x 1848. Hüvös József (Nagykanizsa) jogász, közlekedési szakember († Budapest, 1914. december 18.)
5. x 1848. Mády Lajos (Amac) ref. esperes, tanár († Budapest, 1918. január 1.)
5. x 1898. Schönstein Sándor (Sátorlajújhely) politikus († Bergen-Belsen, 1945. január)
6. † 1923. Agnelli József (Holics) r. kat. lelkész, növénytermesztő (x Szakolca, 1852. február 23.)
7. x 1898. Petrovich Ede (Hőgyész) r. kat. lelkész, történész († Pécs, 1987. január 11.)
7. x 1898. Szalmás Piroska (Budapest) karnagy, zeneszerző, pedagógus († Budapest, 1941. augusztus 13.)
8. x 1923. Fegyverneki Sándor (Budapest) építész († Budapest, 1973. június 23.)
8. † 1923. Kabos Ede (Abbázia) író, újságíró (x Nagyvárad, 1864. december 2.)
9. x 1923. Almási Gábor (Csákvár) ökonómus, mezőgazdász, tanár († Gödöllő, 1968. május 10.)
10. x 1923. Gábor Aurél (Sopron) orvos, belgyógyász († Ács, 1976. március 8.)
10. x 1923. Sándor Zsuzsa (Budapest) fotóművész, illusztrátor († Székesfehérvár, 1969. november 4.)
11. x 1898. Czumpf Imre (Budapest) festő, restaurátor († Budapest, 1973. január 20.)
11. x 1923. Bazzali Ferenc (Orosháza) festő († Orosháza, 1968. május 7.)
13. x 1723. Wessprémi István (Veszprém) orvos, orvostörténész († Debrecen, 1799. március 13.)
13. x 1898. Rács Gábor (Kézdivásárhely) politikus, jogász († Felsőzsolca, 1954. június 25.)
14. x 1748. Balogh Péter (Bágyon) főispán († Bágyon, 1818. október 16.)
14. x 1898. Raffy Ádám (Vértes) orvos, író († Budapest, 1961. november 30.)
14. † 1923. Semsey Andor (Budapest) természet-tudós, mineralógus, akadémikus (x Kassa, 1833. december 22.)
15. † 1823. Schwartner Mária (Pest) statisztikus, tanár (x Késmárk, 1759. március 1.)
17. † 1523. Lázói János (Róma, Itália) r. kat. főesperes, humanista (x?, 1448.)
17. x 1898. Kardos László (Debrecen) irodalom-történész, műfordító, tanár, akadémikus († Budapest, 1987. február 2.)
17. x 1923. Kiss István (Békéscsaba) vegyész († Szeged, 1990. április 18.)
17. x 1923. Kónyi Gyula (Budapest) politikus († Budapest, 1976. április 6.)
19. † 1723. Török András (Podrečany) nórádi földbirtokos, II. Rákóczi Ferenc udvari hadnagya, vicekapitány (x?, 1668.)
20. x 1848. Szécsény István (Szatmár) gazdasági író, tanár († Kolozsvár, ?)
20. † 1948. Verby Károly (Pécs) orvos, tanár (x Vereb, 1900. november 19.)
21. x 1898. Bálint Zoltán (Temesvár) pszichológus († Kolozsvár, 1978. december 29.)
22. x 1898. Mályusz Elemér (Makó) történész, tanár, akadémikus († Budapest, 1989. augusztus 25.)
23. x 1848. Jósika Sámuel, báró (Salzburg, Ausztria) politikus, miniszter, főispán († Kolozsvár, 1923. június 4.)
25. † 1898. Bethlen András, gróf (Bethlen) politikus, földművelésügyi miniszter (x Kolozsvár, 1847. július 26.)
25. x 1923. Czákó József (Mezőberény) mezőgazdász, egyetemi tanár († Budapest, 1990. április 10.)
26. † 1748. Balás Ágoston (Esztelnek) ferences szerzetes, tanár, teológus (x Kézdiszentlélek, 1680.)
26. † 1923. Podmaniczky Géza, báró (Kartal) földbirtokos, csillagász, akadémikus (x Aszód, 1839. március 26.)
27. † 1948. Markovits Rodion (Temesvár) író, újságíró (x Kiszgérce, 1884. július 15.)
28. x 1898. Somfay Elemér (Budapest) atléta, öttusázó, tízpróbázó († Budapest, 1979. május 15.)
28. † 1923. Czillich Anna (Budapest) festő (x Eger, 1893. március 25.)

28. + 1923. Koritsánszky János (Kecskemét) szőlész (x Zólyom, 1854. december 6.)
29. + 1848. Náray Aurél (Budapest) festő (x Budapest, 1883. február 27.)
29. x 1923. Nikodémusz István (Budapest) orvos, laboratóriumi szakorvos, mikrobiológus († Budapest, 1989. október 20.)

SZEPTEMBER

- + 1623. Kollonits Siegfried (Léva) császári generális (x Kismarton, 1572. február 22.)
1698. A kuruc szegénylegények megtámadják a székelyhídi császári gabonarakartár
1. + 1948. Keéri-Szántó Andor (Budapest) könyv- és lapkiadó (x Budapest, 1881. június 30.)
2. x 1898. Borsi Darázs József (Vörs) költő († Budapest, 1968. július 13.)
2. x 1898. Istókovi Kálmán (Siklós) festő, grafikus († Budapest, 1990. október 21.)
2. x 1898. Luttor Ignác (Székesfehérvár) iparművész, rajztanár, pedagógus († Budapest, 1958. november 30.)
2. + 1923. Tötössy Béla (Budapest) matematikus, tanár, akadémikus (x Billérd, 1854. augusztus 5.)
3. x 1898. Mihányfi Ernő (Bér) újságíró, szerkesztő, politikus, miniszter († Budapest, 1972. november 20.)
3. x 1923. Szávai Jenő (Ádamos) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1984. június 13.)
4. 1848. A király miniszeri ellenjegyzés nélkül visszahelyezi Jelačićot báni tisztébe
4. x 1848. Bőth Zsolt (Buda) irodalomtörténész, esztéta, tanár, akadémikus († Budapest, 1922. április 18.)
4. x 1848. Horváth Antal (Pécs) jogász, szőlész († Pécs, 1912. augusztus 30.)
4. + 1923. Bantler Ödön (Budapest) gyógyszerész, tanár, szerkesztő (x Pécs, 1869. március 24.)
5. x 1898. Schell Péter, báró (Nagyida) földbirtokos, főispán, belügyminiszter († Montclair, USA, 1974. március 2.)
6. + 1948. Kogutowicz Károly (Ludwigsburg, Németország) geográfus, tanár (x Budapest, 1886. február 14.)
7. x 1848. Hegedűs István (Kolozsvár) irodalomtörténész, műfordító, tanár, akadémikus († Orosháza, 1925. december 31.)
8. x 1923. Gerencsér Ferenc (Szentkozmadombja) cimbalomművész, zenetanár († Szentkozmadombja, 1989. augusztus 28.)
9. 1848. Bécsben az uralkodó fogadja a magyar országgyűlés 100 tagú küldöttségét
9. x 1848. Pethő Gyula (Miskolc) geológus, paleontológus († Budapest, 1902. október 14.)
9. x 1898. Kutassy Endre (Hajdúböszörmény) paleozoológus († Budapest, 1938. május 24.)
9. x 1898. Mády Zoltán (Budapest) nyelvész, irodalomtörténész, szociológus († Budapest, 1977. május 13.)
9. + 1923. Magyar György (Pomáz) kertész (x Martonvásár, 1844. november 15.)
9. + 1948. Bíró Lajos (London, Anglia) író, újságíró (x Bécs, 1880. augusztus 22.)
9. + 1948. Putnoky László (Budapest) vegyész, tanár (x Felsőházmárc, 1888. november 25.)
10. 1698. I. Lipót császár Bécsbe rendeli az egyházi és világi főurakat, és adóemelést jelent be
10. + 1798. Valero Jakab (Pest) piarista szerzetes, tanár, építész (x Baja, 1725. január 23.)
10. 1848. A Batthyány-kormány benyújtja lemondását
10. + 1898. Erzsébet (Genf, Svájc) Ausztria császárnéja, Magyarország királynéja (x München, Németország, 1837. december 24.)
10. + 1923. Benczúr Elek (Budapest) grafikus, illusztrátor (x Kassa, 1875. november 25.)
11. 1848. A kormány lemondása után a nádor veszi át a hatalmat
11. 1848. Jelačić bán horvát serege átkel a Dráván
11. x 1923. Szilárd Jenő (Budapest) geográfus († Budapest, 1988. május 5.)
12. 1448. Hunyadi János Szörénynél átkel a Dunán és a török ellen vonul
12. x 1848. Platz Bonifác Ferenc (Székesfehérvár) ciszterci szerzetes, biológus, akadémikus († Székesfehérvár, 1919. október 17.)
12. x 1898. Oravetz István (Balassagyarmat) könyvkiadó († Budapest, 1949. október 17.)
13. x 1898. Bakó László (Budapest) csendőrtiszt, politikus, államtitkár († Budapest, 1946. március 29.)
13. x 1898. Páris László (Világos) jogász, közigazdász († Budapest, 1964. március 14.)
14. + 1798. Sztáray Mihály, gróf (Bécs) főispán (x?, 1749.)
14. x 1848. Harrach József (Szászrégen) zeneíró, tanár († Budapest, 1899. szeptember 15.)
15. 1848. Megalakul a Honvédelmi Bizottmány
15. x 1898. Károlyi Mihályné Andrássy Katalin, gróf (Tiszadob) memoáriró († Vence, Franciaország, 1985. június 12.)
15. + 1923. Heitler Móric (Bécs) orvos (x Kórompa, 1847. március 21.)

15. † 1923. Rákosi Viktor (Budapest) író, újságíró, humorista (x Ukk, 1860. szeptember 20.)
16. † 1798. Teleki Domokos (Marosvásárhely) útirajzíró (x Sáromszombat, 1773. szeptember 5.)
16. † 1923. Oláh Dániel (Balatonfüred) vas-munkás, politikus, miniszter (x Nagymihály, 1881. március 28.)
16. † 1923. Szántó Kálmán (Budapest) író, tankönyvíró (x Nádudvar, 1861. február 26.)
16. x 1948. Bambach Róbert (Szabadka rendező († Újvidék, 1982. augusztus 6.)
17. 1848. Batthyány Lajos, gróf betérjeszti új kormánya névsorát
17. † 1848. Szalay Imre (Veszprém) nyelvész, teológus, filozófus, tanár, akadémikus (x Szombathely, 1787. november 2.)
17. x 1923. Hosszú Ferenc (Kassa) újságíró, író, műfordító († Budapest, 1980. május 12.)
18. 1848. Hurban szlovák csapatai betörnek a Felvidékre
18. † 1948. Hadvály Pál (Budapest) katonatiszt (x Budapest, 1908. július 3.)
19. 1848. Megkezdődik az úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslat vitája az országgyűlésben
19. x 1898. Berencz Ádám (Apatin) r. kat. lelkész, szerkesztő († Kalocsa, 1968. október 21.)
19. † 1948. Vágó József (Budapest) közgazdasági író (x Budapest, 1877. január 21.)
20. † 1948. Márkus Dezső (Budapest) karnagy (x Pest, 1870. december 15.)
21. † 1948. Major Henrik (New York, USA) festő, grafikus (x Nagyszalonta, 1889.)
22. 1848. István nádor lemond tiszttségéről
23. x 1898. Almásy József (Vác) r. kat. lelkész, egyházi író († Budapest, 1944. szeptember 30.)
23. † 1923. Sperker Ferenc (Nagyvárad) földbirtokos, káptalani jószágigazgató, mezőgazdász (x Szentdemeter, 1857. április 19.)
23. † 1948. Cserép József (Tiszalök) klasszika-filológus (x Kiskunfélegyháza, 1858. december 23.)
24. † 1598. Forgách Simon (Hertnek) főkapitány, királyi főpohárnokmester (x?, 1527.)
24. 1848. Kossuth alföldi toborzóútra indul
24. x 1923. Csire Lajos (Debrecen) mezőgazdász, állattenyésztő († Budapest, 1974. június 24.)
25. 1848. A király helytartóvá Majláth Györgyöt (nem fogadja el), a hadsereg főparancsnokává Lamberg Ferencet nevezi ki
25. x 1848. Földes Béla (Lugos) közgazdász, statisztikus, tanár, miniszter, akadémikus († Budapest, 1945. január 18.)
25. x 1848. Süss Nándor (Marburg, Németország) műszerész, a magyar finommechanikai ipar megalapítója († Budapest, 1921. április 1.)
26. 1848. Jelačić bevonul Székesfehérvárra
26. x 1898. Karmacs Bertalan (Nagyar) kertész, tanár († Budapest, 1977. augusztus 15.)
28. x 1823. Schenzl Guidó (Haus, Ausztria) ben-cés szerzetes, meteorológus, akadémikus († Graz, Ausztria, 1890. november 23.)
28. x 1898. Scholtz Albin (Krasznokvajda) borász, mezőgazdasági mérnök († Budapest, 1971. február 14.)
28. † 1848. Lamberg Ferenc Fülöp, gróf (Buda) teljhatalmú királyi biztos, katonatiszt, földbirtokos (x Mór, 1791. november 30.)
29. 1848. Pákozdi és Sukoró között a honvédsereg sikeresen megütközik Jelačićcal
29. † 1898. Aranyossy Ákos (Kassa) festő, rézmet-szövő (x Kassa, 1870. május 6.)
29. † 1923. Borbély Lajos (Budapest) kohómérnök (x Csóka, 1843. december 1.)
30. 1848. Jelačić három napos fegyverszünetet kér Móra altábornagytól
30. † 1848. Zichy Ödön, gróf (Lőrén) földbirtokos, politikus (x?, 1809. szeptember 25.)

OKTÓBER

- x 1648. Otrokoci Foris Ferenc (Otrokocs) teológus, nyelvész, jogász, levéltáros († Nagyszombat, 1718. október 1.)
- † 1848. Péterfi László (Borosbocsárd) pedagógus (x Sővár, 1788. június 3.)
1898. Az ellenzék obstrukcióba kezd a Bánffy-kormány megbuktatására
1. x 1898. Kerékjártó Béla (Budapest) matematikus, tanár, akadémikus († Gyöngyös, 1946. május 26.)
1. x 1923. Rákai István (Kunmadaras) tanár, szerkesztő († Budapest, 1975. október 14.)
3. 1598. Mohamed szultán seregei Nagyváradot ostromolják
3. x 1723. Poda Miklós (Bécs) jezsuita szerzetes, tanár († Bécs, 1798. április 29.)
3. 1848. Móra altábornagy üldözni kezdi Jelačić horvát seregét
3. x 1898. Futaky Zoltán (Futak) geodéta, mérnök († Budapest, 1973. január 7.)
4. 1848. Az udvar feloszlátja a magyar országgyűlést és Jelačićot nevezi ki a magyarországi hadak fővezérévé
4. x 1898. Lőrinczy Ervin (Budapest) orvos, fogorvos, parodontológus († Budapest, 1983. július 24.)
4. x 1923. Borbély György (Nagyvárad) villamosmérnök († Budapest, 1983. augusztus 24.)

5. † 1823. Szombathy János (Sárospatak) tanár, író (x Rozsombat, 1749.)
5. x 1898. Sinkó Ervin (Apatin) író, költő, tanár († Zágráb, Horvátország, 1967. március 26.)
6. x 1898. Kukán Ferenc (Érsekújvár) orvos, szemész, tanár († Szeged, 1971. március 13.)
6. † 1948. Wagner János (Budapest) zoológus (x Budapest, 1906. november 22.)
7. x 1748. Török Lajos, gróf (?) politikus († Nagykázmér, 1810. június 23.)
7. 1848. Népfelkelés tör ki a Dunántúlon, a felkelők Ozorán megadásra kényszerítik Roth tábornok seregeit
7. x 1923. Czimmer Tibor (Budapest) bányász, az 1956. évi forradalom mártíra († Budapest, 1957. november 29.)
8. 1848. A bécsi nép a magyar seregeket hívja felkelésének védelmére
8. 1848. A Honvédelmi Bizottmányt az országgyűlés teljhatalmú kormánynak ismerte el, elnöke Kossuth Lajos
8. † 1898. Klamarik János (Besztercebánya) tanár, pedagógiai író (x Losonc, 1832. február 7.)
8. † 1948. Dezsőffi László (Budapest) színész (x Mindszent, 1890. január 24.)
9. x 1823. Weber Antal (Pest) építész († Budapest, 1889. augusztus 4.)
9. † 1848. Mérey Sándor (?) főispán, író (x Dunapentele, 1779. szeptember 18.)
10. x 1898. Bódy László (Várpalota) színész († Budapest, 1968. december 25.)
11. † 1648. I. Rákóczi György (Gyulafehérvár) erdélyi fejedelem (x Szerencs, 1593. június 8.)
11. x 1898. Pongrácz Kálmán (Erzsébetfalva) politikus, Budapest polgármestere († Budapest, 1980. január 15.)
11. † 1923. Karczag Vilmos (Baden, Ausztria) író, publicista, színigazgató (x Karcag, 1859. augusztus 15.)
11. † 1948. Boros László (Budapest) újságíró (x Kolozsvár, 1892. december 21.)
11. x 1948. Verbőczy Antal (Budapest) író, költő († Budapest, 1982. július 22.)
12. x 1898. Liszka Jenő (Kecskemét) kertész, kertészeti író († Budapest, 1944. december 26.)
13. x 1823. Lisznyai Damó Kálmán (Hercsényi) költő († Buda, 1863. február 12.)
13. x 1823. Poór Imre (Dunaföldvár) orvos, bőrgyógyász, akadémikus († Budapest, 1897. augusztus 20.)
14. x 1898. Béry László (Muraszombat) újságíró († München, Németország, 1971. december 5.)
15. † 1498. Tuz János (Velence, Itália) horvát bán, tárnokmester (x?)
15. x 1898. Lőrincz Ferenc (Bálványosvár) orvos, mikrobiológus, parazitológus, tanár († Budapest, 1986. május 15.)
15. † 1923. Gyomai Zsigmond (Budapest) jogász, jogi író (x Gyoma, 1863. október 23.)
16. † 1348. Piacenzai Jakab (Buda) r. kat. püspök, orvos (x?)
16. 1548. A pozsonyi országgyűlés becikkelyezi Ferdinánd és a Porta öt évre megkötött békéjét
16. 1848. A székelyek agyagfalvi gyűlése általános népfelkelés mellett dönt
16. x 1923. Dévay Hédi (Kispest) színész († Budapest, 1979. október 13.)
16. x 1923. Miskolczy László (Hajdúszoboszló) festő († Budapest, 1988. július 7.)
17. † 1648. Ruland János Dávid (Pozsony) orvos, bölcsészdoktor (x Regensburg, 1585.)
18. 1448. Hunyadi János vesztes csatája Rigómezőnél, a hadvezér fogságba esik
18. † 1448. Bánfi István (Rigómező) katona (x?)
18. † 1623. Vásárhelyi Gergely (Kolozsvár) jezsuita szerzetes, hitszónok (x Marosvásárhely, 1562.)
18. x 1823. Ipolyi Arnold (Ipolykeszi) folklorista, művészettörténész, r. kat. püspök, akadémikus († Nagyvárad, 1886. december 2.)
18. 1848. A bécsi udvar Windischgrätz Alfréd herceget nevezi ki a birodalom hadseregének parancsnokává
18. 1848. Puchner Antal, báró főhadparancsnok megtagadja az engedelmisséget a Honvédelmi Bizottmánynak
21. † 1798. Bauernfeind János (Nagyszében) asztalos, rézmetsző (x Bécs, 1745.)
21. x 1848. Deutsch Antal (Pest) újságíró, gazdaságtörténész, közgazdasági író († Budapest, 1920. január 19.)
21. † 1948. Vas Károly (Budapest) mikrobiológus, teigazdasági kutató (x Kaplonca, 1884. augusztus 4.)
22. x 1848. Prónay Dezső (Pest) politikus († Acsa, 1940. április 7.)
22. x 1898. Bezerédy Lajos (Nova) szobrász († Belgrád, Szerbia, 1979. április 20.)
22. x 1898. Révai József (Budapest) politikus, publicista, író, akadémikus († Budapest, 1959. augusztus 4.)
23. † 1948. Zerkovitz Béla (Budapest) zeneszerző, műépítész (x Szeged, 1882. július 11.)
24. x 1898. Somogyi József (Vác) filozófiai és pedagógiai író († Szeged, 1948. január 24.)
24. † 1948. Lehár Ferenc (Bad Ischl, Ausztria) zeneszerző, karmester (x Komárom, 1870. április 30.)
24. † 1948. Vámbéry Rusztem (New York, USA) jogász, publicista, akadémikus (x Budapest, 1872. február 29.)
25. † 1848. Arnold György (Szabadka) zeneszerző (x Paks, 1781.)

26. + 1898. Nagy Iván (Horpács) történész, genealógus, akadémikus (x Balasagymarmat, 1824. június 18.)
26. x 1898. Rózsa László (Ozora) újságíró, fotóriporter († Budapest, 1969. december 31.)
28. 1848. A magyar sereg átkel a Lajtán, de túlerőbe utközik
28. + 1898. Horvát Boldizsár (Budapest) politikus, jogász, igazságügyminiszter, akadémikus (x Szombathely, 1822. január 1.)
28. x 1923. Kormos István (Mosonszentmiklós) költő, műfordító, szerkesztő († Budapest, 1977. október 6.)
29. x 1798. Jakab István (Mezőkeresztes) író, költő, műfordító, zeneszerző, akadémikus († Budapest, 1876. október 18.)
29. x 1898. Teichmann Vilmos (Usti, Csehország) mezőgazdász, burgonyanemesítő († Debrecen, 1967. július 20.)
29. + 1948. Bayer Antal (Budapest) gyógyszerész (x Éger, 1860. szeptember 4.)
30. 1848. A magyar sereg Schwechatnál vereséget szenved Jelačić és Windischgrätz egyesült seregével szemben; Móga tábornok lemond
30. x 1923. Sós Júlia (Budapest) pedagógus, szociológus, író († Budapest, 1968. június 23.)
31. x 1923. Vértesi Nándor (Vecsés) keramikus († Vecsés, 1985. április 29.)
9. x 1898. Pósa Jenő (Budapest) gépészmérnök († Budapest, 1965. május 6.)
9. x 1898. Szilvássy Margit (Sajókaza) festő († Budapest, 1977. augusztus 29.)
9. + 1948. Malasits Géza (Budapest) politikus, tisztviselő (x Budapest, 1874. augusztus 24.)
10. + 1923. Donátsy Ferenc (Budapest) író (x Zalaegerszeg, 1858. március 16.)
10. x 1898. Forbáth Imre (Böhönye) költő, orvos († Teplice, Csehország, 1967. május 16.)
10. + 1948. Szám Géza (Budapest) mechanikus, feltaláló, autókonstruktőr (x Pest, 1866. január 20.)
11. x 1898. Zatykó Ferenc (Orosháza) kertész († Budapest, 1960. július 2.)
11. + 1948. Krasznér Menyhért (Budapest) szállodás, kávéháztulajdonos (x Szatmárnémeti, 1883. december 31.)
12. x 1798. Kéry Imre (Késmárk) orvos, egészségügyi szervező, akadémikus († Borossebes, 1887. május 15.)
13. x 1848. Sebestyén Gyula (Gyöngyös) pedagógus, történész († Pestszentlőrinc, 1911. július 5.)
14. 1848. Államosítják a pesti fegyvergyárat
14. x 1848. Bartha Miklós (Rugonfalva) politikus, publicista († Budapest, 1905. október 19.)
14. x 1848. Wekerle Sándor (Mór) politikus, miniszterelnök, pénzügyi szakember, akadémikus († Budapest, 1921. augusztus 26.)
14. + 1898. Gruby Dávid (Párizs, Franciaország) orvos (x Kiskér, 1810. augusztus 20.)
14. + 1948. Rozsnyai Kálmán (Nógrádverőce) színész, újságíró (x Arad, 1872. június 22.)
15. + 1923. Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna (Budapest) költő (x Rozsnyó, 1881. április 18.)
16. x 1798. Grósz Frigyes (Nagyvárad) orvos († Nagyvárad, 1858. január 3.)
16. x 1898. Szögi Endre (Szeged) zeneszerző, zenetanár, népzene kutató († Szeged, 1972. június 19.)
16. + 1948. Barta Endre (Budapest) gyógyszerész (x Debrecen, 1882. február 15.)
17. + 1798. Batthyány Ignác, gróf (Koloszvár) r. kat. püspök, egyháztörténész (x Németújvár, 1741. január 30.)
17. x 1898. Peti Sándor (Kiskunhalas) színész († Budapest, 1973. április 6.)
18. x 1898. Fialovszky Lajos (Nagybecskerek) geodéta, mérnök († Budapest, 1987. március 17.)
19. x 1748. Somogy Lipót (Szentmárton) r. kat. püspök, egyházi író († Szombathely, 1822. február 20.)
20. 1623. Bethlen Gábor békét köt Ferdinánddal

NOVEMBER

1848. A Honvédelmi Bizottmány megszervezi a hadsereget, a serezeket feltesztetik az alkotmányra
1898. Asztalos János (Belgrád, Szerbia) jogász, politikus (x Pécs, 1822. április 7.)
1898. Pöschl Ede (Budapest) bányamérnök (x Bécs, 1820. május 10.)
1. 1848. Kossuth Görgey Artúr tábornokká nevezi ki
3. + 1648. Kornis Zsigmond (Radnót) erdélyi főnemes, földbirtokos, fejedelmi tanácsos (x?, 1578.)
3. x 1848. Réthy Mór (Nagykőrös) fizikus, tanár, akadémikus († Budapest, 1925. október 16.)
4. x 1748. Szelei Károly (Brassó) orvos, szülész († Bécs, 1780.)
5. x 1748. Kreskay Imre Tamás (Székesfehérvár) pálos szerzetes, író († Pápa, 1811.)
5. + 1848. Nagy István (?) vízepítő mérnök (x?, 1780.)
6. + 1948. Rácz Gyula (Budapest) közgazdasági író, statisztikus (x Hódmezővásárhely, 1874. december 23.)
7. x 1823. Zichy Antal (Zala) író, politikus, akadémikus († Budapest, 1898. május 19.)

20. x 1923. Matolcsi János (Berettyóújfalu) archeozoológus, földművelési miniszter († Budapest, 1983. január 3.)
21. † 1923. Hankó Vilmos (Budapest) kémikus, akadémikus (x Parajd, 1854. március 2.)
21. † 1923. Radnai Béla (Budapest) szobrász (x Pozsony, 1873. május 23.)
21. x 1923. Rády György (Újpestre) vegyészmérnök, tanár († Budapest, 1970. december 19.)
21. x 1923. Simon Sándor (Szikszó) kohómérnök, tanár, akadémikus († Miskolc, 1989. augusztus 20.)
21. † 1948. Dálnoki Miklós Béla (Budapest) tábornok, miniszterelnök (x Budapest, 1890. június 11.)
22. † 1823. Miller Jakab Ferdinánd (Pest) jogász, jogakadémiai tanár, könyvtáros (x Buda, 1749. december 15.)
22. † 1898. Ács Géza (Budapest) újságíró, nyomdász (x Foktő, 1861. július 31.)
25. † 1948. Móser Jenő (Budapest) mérnök, építész (x Vaskomját, 1886. szeptember 9.)
26. † 1948. Kozma Lajos (Budapest) építész, iparművész, grafikus tanár (x Kiskorpád, 1884. június 3.)
27. x 1923. Wolfram Ervin (Budapest) vegyész, kolloidkémikus, tanár, akadémikus († Budapest, 1987. április 17.)
28. 1848. Bem Józsefet nevezik ki az erdélyi csapatok parancsnokává
28. † 1948. Ábrányi Emilné Wein Margit (Budapest) operaénekes (x Lezsnay, 1861. december 15.)
28. † 1948. Gönczi Ferenc (Kaposvár) etnográfus (x Rádó, 1861. július 29.)
29. x 1898. Babay József (Nagyatád) író, újságíró († Budapest, 1956. július 20.)
29. † 1948. Léner Jenő (New York, USA) hegedűművész (x Szabadka, 1894. június 23.)
30. x 1923. Forrai Tiborné Bánlaki Erzsébet (Magyaróvár) pszichológus († Budapest, 1972. március 6.)
30. † 1948. Bíró Mihály (Budapest) festő, grafikus, szobrász (x Budapest, 1886. november 30.)
30. † 1948. Vadász Lajos (Budapest) bíró, jogi író (x Szeged, 1881. január 15.)
1. x 1898. Kniezsa István (Trsztna) nyelvész, tanár, akadémikus († Budapest, 1965. március 15.)
1. † 1923. Széchenyi Miklós, gróf (Budapest) r. kat. püspök, egyházi író (x Sopron, 1868. június 6.)
2. 1848. V. Ferdinánd lemond a trónról Ferenc József javára
2. x 1898. Pless Ferenc (Budapest) filmproducer († Budapest, 1957. november 8.)
2. x 1923. Belia György (Nagyszeben) irodalomtörténész, műfordító († Budapest, 1982. március 12.)
4. x 1798. Csapó Vilmos (Dunaszentgyörgy) honvédtiszt († Dunaszentgyörgy, 1879. szeptember 3.)
4. 1848. Szlovák csapatok nyomulnak be az ország területére
4. x 1898. Józsa Béla (Hodgya) költő, faszobrász, politikus († Szamosfalva, 1943. november 29.)
5. † 1923. Dobó Sándor (Győr) színész, színigazgató (x Csabrendek, 1855. szeptember 1.)
6. x 1598. Augustini Keresztély (Késmárk) orvos († Nagylomnic, 1650. augusztus 21.)
6. 1848. Schlick seregei törnek be a Duklai-hágón
6. x 1898. Száva-Kováts József (Füzesabony) klimatológus, meteorológus († Budapest, 1980. április 30.)
7. x 1898. Kabos Ilonka (Budapest) zongoraművész († London, Anglia, 1973. május 27.)
7. † 1948. Csornoky Viktor (Budapest) jogász, diplomata, politikus (x Budapest, 1919. június 10.)
8. 1848. A képviselőház trónbitorlónak bélyegzi Ferenc Józsefet
8. x 1898. Mándy Margit (Szatmárnémeti) énekes, tanár († Budapest, 1982. január 31.)
8. x 1898. Rédey István (Újpest) mérnök, tanár († Budapest, 1968. október 7.)
8. x 1898. Székely Imre (Soltvadkert) fogorvos († London, Anglia, 1972.)
8. † 1923. Hanák Kolos (Gyöngyös) jogász, idegengazdálkodási szakember (x Szurdokpüspöki, 1851. augusztus 23.)
10. x 1798. Rázgha Pál (Bazin) ev. lelkész († Pozsony, 1849. június 18.)
10. x 1923. Andaházi Margit (Budapest) színész († Budapest, 1976. január 17.)
10. 1948. Dobi István vezetésével új kormány alakul
11. 1848. Schlick csapatai elfoglalják Kassát
11. x 1898. Hubay Cebrían Andor (Budapest) festő, szobrász († Estoril, Portugália, 1971. február 19.)
12. 1848. Damjanich elfoglalja a szerbek alibunári táborát

DECEMBER

1498. Magyarország Lengyelországgal szövetségben sikerrel harcol a török ellent
1498. Bíró Pál (Zürich, Svájc) nagytőkés, ipari vezető (x Budapest, 1881. július 7.)
1. x 1898. Halász Jenny (Budapest) pedagógus, pedagógiai író († Budapest, 1963. február 10.)

12. x 1898. Szabadi Béla (Budapest) nyelvész, tanár, szerkesztő († Budapest, 1968. március 19.)
13. 1848. Windischgraetz hadserege átlépi a magyar határt
13. x 1898. Hevesi Erzsébet (Budapest) golfozó († Budapest, 1984. január 2.)
13. + 1923. Krecsányi Ignác (Budapest) színész, színgazgató, újságíró (x Margitta, 1844. április 1.)
14. x 1548. Bogáti Fazekas Miklós (?) unitárius lelkész, költő, tanár († Kolozsvár, 1598-1607 között)
14. x 1898. Vas Imre (Miskolc) orvos, tüdőgyógyász († Budapest, 1966. július 19.)
15. x 1823. Urhász György (Tokaj) újságíró, akadémikus († Budapest, 1873. április 21.)
15. x 1848. Petőfi Zoltán (Debrecen) Petőfi Sándor fia († Pest, 1870. november 15.)
16. 1848. Kossuth gerillaháborúra szólítja fel az ország lakosságát
16. 1848. Puchner támadást indít Nagyvárad ellen
16. x 1898. Kádár Gyula (Debrecen) katonatiszt († Budapest, 1982. március 14.)
16. + 1923. Kacsóh Pongrácz (Budapest) zeneszerző, zenetanár (x Budapest, 1873. december 15.)
17. x 1898. Incze Gábor (Nagybánya) ref. lelkész, teológus († Budapest, 1966. szeptember 23.)
18. 1848. Bem seregei Csucsánál megállítják Puchner hadseregét
19. + 1948. Bosnyák Zoltán (Budapest) író (x Somogytúr, 1861. október 10.)
19. x 1898. Szalay József (Orosháza) gépészmérnök († Budapest, 1988. április 4.)
19. x 1898. Wilczek Jenő (Budapest) közgazdász, tanár († Budapest, 1984. január 20.)
21. + 1948. Szederkényi Anna (Budapest) író (x Mezőnyárad, 1882. november 26.)
22. x 1923. Horváth József (Orosháza) újságíró († Budapest, 1984. február 19.)
22. x 1923. Tomasovszki András (Alma-Ata, Kazahsztán) villanyszerelő, az 1956. évi forradalom mártíra († Nyíregyháza, 1958. május 6.)
23. x 1823. Árvay József (Kisraska) pedagógus († Sárospatak, 1879. március 21.)
24. 1698. I. Lipót adórendelete új termelési ágakat és termelő rétegeket von állami adózás alá
24. 1848. Puchner Hídvégnél leveri a háromszéki felkelést
24. x 1923. Müller Tibor (Nagybörzsöny) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1982. szeptember 28.)
25. 1848. Bem csapatai bevonulnak Kolozsvárra, ezzel kettévágja az erdélyi császári hadsereget
25. 1848. Görgey visszavonul Windischgraetz seregei elől
25. x 1898. Gyulai Ida (Budapest) diplomata, politikus († Budapest, 1971. április 18.)
26. x 1898. Egri Viktor (Nagyszombat) író, újságíró († Pozsony, 1982. augusztus 5.)
27. x 1823. Komáromy Ferenc (Marosvásárhely) író († Kolozsvár, 1896. július 3.)
27. x 1898. Gombaszögi Ella (Budapest) színész († Budapest, 1951. október 22.)
27. x 1923. Dévényi György (Sopron) kohómérnök († Budapest, 1975. június 13.)
27. + 1948. Bátki József (Salgótarján) festő, szobrász (x Zagyvaróna, 1877. március 14.)
28. + 1948. Kiss Albin (Zirc) ciszterci szerzetes, pedagógus, történész (x Süly, 1874. január 10.)
29. x 1748. Keresztesi József (Veszprém) ref. lelkész, memoáriró, énekszerző († Szalacs, 1812. május 15.)
29. x 1798. Bárány Ágoston (Miskolc) jogász, levéltáros, író, akadémikus († Makó, 1849. április 11.)
29. + 1948. Sikabonyi Antal (Budapest) irodalomtörténész, kritikus (x Komárom, 1886. november 24.)
30. + 1823. Mecsényi Dániel, báró (Bécs, Ausztria) tábornok (x Kőszeg, 1759. szeptember 29.)
30. 1848. Perczel Mór csatát veszít Mórnál, a főváros védtelenné válik
31. 1848. Kossuth javasolja, hogy az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány tegye át székhelyét Debrecenbe
31. x 1898. Dobi István (Szőny) földműves, politikus, miniszter († Budapest, 1968. november 24.)
31. x 1898. Nagy Jenő (Németújvár) tábornok († Budapest, 1944. december 8.)
31. x 1923. Szili József (Felsőgalla) bányamérnök, bányászattörténész († Oroszlány, 1985. október 21.)
31. + 1948. Farkas László (Róma, Olaszország) vegyész, tanár (x Dunaszerdahely, 1904. május 10.)

Összeállította: Mezey László Miklós

Tompa Mihály emléke

Minden évben számos látogatója van a keleméri Tompa Emlékháznak, amely a református templom szomszédságában található. Mint ismeretes, a neves költő Kelemérben élt és lelkeszként szolgált a szabadságharc bukása után. Itt írta allegorikus verseit, amelyek az önkényuralom idején a szabadság és függetlenség eszméjét hirdették. Egyakrabban használt álneve „Rém Elek” a Kelemér szó visszafelé olvasva. A pap-költő egykori lakóházában emlékmúzeumot rendeztek be. Itt van a templom régebbi úrasztala is, hímzett terítővel letakarva.

Tompa Mihály 1817-ben született Rimaszombaton. Amikor még gyerekként elvesztette édesanyját, Igricibe került, apai nagyszüleihez. Kilenc év múlva a sárospataki kollégiumba iratkozott be, ott szerzett papi képesítést. Utókövetően visszatért Gömörbe. Először Bején, majd Keleméren szolgált. Végül Hanván (Szlovákia) telepedett le. Ott is halt meg, 1868-ban. Sírja a templomkertben van, amelyen Arany János sírverse található: „Lágyan öleld temét Anyaföld s ti szerettei, / Üljetek ágya köré, mondani méla regét...”

Kerekgyártó Mihály

